ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

М.ӨТЕМІСОВ АТЫНДАҒЫ
БАТЫС ҚАЗАҚСТАН
МЕМЛЕКЕТТІК
УНИВЕРСИТЕТІ

ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. М. УТЕМИСОВА

ХАБАРШЫ

Жылына 4 рет шығады

№ 1(41) - 2011

ВЕСТНИК

Выходит 4 раза в год

Орал-Уральск

Выпуск 1(41) шығарылым

қаңтар – ақпан – наурыз / январь – февраль– март

Тарих, педагогика, филология

История, педагогика, филология

Бас редактор – главный редактор:

РЫСБЕКОВ Т.З.

тарих ғылымдарының докторы, профессор / доктор исторических наук, профессор

Редакция алқасы – редакционная коллегия:

Бекмаханова Н.Е.	тарих ғылымдарының докторы, профессор, РҒА Ресей тарихы институты;	доктор исторических наук, профессор, Институт Российской истории РАН;
Мұқтар Ә.Қ.	тарих ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор исторических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Александрова Е.А.	педагогика ғылымдарының докторы,профессор, Н.Г.Чернышевский атындағы Саратов мемлекеттік университеті;	доктор педагогических наук, профессор, Саратовский государственный университет им. Чернышевского;
Мұханбетжанова Ә.М.	педагогика ғылымдарының докторы,профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	ЗКГУ им.М.Утемисова;
Сарсенбаева Б.И.	педагогика ғылымдарының докторы, доцент, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	ЗКГУ им.М.Утемисова;
Мұсаев А.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор филологических наук, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Сабыр М.Б.	филология ғылымдарының докторы, профессор, БҚГА;	доктор филологических наук, доцент, ЗКГА;
Тайманов И.А.	физика-математика ғылымдарының докторы, РФ Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Новосибирск мемлекеттік университеті;	Член-кор. Академии наук РФ, Новосибирский государственный университет;
Коган Е.Я.	физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор физико-математических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Дарбаева Т.Е.	биология ғылымдарының докторы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор биологических наук, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Джубатырова С.С.	ауылшаруашылығы ғылымдарының докторы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор сельскохозяйственных наук, ЗКГУ им. М.Утемисова;
Мергалиева Л.И.	экономика ғылымдарының докторы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ.	доктор экономических наук, ЗКГУ им.М.Утемисова.

2000 жылдан бастап шығарылады. Жылына 4 рет шығады.

Жинақ ҚР Қоғамдық келісім және ақпарат, мәдениет министрлігінің келісімімен 07.12.1999ж. тіркеліп, № 971 – Ж куәлігі берілген.

Жинақ ҚР Қоғамдық келісім және ақпарат, мәдениет министрлігінің келісімімен 09.08.2000ж. қайта тіркеліп, № 1432 – Ж куәлігі берілген.

ҚР Байланыс және ақпарат министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің келісімімен мерзімді баспасөз басылымдарын және (немесе) ақпарат агенттіктерін 26.01.2011ж. есепке алу туралы №11389-Ж куәлігі берілген.

Жинақ филология, тарих және педагогика ғылымдары бойынша диссертациясының негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті бекіткен ғылыми басылым Тізіміне енді.

Издается с 2000 года. Выходит 4 раза в год.

Свидетельство о регистрации издания № 971-Ж от 07.12.1999г. выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК.

Свидетельство о перерегистрации №1432-Ж от 09.08.2000г. выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК.

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания и (или) информационного агентства №11389-Ж от 26.01.2011г. выдано Комитетом информации и архивов Министерства связи и информации РК.

Журнал включен в Перечень научных изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки Республики Казахстан, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций по филологическим, историческим и педагогическим наукам.

ISSN 1680-0761

Ó М.Өтемісов атындағы БҚМУ, 2011.

УДК 925(574)

Рысбеков Т.З.
д.и.н., профессор,ЗКГУ им. М. Утемисова

М-С. БАБАЖАНОВ – ТАЛАНТЛИВЫЙ УЧЕНЫЙ

Бабажанов Мухамед-Салык родился в Бокеевской Орде Западно-Казахстанской области. Имеется несколько упоминаний о времени его рождения, и это не дает возможности назвать точную дату. Однако, опираясь на конкретные исторические документы, можно приблизиться к истине. Известно, что Салык Бабажанов учился на русском языке, а затем поступил в Неплюевский кадетский корпус в Оренбурге. В дальнейшем он занимается наукой, этнографией, картографией, географией, минерологией. Его принято считать современником и единомышленником Шокана Уалиханова. В то время, когда Салык учился в Оренбурге, Шокан получал образование в Омском кадетском корпусе. Сохранились воспоминания Салыка: "Это было в начале зимы 1845 года. Нам сказали, что в июле месяце нас пошлют учиться в Оренбург. И действительно, 1 июля мы собрались в летней ставке хана на берегу реки Таргын. Тогда мне было 11 лет, но проводы в Оренбург я помню хорошо". Разве это не дает основание судить, что С.Бабажанов родился в 1834 г. или в 1835 году? Эти воспоминания Салыка Бабажанова были опубликованы 5 января 1861 года в газете "Северная пчела" и могут служить документальным материалом. Еще одно свидетельство: Салык Бабажанов в 1860 году в Петербурге знакомится с П.И.Небольсиным и получает такую характеристику:".. .ему лет 25, приятной наружности, очень хорошо владеет русским языком, при разговоре на волнующие его темы мудр и красноречив". ("Русский вестник", 1860, № 29), поэтому годом рождения Салыка Бабажанова следует считать 1835 год.

В Оренбурге вместе с сыном Жангир-хана Зулкарнаем, Макатом, сыном Бекмухамбета, Султаном, сыном Шалабая, Мырзагали, сыном Шангырына и другими учится до 1851 года. По окончании учебы его оставляют работать в пограничной комиссии, где он работает 1,5 года. Салык занимается приемом жалоб и заявлений у населения, доводит их до начальства, принимает участие в их рассмотрении и справедливом разрешении. Это не нравится чиновникам. Салыка увольняют со службы, начинаются гонения. В 1852-1856 г. его ссылают в Мангистау. В 1857 году он возвращается в Уральск. В 1860 году ему вновь оказывается доверие, и он получает работу советника во временном Совете в Бокеевской Орде. В августе того же года он в составе представительства казахов попадает на прием к царю в Петербург, где знакомится с выдающимися учеными Ш.Уалихановым, П.И.Небольсиным, Семеновым-Тянь-Шанским. Вскоре, его вторым, после Ш.Уалиханова, принимают в состав Русского Географического общества.

В августе 1868 года во временный Совет Управления Ордой поступает заявление Бабажанова с просьбой отвести ему земли на правобережье озера Баскунчак для создания садово-огородного хозяйства. Этим самым он хотел подать пример землякам, чтобы они тоже занимались огородничеством. Через год, в 1896 году, он начал осуществлять задуманное. Он построил просторный дом, столовую, конюшню, баню, а рядом мечеть со школой, где началось обучение всех аульных детей. К преподаванию были привлечены мулла Кункожа Арапов, бывший геодезист Даулет Апбаев. Сам Салык вел русский язык, историю, географию. Но вскоре он ушел из жизни. На земле, арендованной им на 70 лет, в 1870 году было посаже-

но 220 саженцев разных деревьев, 950 яблонь, 300 саженцев вишни, 100 - малины. Полив вели из реки и колодцев. За садом затем ухаживали родственники Салыка. И поныне сад под названием "Сад Бабая" сохранился на окраине Орды. Салык Бабажанов очень любил заниматься домашним хозяйством. Разводил он и племенных лошадей. В 1864 году у него было 140 лошадей, через 7 лет поголовья увеличились вдвое. Ухаживал он за коне-поголовьем не только следуя народным традициям, но и строго по-научному. Постоянно выписывал журналы "Журнал звероводства", "Конное хозяйство". В 1871 году в 3 номерах журнала для звероводов Салык опубликовал свои статьи по теме "Лошади внутренней киргизской степи и уход за ними". Породистые лошади из косяка Салыка Бабажанова ежегодно участвовали в традиционных скачках между ханской ставкой и Эльтоном. Для поголовья впрок заготавливались корма.

В своих публикациях в центральной печати Салык поднимал темы торговли в степи, описывал обычаи и традиции народа, исследовал вопросы образования, проблемы охоты, звероловства, конно-спортивных соревнований.

Среди неопубликованных работ Салыка Бабажанова интерес вызывает и "Новое о кумысе", статьи об экономике, краеведении. Одним из первых Салык поднял в научной печати тему о целебных свойствах кумыса и необходимости организации лечебниц в отдаленных районах России. В своих трудах Салык Бабажанов стремился довести российскому читателю сведения о духовном богатстве казахов, их родственно-хозяйственных отношениях. В статье "О памятнике, найденном в киргизской степи" он проявил незаурядные знания археологии и этнографии. Исследовал он и фольклор - пословицы, поговорки.

В 1862 году за вклад в изучении этнографии он был награжден серебряной медалью Русского географического общества. Многогранна и его собирательная работа. Ему удалось собрать немало легенд, крылатых выражений и опубликовать их сборники. Его "Старинные пословицы казахов, их смысл и значение" сохранились в архиве географического общества, а около 300 пословиц, поговорок, загадок было опубликовано в номерах 28 - 33 газеты "Туркестан уалаяты" за 1876 год. Его перу принадлежат труды "Записки киргиза о киргизах", "Географические и этнографические сводки из Нарынских песков". Уже тогда его глубоко интересовали вопросы межнациональных отношений, дружбы народов. В ответ на статью "Киргизомания" И.Железнова ("Русский вестник", I860.), в которой автор критикует члена Русского Географического общества П.И.Небольсина за его уважительное отношение к киргизам (казахам). С.Бабажанов в четвертом номере журнала "Северная пчела" за 1861 год пишет: "Пробегая заглавия статей, я остановил свое внимание на статейке, названной "Киргизомания". Сколько я мог понять, этим словом хотели показать неуместность любви и сочувствия киргизам.

Теперь только что начал прояснять свои умственные взоры и обратил их с сердечной мольбой к далеко ушедшим братьям, прося их помощи, участия и любви к киргизцу, как к ближнему. (Кто знаком, кто помнит и понимает заповедь, тот не отвергнет, что киргиз тот же наш ближний - "возлюби ближнего"). Спаситель научил нас любить не одних родственников и приятелей. Слово "киргизомания" написано, впрочем по-русски, автор этой весьма характерной статьи обозначился русской фамилией Иосиф Железнов. Но я не понимаю и не могу понять русского, которому любовь к киргизам могла бы показаться неуместною или странною: сколько я знаю настоящих, коренных и неиспорченных примесью разнородной крови русских, они всегда и везде обходятся с киргизами кротко, честно и снисходительно".

Свою мысль Салык подытоживает следующим образом: "Стало быть он (Железнов) требует от русского образованного человека, чтобы он взял на себя исключительную обязанность во что бы ни стало хвалить одно русское и поносить все нерусское и никак не защищать киргизов или других иноплеменников".

В одной из своих статей "Конфликт уральских казаков с киргизами внутренней Орды" он пишет о неблаговидных поступках казаков по отношению к местному населению, порочащих государственную власть. Опираясь на существующие

законы, Салык конкретными примерами подтверждает грубость казаков, их амбициозность, превышение полномочий, высказывает критику относительно создания казачьих формирований, зачастую образованных из беглых, бездомных и уже нарушивших закон людей. Газета "Санкт-Петербургские ведомости" пишет о Салыке как о защитнике интересов народа. Его высоко ценят современники. П.И.Небольсин характеризует Салыка, как "мусульманина с европейским кругозором, грамотного, с неординарным мышлением". Историк-востоковед профессор Петербургского университета В.В.Григорьев пишет о нем как о "способном, с прекрасными познаниями, человеке".

К сожалению, нет достоверных данных и о его кончине. Дата, указанная в "Казахско-Советской энциклопедии" историком Т.Н.Сениговой (1989), на наш взгляд, неточна. Имея обширные связи с учеными Петербурга, Оренбурга, Астрахани, Салык не мог не поддерживать с ними связи. А начиная с 1871 года его имя сходит со страниц русскоязычных изданий. Поэтому, на наш взгляд, в утверждении исследователя Исмагулова о смерти С.Бабажанова в 1871 году есть доля истины. Это подтверждают и газета "Туркестан уалаяты", и академик Ахмет Жубанов. Немало противоречивых мнений о смерти Салыка. К примеру, в статье Ф.Маштанова, записанной со слов А.Зарипова, говорится о том, что недруги отравили С.Бабажанова, по версии профессора Н.П.Ивлева, он разбился во время конных скачек. Что бы ни утверждалось, ясно одно: защитник интересов простых людей, человек, осудивший стиль правления родного отца, ярый противник всякого насилия, Салык Бабажанов погиб трагически. В народе много легенд, оплакивающих уход этого ярчайшего человека: "Не Салык умер, а халык (народ)". Великие композиторы Туркеш и Даулеткерей (дядя С.Бабажанова) откликнулись на его смерть созданием кюев. На музыку Даулеткерея известный поэт Ж.Нажметденов создал реквием (многоголосое траурное произведение).

Хотя и начал свою служебную деятельность Салык в чине хорунжего во временном Совете Орды, современники запомнили его как мыслителя, народного заступника, талантливого ученого-историка, этнографа, археолога, экономиста, картографа, критика, публициста, общественного деятеля. Сегодня важно, чтобы исследования многогранной деятельности Салыка Бабажанова получили новый импульс, а его жизнь и дела стали ориентиром для сегодняшней молодежи.

***

Мақалада мерзімді басылым материалдары мен тарихи деректерге сүйене отырып, М-С. Бабажановтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі, ғылыми мұрасы жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар, М-С. Бабажановтың өмір сүрген мерзіміне қатысты пікірлер де кеңінен талдауға алынып, нақтыланады. Ғалымның әр кезеңде қаламынан туған туындылары да ғылыми тұрғыда сараланған.

ӘОЖ 328.1

Шинтимирова Б.Ғ.
т.ғ.д., профессор,
Батыс Қазақстан инженерлік-гуманитарлық университеті

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Ең алдымен, Британия емес Англия атауын қолданамыз. Себебі, 1707 жылы Шотландия, Англия және Уэлспен «Ұлыбритания» мемлекетіне бірігуге келісім берді. Сол себепті Британия осы жылдан кейін болған оқиғаларға қатысты қолданылады. Сөйтіп, қазіргі күйіндегі өкілеттік билік өз бастауын Англиядан алады.

Англияда өкілеттік билік дамуына үш құжат өте үлкен әсер етті. Бұлар: Еркіндіктің Ұлы Хартиясы (1215), Құқықтар туралы Петиция (1628) және Құқықтар туралы Ағылшын Биллі (1689).

Бұл құжаттар үлкен қоғамдық сілкіністер кезеңінде дүниеге келді. Ағылшын тарихы қоғамдағы ең беделді күштер арасындағы билік үшін қанды күрестен бастау алды. Бұлар король билігі, ақсүйектер мен дін иелері еді. XIII ғ. бастап екі саяси күш король билігі мен Парламенттің қарсы тұруы кейінгі оқиғалар желісін айқындады. Парламент ең басында монарх жанында ақсүйектер құрған кеңесті орган болды. Уақыт өте келе ол мемлекеттің ең ықпалды топтарының өкілдерін біріктірген билік тармағына айналды.

Жүздеген жылдар бойы монарх пен Парламент билік үшін күрес жүргізді. Бұл қақтығыстар ең соңында король билігін шектейтін бірнеше аса маңызды мемлекеттік заңдар қабылдаумен аяқталды.

1215 жылы король Иоанмен соғыста жеңіске жеткен барондар, оны Еркіндіктің Ұлы Хартиясын қабылдауға мәжбүр етті.

Еркіндіктің Ұлы Хартиясы король билігін шектеген заң болды. Соған қарамастан осы заңда король билігінің орындарын бақылау мәселесі шешусіз қалды. Еркіндіктің Ұлы Хартиясы барондарға, егер король заңды бұзса, оған қарсы соғыс жариялау құқығын берді, бірақ бұл ел басқару ісіндегі ақылды кепілдік емес еді. Еркіндіктің Ұлы Хартиясы қабылданған кейінгі соңғы жүзжылдықта бұл мәселені шешудің жаңа бейбіт жолдары табылды.

Ортағасырлық Англияда король ел басқару ісінде Кеңес пікіріне сүйеніп отырды. Король жанындағы Кеңес Парламент деп аталды. Бұл атау француз тілінен келген parler - сөйлеу дегенді білдіреді. Басында оның мүшелері елдегі ықпалды ақсүйектер мен жоғары дінбасылар болды. Соңынан, біртіндеп Кеңес мүшелерінің саны қоғамдағы әртүрлі топтар өкілдері есебінен кеңи түсті және осыған байланысты ол көптеген топтар мүдделерін қамтитын мәселелерді шеше бастады.

XIV ғ. Парламент екі бөлікке бөлінді: 1) лордтар палатасы ықпалды, ірі ақсүйектер мен жоғары дін басылары мүддесін қорғаса; 2) қауымдар палатасы бай, елде ықпалы мол азаматтар мүддесін қорғады. Қауымдар палатасында шағын дәулетті ақсүйектер (олар корольдықтық әртүрлі графтықтарынан жиналды), қалалар өкілдері болып табылатын бай көпестер мен қолөнершілер мәжіліс құрып отырды.

Парламент мемлекеттің өкілеттік институтына айналды. Парламент арқылы король ең маңызды заңдарды өткізіп отырды және өз бағыныштыларына жаңа салықтар салып отырды. Мыс., Генрих VIII Парламент беделінің арқасында католик шіркеуінен қол үзіп, англикан шіркеуінің негізін қалады. Парламент арқылы бағыныштылар корольға өз мұң-мұқтаждарын жеткізіп отырды.

Біртіндеп Парламенттің ағылшын мемлекетіндегі аса маңызды билік институтына айналғаны сонша, корольдың өзіне ызғар көрсете бастады. XVII ғ. Стюардтар династиясы мен Парламент арасындағы ақша, дін, сыртқы саясат

мәселелеріне байланысты туындаған алауыздықтар елде қанды қақтығыстарға әкеліп соқтырды. Бұл қақтығыстар аса маңызды төмендегі мәселені шешуі тиіс болды: а) король билігінің Парламент келісімі мен бекітілген заңға тәуелсіз әрекет жасау құқығы бар ма? б) король билігі Парламент билігінің басымдылығына мойынұсынып, ел басқаруды тек Парламент арқылы ғана жүргізуі қажет пе?

Король Карл I өлім жазасына тартылуы, Иаков II елден қуылуы мен азамат соғысына әкелген бұл қақтығыстарда ағылшын және американ конституциялық құрылыстарының болашақ тағдыры шешілді.

XVII ғ. конституциялық егес ағылшын саяси өміріне кейінгі конституциялық ұстанымдар мен өкілеттік билік дамуына үлкен әсер еткен бірнеше оқиғалар өрістеуіне әкелді. Осы оқиғалар қорытындысында 1628 ж. аса маңызды құжат құқықтар туралы Петиция өмірге келді. Король Карл I Парламент келісімінсіз, заңсыз шаралар қолдану жолымен азаматтардан қаржы жинау шараларын бастады. Мыс., ол өз бағыныштыларынан үйлеріне солдаттар орналастырып, оларды толық қамтамасыз етуді талап етті.

1628 ж. Парламент корольды құқықтар туралы Петиция қабылдауға мәжбүр етті. Бұл құжат салықтарды Парламент келісімімен жинау, солдаттарды қазына есебінен қамтамасыз ету және т.б. бағыныштылар құқықтарын бекітті. Петиция ағылшын қоғамдық санасында ешқандай Үкімет бұза алмайтын негізгі құқықтар болуы қажеттігі сенімін бекітті.

Құқықтар туралы Петиция өмірге келуіне мұрындық болған Парламент жетекшілерінің бірі, заңгер сэр Эдуард Кох болды. Кох ағылшындар құқығының қорғаушысы есебінде тарихта қалды. Ол құқықтар туралы Петицияны ағылшындардың қадым заманнан келе жатқан құқықтарының заңды бекітілуі деп атады.

1678 жылы Парламент «дене тиістілігі» актісін қабылдады. Бұл бойынша ағылшын монархтары өз азаматтарына «дене тиістілігі» заң құжатын беруге мәжбүр болды. Бұл құжат ағылшын билік орындарынан тұтқындалған азаматты сотқа әкеліп, ұсталу себептерін түсіндіруді талап етті. Егер себептер жеткіліксіз болса, азамат еркіндікке жіберілуі қажет. Өкілдер отырысы сотына құқық - ағылшын азаматтары иеленген ең алғашқы құқықтардың бірі. Қазіргі кезде осы сот институты еркін қоғамның ең басты тіректерінің біріне айналды.

Өкілдер отырысы соты жауапқа тартылған азаматтық тұрғылықты жерінде өтеді. Осы жер тұрғындары жауапқа тартылушының қорғаушысы мен король прокурорының сөздерінен кейін шешім шығарды. Олар азаматты жауапқа тарту туралы вердиктіні бір ауыздан шығару керек. Сонымен қатар егер заңның өзі әділетсіз деп санаса өкілдер отырысы соты азаматты ақтап жібере алады.

Король мен Парламент күресі 1688 ж. Ұлы революциямен аяқталды. Парламент толық билік өкілеттігін иеленді. Король Иаков II тақтан тайдырылып, елден кетуге мәжбүр болды. Оған себеп Иаков II католик дінін Англияның ресми діні қылып жариялауға бағытталған заңсыз іс-әрекеттері болды.

Төңкерістік тақ мұрагерлігі туралы актіге сәйкес патшазада Вильгельм мен ханшайым Мария таққа отырды. Бұл үшін оларға құқықтар Декларациясын қабылдау талабы қойылды. Декларация Парламент шешімімен заңға айналып құқықтар туралы Билль аталды.

Құқықтар туралы Билль - өмірде нақты қолданыс тапқан заң құжаттарының ең алғашқыларының бірі болды. Оның ең басты мақсаты монарх билігін шектеп, ең шешуші билік көзін Парламент қолына беру және ағылшын шіркеуін қандай да болмасын діни өзгерістерден сақтау болды.

Ағылшын Биллінде кейін американ тәуелсіздік Декларациясы мен Конституциясында көрініс тапқан құқық пен мемлекет құрылымы туралы көптеген идеялар болды. Мыс., азаматтардың өкілдер отырысы сотына құқығын, қатаң жазалауды шектеу, билікті сынау құқығын, өзін қорғау үшін қару ұстау құқығын бекітті. Сонымен қатар баспасөзді бақылау (цензура) актісінің күшін жойды. Парламент ішінде сөз еркіндігі құқығы берілді.

Ағылшын құқықтар туралы Биллі мен американ Биллінің екі негізгі айырмашылықтары бар:

1. Ағылшын Биллін Парламент қабылдады, Парламент оны өзгерте алады. Американ Биллін халық қабылдады, яғни ол тек Конституцияға өзгерістер енгізу арқылы ғана өзгеріске ұшырай алады.

2. Ағылшын Биллінің мақсаты монарх билігін шектеп, Парламент билігін күшейту болды. Американ Биллі жеке адам құқығының бұзылуын қорғау мен азшылық құқығын қорғау мақсатын қойды.

Сонымен қатар, Ағылшын Биллі адамзаттың кейінгі демократиялық дамуына үлкен әсер еткен бірнеше конституциялық ұстанымдарды бекітті. Бұл ұстанымдар:

1) Заң билігі. Ағылшын Билліне сәйкес заңды Үкімет әрекеті қабілетті заңдар негізіне сүйеніп қызмет атқаруы тиіс.

2) Парламенттің жоғары билігі бекіту арқылы Билль елдегі жоғарғы билік туралы мәселені түпкілікті шешті. Монарх қолында бірқатар атқару билігі қызметтерін қалдыра отырып, Билль корольды елді Парламент арқылы басқаруға міндеттеді.

3) Халық келісімі мен қоғамдық шарт негізінде билік ету. Таққа отыру шартында құқықтар туралы Биллді мойындау бекітілді. Бұл дегеніміз басқарушылар мен бағыныштылар арасындағы өзара келісімге негізделген мемлекеттік басқару ұстанымын бекіту болып табылды.

XVIII ғ. көптеген еуропалықтар британ мемлекеттік құрылымын жоғары бағалады. Оларды британ бағыныштылары ие бостандық, британ империясының күш-қуатының өсуі қатты таң қалдырды. Британ мемлекеттік құрылымын қызу қолдаушылардың бірі француз пәлсапашысы Монтескье болды.

Монтескье британ мемлекеттік құрылымына монархиялық басқару формасының ең үздігі король билігі мен лордтар палатасы және демократиялық басқару формасының ең үздігі қауымдар палатасы біріккен ең озық құрылым ретінде бағалады. Бұл - классикалық республикалық басқарудың ең озық үлгісі. Монтескье пікірінше, британ мемлекеттік құрылымында бір-бірінен тәуелсіз атқару, заң шығару, сот биліктері бар билік бөлінісі ұстанымы іске асырылған. Британ Конституциясы монарх пен қос палаталы Парламент арасында күштер теңдігін сақтады. Судьялар король мен Парламент еркінен тыс әділетті шешімдер қабылдауға құқықты болды. Осы модел кейін бір-бірін тежеу мен күштер теңдігіне сүйенген билік бөлінісі ұстанымының барлық демократиялық мемлекеттерде қабылдануына негіз болды.

Орталық Британ Үкіметіне қарағанда колония Үкіметі билік тармақтарының қатал бөлінісіне мүдделі болды. Себебі жаңа қоғамда, тұрақтылық сақтайтын әлеуметтік жіктеліс жүйесі болған жоқ, яғни адамның тегі ешқандай рөл ойнаған жоқ. Осының орнын қатал билік бөлінісі жабуы тиіс деп саналды.

Колонияда өкілеттік билік институттары қаптап өсті. Бұл үрдіс ең алғашқы колониялар негізі қаланысымен басталды. Ең алғашқы өкілеттік ассамблея 1619 жылы Вирджинияда шақырылды. Колонистер өкілеттік биліктен екі қажеттілікті көрді:

1.Өкілеттік билік адамдар құқығын бұзуды қажетсінбейтіндігіне сенім.

2.Өкілеттік билік өзін сайлаған адамдар құқығы мен бостандығын қорғайтындығына сенім.

Колонияда билік үш тармаққа бөлінді: 1) Атқару билігі, губернаторлар заңдар сақталуы үшін жауапты болды. 2) Заң шығару билігі - халық өкілдері тұрғындар үшін ең қажетті заңдар шығарумен шұғылданды. 3) Сот билігі соттар мен магистраттарды губернатор тағайындағанмен, өз шешімінде олар заңға ғана сүйенді.

Билік үш тармаққа бөлінгенімен, олардың арасында бір-бірін тежеу мен бақылау жүйесі құрылды.

Губернатор билігін шектеу: 1) заңгерлер келісімінсіз салық жинай алмау;

2) магистрат сотысыз түрмеге қамай алмау; 3) өзін материалдық қамтамасыз етуді өз еркімен шеше алмау.

Заң шығару билігін шектеу: 1) заң қабылдарда вето құқығы бар губернатор келісімін алу; 2) шығарылған заңдар Англия заңына қайшы келмейтіндігі туралы сот қорытындысын алу қажеттігі.

Сот билігін шектеу: 1) оларды губернатор тағайындады; 2) егер судья өз міндетін атқара алмаса, оны губернатор не заң шығарушылардың өкілеттігінен айыра алуы; 3) тақ бағыныштыларының өкілеттік отырыс сотына құқығы болуы.

Америка колониялары тәуелсіздікке ие болған соң, өз өкілеттік билік органын құру ісін қолдарына алды. Ұлттық заң шығару жиыны Конгресс екі палатадан тұру қажеттілігі алға тартылды. Өкілдер палатасына депутаттарды әрбір штат тұрғындары тікелей сайлайды. Сенат штаттар заң шығару жиындары ұсынған тізім бойынша өкілдер палатасы мүшелерінен құрылады. Сенат пен өкілдер палатасындағы штат өкілдері саны тұрғындар саны мен штаттың федералды қазынаға төлеп тұрған қаржы мөлшеріне қарай айқындалды. Бұл бөліктік өкілеттік жүйесіне сәйкес тұрғындары көп штаттар өкілдері көп орынға ие болды.

Вирджиния жобасы Ұлттық Үкіметтің заң шығару тармағын келесі өкілетті құзырмен қамтамасыз етті: 1) жекелеген штаттар қабылдауға қабілетсіз заңдар шығару, мыс., екі не одан да көп штаттар араларындағы сауда қатынастарын реттеу; 2) ұлттық мүддені бұзатын, ұлттық Конституцияға қайшы келетін жекелеген штаттар заңдарының күшін жою; 3) басқа мемлекеттерге соғыс жариялау мен Конгресс қабылдаған заңдардың орындалуын бақылау; 4) атқару және сот биліктерінде қызмет атқару үшін азаматтар таңдау.

Вирджиния жобасындағы штаттар өкілеттігі мәселесі үлкен дау-дамай тудырды. Көптеген штаттар өкілдері ұлттық заң шығару жиынының екі палатасы да бөліктік өкілеттілік жүйесі бойынша сайлауын жақтады. Делегаттар пікірінше, халық атынан билік құратын Ұлттық Үкімет барлық халыққа бірдей сайлау құқығын беруі қажет.

Тұрғындар саны аз штаттар өкілдері әрбір штатқа тең өкілеттілік берілуін талап етті. Олар Ұлттық заң шығару жиынында тұрғындар саны көп штаттар шешуші позицияларға ие болып кетеді деп қорықты.

Вирджиния жобасы жаңа Конституция үшін негізгі құжат болып есептелетіндігіне келіскен соң аса маңызды екі мәселе алға шықты: .

1) Жаңа Ұлттық Үкімет қанша билік өкілеттігіне ие болуы қажет; 2) оның жұмысы қалай ұйымдастырылуы қажет.

Конституция жақтастары ең жоғарғы билік құзыреті заң шығару тармағында болу қажеттігін түсінді. Сол себепті Конституцияның 1 бабы заң шығару тармағына арналған. Ең алғашқы тартыс конгресс билігінің құзыреті және оның қызметінің ұйымдастырылуы төңірегінде болды.

Британия дәстүрі бойынша Пенсильваниядан басқа штаттардың барлығында қос палаталы заң жиыны болды. Қалыптасқан сенімге сәйкес қос палата бір-бірінің билігін шектеп, халық құқығының бұзылмауын сақтайды деп саналды.

Вирджиния жобасы қос палаталы Конгресс ұсынды. Бұл ұсыныстың қайшылыққа әкелген тұсы бөліктік өкілеттік жолымен сайлану туралы мәселе болды. Джеймс Мэдисон, Джеймс Вильсон, Руфус Кинг және т.б. тұрғындары көп штаттар өкілдері екі палатаның да саны оларды сайлаған халық санымен айқындалуы қажет деп санады. Олардың пікірінше, жаңа Ұлттық Үкімет азаматтарды тікелей басқаратын болғандықтан тұрғындар саны көп штаттар өкілдерінің Конгресте көп дауыс алуы әділетті өкілеттікке әкеледі.

Тұрғындар саны аз штаттар делегаттары Ұлттық Конгресте көпшілік орынсыз қалудан қорықты. Олар Конгресте тең өкілеттілік болуын талап етті. Тең

өкілеттілік Ұлттық Үкімет деңгейінде әрбір штат мүддесінің бірдей қорғалуын талап етті.

Екінші шілде күні Конституция құрылтайшылары Конгресте тең өкілеттік болуы мәселесіне орай дауыс берді. Қорытындысында бес дауыс жақтап, бес дауыс қарсы болды. Қарсылас екі жақ ымыраластыққа барғысы келген жоқ. Делегаттар бойына конвент ешқандай шешімге келмей тарап кете ме деген қорқыныш кірді. Сол себепті құрамына әр штаттан бір делегаттан кірген арнайы комитет құрылды. Комитетке тығырықтан шығу шараларын табу ұсынылды. Вирджиния жобасының бірқатар жақтастары, соның ішінде Мэдисон мен Вильсон да бар мұндай өкілеттікке ие комитет құрылуына қарсы болды. Бірақ соған қарамастан комитет өз жұмысына кірісті.

Арнайы комитет қорытындысы Коннектикут ымыраластығы аталды. Комитет Коннектикут делегаттары Роджер Шерман мен Оливер Элворт ұсыныстарын қабылдады. Бұл ұсыныс негізгі үш мәселені қамтиды: 1. Өкілдер палатасы бүкілхалықтық дауыс беру негізінде бөліктік өкілеттілік ұстанымы бойынша сайлануы қажет. 2. Сенат әр штаттың тең өкілеттігі негізінде сайлануы тиіс. Штаттың заң шығару жиыны Сенатқа екі сенатордан жіберуі тиіс. 3. Өкілдер палатасында салық салу мен мемлекеттік бюджет турасындағы барлық заң құжаттарын қабылдау құқығы болды. Тікелей салықтар әрбір штат тұрғындары санына байланысты бөліну қажеттігі бекітілді. Сенат өкілдер палатасы шешімдерін қабылдап немесе кері қайтара алады, бірақ оған өзгерістер енгізе алмайды. Уақыт өте келе Сенатқа өкілдер палатасы қабылдаған заң актілеріне өзгерістер енгізу және өз еркімен қаржылық заң актілерін қабылдау құқығы берілді.

Кез-келген ымыраластық келісімге сәйкес екі жаққа да өздерінің алғашқы позицияларынан шегінуге тура келді. Кіші штаттар Сенатта тең өкілеттілік алды, үлкен штаттар өкілдер палатасын бақылауға алды. Екі палата да салық салу мен мемлекеттік бюджетке қатысты үлкен өкілеттікке ие болды.

Конституция жақтастары биліктік өкілеттіктері заңды құжатта дәл бекітілген, құрамы шектеулі үкімет құрды. Әрбір билік тармағының құзыреттері дәл бекітілуі тиіс. Конгресс құзыреті Конституцияның 8 бөлімінің 1 бабында белгіленген: 1) салық салу құқығы; 2) мемлекеттік қарыздарды төлеу, АҚШ әлеуметтік қамтамасыз етілуі мен федералды қорғанысты қаржыландыру; 3) ішкі және сыртқы сауданы реттеу; 4) соғыс жариялау; 5) әскер мен флот үшін қаржы жинау; 6) ақша шығару.

Конституция жақтастары жаңа мемлекет билік бөлінісі ұстанымы негізінде қызмет атқаруын бекітті. Саяси зерттеуші Ричард Нойштадт пікірінше, «бұл - өзара билік құзыретін бөліскен тәуелсіз билік институттарын құрған алғашқы мемлекет».

***

В данной статье показаны основные этапы становления и развития парламентарной системы Англии в новое время.

ӘОЖ 925(574)

Мұқтар Ә.Қ.
т. ғ.д., профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

МЫҢБАЙ БАТЫРДЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ

Тарихымызда ізін қалдырған тұлғалар қатарында Мыңбай Құлғараұлының өзіндік алар орны бар. Ол жөнінде ата шежіре мен мұрағат деректері біраз мәліметтер береді. Оларды пайдаланған, мәселен, 2000 жылы «Атамұра» баспасынан жарық көрген «Атырау» энциклопедиясы «Мыңбай батыр (т.ж.б.-1795) – ұлт-азаттық қозғалысына белсене қатысқан батыр. Тегі – Есентемір. Сырым Датұлы көтерілісінің басты тұлғаларының бірі. Есім хан айламен қолға түсіріп өлтірген» деп анықтаса (1), келесі зерттеушілер «Арманда кеткен батыр қазасы Сырымды қатты толғандыра күйіндірген жағдай болыпты, ақыры 1797 ж. көктемде Есімді өлтіріп, досының кегін қайтарған» деген қорытындыға келеді (2). Ата шежіре «Есентемір Көктаубай,

Сұлтангелді, Ер Мыңбай,

Ұлтарақ, Байпақ, Шеңгелді-ай,

Жау көрмесе сағынды-ай» - деп жырлап, есте қалдырған. Бұл арада Көктаубай Есентемір – Тағашы - Әжімбет руларының пірі ретінде саналған. Ал Мыңбай батыр Есентемір – Тағашы – Қожамбеттің Құлғара атты ұлынан тараған (3).Осы кезеңді зерттеген кеңестік тарихшы М.П. Вяткин 1787 жылдары Есентемірлер 3000 түтінге жетіп, Бөкен би басшылығында болғандығын атап, өткен-ді (4). Бұл мәлімет тарихта Қобда съезі кезеңінде хатталып, көптеген қазақ старшындарының Нұралы хан Уфаға жер айдалғаннан кейінгі шиеленіскен қазақ-орыс келіссөзінің жүзеге асуымен ерекшеленеді. Патшалық Ресейдің Қазақ мемлекетінің мемлекеттік негізі болған хандық басқаруды жойып, өз жүйесін енгізуге жанталасы жүзеге аспады. Қазақ Ресейдің түпкі мақсатын сезініп, қайта атқа қонды. Міне осы тұста Мыңбай батыр Есентемірлер арасынан суырылып алға шықты. Мыңбай батырдың есімі алғаш рет орыс мұрағатындағы құжаттарда 1788 жылы аталады. Осы жылы Қаратоқай Бөдене Тілеуұлы, Есенқұл Шойтас батырлар теңіз жағалауындағы Әжімбай – арал мекенінде Адай Мәметәлі, Есентемір Мыңбай, Беріш Балқынбайлардың ел ішіндегі белсенді қимылдарына куә болды (5). 1789 жылы 6 ақпандағы Байұлы руларындағы молда Габдулкарим Уразбаевтың хатында «Есентемір Мыңбай және Адай Мәметәлі Гурьевтің орыс-казагын жаралап, олардан 2 атты тартып алып кеткен», - делінеді. Осыдан кейін Гурьевтің жоғары жағын жайлаған қазақтар қоныстарын ауыстырып, соғысқа әзірлене бастаған (6). XVIII ғасырдың аяғында Есентемір руы 12 ата Байұлдарымен бірге жазда Жайық - Жем аралығында, Қалдығайты, Бұлдырты, Жусалы, т.б. өзен бойларында, қыста Маңғыстау тауларының оңтүстігіне дейін, Жем тармақтарын, Каспий теңізі жағалауларын, Гурьев қалашығынан Сарайшық қорғанына дейін, одан арғы жерлерді өзге де қазақ руларымен бірге жайлаған.

Мыңбай батыр кейін 1791 жылдан бастап орыс тыңшылары хаттарында жиі атала бастады. Осы жылы 3 маусымда Мыңбай, Беріштер Балқынбай, Досарылармен бірге 300 адамның Орал қалашығынан төменгі фарпосттарды шабуға аттанды деген хабарлар Орынборға жетті (7). Ал 7 маусымда Мыңбай, Кете Наурызәлі, Табын Елекбай, Бармақ, Беріштер Балқынбай, Досары Сырыммен кеңесіп, қарулы қолдарын 500-600-ге жеткізіп, Шыңғырлау өзенінің тармағына жинаған. Мұндай хабарды Алаша Сопыра би Орынбор экспедициясына хабарлады. Сопыра би хатында Орал казак-орыс атаманы Д.Д. Донсковтың қазақ ауылдарына жасаған қиянатын қоса жазуды да ұмытпады (8). 1791 жылы 5 шілдеде молда Таймас Сейтов экспедицияға Сырымды қолдаған қазақ рулары ішінен Адайдың Шалбар бөлімін, Жем жақтағы Есентемірлерді, Беріштерден Балқынбай, Досарыны, Қаратоқай – Амандық батырларды ерекше бөліп атап көрсетті (9). Мыңбай батыр Сырым, Сарыалтай, Сегізбай, Қаракөбек, Басықара және т.б. би-

батырлардың 1792 жылғы қыркүйекте Ресейге қарсы жариялаған соғысын толық қолдады. 1792 жылы 2 қарашада Орынбор губернаторы А.А. Пеутлинг Д. Донсковқа Сырымды «өлтіруді, не қолға түсіруді» бұйырғаннан кейін атаманның қазаққа әскермен қоқан-лоқы жасауы күшейді. 1792 жылы күзі мен 1793 жылдың көктемінде Мыңбай ауылдары аяусыз талқандалды. Тіпті Есім сұлтан Мыңбай ауылынан 50 адамды тұтқынға алып, 50 жылқысын айдап әкетті (4, С. 320). Осы аралықта Мыңбай батыр орыс тұтқынына түсті. Оны қолға түсірудегі атқарған қызметі үшін Ресей мемлекеттік кеңесі 1793 жылы ақпанда Есім сұлтанды ерекше құрметтеп, штаб-офицері шенін берді (10).

1793 жылы күзде шиеленіскен қазақ-орыс қарым-қатынасын реттеу үшін Санкт-Петербургтен П.А. Зубовтың адъютанты сұлтан Шерғазы Қайыпұлы жіберілді. Оның 1700 қазақ сұлтандары, старшындары, би-батырларымен кездесуі Елек қорғанынан 5 шақырым жерде ұйымдастырылды. Міне, осы кездесуде Мыңбайды тұтқыннан босату мәселесі де арнайы көтерілді (4, С. 325).

1794 жылы қаңтар айында Кіші жүздің беделді би-батырлары II Екатеринаға хат жолдап, Орынбор әкімшілігі мен Жайық казак-орыстарының шекарадағы «әскери күш көрсетулерінің» зардаптарын жеткізді. Хатта Д. Донсковтың Мыңбайдың бауырларын өлтіргендігі, ал Есімнің батырды ұстап, орыстарға бергендігі дәлелденді. Сонымен бірге хат жазушылар «Мыңбай екі жолдасымен Орынбор түрмесінде жатыр, оны Ресейде жарияланған амнистия бойынша босатуды бүкіл қазақ жұрты атынан» өтініп қол қойды. Бұл өтініш астында Сырым батыр, Тіленші Тархан, Бөдене би, Қаракөбек би, Қайып хан ұлы Әбілғазы және т.б. қолдары бар (11). 1794 жылдың басында Есентемір, Адай рулары Орынбор экспедициясына бірнеше рет батырды босату туралы хат жолдады. Осы жылы ақпан айында хан жанындағы Нұртай расправасы төрағасы би Төлеп Даутов, мүшесі Тұрлыбек Тұяқовтар экспедицияға «Мыңбайды орыстарға бергеніміз үшін қазақтар бізбен жауласты» деп хабарлауға мәжбүр болды (12). Есім сұлтан 1794 жылы 12 ақпанда Адай руының Танай бөлімі, Есентемірлер былтыр Мыңбайды ұстап бергеніміз үшін бізге өшігіп, Сырымға қосылды. Сырым жанында Таз руынан Шафаев ұлдары, ағайындары, Қызылқұрт рулары, Тамадан Қадыр, Садырлар бар деп толықтыра түсті (13). Ал жаз айларында экспедиция Есентемір, Адай руы қазақтары Мыңбайды босату үшін шабуылға дайындалуда деген хабарларды алды (4, С.329).

Көп ұзамай Мыңбай батыр Орынбор түрмесінен қашып шығып ел ортасына оралды. Шамамен бұл оқиға тамыз, не қыркүйек айының басында жүзеге асқан сияқты. Өйткені Есім сұлтан 1794 жылы 30 қыркүйекте «елмен біріккен Мыңбай батыр Сырымды қолдамай жүрген кейбір Алаша, Байбақты руларының ауылдарына аттанып, 1000-ға жуық жылқыларын қуып алды» деген ақпаратты жеткізді. Сонымен бірге Мыңбай Сырым, Қаракөбек билермен бірге, Есім сұлтанды ел ортасына арнайы шақырып, кейбір мәселелерді талқылау үшін оған елшілер жіберудің қажеттігін қолдады. Ал қайтыс болған Ерәлі ханның орнына жаңа хан сайлау мәселесі көтерілген тұста Мыңбай Сырым, Басықара, Қаракөбек, Сарыалтай, Қаралтайлармен ақылдасып, Кіші жүзде арнайы кеңес өткізу үшін Елек, Қиыл бойларында жиналуды жақтады. Бірақ Есім ел ортасына баруға шамасы жетпей, би-батырларды орыс шекарасынан 30 шақырым жерде кездесуге шақырды. Кейін Есім: «Мен Мыңбай батырдың Сырым жанында екендігін естіп, кеңеске бармауға шешім қабылдадым», - деп губернатор А.А. Пеутлингтің алдында ақталуға мәжбүр болды (12, 177б.).

Сөйтіп ел ішіндегі бірлік жүзеге аспай қалды. Араға уақыт сала 1795 жылы 17 қыркүйекте Есім сұлтан Орынборда Кіші жүз ханы болып сайланды. Хан сайлауды көзімен көрген орыс жазушысы А. Болотов «биыл жазда император қалауымен жаңа қазақ ханы сайланды», - деп хабарлады. Мыңбай батыр Сырым батырлармен бірге хан сайлау үшін арнайы Орынборға шақырылғанымен кездесуге бармай, Жем, Сырдария аралығына көшіп кетті. Яғни, қазақтың беделді би-батырлары Есімнің ел келісімін алмағанына біраузыздан қарсылық білдірді.

Кеңестік тарихшы А.Ф. Рязанов 1796 жылы Есім ханның қазақтың беделді би-батырларын (ішінде Мыңбай батыр да бар - Ә.М.) орыстарға ұстап бергендігіне Сырым ашық қарсы шықты деп жазған болатын. Бірақ осы арада зерттеушінің Халық кеңесінде «что он отомстит хану Ишиму, что кровь Минбая будет возложена на Ишим султана»-дегеніне келісу қиын. Өйткені, бұл кезеңде Мыңбай батыр аман-есен Сырым жанында жүрді. Біздіңше, Сырым аузынан айтылды деген әңгіме 1793 жылы Мыңбай қолға түсіп, Орынборда түрмеде жатқан кезінде ел арасында тараған болуы әбден мүмкін.

1797 жылы наурыздың аяғында Есім хан өлтірілгеннен кейін 4 сәуірде губернатор О.А. Игельстромға Есентемір Мыңбай, Арғынбай, Байбақты Ерсары, Қойсарылар 1000 адаммен Сырымға қосылып, орыс шекарасына аттанды деген суыт хабар жетті (12, 183б.). Қазақтардың Гребенщиково форпостысы мен Кулагино қорғаны арасында орыс-казактарға шабуыл жасағандығын атаман Д.Д. Донсков та. Міне, осыдан кейінгі Мыңбай батыр туралы дерек мұрағаттан 1803 жылы кездеседі. Онда Есентемір руының 3000 түтінге жеткендігі, олардың Мыңбай батыр басқаруында екендігі жазылған. Біздіңше, Мыңбай батыр, сол заманда-ақ Кіші жүздегі ел ішінде ерекше құрметке бөленгенін байқауымызға болады. Жоғарыдағы мұрағат деректерінен екі маңызды қорытынды түйіндеуге болады. Біріншіден, Мыңбай батыр бүгінге дейін жазылып жүргендей 1795 жылы қайтыс болды деген пікірдің еш дерекке негізделмегендігі. Мұрағаттан табылған жаңа деректер батырдың орыс түрмесінен елге оралып, 1803 жылға дейін руластарын басқарғандығын дәлелдейді. Екіншіден, Мыңбай батыр 1801 жылы Еділ-Жайық аралығына көшпей, Жайықтың Бұқар бетінде қалған. Оны 1803 жылы Кіші жүз арқылы Бұқараға сапар шеккен Я.П. Гавердовский күнделігі анықтай түседі. Жәңгір хан тұсында Есентемір рулары Еділ-Жайық аралығында біртіндеп көбейе бастады. Патша шенеуніктерінің есебіне сенсек Ішкі Ордада Есентемір руының Тағашы, Көн бөлімдері 1825 жылы 140, 1834 жылы 350 түтінге жеткен (10, С.288,359). Кейін шежіреші Б. Қорқытов «Атырау билері мен батырлары» атты еңбегінде «Кіші жүз ... руларының революцияға дейін мекендеген қоныстарын» тарқата келе, «Есентемір Гурьев пен Ақмешіт уездерін мекендеген. Бөкейлікте де аздап, Таз бен Есентемірлер болған» деген қорытындыға келеді (14).

Ығылман Шөрекұлының дастанындағы:

Ене сойын сұрасаң-
Есентемір Тағашы
Тағашыда Қожамбет,
Құлқара мен Киікші,

Өзіне тете нағашы, - деген жолдарын және ел ішіндегі әңгімелерді жинақтаған Х. Досмұхамедов Исатай-Махамбет бастаған ұлт-азаттық күресі кезеңінде Мыңбай батыр аталастары Қаракөл мекенін жайлады дей отыра, 1838 жылы Бөкейліктен Кіші жүзге өткеннен кейін нағашысы Киікшінің басына дұға оқып, Есентемірлер еліне келгендігін жазады (15).

Исатай-Махамбет бастаған ұлт-азаттық қозғалыс тарихының тарихнамасын зерттеген Л. Бердіғожин Исатайдың анасы Нағибала деп көрсетеді. Яғни, Исатай батыр нағашысы Мыңбай батырдың да ерлік істеріне куә болып, қанығып өскен деуімізге әбден болады. Өлке тарихымен жете таныс Мақсұт Неталиев «Арыстан еді-ау Исатай» жырында

Құлғара нағашысы қыз мінезді,
Жан сырын жиенінің түсінетін.
Хал-жайды түсінетін-сұрасатын
Содан соң Исатайға сыр ашатын ...
Бұл үйде ән менен күй шырқалады,
Біреуі мерген-дағы
Біреуі әнші

Жауласқан жауын-дағы құрталады – деп Исатай батырдың нағашыларына сипаттама береді.

Қорыта келгенде, Мыңбай Құлғараұлы Сырым батырмен бірге қоян-қолтық араласып, қазақтың қамы үшін атқа мініп, елінің намысын жыртып, оның ертеңі үшін арпалысқан біртуар тарихи тұлға. Мыңбай батырдың ерлігін лайықты бағалап, өскелең ұрпаққа жеткізіп насихаттау бүгіннің міндеті деп білемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Атырау: Энциклопедия. – 304 б.
2 Каспий қайраңы. Тарих тағылымы. – Алматы, 2006.-293 б.
3 Маданов Х. Кіші жүздің шежіресі. Алматы, 1964, 57-58 бб.
4 Вяткин М.П. Батыр Сырым.- М.-Л., 1947. – С.253
5 АОММ 1қ, 9 т, 163 іс, 31 п. ОрОММ 5қ, 1 т., 29 іс, 6 п.
6 ОрОММ 5қ, 1 т., 29 іс, 6 п.
7 ОрОММ. 5 қ, 1 т, 1 іс, 152-153пп.
8 ОрОММ. 5 қ, 1 т, 40 іс, 160-161пп.
9 ОрОММ. 5 қ, 1 т, 40 іс, 320 п.
10 История Букеевского ханства. 1801-1852 гг. Алматы, 2002. -С.904
11 Материалы по истории КазССР. Т.IV....С. 165-166
12 Мұқтар Ә.Қ. Азаттық таңы жолында. –Алматы: Ғылым, 2001.-174б.
13 ОрОММ 5қ, 1т, 51 іс, 34 п.
14 Қорқытов Б. Атырау билері мен батырлары. -Алматы, 1972. – 121б.
15 Досмұхамедов Х. Исатай-Махамбет. – Алматы, 1991. -79б.

***

В данной статье рассматривается жизнь и деятельность батыра Мынбая, соратника Сырыма Датова, одного из организаторов национально-освободительного движения против колониального режима со стороны российских властей.

УДК 342.511(574):341.321

Муханбеткалиев Х. С.
д.и.н., доцент, ЗКГУ им. М.Утемисова

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СТАНОВЛЕНИИ КАЗАХСТАНСКОЙ АРМИИ

За прошедшие годы суверенитета укрепилась государственность Казахстана, восстановлена историческая справедливость, разработана законодательная правовая база, отвечающая высшим стандартам. Мы можем ясно сказать, что Республика Казахстан набирает темп в реформировании экономики, становлении политического многоконфессионального общества, демократизации общественной жизни и формировании гуманистического мировоззрения.

Становление суверенного Казахстана происходило на фоне сложнейших геополитических процессов. Южные границы бывшего СССР характеризовались как пояс нестабильности и, даже более того, как вероятные очаги военных конфликтов. Война в Афганистане перешагнула рубежи государственных границ и оказалась явной военной угрозой. Произошли события в г. Ош Республики Кыргызстан, где имели место кровавые столкновения представителей двух народов – узбекского и кыргызского, в результате которого погибли десятки невинных людей. Казахстан не мог оставаться безучастным и к событиям в Закавказье, где велась война между Азербайджаном и Арменией. Вспыхнула война в Грузии и на ее границах. Тяжелым наследием остались пограничные проблемы с

В этих условиях мы верили в будущее, верили своему законно и всенародно избранному Президенту. Только эта вера давала силы перенести трудности первых лет перестройки. Люди пили глотками во всю ширь легких сладкий воздух свободы

и демократии, многие купались в иллюзиях, что быстро наладим жизнь. Но все оказалось сложнее и болезненнее. В самые трудные годы преобразования страны, когда невольно приходили сомнения, а правильно ли мы идем, был единственный в стране человек, который рассеивал все сомнения - это Нурсултан Абишевич Назарбаев [1].

Независимым государство может быть лишь тогда, когда оно способно защищаться от любых посягательств на свою землю.

В Казахстане, как и других республиках, функции обеспечения национальной безопасности возложены на многие институты, а задачу непосредственной защиты государства выполняют Вооруженные Силы, другие войска и воинские формирования, правоохранительные органы, в которых работают и служат граждане республики.

7 мая 1992 года Указом Президента Республики Казахстан «О создании Вооруженных Сил Республики Казахстан» все воинские формирования на территории Казахстана были взяты под свою юрисдикцию и созданы Вооруженные Силы Республики Казахстан [2][i].

На создание и развитие Вооруженных Сил суверенного Казахстана ушли годы, годы нашей жизни. Создав казахстанскую армию, при мудром руководстве нашего Президента страны, Казахстан обеспечил прочную стабильность, это стало возможным в результате выбора курса на демилитаризацию и ядерное разоружение.

Руководство республики постоянно уделяет приоритетное внимание вопросам обеспечения национальной безопасности, территориальной целостности нашего государства. Основным законом независимого государства стала принятая в 1993 году Конституция Республики Казахстан. Статья 36 Конституции Республики Казахстан гласит: «Защита Республики Казахстан является священным долгом и обязанностью каждого ее гражданина». Этой же статьей определяется, что «граждане республики несут воинскую службу в порядке и видах, установленных законом» [3].

В статьях Конституции определены полномочия Президента, Парламента, Правительства страны по обеспечению национальной безопасности нашего государства.

В статье 40 указано, что «Президент Республики Казахстан является главой государства, его высшим должностным лицом, определяющим основные направления внутренней и внешней политики государства и представляющим Казахстан внутри страны и в международных отношениях».

Президент страны как Верховный Главнокомандующий Вооруженными Силами государства назначает на должность и освобождает от должности высшее командование Вооруженных Сил, организует и руководит работой Совета безопасности.

С первых дней создания казахстанской армии главной заботой Президента страны - Верховного Главнокомандующего Вооруженными Силами Н.А. Назарбаева стало создание нормативно-правовой базы функционирования военной организации государства, комплектование армии, подготовка офицерских кадров, налаживание инфраструктуры, тыловое и техническое обеспечение, воспитание и морально-психологическое состояние войск. Кроме того, он потребовал добиться усвоения генералами и офицерами частей и подразделений Вооруженных Сил практических навыков в ведении боевых действий, выработать тактическое мышление, необходимое для ведения современного общевойскового боя.

На сборах руководящего состава Министерства обороны в 1992 году Глава государства отмечал, что «хотя военная угроза, в целом, снижена, однако, исходя из современной международной обстановки возможность малых и даже региональных войн возросла. Мы не можем быть гарантированы от военной опасности» и, «поэтому, Вооруженные Силы должны строиться с учетом концепции мобильной обороны. Казахстану важно создать немногочисленные, но мощные по своим

возможностям группировки войск, оснащенные современной техникой, способные немедленно приступать к выполнению боевых задач в тех местах, где возникают угрозы безопасности республике и ее союзников» [4].

Исходя из указаний Президента Республики Казахстан, Вооруженные Силы в 1993-94 годы решали задачи по наращиванию боевой и мобилизационной готовности войск, совершенствованию выучки личного состава на тактических учениях.Важные шаги были сделаны по реформированию Вооруженных Сил в 1997-1999 гг. Под руководством Министра обороны генерал-лейтенанта М.К.Алтынбаева проведены мероприятия по сокращению численности армии, центрального аппарата Министерства обороны, подвергнута оптимизации организационно-штатная структура органов управлений соединений и частей, военно-строительные части были расформированы. Начался переход общевойсковых соединений и частей на бригадную основу, авиационных полков на штаты авиационных баз.

Решением Верховного Главнокомандующего Вооруженными Силами Н.А. Назарбаева были созданы три вида Вооруженных Сил: Силы общего назначения, Силы Воздушной обороны, Силы охраны государственной границы [5]. Анализ событий, происходящих в мире в те годы, свидетельствовал о том, что изменилась военно-политическая обстановка: усилились транснациональные угрозы, связанные с международным терроризмом, ростом незаконного оборота оружия и наркотиков, распространения ядерного и других видов оружия массового поражения и средств его доставки.

2000 год положил начало следующему этапу строительства Вооруженных Сил - этапу их качественного становления. Этому предшествовали, существенныеизменения, произошедшие как на внешнеполитической арене, так и внутри государства. В том же году Указом Президента Республики Казахстан была утверждена Военная доктрина в новой редакции.

Военная доктрина определила реальные и эффективные пути и средства обеспечения военной безопасности государства применительно к его современному геополитическому положению в Центрально-Азиатском регионе. Современная казахстанская оборонная концепция позволила целеустремленно готовить страну и Вооруженные Силы к защите и обороне.

Основными направлениями строительства и реформирования Вооруженных Сил были определены: оптимизация структуры армии; приоритетное развитие мобильных сил; совершенствование системы управления, переход к военно-территориальной структуре; создание системы подготовки резерва; совершенствование системы военного образования и подготовки военных кадров, создание и развитие военно-научной базы; повышение престижа военной службы и гуманизация военно-служебных отношений [6].

Президент Республики Казахстан последовательно и целеустремленно развивает принципы миролюбивой политики Казахстана. Сугубо оборонительный характер предназначения Вооруженных Сил изложен в новом Законе Республики Казахстан «Об Обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан», где записано, что Вооруженные Силы Республики Казахстан предназначены:

–для защиты суверенитета, территориальной неприкосновенности границ Республики Казахстан;

– отражения нападения и нанесения поражения агрессору;

– охраны и обороны государственных и военных объектов;

– выполнения совместно с вооруженными силами других государств задач по совместной обороне в соответствии с международными договорами.

Материальной основой обеспечения военной безопасности Казахстана является его экономика. Экономическое обеспечение безопасности предусматривает оптимизацию материальных ресурсов государства для реализации задач на основе принципа минимальной достаточности [7].

Важнейшая составляющая военного потенциала нашей страны – Вооруженные Силы в настоящее время находятся на этапе коренных преобразований, главным результатом которых должно стать качественное повышение их боевого потенциала за счет увеличения удельного веса полностью укомплектованных соединений и частей, их всестороннего обеспечения и организации полноценной оперативной, мобилизационной и боевой подготовки, изменения принципов комплектования. Конечной целью должно стать создание профессиональных Вооруженных Сил.

Президент страны акцентирует внимание на то, что сегодняшняя армия располагает реальной возможностью переориентации военного планирования с задач текущего обеспечения войск на решение вопросов их качественного совершенствования и определил основные направления по обеспечению военной безопасности страны, перспективы развития Вооруженных Сил Республики Казахстан. Одним из приоритетных направлений, определенных Президентом страны, является укрепление системы подготовки военных кадров для решения оперативных и стратегических задач. Командир должен умело руководить подчиненными. Поэтому особое место принадлежит офицерскому корпусу, для которого военная служба является делом всей жизни, целью и средством общественного и физического существования. Необходимо отметить, что совершенствуются такие принципы кадровой политики как принцип комплектования войск кадровыми офицерами, высококвалифицированными профессионалами, прозрачность кадровой политики и принцип бережного отношения к кадрам. Не менее важна мысль нашего Президента страны Н.А. Назарбаева, что «нам нужна, как никогда, новая генерация офицеров, умеющих мыслить масштабно, опирающихся на прорывные технологии, уважающих солдат, как своих сограждан и как личности» [8].

Одним из стратегических задач, определенных Главой государства, является повышение роли военной науки, создание гибкой системы военного образования, способной оперативно реагировать на текущие перспективные потребности войск, переход к многоуровневой, скоординированной межведомственной системе подготовки кадров.

Реформирование Вооруженных Сил невозможно провести без научного обоснования. Поэтому наука объективно становится производительной силой общества и берет на себя долю ответственности за судьбу и результаты реформ в стране. Впервые в отечественной военно-научной практике в новой Военной доктрине дана классификация военных конфликтов с учетом их масштабов, интенсивности, состава противоборствующих сторон и возможных последствий от участия в них страны. Четко сформулированы научно обоснованные ответы на вопросы: к чему готовить, когда и как применять военную организацию государства. Это, в свою очередь поставило перед военной наукой задачу определить основные параметры и этапы проведения военной реформы, приоритетные задачи, стоящие перед военной организацией государства на каждом из этих этапов, уточнить порядок комплексного применения Вооруженных Сил в интересах обеспечения военной безопасности государства.

Важное значение приобрели ежегодные Послания Президента страны народу Казахстана. Глава государства в Посланиях обращает внимание на объективно существующие угрозы 21 века, которые могут стать серьезным препятствием на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации. Это распространение нестабильности и религиозного экстремизма в регионе, непрекращающийся наркотрафик, в центре которого оказался Казахстан в силу своего географического положения.

Особую актуальность приобрели угрозы распространения международного терроризма и экстремизма, а также тесно связанные с ними наркобизнес и незаконная торговля оружием. Радикальные исламские организации в регионе целью своей деятельности провозгласили создание на территории государств Центральной Азии

исламского государства.

В связи с этим, «перед Вооруженными силами страны стоит задача дальнейшего повышения своей боеготовности и конкурентоспособности в соответствии с новой Военной доктриной. Правительство, государство в целом, должны решительно поддерживать наши Вооруженные силы».

Проявлением повседневной заботы Президента страны Н.А. Назарбаева является выдвижение одним из направлений по обеспечению безопасности необходимость модернизации Вооруженных Сил. Основными задачами определены профессионализация армии и улучшение ее материально-технической базы. Проводимые с 2005 года мероприятия руководства казахстанской армии дают основание полагать, что в армии проводится целенаправленная работа по изменению ее облика, с учетом реалии современной военно-политической обстановки.

Итогом модернизации Вооруженных Сил должно стать эффективный, вытекающий из международной политики Казахстана и ориентированный на оборонную достаточность, приоритет качественных параметров военного строительства. Вооруженные Силы должны полностью соответствовать новой Военной доктрине, быть способны обеспечить достаточную и надежную защиту Казахстана. Выступая на расширенной коллегии Министерства обороны Верховный Главнокомандующий Вооруженными Силами Казахстана Н.Назарбаев отметил: «Ваша главная задача – сделать все необходимое, чтобы Вооруженные Силы Казахстана в перспективе соответствовали мировым военным стандартам XXI века. Они должны быть укомплектованы профессионалами, преданными своей Родине, оснащены современной техникой и вооружением, обучены новым тактическим приемам» [9].

Сегодня Вооруженные силы Казахстана выполняют задачу по созданию хорошо оснащенной, мобильной армии, способной обеспечить защиту жизненно важных национальных интересов страны от существующих и потенциальных угроз.

Пройденный этап становления Вооруженных Сил - это важный рубеж, позволяющий проанализировать этапы становления и развития казахстанской армии, подвести некоторые итоги и уточнить задачи на будущее.

Список использованной литературы:

1. Ертысбаев Е. Казахстан и Назарбаев: логика перемен. –Астана: Елорда, 2001. –С.15.

2. О создании Вооруженных Сил Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 7 мая 1992 года // САПП, №12. 1992.

3. О Конституции (Основном законе) Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 6 сентября 1995 года // САПП Республики Казахстан. -1995. №30. -С.49.

4. Назарбаев Н.А. Оборона – коллективная. Армия – народная // Воин Казахстана. –1992.- 11 декабря.

5. О реформировании Вооруженных Сил Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 17 ноября 1997года // Делопроизводство Военной академии ВС РК, оп.124, д.12, т.2. –л.165.

6. Военная доктрина Республики Казахстан. –Астана: Елорда, 2001. –С.282.

7. Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 7 января 2005 года // Казахстанская правда. -2005. -8 января. 8. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Новый Казахстан в новом мире. –Астана, 2007. –С.5-21.

9. Соответствовать мировым стандартам XXI века. Выступление Н.А. Назарбаева на расширенном заседании коллегии МО РК 17 февраля 2011 года // Казахстанская правда. -2011. 18 февраля.

***

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Президентінің Қарулы Күштерін құру және дамыту туралы көзқарасы сөз болады.

Негізгі модернизация басымдықтары есебінде Қарулы Күштердің құрылымы мен дайындығы, сондай-ақ техникалық және кадрлық әлеуетті жаңарту мәселелері қарастырылады.

***

This article is about development Kazakhstan Presidents army.

The author considers structure and traininq, technical and human resources as basic priorities of transformation of Armed Forkes

УДК 316.7:39-09

Рысбекова С.Т.
д.и.н., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ СОВЕТСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ КАЗАХСКОГО ЭТНОСА

Вплоть до конца 30-х годов XX века в Казахстане проводились изменения административно-территориального устройства, укрепления и другие перестройки границ внутри субъектов федерации, создавались национальные советы как низовые единицы самоуправления и.т.д. При этом, несмотря на преимущественно формальный характер внутренних границ, они в то же время обеспечивали все большую управляемость разноликих по социальной палитре и культурному облику территорий огромной страны, усиливали вертикаль власти и контроль над населением через партии - советские структуры и многочисленные общественные организации.

Особенно сложным был процесс практической социально-культурной модернизации казахского общества. Создаваемая на принципиально иных основаниях стратификация предполагала и качественно иные критерии политической и социальной идентификации, прежде всего среды всевозможных общественных выдвиженцев. Именно они должны были олицетворять своим обликом, гражданской активностью, политической культурой, повседневным поведением правоту исторического выбора в пользу социализма.

Аппаратчики профсоюзов оказались не готовы «к обслуживанию» казахской части организаций, не знали языка, ограничивались приемом и статистической регистрацией людей.

В комсомольской организации республики на середину 1920-х гг. казахи составляли 23%. Из 300 активистов казахи составляли треть, причем выдвиженцы стремились не возвращаться в родные аулы, проявляя «необычайно большую потребность к получению политического и общего развития».

Языковой барьер, быт, культура, социальные черты казахских рабочих, «только что вырванных из степной жизни», приводили к выводу, что нужно не одно поколение, чтобы выработать тип казахского пролетария - «организованного, вышколенного и выдрессированного процессом производства». Среди путей казахизации профсоюзов выделялся «длительный и дальний» - индустриализация края, использование разворачивавшегося в республике промышленного строительства, бронирование мест для подростков и создание школ ФЗУ с казахским составом, создание и развитие профессий для казахов через вузы, среднее специальное образование, на простых работах в железнодорожном транспорте, на почте, телеграфе, в медицине, театре, кино и т.д.

Предстояло также преодолеть определенное противодействие администрации предприятий, скептицизм технического аппарата, психологический консерватизм русских рабочих в виде добродушного недоумения или молчаливого неодоб-

рения. Это приводило к тому, что рабочие-казахи держались особняком и медленно проходили необходимую адаптацию. В то же время казахские активисты, стремившиеся к административной работе, неохотно шли на профсоюзную стезю по ряду причин - из-за молодости самого профсоюзного движения в республике, его неавторитетности и непопулярности в казахском обществе.

Кроме того, казахские работники находились под влиянием традиционной общественно-политической жизни степи, где профсоюзы не имели власти и не выполняли административных функций, были бедны и их работники имели низкие оклады - в результате общественное мнение не воспринимало их как влиятельную и престижную силу. Трудно было в связи с этим организовать и длительную учебу актива. Не хватало и навыков общественной работы, умения действовать под давлением лишь общественного контроля. Появился даже тип работника-обывателя, который считал национальное происхождение и роль «казахизатора» достаточной для занятия поста в профсоюзе [1].

Политические механизмы формирования новой идентичности вместе с тем противоречили наличной социокультурной реальности, что не могло не поощрять иждивенческое отношение к власти и представлявшим ее общественным структурам, равнодушие к труду и дисциплине, различные способы социальной мимикрии и доминирование индивидуальных интересов над общественными. К примеру, на золотом прииске Джанатас шахтком, мало знакомый с работой профсоюзов, взял на себя функции управления, не обращая внимания на плохое снабжение и низкую техническую оснащенность производства. Число прогулов за год здесь по уважительным и неуважительным причинам практически сравнялось (700 и 643 соответственно). Несмотря на преобладание казахов среди рабочих, из 15 коммунистов на руднике было всего 4 казаха. Коммунисты предпочитали заниматься своим хозяйством, причем почти каждый имел по 2 коровы с лошадью и «хозяйственное обрастание» ценил выше производственных интересов. Только за ноябрь 1928 - январь 1929 г. на Риддере было сделано 170 взысканий за прогулы (118), халатное отношение к обязанностям, преждевременный уход, сон на работе, неисполнение распоряжений, появление в нетрезвом виде, отказ от работы. В коллективном договоре союза горнорабочих с руководством комбината наряду с обязательством последнего повысить зарплату, выделить 150 тыс. руб. на технику безопасности с расходованием по прямому назначению и т.п., горняки впервые обязывались работать все календарные дни, нормы выработки определялись на весь срок действия договора, а рабочие горного отдела получили 6-часовой

Проблема заключалась в фактической невозможности реализации стандартов классового подхода. Формально-бюрократические, процедурные, зачастую и карьерные вопросы доминировали в деятельности организаторов движения, но главное - в их ценностных ориентирах и приоритетах. Из-за низкой степени реального влияния на массы и состояние дел в социально-экономической сфере хозяйственные органы фактически игнорировали профсоюзы. При сохранении языкового барьера между активом и массой, политически индифферентной и культурно отличающейся, демократические процедуры

Национальные деятели болезненно воспринимали ситуацию. Представители руководства Киргизии, Башкирии и Туркестана еще в 1921 г. утверждали, что «программу РКП без изменений проводить на Востоке невозможно». Больше всего их беспокоило, что властные структуры «заполнены бывшими царскими чиновниками, ведущими старую царскую политику по отношению к туземному населению», которые отсутствие «туземного» пролетариата считают доводом для опоры исключительно на русское население, особенно на кулаков. А.З. Валидов и Т. Рыскулов утверждали: в Киргизии и других мусульманских республиках «октябрьской революции не было. Русские взяли власть, и этим все кончилось; вместо какого-нибудь губернатора сидит рабочий, и только», республики пока остаются только на бумаге [3].

Такие масштабные процессы, как создание гражданской сети, были долговременными и болезненными, означали коренную и во многом принудительную ломку прежних форм и моделей поведения, социальной иерархии и отношений, этноконфессиональной ментальности образа жизни у кочевого народа с незавершенной самоидентификацией. Сама же формула гражданственности и политико-правовой культуры, выведенная властью, была декларативно демократической, а обеспеченный в то время титаническими усилиями большевиков в центре и на местах уровень их развития оказался далеко недостаточным даже по меркам РКП(б) - ВКП(б). К тому же, доктрина власть предержащих изначально не была рассчитана на серьезный учет этноконфессиональной специфики. К примеру, профсоюзы, выполняя функции социализации и применяя часто мизерные меры поощрения трудовой активности и политической лояльности, для большинства были одной из взрослых игр в общей схеме правил, предписанных извне и условно принятых массами. Активисты и аппарат союзов играли роль посредников в передаче директив сверху вниз и победных реляций как части массового действа - снизу вверх.

Социальная инфраструктура также не отвечала потребностям стремительно растущего рабочего класса. Рыночные цены на овощи, мясные и молочные продукты в бюджете рабочих и служащих отнимали до 35% средств, но их удельный вес в кооперации составлял лишь около 17%. Жилая площадь на одного живущего составляла по Карсакпаю 2,58 кв.м., по Джеазказгану - 3,62, Байконуру - 2,76. Это вызывало рост заболеваемости, «постоянную утомленность рабочих, предрасположенность к росту несчастных случаев». На Карсакпае их число за 1928/29 год выросло на 18% - со 176 до 497, в т.ч. смертельных - с 1 до 3. По данным Казахстанской краевой страхкассы за 1-ое полугодие (январь - июль) 1929 г. по временной нетрудоспособности вследствие несчастных случаев было оплачено по Риддеру 5522 дня (720 случаев), Карсакпаю - 2032 (231 случай) и т.д. Падал процент рабочих с сознательным отношением к производству, снижалась роль производственного воспитания. Слабо была развита сдельная работа, способная стимулировать трудовую активность (на Атбасцветмете - 43%), почти совершенно отсутствовала премиальная система, слабым было техническое нормирование. В коллективных договорах главные нарушения касались охраны труда, снабжения спецодеждой, приема и увольнения рабочих, организации

С другой стороны, объективно растущая индустриальная культура, новые социальные стимулы и критерии общественного признания постепенно укрепляли и расширяли свое влияние.

На рубеже 1920-1930-х гг. партийно-политическая элита страны, в т.ч. в Казахстане, находилась в состоянии острейших дискуссий, вызванных объективными противоречиями в ходе социалистического строительства и борьбой за власть. Так, обнаружились явные расхождения сторонников форсированной индустриализации - Ф.Голощекина, И.Курамысова, У.Исаева, выступающих за сырьевую направленность в экономике Казахстана, и ее противников - С.Садвокасова, Ж.Мынбаева, С.Асфендиярова, И.Мустамбаева, Ж.Султанбекова, С.Ходжанова, Т.Рыскулова, М.Чокай, А.Лекерова, впоследствии и Н.Нурмакова, выражавших общую точку зрения: курс на индустриализацию проводить с максимальной выгодой для Казахстана [5]. Столкновение взглядов сторонников форсированной индустриализации (Ф.Голощекин, И.Курамысов, У.Исаев) и ее противников (С.Садвокасов, Ж.Мынбаев, А.Асфендияров, Ж.Султанбеков, И.Мустамбаев, Т.Рыскулов), выступавших за развитие обрабатывающих отраслей индустрии с целью максимального приближения к источникам сырья, отражало болезненные коллизии этносоциальной модернизации.

Предметом дискуссии были средства привлечения местного коренного населения в ряды рабочих, а также приобщения казахов к коммунизму. Высказывались разные мнения: без подготовки и длительной обработки пролетариат невозможно вовлечь в тяжелую индустрию, минуя его участие в местной обрабатываю-

щей промышленности; «казах должен стать мастером в производстве и этим приобщиться к армии промышленного пролетариата», массовое вовлечение казахского населения в ряды рабочих повлечет за собой отвлечение части населения от занятия сельским хозяйством, что в свою очередь может явиться причиной сокращения скотоводства. С.Садвокасов выступал против массового переселения свободных рабочих рук из других регионов страны, так как массы откочевщиков не находили применения своим силам. Т.Рыскулов поддерживал С.Садвокасова, считая, что «просто так заставить кочевников осесть невозможно», и решение проблемы он видел в создании рабочего класса. Кроме того, выдвигались предположения, что «нельзя ориентироваться на подготовку кадров из коренного населения, это значит, что мы, лишившись чернорабочей базы, должны будем ввозить их извне...». Характерными были выводы: «казах бежит от производства»; «казах все равно не будет работать, его в степь тянет», «казахов не перевоспитаешь, не научишь работать, не удержишь на производстве в силу их приверженности к вольной жизни в степи».

При этом одну из наиболее острых проблем социальной модернизации народов СССР составляло качество советской бюрократии. В Казахстане в нее вошли как старая аристократия (чингисиды и алашордынцы) с высоким общим культурным и образовательным уровнем, так и советские выдвиженцы из зажиточных (байских) и средних социальных слоев, со средним, незаконченным средним и начальным образованием. Все они вступили в партию и революцию примерно в одно время - 1919-1920 годы. Глава научной комиссии при Наркомпросе Х.Досмухамедов утверждал, что «до 17-го года среди казахов не было ни одного настоящего социал-демократа или социалиста-революционера, а о большевиках говорить нечего» [6]. На значительных постах находились социально более близкие большевикам выдвиженцы, на вторых ролях до начала репрессий - представители старой национально-буржуазной интеллигенции. Первые в большинстве своем представляли Средний жуз, среди вторых доминировали младшежузовцы. Старший жуз во власти и элите почти не был представлен.

Среди выдвиженцев были такие яркие фигуры, как садовод Т. Рыскулов (председатель ТуркЦИК), аульные учителя - А. Асылбеков (второй секретарь Казобкома), С. Сейфуллин (председатель СНК), Н. Нурмаков (председатель СНК), У. Кулумбетов (председатель КазЦИК), С. Мендешев (председатель КазЦИК), агроном М. Мурзагалиев (первый казах - глава парторганизации, ответственный секретарь Казахского обкома партии), писарь-переводчик А.Айтиев (НКВД) и другие.

Чингисид и первый казах-юрист Бахытжан Каратаев, депутат 2-й Госдумы, был зав. отделом юстиции Казревкома; чингисид, утаивший свое происхождение Н. Иралин - зав. агитпропотделом Казахского обкома партии, затем наркомом юстиции; сын царского генерала, чингисида, Санджар Асфендиаров стал наркомом здравоохранения; сын родовитого богача Назир Тюрякулов - ответственным секретарем ЦК Компартии ТАССР, а также председателем комиссии ЦК по ликвидации патриархально-феодальных отношений.

Подлинные пролетарии, которые тоже попали во власть в результате революционной модернизации, главным образом благодаря «пропуску» через специальный Комитет по коренизации при КазЦИК, из-за низкого профессионального уровня были представлены в изучаемый период незначительно. Среди них - рабочий-грузчик М.Татимов (нарком труда), рабочий С.Ескараев (НКВД), шахтер Угар Джанибеков (член КазЦИК) и другие.

Но большевики испытывали огромный кадровый голод - мало-мальски грамотных национальных кадров (несмотря на происхождение) просто не хватало на освободившиеся в результате коренизации должности. По свидетельству М.Чокаева, председатель Туркестанской ЧК Я.Петере подыскивал из низов, «из рабочих и трудящихся» коренных национальностей преданных людей, но они были настолько «забиты», что «боялись войти в правительство». Пришлось привлекать первых попавшихся (согласившихся), даже какого-то конокрада. Это неизбежно приводило к инкорпорированию «классово чуждых» по происхождению элементов

во власть. Так, члена Казревкома и председателя Тургайского уездного совета и ревкома Байкадама Каралдина в 1928 г. раскулачили как крупного бая [7]. В советскую элиту рекрутировались лица просто образованные, и, опять-таки, в силу более высокого социального статуса, среди них оказались, в основном, выходцы из имущих (байских) кругов, имевшие опыт так называемой «партийной» борьбы во время волостных выборов. Поверхностная убежденность в марксистских идеалах не мешала стремительной бюрократизации кадров, прежде всего из числа национальных «выдвиженцев», и это, в конечном счете, составило главную причину низкого качества управленческой культуры и самой советской номенклатуры.

Список использованной литературы:

1. 199 ГА РФ, Ф. 5451, Оп. 9, Д. 114. Л. 11, 31-34, 36-41, 44

2. Прииртышская правда. – 1929, 26 января, 8,9 февраля, 15,17, 20 марта.

3. Цит. по: Россия и Казахстан: проблемы истории (XX - начало XXI века). – М, 2006.

4. ГА РФ, Ф. 5451, Оп. 13, Д. 118, л.26-30. 38,40.

5. Садвокасов С. О национальностях и националах // Большевик Казахстана, – 1928. №1. С.56-64; Нурмаков Н. Строительство Казахстана. Доклад и заключительное слово на 3-ей сессии Всероссийского ЦИК 3-го созыва, 24-26 ноября 1928г. – Кызыл-Орда: Информационная часть ЦИК и СНК Каз. АССР, 1929. С.30.

6. Досмухамедулы Х. Избранное. – Алматы, 1998.

7. Чокайоглы М. Туркестан под властью Советов // Сост. Аккошкаров Е. Из истории казахов. – Алматы: Жалын, 1997; Протоколы Революционного комитета по управлению Казахским краем (1919-1920 гг.). Сост. Митропольская Т.Е. – Алматы: Ғылым, 1993.

***

Қазақ этносының Кеңестік дәуірдегі әлеуметтік-мәдени дамуы туралы мұрағат деректеріне сүйеніп жазылған мақалада халықтың әлеуметтік жағдайы жете ашып көрсетілген.

УДК 341.321(574)

Галеев Д.Ж.

полковник, начальник Департамента по делам обороны ЗКО

РЕАЛЬНЫЕ И ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ СТАНОВЛЕНИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Основой всей государственной деятельности по обеспечению военной безопасности Казахстана является принятая Стратегия национальной безопасности, важным компонентом которой является Концепция военной безопасности.

10 февраля 2000 года Указом Президента Республики Казахстан была утверждена Военная доктрина Республики Казахстан [1].

Доктрина определяет реальные и эффективные пути и средства обеспечения военной безопасности государства применительно к его современному геополитическому положению в Центрально-Азиатском регионе. Она конкретизирует основные положения Стратегии национальной безопасности Республики Казахстан в военной сфере и направлена на обеспечение военной безопасности в пределах государственных границ, организацию обороны страны в случае агрессии, а также согласование усилий с государствами-союзниками по обеспечению коллективной военной безопасности.

Казахстан исходит из того, - указано в доктрине, - что у него нет прямых врагов, но сохраняются потенциальные военные угрозы, как внешние, так и внутренние. Современная казахстанская оборонная концепция, изложенная в Военной доктрине, позволяет целеустремленно готовить страну и Вооруженные Силы к защите и обороне. Из нее вытекает, что Казахстан не может в современных условиях

руководствоваться прежними установками на отражение всего спектра потенциальных военных угроз. Его стратегия перестроена на выполнение лишь самых важных и крайне необходимых задач по нейтрализации и локализации наиболее вероятных из них, причем ограниченными силами и более экономными способами.

Отсутствие на протяжении длительного периода четкой государственной программы военного строительства дало возможность для узковедомственного подхода к преобразованиям в военной сфере. Именно этим можно объяснить тот факт, что с момента приобретения Казахстаном независимости практически ничего не менялось в размещении группировок войск на территории страны, в оперативных и боевых задачах объединений, соединений, не предпринималось адекватных мер по адаптации нашей армии к изменениям геополитической обстановки.

В этой связи Военная доктрина определила приоритетные направления строительства и реформирования Вооруженных Сил: оптимизацию структуры Вооруженных Сил; приоритетное развитие мобильных сил; совершенствование системы управления, переход к военно-территориальной структуре; создание системы подготовки резерва; совершенствование системы военного образования и подготовки военных кадров, создание и развитие военно-научной базы; повышение престижа военной службы и гуманизацию военно-служебных отношений.

Реализацию этих направлений намечено осуществлять поэтапно, с учетом экономических возможностей государства.

Одними из важнейших документов по вопросам обороны и военного строительства являются утвержденные 7 июля 2000 года Концепция военной реформы в Республике Казахстан и Государственная программа военного строительства в Республике Казахстан на период до 2005 года [2].

В соответствии с Концепцией военная реформа представляет собой ограниченный по времени этап военного строительства, основное содержание которого составляют количественно-качественные преобразования военной организации государства, направленные на реализацию Военной доктрины Республики Казахстан.

Как указано в этом документе, необходимость проведения военной реформы обусловлена рядом факторов, связанных с изменениями военно-политической обстановки, экономических возможностей страны, несоответствием состава, организационно-штатной структуры, уровня подготовки и технического оснащения Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований целям и задачам обеспечения военной безопасности Республики Казахстан.

Главной целью военной реформы является совершенствование военной организации государства путем приведения её в соответствие с изменениями в геополитическом окружении Республики Казахстан, современными экономическими условиями и ресурсными возможностями страны, новыми задачами обеспечения военной безопасности.

При этом в качестве основных задач военной реформы были поставлены следующие:

- во-первых, совершенствование системы управления военной организации государства в соответствии с новыми задачами в области обеспечения обороноспособности и национальной безопасности;

- во-вторых, создание хорошо оснащенных, мобильных Вооружённых Сил, других войск и воинских формирований, способных обеспечить защиту жизненно важных национальных интересов государства от существующих и потенциальных военных угроз;

- в-третьих, адаптация мобилизационной подготовки страны к условиям нового экономического устройства государства;

- в-четвертых, повышение престижа военной службы, усиление социальной защиты военнослужащих, членов их семей и лиц, уволенных с военной службы [3].

В первую очередь, намечено совершенствование деятельности органов управления военной организации государства. Оно предполагает уточнение задач и функций государственных органов в области обеспечения обороноспособности и

национальной безопасности, а также изменение системы планирования и организации территориальной обороны по мере перехода к военно-территориальной структуре.

Другим направлением является повышение эффективности государственного и гражданского контроля за военной организацией и деятельностью, который должен осуществляться посредством целенаправленной деятельности государственных органов управления, органов местного самоуправления, общественных объединений и граждан в соответствии с их правами и полномочиями в этой области.

Система комплектования Вооруженных Сил во все времена являлась одним из самых фундаментальных факторов военного строительства, затрагивающих не только саму армию, но и жизнь всего общества. Она определяет не только организацию Вооруженных Сил, их воинские устои, способы боевого применения и в целом направленность развития военного искусства, но и отношение народа к защите Отечества. От рационального решения этого основополагающего вопроса зависит очень многое, и поэтому проблема комплектования казахстанской армии становится важнейшим, ключевым вопросом осуществляемой военной реформы. На протяжении всех последних лет велась целенаправленная работа по совершенствованию законодательной и нормативной правовой базы прохождения военной службы. Что же изменилось за эти годы? Главное достижение в том, что, несмотря на все трудности, удавалось поддерживать необходимый уровень укомплектованности Вооруженных Сил.

В условиях, когда, с одной стороны, ведущей тенденцией развития казахстанской армии становится ее максимальная профессионализация, а с другой - в жизни страны произошли крупные социально-политические изменения, кардинальным образом влияющие на военную службу, назревает необходимость коренного изменения системы комплектования наших Вооруженных Сил. Проблема эта актуальна и важна не только в интересах повышения боеспособности армии, оздоровления обстановки и укрепления дисциплины в войсках, но и с точки зрения преодоления негативных настроений в отношении военной службы, поднятия ее престижа в глазах общества.

Поэтапный переход на контрактно-профессиональную основу комплектования армии личным составом позволит поднять боеспособность войск за счет военнослужащих, проходящих службу по контракту на тех должностях, которые определяют боевую способность (младший командный состав, механики-водители, наводчики-операторы и т.д.). Переход на контрактную службу повысит уровень военно-профессиональной квалификации рядового и сержантского состава, увеличатся сроки эксплуатации вооружения и военной техники вследствие повышения качества их обслуживания. Полностью перейти к такой системе комплектования в Вооруженных Силах Казахстана, разумеется, нет возможности, поэтому, в первую очередь, это спланировано осуществить в технически насыщенных родах войск, в боевых частях. По мере увеличения количества контрактников в войсках появится возможность уменьшить сроки срочной военной службы. В свою очередь, сокращение сроков срочной службы в корне изменит отношение призывников и всего общества к военной службе в целом.

Совершенствование системы военного образования, подготовки военных кадров планируется осуществить путем реорганизации военно-учебных заведений, перехода к многоуровневой, скоординированной межведомственной системе подготовки кадров. Это должно придать системе военного образования большую гибкость, способность оперативно реагировать на текущие и перспективные потребности войск в условиях социально-экономических преобразований в стране и динамичного развития военной науки и техники. Создание в стране единой системы подготовки военных кадров для всех силовых структур на основе государственного заказа отвечает требованиям современной обстановки и задачам, стоящим перед военной организацией государства.

С целью накопления военнообученного резерва для формирования воинских частей в военное время предусматривается реорганизация системы подготовки резервов путем создания в региональных командованиях Центров по подготовке резервов.

В результате проведения военной реформы претерпит изменения система оперативной, мобилизационной и боевой подготовки, так как они не могут эффективно функционировать в новых экономических условиях и должны осуществляться с учетом последних мировых тенденций.

В течение 2000-2003 гг. проведена серия командно-штабных и войсковых учений, на которых совместно с другими силовыми структурами отрабатывались вопросы борьбы с незаконными вооруженными формированиями, методы проведения контртеррористических операций. В их числе в рамках программы «Партнерство во имя мира» на территории Казахстана и других стран состоялись миротворческие учения «Центразбат - 2000», «Щит мира-2001», «Жардем-2002». Участвовали миротворческие подразделения и группы их обеспечения и поддержки из Азербайджана, Великобритании, Грузии, Казахстана, Кыргызстана, Монголии, России, США, Турции, Франции и Украины. Отрабатывались меры противодействия международному терроризму и религиозному экстремизму

В апреле 2002 г. на полигоне Сарышаган проведены стратегические командно-штабные учения «Щит Родины-2002». На этапе боевого применения видов и родов войск Вооруженных Сил присутствовал Президент Республики Казахстан - Верховный Главнокомандующий Вооруженными Силами Н.А. Назарбаев. На учениях было задействовано более семи тысяч военнослужащих и более тысячи единиц боевой техники

В 2003 году на территории Семипалатинской, Карагандинской и Мангыстауской областей проведены крупномасштабные Стратегические учения Вооруженных Сил Казахстана «Батыс - 2003». В ходе учений отрабатывались вопросы отмобилизования войск, комбинированного передвижения войск на большие расстояния, действия дежурных сил и средств ПВО по обеспечению охраны воздушного пространства. В выполнении боевых задач приняли участие расчеты зенитно-ракетных комплексов частей ПВО Кыргызстана и Таджикистана.

Опыт локальных войн и военных конфликтов последних лет учит: войска должны уметь воевать в любой обстановке и условиях, когда может отсутствовать четко очерченная линия фронта и боевые действия будут направлены не на захват и удержание конкретных объектов местности, а на разгром группировок противника, подавление его огневых средств, лишение свободы маневра, блокирование средств управления войсками и коммуникаций.

Высокий уровень боевой выучки Вооруженных Сил является важнейшим условием качественного преобразования их. Войска при любых условиях обязаны систематически заниматься оперативной и боевой подготовкой .

Одним из важнейших направлений военной реформы является повышение престижа военной службы, создание эффективной системы социальной защиты военнослужащих, членов их семей и лиц, уволенных с военной службы. Успех военной реформы, в конечном счете, зависит от людей в военной форме. В связи с этим предполагается внесение изменений в законодательство страны по вопросам правового, материального, жилищного обеспечения военнослужащих, совершенствование экономических условий для повышения престижа военной службы. Размер денежного содержания военнослужащих должен стимулировать воинскую службу – это главный рычаг повышения ее престижа, и это нашло свое отражение в Концепции. Кроме того, важное значение придается стимулированию профессионального роста, интеллектуального и нравственного совершенствования.

Новые подходы будут применены к вопросам подготовки кадров. Задачи по подготовке военных кадров, как и в целом по дальнейшему развитию Вооруженных Сил Республики Казахстан определены в Стратегии национальной безопасно-

сти государства и конкретизированы в Военной доктрине. Суть этих задач состоит в том, что назрела реальная необходимость проведения военной реформы, как неотъемлемой части процесса преобразования, происходящих в стране.

Одними из главных приоритетов кадровой политики являются: принцип комплектования войск кадровыми офицерами, высококвалифицированными профессионалами; принцип прозрачности кадровой политики, когда назначение каждого кандидата происходит гласно, с учетом мнения постоянно действующей аттестационной комиссии, офицерской общественности; принцип совершенствования уровня профессиональной подготовки офицеров; принцип ротации кадров и принцип бережного отношения к кадрам.

Президент Республики Казахстан и Правительство страны, руководство Министерства обороны уделяют этой проблеме самое пристальное внимание. В бюджете Министерства обороны на 2001 год на подготовку только в высших военно-учебных заведениях было предусмотрено более 770 млн. тенге, а в целом на финансирование программы "Образование" спланировано более 1 млрд. тенге [4].

Важное место в вопросе подготовки кадров занимает Российская Федерация с ее мощным военно-экономическим и научным потенциалом и возможностями. У Казахстана с Россией всегда были тесные военно-экономические и стратегические связи. Подтверждением этому является регулярный обмен военными делегациями на самом высоком уровне, проведение совместных российско-казахстанских учений.

В плане обмена опытом военного строительства, подготовки военных кадров налажена система посещения офицерами Вооруженных Сил Республики Казахстан военно-учебных заведений США, ФРГ, Турции, Китая и других стран.

В результате военной реформы должна быть остановлена тенденция падения престижа военной службы, усилено внимание к повышению имиджа военнослужащих. Военная служба сопряжена со многими трудностями и лишениями. Государство компенсирует их, предоставляя льготы, увеличивая денежное довольствие, улучшая социально-бытовые условия.

Одним из мероприятий по повышению имиджа военной профессии является представление Президенту Республики Казахстан - Верховному Главнокомандующему Вооруженными Силами эскизов орденов, медалей и знаков воинской доблести, за различные заслуги в воинской службе Родине. В плане поднятия престижа военной службы и укрепления морального духа защитников Родины своевременным будет учреждение боевых орденов имени народных батыров.

Военная реформа в Вооруженных Силах предусматривает преобразования в воспитательной и социально-правовой работе.

Одним из направлений в этой сфере является проблема межнационального общения в воинских коллективах. Зачастую решение этой проблемы ограничивалось лишь призывами уделять больше внимания работе с молодежью, воспитанию ее в духе патриотизма и дружбы народов.

В казахстанской армии изначально существовали объективные условия для того, чтобы в многонациональных воинских коллективах взаимоотношения строились на началах подлинной дружбы и братства. Среди них, безусловно, общая заинтересованность личного состава в надежной безопасности независимого Казахстан, тяготы и лишения, которые приходится сообща преодолевать во имя укрепления боеготовности подразделения и части. Это также многонациональность коллективов, которая позволяет молодому человеку ежедневно общаться с представителями почти всех национальностей, проживающих в Казахстане.

Другим направлением является проблемы неуставных взаимоотношений в Вооруженных Силах, которые остаются актуальными и на сегодняшний день. Есть несколько путей для ее решения: перевод армии на контрактную основу; ужесточение дисциплинарного воздействия на нарушителей; усиление уголовной ответственности за неуставные отношения; введение альтернативной службы; отказ от

призыва на службу лиц, имеющих судимость; усиление ответственности командиров за сокрытие фактов неуставных отношений.

Военное строительство нельзя отделять от патриотической идеи, патриотического воспитания. Частью этого направления работы должно стать героико-патриотическое воспитание молодежи, наполненное новым содержанием: историческая ратная слава казахского народа и ее достойное продолжение во имя казахстанского государства. Патриотическая идея должна заключать в себе дух национального возрождения, сплочения народов Казахстана. Казахская нация, имеющая древние исторические корни, должна стать гарантом внутренней стабильности государства.

Таким образом, в ходе военной реформы предполагается достичь нового качественного состояния Вооруженных Сил, сделать их надежным инструментом обеспечения военной безопасности.

Государственной программой военного строительства в ходе реформирования Вооруженных Сил на первом этапе (до 2002 года) все усилия были направлены на оптимизацию их структуры и численности, повышение удельного веса полностью укомплектованных общевойсковых соединений и мобильных сил.

На втором этапе (до конца 2005 года) планируется завершить формирование видов Вооруженных Сил и региональных направлений с соответствующей военной инфраструктурой, перейти к территориальному принципу комплектования на контрактной основе, приступить к техническому переоснащению войск.

Важнейшей задачей и направлением военной реформы является переход к военно-территориальной структуре и создание органов военно-административного управления.

7 мая 2003 г. издан Указ Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «О мерах по дальнейшему совершенствованию структуры Вооруженных Сил Республики Казахстан». На его основе Вооруженные Силы Республики Казахстан переходят на трехвидовую основу, исходя из сфер их применения: Сухопутные войска, Силы воздушной обороны, Военно-морские силы. На основе Мобильных сил образован новый род войск - Аэромобильные войска. Создан новый стратегический орган управления - Комитет начальников штабов. Его начальником назначен полковник (ныне генерал-майор) Булат Керимжанович Дарбеков.

Военные округа реорганизованы в региональные командования «Астана», «Восток», «Запад» и «Юг».

Проявлением повседневной заботы Президента страны - Верховного Главнокомандующего Вооруженными Силами Республики Казахстан Н.А. Назарбаева - является выдвижение им в своем Послании народу Казахстана в марте 2004 года одним из направлений по обеспечению безопасности необходимости продолжить реформирование Вооруженных Сил. Основными задачами определены профессионализация армии и улучшение ее материально-технической базы.

«Мы, - отметил Президент страны, - должны уделить внимание вопросам совершенствования системы комплектования, планирования карьеры военнослужащих, создания резерва. Важным направлением работы должна стать подготовка офицерского состава в военных вузах и на военных кафедрах университетов страны.

Для улучшения материально-технической базы армии необходимо принятие мер по оптимизации количества вооружения и военной техники» [5].

Проводимые в 2000 году мероприятия руководства казахстанской армии дают основание полагать, что в армии проводится целенаправленная работа по изменению ее облика с учетом реалии современной военно-политической обстановки.

Итогом военной реформы должно стать эффективное, вытекающее из международной политики Казахстана, ориентированное на оборонную достаточность и безусловный приоритет качественных параметров военное строительство; Воору-

женные Силы, полностью соответствующие новой Военной доктрине, способные обеспечить достаточную и надежную защиту Казахстана.

В результате реформирования Вооруженных Сил, казахстанская армия должна отвечать следующим требованиям.

Это немногочисленная по составу, но мобильная, хорошо оснащенная и высокотехнологичная армия, с хорошей огневой мощью, способная совершать быстрые и эффективные маневры и в кратчайшие сроки решать любые задачи на огромных просторах нашей страны. Это армия, оснащенная автоматизированными системами управлениями, войсками и оружием, современными средствами связи и навигации. Это - профессиональная армия, где будут служить истинные патриоты своей отчизны, для которых независимость Родины будет превыше всего. Это - армия, в которой не должно быть должностных преступлений и злоупотреблений. Это армия, служба в которой будет мечтой молодых людей, служба действительно престижная и почетная [6].

Список использованной литературы:

1. Военная доктрина Республики Казахстан // Воин Казахстана. 12 февраля 2000 г.

2. Об утверждении Концепции военной реформы Республики Казахстан и Государственной программы военного строительства на период до 2005 года. Постановление Правительства Республики Казахстан № 418 от 6 июля 2000 года // Делопроизводство Военно-научного центра МО РК. Д.1.-С.122.

3. Концепция военной реформы в Республике Казахстан. // Национальная безопасность: итоги десятилетия. Астана: Елорда, 2001. - с. 289.

4. Тасбулатов А.Б. Развитие профессионального военного обучения в Республике Казахстан. -Алматы: Білім, 2000. -С.150.

5. Послание Президента народу Казахстана «К конкурентоспособному Казахстану, конкурентоспособной экономике, конкурентоспособной нации! //Огни Алатау. 2004. 25 марта.

6. Назарбаев Н.А. Выступление перед профессорско-преподавательским составом Военной академии ВС РК // Воин Казахстана. 1998. 12 февраля.

***

Әрине, зерттеу тақырыбы тәуелсіз және егеменді Қазақстанның Қарулы Күштері құрылысының қазіргі белесінде өзекті.

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштер құрылысының қазіргі жағдайындағы оның әскери-теориялық қызметінің теориялық-тәжірибелік маңыздылығын анықтайды.

***

In this article in the shortest way it is said about the necessity of military historical researches as an inseparable part of the history of sovereign Kazakhstan.

Undoubtedly that people who do not know the history of their Motherland will not have any future.

ӘОЖ 340.131(574)

Айбекова Г.Ю.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ҚАЗАҚСТАН ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІН ҚҰРУДЫҢ ЗАҢДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері құрылысының алғашқы кезеңінде егеменді мемлекеттің әскерінің нормативтік-құқықтық негізін қалау ең өзекті мәселенің бірі болды. Бұл кездейсоқ емес-ті. КСРО кезінде қабылданған заңдар бойынша тәуелсіз мемлекетте өмір сүруге болмайтын еді. Әскери қызметшілердің дәрежесі, әскери қызметтің түрлері, мерзімі және мазмұны, әскери атақтардың тағайындалуы, қызмет бабы бойынша ауыстырулар, т.б. мәселелер заңдық бірмәнділік пен түбегейлі шешімді талап етті. Ал әскердің өзі заңмен қорғалуы, заң шеңберінде қызмет атқаруы тиіс. Жаңа қағидалы заңдық негіздерді жасау армияның механизмін еске ала отырып, республиканың ерекшелігіне және географиялық жағдайына байланысты қайта құруды, айтарлықтай материалдық шығындарды қажет етті.

Жас мемлекеттің әскери құрылыс саласындағы алғашқы қадамы қауіпсіздік жүйесінің ұйымдарының құрылымын құру, олардың қызметі мен міндеттерін анықтау болды.

Осы мақсатта 1991 жылы 25 қазанда Қазақ ССР-нің Президентінің Жарлығы бойынша Қазақ ССР-нің Мемлекеттік қорғаныс комитеті құрылды [1,297 б.], кейіннен бұл республиканың қорғаныс мәселелерін шешуде толықтай өзбеттілікке көшуіне орай, Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігі болып өзгертілді.

Қазақстанның тұңғыш Қорғаныс министрі, генерал С.К. Нұрмағамбетов: «Мемлекеттік қорғаныс комитетінің алғаш құрылған сәтінен бастап, оған «әскери жасақтарға бақылауды» жүзеге асыру, сонымен бірге әскерлердің орын алмастырып, әр түрлі әскери жаттығулар жүргізуін, әскери мүліктердің республикадан тысқары жерлерге тасымалдануын, армияның әскери қызметіндегі басқа да бағыттарды «назарда» ұстау міндеті жүктелді» деп еске алады [2,43-44 бб.].

«Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігі мен территориялық тұтастығын қорғау мақсатында өзінің Қарулы Күштерін құруға хақылы» деп айқындаған Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі туралы Конституциялық Заңына сәйкес заңды түрде 1992 жылы 7 мамырда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін құру туралы» Жарлығымен бекітілді [3, 6 б.]. Елбасының бұл жарлығы тәуелсіздік алғалы бері егеменді мемлекеттің тұғырын биіктетер маңызды құжат екендігі даусыз. Осы сәттен бастап Қазақстанның әскери ұйымын құрудың іргетасын қалаған заңдар легі жарық көре бастады. Жас республиканың Отан қорғау мәселелері жөніндегі алғашқы заңдары өз уақытында және тиісті деңгейде дайындалды.

1992 жылы 22 желтоқсанның өзінде-ақ «Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері және Қорғаныс туралы» Заңы қабылданды. Бұл құжатта мемлекет қорғанысының ұйымдасу, қорғаныс мәселелерін шешудегі мемлекеттік билік органдарының өкілеттілігі және басқару негізін ғана емес, сонымен қатар жалпы қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі Қарулы Күштердің орны мен рөлі, міндеттері бекітілді. Аталмыш құжат Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы мен Әскери Доктринаға негіз болды.

Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін жүзеге асыру әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етумен ықтимал ішкі және сыртқы әскери қауіп-қатерге әскери күш-қуатты өз әлеуетіне бара-бар деңгейде сақтау әрі ұстаумен тығыз

байланысты. Қазақстан Республикасының әскери қауіпсіздік саласындағы қызметінің негізгі бағыттарының ішінде әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етудің заңдық негіздері мен құқықтық кепілдемесін құру ерекше орын алады. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету, елдің қорғаныс және әскери ұйымдарының құрылысының құқықтық реттелу негіздері Қазақстан Республикасының территориясының біртұтастығымен қолсұқпаушылығын қамтамасыз етіп, конституциялық құрылыстың негіздерін қорғауда мемлекеттік билік органдары мен азаматтарының міндеттерін бекіткен ҚР Конституциясында көрсетілген [4] (8 бап, 36).

ҚР Конституциясының 8-бабында келтіргендей, Қазақстан Республикасы халықаралық құқық қағидалары мен нормаларын қадірлейді, мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық және тату көршілік қарым-қатынас, әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерін теңгерімді шешу, бір-бірінің ішкі істеріне қол сұқпау, халықаралық даулардың бейбіт келісіммен шешілуі саясатын жүргізеді, бірінші болып күш қолданудан бас тартады.

Егеменді Қазақстанның Қарулы Күштері құрылғаннан бастап, заңнамалық негіздерге және қазіргі заман талабына сай, жаңа әскери Жарғының жасалу үрдісі басталды. Әскери терминологияны мазмұнына нұқсан келтірмей жасаушы тіл маманының, әскери тарихшының жетіспеуінен, дайындалған құжаттарды мемлекеттік тілге аудару барысында қиындық туды. Дегенмен де 1998 жылы ҚР Президентінің (№ 4156) Жарлығымен 27 қарашада ҚР Қарулы Күштерінің ішкі, гарнизондық, қарауылдық қызметтер Жарлықтары, Тәртіптік және Саптық Жарлықтары өз күштеріне енді [5,1 б.].

Тәуелсіз еліміздің алғашқы әскери доктринасы 1993 жылы ақпанда қабылданып, бұғанасы қатая қоймаған Қарулы Күштердің қалыптасуы мен орнығуы кезеңінде Қазақстанның әскери қауіпсіздігін қамтамасыз етудің шаралар кешенін айқындап берген еді. Халықаралық жағдайдың құбылмалы жағдайында доктрина Қазақстанның сол жылдардағы әскери құрылысының негізгі бағыттары мен мазмұнын айқындады. Аталған құжат егемен мемлекеттің қаз тұрып, қалыптасу кезеңінде, әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етуде, әскери құрылыста оң рөл атқарғанымен, кейінгі жылдары оның кейбір ережелері Қазақстанда және оның айналасындағы жағдайлардың күрт өзгеруіне байланысты өзектілігін жоғалтты.

Дүниенің түкпір-түкпірінде орын алған шиелініс ошақтары аймақтағы және әлемдегі геосаяси ахуалды түбегейлі өзгертті. Әлемдік өркениет халықаралық, трансұлттық ланкесшілдікке тап келді. Аймақтағы ахуалды тұрақсыздандыратын және ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіретін жаңа факторлар пайда болды. Мемлекет шекараларына жақын маңда әскери шиеленістің ықтимал ошақтарының бар болуы, елдің территориясына қаруланған экстремистердің және халықаралық террористердің қарулы құрамаларының еніп кету мүмкіндігі, аймақта жаңа ядролық мемлекеттердің пайда болуы – осының бәрі мемлекеттің әскери саясаты мен әскери ұйымдарын бүгінгі таңдағы болмысқа бейімдеу мақсатында бірқатар Заңнамалар мен Қаулыларды қайта қарау қажеттілігі мәселесін қойды. 1999 жылы желтоқсанда елдің қорғанысы мен қауіпсіздігін одан әрі нығайтуға арналған Қауіпсіздік Кеңесінің отырысында «1999-2005 ж.ж. арналған Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы» қабылданды.

Стратегияда елдің сыртқы, әскери, экономикалық, экологиялық және ақпараттық қауіпсіздік жағдайы талданып, ұлттық қауіпсіздікке ықтимал қауіп-қатерлер көрсетіліп, оларды жою жолдары анықталды. Оның ішінде республиканың шекаралық периметрі бойынша жергілікті әскери қақтығыстар ошағының пайда болуы ерекше назарға алынды. Аталмыш құжатта 2000 жылы 10 ақпанда ҚР Президентінің №334 Жарлығы бойынша Қазақстанның жаңа Әскери доктринасы бекітілді [6, 2 б.]. Мұнда қазіргі бар және әлеуетті қауіп-қатерлерді ескере отырып, қазақстандық армияны реформалаудың жалпы бағыттары жасалынды; әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша Қарулы Күштердің міндеттері нақты түрде айқындалды.

Әскери доктрина ҚР Ұлттық қауіпсіздік стратегиясының әскери саладағы негізгі ережелерін нақтылай түскен. Сондай-ақ, мемлекеттік шекара шебінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету, агрессия төнген жағдайда елдің қорғанысын ұйымдастыру, сонымен қатар ұжымдық әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша одақтас-мемлекеттермен күш біріктіруде келісімге келуге бағытталған. Еліміздің әскери доктринасы қазақстандық армияны реформалаудың жалпы бағыттарын анықтайды. Мұнда ҚР үшін әскери қауіп-қатерлердің негізгі шығу көздері айқындалып, белгіленген. Доктрина жалпы барлық стратегиялық бағыттарда мүмкін болатын әскери қауіпсіздікке сай әрекет жасайтын, таулық және шөл соғыстарына даярланған шағын, алайда соғысқа қабілеттілігі жоғары деңгейдегі арнайы әскерлері бар оңтайлы армия құруды көздейді.

Әскери доктринаның ережелерін Ұлттық қауіпсіздік стратегиясының құрамды бөлігі ретінде Қазақстан Республикасының заңнамасымен әскери құрылыс, қорғаныс және еліміздің қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеттері жүктелген барлық лауазымды тұлға, мемлекеттік ұйымдар мен мекемелерге орындау міндеттеледі.

Қазақстан Республикасының Конституциясы және заңдық актілеріне сәйкес Әскери доктрина Қазақстан Республикасындағы қорғанысты басқаруды ұйымдастырудың қағидаларын айқындаған. Осы қағидалар негізінде Қарулы Күштердің құрылымы, Қарулы Күштердегі, басқа да бөлімдердегі және әскери құрамалардағы ішкі қарым-қатынастың ұйымдасу әдістері мен нысандары, әскерлерді басқару, құбылмалы саяси және экономикалық жағдайдағы бейбіт және соғыс уақытына экономиканы дайындау қызметтері анықталды.

Қазақстандық армияның құқықтық негізін құру мен реформалауды одан әрі жетілдіру мақсатында қорғаныс пен әскери құрылыс мәселелері бойынша маңызды құжаттар қабылданды. Олар: Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік кеңесінің отырысында құпталып, Президентіміздің Жарлығымен «Келісім шарт бойынша әскери қызмет туралы» №167-П Заңымен бекітілген «Әскери реформаның тұжырымдамасы», «Қазақстан Республикасындағы 2005 жылға дейінгі әскери құрылыстың мемлекеттік бағдарламасы». Бұл құжаттар мемлекеттің әскери ұйымын дамытудың кезеңдері мен бағыттарын анықтап берді.

Сондай-ақ, еліміздің ұзақ мерзімді дамуында ұлттық қауіпсіздік бірінші және маңызды басымдық болып белгіленген 1997 жылы қабылданған «Қазақстан - 2030» стратегиялық бағдарламасы еліміздің қорғаныс саясатын нығайтуда сүбелі үлес қосты [7,4 б.].

Соңғы жылдары, қазақ мемлекеттілігінің қалыптасу барысында әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қатынастарды реттейтін бірқатар заңдық және нормативтік құқықтық актілер қабылданды. Реттейтін құқықтық қатынастардың сипатына қарай құқықтық актілерді үш топқа бөлуге болады.

Бірінші топты әскери қауіпсіздіктің негізгі ережелерін анықтайтын, қауіпсіздікті қамтамасыз ететін барлық күштер үшін, әсіресе Қазақстан Республикасының әскери ұйымдарының мүшелері үшін маңызы зор жалпы мәндегі нормативтік құқықтық актілер құрайды. Негізгі құқықтық актілерге: «Қазақстан Республикасының қорғанысы және Қарулы Күштері туралы» ҚР Заңы [8], «Әскери жағдай туралы» ҚР Заңы [9], «Жалпыға бірдей әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы» ҚР Заңы [10], «Әскери келісімшарт бойынша әскери қызмет туралы» ҚР Заңы [11], «Әскери қызметшілердің және олардың отбасының мәртебесі мен әлеуметтік қорғалуы туралы» ҚР Заңы [12, 105 б.].

Қазақстандық заңнама қорғаныс саласындағы субъектілерді санамаламай, қорғаныс жөніндегі Заңның құқықтық межесін ғана анықтайды. Бұл нормативтік-құқықтық актіге субъектілер саны бойынша да, олардың міндеттері мен қызметтері бойынша да өзгертулер енгізуде ыңғайлы. Аталмыш құжаттан ҚР Қауіпсіздік кеңесі мен оның өкілеттілігі туралы ережелер алынып тасталды; олар өзге заңмен

реттеледі. Қорғаныс туралы Заңда территориялық қорғаныс жөніндегі мәселелер көтерілген.

Екінші топты әскери қауіпсіздіктің жеке-жеке салаларында қорғаныстың дайындығы мен дамытудың нақты бағыттарындағы мемлекеттік билік органдарының қызметін, әскери құрылысты жүргізу, әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі құқықтық қатынастарды реттейтін нормативтік-құқықтық актілер құрайды.

Үшінші топқа әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы атқарушы билік органдарының, сондай-ақ мемлекеттік қауіпсіздік органдарының және әскери құрамалардың жүргізу пәнін және өкілеттілігін анықтайтын құқықтық және заңдық актілер кіреді. Мұнда әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік саясаттың негізгі қағидалары мен бағыттарының нормативтік құқықтық бекітілуі жалпы көрініс алған.

Уақыт тегершігі тынымсыз алға жылжыған сайын, заманның алға тартар талабы да өзгеріп, жаңа қырынан қойылады. Қарулы Күштеріміз құрылған сәттен бастау алған қорғаныс мәселелер жөніндегі заңдық база еліміздің қазіргі таңдағы өмірдің ақиқат шындығына сәйкес келтірілген және тұтастай алғанда өзіне жүктелген міндеттерді атқаруда.

Қазақстан армиясы - біздің қоғамымыздың бір бөлігі және нақты нормативтік-құқықтық базасы негізінде кез-келген қол сұғушылықтан мемлекеттің қауіпсіздігін қорғай алады деп сеніммен айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қ.Аманжолов, А.Тасболатов. Қазақстанның әскери тарихы. – Алматы: Білім,1999. – 320 б.

2. Г.В.Носоновский. Военное наследие Сагадата Нурмагамбетова // Ориентир. – 2004. – №1.

3. О создании Вооруженных Сил Республики Казахстан // Казахстанская правда. – 1992.– 8 мая.

4. Конституция Республики Казахстан. Принята на референдуме 30 августа 1995. – Алматы.– 2006. – с.48.

5. ҚР ҚК Жарғыларын бекіту туралы //«Егемен Қазақстан» газеті. – 1998. 11 желтоқсан.

6. Военная доктрина Республики Казахстан от 2000 года: Указ Президента Республики Казахстан от 10 февраля 2000 года // Казахстанская правда. – 2000. 12 февраля.

7. Б.Ертаев. «XXI ғасыр армиясын жасақтау – басты міндет»//«Егемен Қазақстан» газеті. – 1998 жылы. 23 сәуір.

8. Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан № 29-III от 7 января 2005// www.base.zakon.kz.

9. О военном положении: Закон Республики Казахстан № 391-II(с изм. внесенными законом РК от 08.07.05 г. № 70-III) от 5 марта 2003 года // www.base.zakon.kz.

10. О воинской обязанности и воинской службе: Закон Республики Казахстан № 74-III от 8 июля 2005 года// www.base.zakon.kz.

11. О военной службе по контракту: Закон Республики Казахстан от 20 марта 2001 года// www.base.zakon.kz.

12. О статусе и социальной защите военнослужащих и членов их семей. Закон Республики Казахстан // Законодательство Республики Казахстан об органах обороны, правосудия, безопасности и правопорядка. - Алматы. 1996. С.141-161.

***

В статье рассматривается создание нормативно-правовой базы Вооруженных Сил Республики Казахстан.

***

In this article is considered the creation normative -legal base of Armed Forces of the Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 925: 94 (574)

Майманова Н.Н.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ӘБІЛМӘМБЕТ БОЛАТҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ

Қазақ тарихындағы күрделі тұлғалардың бірі – Орта жүз ханы Әбілмәмбет Болатұлы. Бүгінге дейін оның қоғамдық-саяси қызметі, тарихи портреті талқыланбай, тиянақты бағасын ала алмай келеді. Егемендік алуымызбен оның тарихы қайтадан саралана бастады.

XVIII ғасырдағы зерттеушілер П.И.Рычков, XIX ғасырдағы зерттеушілер А.И.Левшин, қазақстандық тарихшы ғалымдар И.В.Ерофеева, Ж.Қасымбаев, Р.Б. Сүлейменов, В.А. Моисеев, Н.Г.Аполлова, Ә.Қ.Мұқтар, т.б. зерттеулері Әбілмәмбет ханның ата – бабасын, өмір сүрген заманын, қоғамдық-саяси қызметін толықтыра түседі.

Мәселен, Әбілмәмбет Болатұлының қоғамдық-саяси көзқарасының қалыптасуына ата-бабасы, олардың қазақ қоғамындағы атқарған қызметтері, көршілес халықтармен, мемлекеттермен байланыстары сөзсіз ықпал жасады.

XVI-XVIII ғасырларда Қазақ хандығында негізгі орталық билік Жәдік сұлтан ұрпақтарының қолында болып, қазақ хандары осы әулеттен сайланып отырды. Оның үстіне Қазақстан территориясындағы Жәнібек хан ұрпағынан тараған қазақтың билеуші әулетінің басым көпшілігін Жәдік сұлтанның көптеген ұрпақтары құрады. Ол туралы 1910 жылы Қазан қаласында жарық көрген Құрбанғали Халидтың «Тауарих хамса» (бес тарих) еңбегінде: «Орыс хан ұлы Жыңхан, ұлы Бадақұл, Барақ хан, ұлы Жынтекей хан, ұлы Жәдік хан, ұлы Сығай хан, ұлы Есім хан-бір әйелден. Сығай ханның екінші әйелінен екі ұлы бар: Сейітқұл және Оннан хан. Бұл Оннан батыр болды, қызыл ту астынан шығып, өзінше дербес ақ ту көтерген. Есім хан ұлы Жәңгір хан, ұлы Тәуке хан бір әйелден жеке. Мұның ұлы Болат хан, ұлы Әбілмәмбет хан, ұлы Әбілпейіз хан қызыл тулы төрелердің бабасы. Болат баласы Әбілмәмбетті қызыл ту беріп, өз орнына қойып, Абылайға жасыл ту беріп, кейбір тайпаларға уәли (басшы) қойған.

Екінші бір нақыл: Барақ хан, ұлы Бадақұл, ұлы Жәдік хан, ұлы Сығай, ұлы Есім, ұлы Жәңгір, ұлы Тәуке, ұлы Болат, ұлы Әбілмәмбет, ұлы Әбілпейіз хан» [1, 103-104 бб.] делінсе, 1911 жылы Орынбор қаласында басылып шыққан «Түрік, қырғыз-қазақ ғәм хандар шежіресінде» Шәкәрім Құдайбердіұлы Әбілмәмбетті Қасым ханның баласы Жәдіктен таратып, қазақ хандығының соңғы ханы – Болаттың үлкен ұлы, Тәуке ханның немересі деп тұжырымдайды [2, 52-53 бб.].

Ерофеева И.В. «Родословные казахских ханов и кожа XVIII – XIX вв.» еңбегінде «Сығай хан, ұлы Есім, ұлы Жәңгір, ұлы Тәуке, ұлы Болат, ұлы Әбілмәмбет, ұлдары - Әбілпейіз, Жошы, Сарт» деп баяндайды [3, 164-165 бб.].

Қазақтың құймақұлақ жандарының бірі Кіші жүздің атақты батыры табын Бөкенбайдың айтуы бойынша, XVIII ғ. 30-шы жылдары ресейліктер алғашқы рет қазақ руларынан, Шыңғыстан тарайтын, хан тұқымының шежіресін жазып алған. Кейіннен Орта жүз ру басшылары мен Ұлы жүздің билері-батырлары қосқан деректерге байланысты бұл мәліметтер толықтырылды. 1748 жылы бір жүйеге түсті.

К.Тевкелевтен кейін қазақ шежірелерін, соның ішінде қазақ төрелерінің мұрагерлік жолын, ескі хандардың үрім-бұтақтарын зерттеуді князь В.Урусов жалғастырды. 1740 жылы Ор кездесуінде князді қызықтырған көптеген сауалдарға Орта жүз Нияз батыр жауап берген. Ол деректердің ішінде Шыңғыс ханнан бастап

Әбілмәмбетке дейін таратын хандар шежіресі бар. Орынбор басшыларының қазақ төрелерінің шығу тегі мен тарауына, жол тәртібіне қатты қызығуы Ресейдің саяси жоспарларына тікелей байланысты болса керек деп жорамалдауға болады.

Қазақ ішінде қалыптасқан хан сайлау дәстүрлері жөнінде XVIII ғасыр бірсыпыра дерек береді. 1740 жылы князь Урусовпен болған сұхбатта Жәнібек батыр Әбілмәмбетті Түркістанда 1739 жылы хан сайлағандарын, оны сүйеген арғын-алтай, керей-уақ сияқты әулетті елдер екенін мәлімдеді. Қазақтың таңдаулы билері ақ киізге салып көтерген, көп мал сойылған. Ақ киізді жиынға қатысқан ел қылдай қылып бөліп әкеткен. Ханға ең сенімді болатын рулар сол ақ киізбен көтергендер болмақ. Ханның жеке басының қасиетіне, не ата мұрасына байланысты хан-сұлтанның үлесіндегі ел әр шамада болады [4, 155, 404-408, 578 бб.] делінсе, Орта жүз ханы болуға көп ұмтылған сұлтанның бірі Тұрсын болатын. Қазақ ханы Жәнібектің бір баласы Жәдік болса, оның баласының бірі Шығай хан еді. Сол Шығай ханның ұрпақтары ер болғанда балалары Күшік пен Барақ әкесінің ісін жалғастырып хандықтан дәмесін үзген жоқ. 1724 ж Орта жүз ханы Болат Тәукеұлы қайтыс болған соң Сәмеке, Әбілмәмбет сынды Тәуке хан ұлдары хан болғанда да олар тек Орта жүз ғана емес, Орта жүздің бірнеше рулары бағынатын Кіші жүз ханымен де қырғи – қабақ болады... Алайда Әбілқайыр ханмен құдандалы жағдайда болғаны себепті, жегжаттық қатынасы да болды... Күшлік сұлтанның бір қызы Әбілқайырдың үлкен баласы Нұралыға ұзатылған.

Отарлық қамытты сезініп, «орыстардың башқұрттарды талқандап, үлкендерін өлтіріп, жастарын солдатқа алып, балаларын шоқындыруды бастағандығын» алға тартқан 40 башқұрт елшісі 1737 жылы 30 сәуірде Әбілмәмбет сұлтанға келген. 1737 жылы тамызда Ноғай жолының башқұрттары Әбілмәмбетке келіп, Абылай сұлтанды өздеріне хан ретінде тағайындауын сұрады.

Әбілмәмбеттің өзі ұлысына 45 түтін қабылдады. Ресейдің түрлі уәдесін тыңдап қана қойған Әбілмәмбет пен Абылай В.Н. Татищев пен А. Тевкелевтің «қазақ рулары, соның ішінде арғын, найман рулары бізге бағынбайды, олардың өздері Еділ қалмақтарының шабуылын күтіп, қауіптенуде» деп жауап қайтарып, башқұрттардың қайтару ұсыныстарының жүзеге аспайтындығын сездірген [5, 248 қ., 17 т., 1164 кітап, 769 п.].

Орыс тарихшысы А.И.Левшин «1739 жылы Орта жүзде Сәмеке ханның орнына хан сайланудан бұрын Әбілмәмбет хандық билік жүргізген», – деп жазады [6, 198 б.]. Ш.Уәлиханов та осы пікірді қолдайды.

Қазақстандық тарихшы Ә.Қ.Мұқтар «Орта жүздегі Сәмеке Тәукеұлы Болат хан қайтыс болған соң, 1723-1738 жылдары, одан кейін Әбілмәмбет Болатұлы хандық таққа 1739 жылы отырды. Әбілмәмбеттің Орта жүз хандығына сайланған 1739-1748 жылдары Әбілқайырдың орыс үкіметімен байланысының күрделі кезеңі болатын. Мұрағат деректерінде Әбілмәмбет Сәмеке ханның тірі кезінде үнемі жанынан табылды» [7,32-33 бб].

Әбілмәмбет туралы айтылатын жыр-дастан, әңгіме-аңыздар да Әбілмәмбеттің есімімен байланысты болып келеді. Мысалы, ел бірлігі мен татулығын көксеген көреген Қожаберген жыраудың жырларында былай делінген:

«Орта жүзді төрелер,
Екі бөліп билеген.
Алдап момын қауымды,
Нан есепті илеген.
Бөлшектеп елді басқарды,
Әбілмәмбет пен Сәмеке.
Бір хандық төртке бөлінсе,
Бола ма халқым береке?
Әбілмәмбет солқылдақ,
Ақ балшықша борпылдақ.
Келіспейді ерлермен,
Қабандарша қорсылдап.

Соңына халқын ерте алмай,
Шепті бұзып өте алмай.
Әбілмәмбет хан қиналды,
Қоршаудан шығып кете алмай.
Шағырмақ күнім түн болды,
Хан, сұлтандар жым болды.
Сәмеке, Болат, Барақтың,
Әлсіздігі шын болды» [8, 62,78 бб.], - деген өлең жолдарының өзін жан-жақты саралап, құжаттармен салыстырған өте дұрыс пікір. Өйткені, Әбілмәмбет 1748-1767 жж. бас хан болды.

Н.Мұқаметқанұлының «Ана тілі» газетінде жарық көрген «Абылай хан арандатудың құралына айналмайды» атты мақаласында «1738 жылы 10-шы тамызда Әбілқайыр ханның Ресей патшасына жазған хатында: «...Орта жүздің сұлтаны Әбілмәмбет пен Абылай бұл күнде қазақ даласында көшіп жүр. Жер шалғай болған соң, ант беру рәсімінен өткен жоқ...», 1740 жылы 19-шы тамыз бен 1-ші қыркүйекте Кіші жүз бен Орта жүз қазақтарының – Орынбор қаласына келген өкілдерімен В.Урусов жүргізген келіссөздің хаттамасында: «кешке қарай генерал В.Урусов Әбілмәмбет хан мен Абылай сұлтанға тілмаш Максутов арқылы бір үлкен шатыр жіберді...». 1740 жылы 8 қыркүйекте Орынбор комиссиясының бастығы В.Урусовтың Сыртқы істер алқасындағы мәлімхатында: «Сыртқы істер алқасынан биылғы 3 мамырда маған Орта жүздің билеушілері Әбілмәмбет хан мен Абылай сұлтанға тапсыру үшін грамота жіберілген еді. Грамотада олар ел ағалары деп аталған. Ал ежелгі хан тұқымдарынан шыққан Әбілмәмбет пен Абылай қашаннан сұлтан деп аталатын көрінеді. Мына Әбілмәмбет бұл күнде халықтың сайлауымен Орта жүздің ханы болып отыр...», деген қорытындыға келеді [9, 3-4 бб.].

XVIII ғасырдағы зерттеушілер П.И.Рычков, Н.П.Рычков «1740 жылғы тамыздың 28-ші жұлдызында Орта жүздің Әбілмәмбет ханы мен Абылай сұлтан барлық рубасыларымен және білікті адамдарымен Орынбор қаласында өткен қазақ-орыс келіссөзінде қабылданады. Орта жүз ханы Әбілмәмбет және Абылай сұлтан осы кездесу үстінде «Ресейдің қоластына қараймыз, оған сенімді боламыз» деп ант бергенімен, олардың Ресеймен қарым-қатынасы Кіші жүзге қарағанда әлдеқайда нашар және тұрақсыз болды» [10, 25 б.]. Кеңестік тарихнамада А.Сабырханов «...Орта жүз сұлтандарының Ресейге қосылуына байланысты енді патша үкіметінің Қазақстандағы ықпалы одан әрі күшеюге тиіс еді» [11, 49 б.].

1741 жылы ақпан айының соңында жоңғарлар «барлық қазақ Ордаларын түбірімен жою үшін» Орта жүзге басып кірді. Оның себебін Сібір губернаторы П.И.Бутурлин Сыртқы істер алқасына «қазақтар Қалдан-Сереннің туысын ұстап алып өлтірді, одан кек алу үшін әскер аттанды» деп түсіндірді [12, 75 б.].

1742 жылы Әбілқайыр ханға келген Қалдан Серен елшілері Қошке мен Бұрын 28 тамызда Орынбор комиссиясы басшысы И.Неплюевпен кездесуінде Абылайдың «Жоңғарларда атақты және Қалдан Сереннің жегжатын» өлтіргені үшін арнайы қолға түсірілгені, бірақ қазақ сұлтанының «ізетпен ұсталуда» екендігін жеткізеді. Қошке нойонның айтуынша, Ұлы жүздің 8 жылдан бері Жоңғарияға аманат беретіндігін, 1741 жылдың күзінде Әбілмәмбет хан, Барақ сұлтан, Жәнібек батырдың Қалдан Серенге елші жібергендігін айтады. Аталған кезеңде Ұлы, Орта, Кіші жүздер басшылары үнемі өзара кеңестер өткізіп, ақылдасып жоңғар билеушісімен келіссөздер жасауды жақтайды. Әбілқайыр ханның айтуынша, 1741 жылы Әбілмәмбет хан мен Барақ сұлтан өзімен «Ресей бағыты жөнінде» ақылдасса, көп ұзамай 1742 жылы көктемде өзі, Әбілмәмбет, Күшік, Барақ, Есет, Жәнібек, Алтабай, Терек, Жапақ, Төм батыр, .б. бірігіп, төменгі қалмақтар билеушісі Зайсанг Будангюкпен келісімге келіп, соғысты тоқтатады.

Орыс елшілігі Жоңғарияға аттанған тұста, Әбілмәмбет хан, Барақ сұлтан, Қазыбек би, т.б. қазақтар арасында өткен Кеңес қорытындысы бойынша аманат мәселесін іс жүзіне асырады. Орыс үкіметі қаншалықты кедергі жасауға

тырысқанымен, Әбілмәмбет хан ұлы Әбілпейіз сұлтанды Нияз батырмен бірге аттандырып жібереді. Оларды арғын Бәсентиін Малайсары батыр бастап барған. Мұны естіген И.Неплюев 1742 жылы 18 қарашада сыртқы істер Коллегиясына Әбілмәмбет ханның кіші баласын Жоңғарияға жібергенін, ал үлкені үйінде қалғанын, мүмкін болса, қолға түсіріп Ресейге алдырту қажеттігін ұсынады. Орынбор комиссиясы басшысы осындай әрекет жүзеге асса, Әбілмәмбет хан тек бір бағытта «Жоңғарияға ғана» тәуелді болмайды, бізбен де есептесуге мәжбүр болады деп келтіреді [6, 38, 57-60 бб.].

Ерәлі сұлтанның қарамағындағы Керей руында болған И.Лапин мен М.Аксаковтар 1743 жылдың шілде айының екінші жартысында Әбілмәмбет ханға Абылай сұлтаннан бес елші келіп, «оның тұтқыннан босап, елге бағыт алғандығын және жанында 30 жоңғар елшілері бар екендігін» хабарлады [13, 122 қ., 1743 ж., 3 іс, 122 п.].

1742-1743 жылдары Жоңғария мен Қазақ Ордасы арасында тығыз байланыс пайда бола бастады. Әуелі Абылайды тұтқыннан босату керек болғаны мәлім, кейін келе қазақтар қара қалмақтан Түркістан қалаларын сұрады. Осы мәселелердің шешімі тағы да «Ақ үйлі аманатқа» байланысты. Алдыменен аманатқа Әбілмәмбет баласы Әбілпейіз аттанды.

XVIII ғасырдың 40–70 жылдары Түркістан қаласы Қазақ ордасының ұлы ханы Әбілмәмбетке қарады. Түркістанның төңірегінде орналасқан қалалар Әбілмәмбет пен Сәмекенің балалары арасында бөлінді, қалалардың көпшілік бөлігі Орта жүздің әйгілі сұлтаны Барақ сұлтанға, ал кейіннен оның балаларына бағынды. Мұрағат құжаттары мен қазақтың халық аңыздарында Әбілмәмбет хан мен Сәмекенің ұлы Есім сұлтан арасында Түркістан үшін туған өте келеңсіз жағдай туралы айтылады. «Орта қырғыз-қайсақ ордасының» бұрынғы ханы Сәмеке қайтыс болғаннан кейін сол Орта орданың ханы болып Әбілмәмбет сайланды, содан кейін ол Түркістанға да хандыққа шақырылды, бірақ сол екі арада Түркістан қаласының көптеген уездік қалалары Түркістанда бұрынғы Сәмеке ханның балаларынан хан болуын іштей тіледі... [14, 188 б.].

П.И.Рычков, Н.П.Рычков «Орта жүздің ханы Әбілмәмбет орданың басқа сұлтандарымен бірге Түркістан жаққа көшіп кетті. Мұның бәрі бұлардың толқымалығын білдірсе де, олар да, ол жердегі басқа қазақтың бәрі де тыныш тіршілік етті.

Өткен жылы ордадан Түркістанға көшіп кетті делінген Орта жүздің ханы Әбілмәмбет биыл жазда ордасына бет бұрып, келіп жеткеннен кейін Орынбордағы құпия кеңеске хат жолдады. Онда Түркістанға құдайға құлшылық етіп қайтуға барғанын, ал енді өз ұлысына оралып, әмірін орындауға дайын екенін білдірді. Алайда күз түсе тағы сол жаққа кетіп, ордасында ұлы Болат сұлтанды қалдырып, ол да жұрт алдында адалдық антын берді...», деген қорытындыға келеді [10, 40-41 бб.].

Левшин былай деп жазады: «Орта жүздің ханы Әбілмәмбет Әбілқайырдың түрлі қастандығынан сақтану үшін, 1744 жылы Түркістан қаласына шегініп барды. Сөйтіп, шекара үкіметінен байланысын бүкілдей үзіп кетті. Бұдан тыс оның Ресейдің көмегіне болған қажетті, ол баласын кепілге беріп отырған жоңғарлардың қолдауына ие болу қажетіне әлдеқайда жетпейді. Әбілмәмбет тіпті жоңғарлар билеп тұрған Түркістан қаласының ханы болуға бет бұрды» [6, 209 б.].

1743 жылы 25 қыркүйекте Орынбор губерниясының губернаторы және құпия кеңесші Неплюев Әбілмәмбет ханға Самараның қазағы Мансур Асановтан хат жіберген болатын. 1744 жылы 24 маусымда Мансур Асанов елге оралып, кеңесшіге: «...Хан Түркістанға хандық құруға барады, тек Түркістанға хандық құру үшін емес, сонымен бірге Үлкен Орда мен Ташкентке де хан болып, ұлы императорға бағынышты болуды міндетіне алады. Бірақ ол, Мансур ханмен бармайтынын айтқан кезде хан генералға емес, сонымен қатар императордың өзіне жеткізетінін айтады. Алайда Түркістанға Мансур ханмен бірге барады. 12 күндік жол жүреді. Ал Әбілмәмбет хан қалаға жақындаған кезде қаланың барлық халқы ханды қарсы алады. Арнайы салтанатты жиын өтеді. Хан қалаға кірген бойда

орталық мешітке барады, содан соң қайын атасы Хожа Бабаның үйіне барып тоқтайды. Хан оның қызына жеті жыл бұрын үйленген болатын. Түркістан халқы Әбілмәмбет ханды қуанышпен қарсы алды. Бұрын халық Сәмеке ханның баласы Сейіт ханды жас көріп қабылдамаған болатын. Содан соң Түркістан тұрғындарына арнайы жиын өтіп, халық Сейіт ханды хандықтан тайдырып, Әбілмәмбетті хандыққа сайлауға келіседі...», – дейді [15, 33-34 бб.].

Түркістан қаласы әлі де Әбілмәмбеттің меншігінде. Хан кейде қаланың өзінде тұрса, кейде маңында көшіп жүреді. Қанша жерден қаланы биледі дегенмен қазақ сұлтандары мен билерінің көшпелі тұрмыстан қол үзіп кетпегенін деректер анық дәлелдейді.

1761 ж. Әбілмәмбет хан мен елбасылары арасындағы реніштің себебі Түркістан қалалары болды. Хан елбасыларының алым-салықты көбейту талабына қарсы шықты. Егер сарттарға алымды күшейтсек, қолындағысының бәрін тонап алсақ олар азып, қаланы тастап кетеді деген ханның уәжін ел басылардың көпшілігі тыңдаған жоқ. 1762 ж. Түркістан үшін Әбілмәмбет пен Сәмеке ханның ұлы Есім арасында дау басталды. Сарттар Есім сұлтанды қолдап Әбілмәмбетті қаладан айдап шықты. Ақыры 1762 ж. қаракесек ұлысында Қаз дауысты Қазыбек би бұл даудың шешімін айтып, хан мен сұлтанды татуластырып, екеуіне Түркістан уәлаятын қылдай қылып тең бөліп берді. Сарттар арасындағы наразылыққа байланысты 1734 ж. Жолбарыс ханның өлуі, 1751 ж. Иқанда Барақ сұлтанның қожа қолынан екі баласымен уланып өлуі, т.б. оқиғалар қалаларды билеу тым оңай іс емес екенін көрсетсе керек. Оңтүстіктегі қалалық өңірге қазақ сұлтандарының билігі XVIIIғ. соңына дейін жүрді.

Әбілмәмбеттің некесі туралы деректерде кездеспейді. Оның бірінші әйелінен: Болат, Әбілпейіз, Тәуке, Әбілтеке деген балалары болған. 40-жылдардың басында Түркістан тұрғыны Хожа-Бабаның қызына үйленгендігі туралы [16, 115 б.] баяндайды.

1757 жылы Қытай қолбасшылары Фу Дэ, Чжао Хой бастаған әскер Қазақстан шекарасына басып кірген болатын. Цин әулетімен әскери-саяси тартыстың қазақ елі үшін қауіптілігін түсінген Әбілмәмбет, Абылай, Әбілпейіз ақылдаса келе, Қытай мемлекетімен арадағы кикілжіңді келіссөзбен шешуге бел байлады. Сөйтіп, XVIII ғасырдың 20-30 жылдарында жоңғарлар басып алған шекаралық аймақтағы жайылым жерлер дипломатиялық жолмен қайтарылып алынды.

XVIII ғасырда қазақтар мен қырғыздар арасындағы алғашқы қақтығыстар туралы белгілі орыс тарихшысы А.И.Левшин: «1760 жылы Орта жүздің қырғыз-қайсақтары жабайы қырғыздарға немесе буруттарға жорық жасап, үлкен шығынға ұшыратты», – деп жазды. 1760 жылы 19 қаңтардағы орыс армиясының полковнигі Т.Томастың Сібір әскерінің бригадирі фон Фрауендорфқа берген рапортында 1759 жылы Орта жүз сұлтандары Әбілпейіз бен Ханбабаның 15 000 қазақ әскерімен қырғыздарға жорық жасағандары және бұл жорыққа қазақтардың малдарын қырғыздардың айдап кетуі сияқты түрлі қылмыстық әрекеттері, Қытаймен және Ташкентпен сауда-айырбас жасауы себеп болғандығы туралы айтылған. Бұл мәліметтен көріп отырғанымыздай, қазақ және қырғыз феодалдарының өзара келіспеушіліктеріне Синьцзян мен Ташкент сауда қатынастарына үстемдік етуге деген бәсекелестік те себеп болған. Орыс деректеріне қарағанда, 1762 жылы күзінде Баркөл маңында орналасқан Цин әскерлерінен Әбілмәмбет хан мен Абылай сұлтанға елшілер келген. Бұл елшілік Абылай мен Әбілмәмбеттен Цин әскерінің Самарқант пен Түркістанды басып алу үшін 1763 жылы жасамақ болған жорығына бірге аттану үшін қазақ жасақтары дайын тұруын талап еткен. Қазақ билеушілері өзара ақылдаса келіп, жаңа көршілерінің бұл талаптарын орындаудан бас тарту туралы шешімге келген.

Қазақтардың жорықтары туралы 1765 жылы сәуір айында генерал – поручик Шпрингердің шет елдер істері жөніндегі коллегия атына «Орта жүз сұлтаны Әбілпейіздің қырғыздарға қарсы жасаған жорығы туралы» жолдаған

рапорты көп мәлімет береді. Бұл рапортта 1765 жылы қазақтардың қырғыздарға жорыққа аттануына қырғыз билеушісі Қарабұта бидің қол астындағы қырғыздармен Ташкент саудагерлерінің керуендерін Орта жүз аумағына жібермей, талап – тонаулары себеп болғандығы айтылады.

Бірақ Абылай хан қырғыздарға жорық жасау туралы түпкілікті шешімді Әбілмәмбет ханмен кездесуден кейін ғана қабылдаған. Мұның алдында Әбілмәмбет қырғыздарға қарсы бірігіп жорық жасау туралы Абылайға хат жолдаған болатын. Көптеген рубасылары қырғыздармен даулы мәселелерді бейбіт жолмен шешуді ұсынғанымен, Абылай хан қырғыздарға жорық жасау туралы шешім қабылдады.

1762 жылдың өзінде-ақ Абылай сұлтан мен Әбілмәмбет хан Орта Азияны басып алуға бара жатқан Қытай армиясын өз иеліктері арқылы өткізуден бас тартқан еді. Ақсақалдар кеңесінде «Қытай әскерлеріне қарсы аттанғанда түркістандықтар және самарқандықтар болсын... қазақтар солармен бірге соғыссын» деген шешім қабылданды [17, 26-27 бб.].

1758 жылы Орынбор кеңсесі жіберген М.Шихов былай деп жеткізген: «Үлкен орда қазір өз ханы Төле бидің иелігінде болып отыр, ол Сайрамға ... жақын жерде көшіп жүреді, ал Түркістан қаласына Әбілмәмбет хан билік етіп отыр, ол Абылай сұлтанның ағасы және оның Орта ордасы көбінесе соны тыңдайды, ол, Әбілмәмбет хан, Түркістанға жақын жерде көшіп жүреді. Ал көбінесе Түркістан қалашығының өзінде де тұрады және оның тұрғындарынан барлық адамдарды жинап алады».

Әбілмәмбеттің мәртебесі екі жақты болды. Бір жағынан, ол жоғарғы хан деп есептеле берді және Ұлы жүз бен Орта жүз қоныстарын тексеру сапарына жиі шығып тұрды. Ханмен бірге Түркістан қаласына сапар шеккен М.Асанов «оның, ханның дағдылы жүрісі сияқты, өте баяу жүріс болды, өйткені қандай киіз үй кездессе де, соған барып, әрқашан қонып қалады» деп хабарлады. Екінші жағынан Әбілмәмбет Абылайсыз бірде-бір елеулі шешім қабылдамайтын, тіпті оларды ықпалды сұлтанға тапсыра салатын. Мәселен, 1763 жылы Орталық Азия елдерінің циндерге қарсы одағына қосылуға шақырып, өзіне жолданған хатты ол Абылайға жіберген.

1762 жылы Әбілмәмбет өзінен Сәмекенің ұлы, хан атағынан дәмелі Есім содан 4 жыл бұрын алып қойған Түркістан қаласын Абылай сұлтан мен Қазыбек бидің арада жүруі арқасында ғана қайтарып алды деп көрсетеді [14, 151-262 бб.].

Әбілмәмбет хан есімі орыс деректерінде соңғы рет 1768 жылдың желтоқсанында аталады. Ол бойынша Орта жүзден барлаудан оралған К.Юсупов пен У.Аслаев 1768 жылы 27 қарашада Орынборға келіп, Әбілмәмбет ханның амандығын жеткізді [18, 3 қ., 98 іс., 281-283 п.].

Сондан кейін мұрағат қорынан кездеспейді. Қытай деректемелерінде 1768 жылы Әбілпейіз «қазақтың ел ағасы» ретінде атала бастады [19, 379 б.]. Соған қарағанда Әбілмәмбет көп ұзамай қайтыс болған. 1769 жылы Шың патшалығы үкіметі «Әбілмәмбеттің асына 200 тұяқ жылқы ақтық салып, арнаулы адам жіберген» [9, 60 б.] деп жазса, И.В.Ерофеева «Әбілмәмбет 1771 жылы Түркістан қаласында қаза тауып, сонда жерленеді» деп көрсетеді [16, 115 б.].

Қорыта келгенде, Әбілмәмбет хан тарихы – егемен еліміздің тар жол тайғақ кешу кезеңіндегі жүріп өткен жолы. Одан сабақ алу, бар өмірін қазақ жауларын тұмшалауға арнаған Әбілмәмбеттің ұлан-байтақ халқымыз бен территориямыздың тұтастығын сақтаудағы рөлін мойындау, ұрпаққа үлгі ету, ұлықтау маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Халид Құрбанғали. Тауарих хамса (Бес тарих) / Ауд. Б. Төтенаев, А. Жолдасов. –Алматы: Қазақстан, 1992.–304 б.

2.Құдайбердіұлы Ш. Түрік қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. – Алматы: Қазақстан; Сана, 1991. – 80 б.

3.Ерофеева И.В. Родословные казахских ханов и кожа XVIII – XIX вв.(история, историография, источники). – Алматы: ТОО «Print-S», 2003. – 178 с.

4.Казахско-русские отношения в XVI–XVIII веках (Сборник документов и материалов). –Алма-Ата: АН КазССР, 1961. – 744 с.

5.РМКАМ. 248 қ., 17 т., 1164 кітап, 769 п.

6.Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей / Под общей ред. М.К Козыбаева.–Алматы: Санат, 1996.–656 с.

7.Мұқтар Ә.Қ. Тарих тұңғиығындағы тұлғалар. –Алматы: «Арыс», 2008. – 240 – б.

8.Әбуталиев Н. Ордабасы Қожаберген. Тарихи очерк және дастандар.- Алматы: Жеті жарғы, 1995.-104 б.

9.Мұқаметқанұлы Н.Тарихи зерттеулер: шежірелік деректер.– Алматы, 1994. – 144 б.

10. Рычков П.И., Рычков Н.П. Капитан жазбалары. – Алматы: «Ана тілі», 1995. – 104 б.

11. Сабырханов А. Қазақстан мен Россияның XVIII ғасырдағы қарым-қатынасы. – Алматы: «Ғылым», 1970. – 140 б.

12. Русско-джунгарские отношения (конец XVII-60-е гг.- XVIII вв.). – С.75

13. РИССМ. 122 қ., 1743 ж., 3 іс, 122 п.

14. Көне заманнан бүгінге дейінгі Қазақстан тарихының 3 томы. – Алматы, 2002. – 768 б.

15. Нәсенов Б. Әбілмәмбет ханның Түркістанға хан сайлануы // Қазақ тарихы. – 2007. – №5.

16. Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династия в XVIII – середине XIX в.в. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к Летнему Университету по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана. Алматы: Издание Института философии МН-АН РК, 1997, - 46-144 с.

17. Әлшекенов Е. Абылай ханның қырғызға жорықтары // Қазақ тарихы. – 2007. – №1.

18. ОРОММ. 3 қ., 98 іс., 281-283 п.

19. 100 құжат (Қазақ хандығы мен Чиң империясы арасындағы қарым-қатынастарға байланысты құжаттар). – Алматы, «Санат», 1998. – 176 бет.

***

В статье рассматривается политическая деятельность и биография Абильмамбет хана.

***

The biography and political status of Abilmambet Han is looking on the article.

ӘОЖ 925:94(574)

Куанышбаева Г.С.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

Б. ҚҰЛМАНОВ ЖӘНЕ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ

Біздің еліміздің тарихында аты қалған батырлар, қоғам қайраткерлері, зиялы қауым өкілдері өте көп. Әсіресе аты алты Алашқа әйгілі - Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, Халел және Жаһанша Досмұхамедовтер, Б. Құлманов сияқты зиялы қауым өкілдерінің ерліктері мен еңбектерін айтпасқа болмас. Олар - өздерінің бар күш-жігерін халқының азаттығы үшін, елінің егемендігі үшін, Алаш қозғалысын құру үшін қасық қаны қалғанша жанын аямай күрескен батырлар, еліміздің біртуар азаматтары. Солардың бірі - Бақтыгерей Құлманов.

Б. Құлманов - ұлт мүддесі жолында қызмет еткен Алаштың белгілі қайраткері. XIX ғ. екінші жартысында қазақ халқы өзін-өзі билеу құқығынан айырылып, Ресейдің отар еліне айналды. Әсіресе, қазақ халқы шұрайлы

жерлерінен айырылуы шегіне жеткен кезде, бұл мәселені тайсалмай Ресей үкіметінің алдына қойып, шешімін табуды талап еткен де Б. Құлманов болатын. Қазақ қоғамының бұл қасіретін қазақтың көзі ашық зиялы қауым өкілдері жақсы түсінді. Сондықтан да ұлтты саяси жағынан қайта құру үшін зиялы топ өкілдері қалыптаса бастады. Солардың бірі және берегейі ұлт мүддесі үшін күрескен С.Петербург университетінің түлегі Б. Құлманов болды. Халық мүддесін өз мүддесінен жоғары қойған ол Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Халел және Жаһанша Досмұхамедовтер сияқты зиялылармен бірігіп, Алаш партиясын құруға атсалысады [1].

Б. Құлмановтың саяси белсенділік көрсетуі 1916 жылы айқын байқалады. 1916 ж. 25 маусымдағы патша жарлығы халықтың және көптеген қазақ зиялыларының наразылығын туғызады. Әсіресе, Бөкей даласында бұл толқуларға ұласты. Б. Құлманов патшаның жарлығына қатты наразылық танытып, қазақтар арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізіп, қарсылық білдіруге шақырды. Б. Құлмановтың мұндай әрекеттері патша өкіметінің наразылығын тудырды. Осы себепті 1917 жылдың ақпан төңкерісіне дейін Ақтөбе облысында айдауда болады.

Б. Құлманов көптеген қазақ зиялылары сияқты Ақпан төңкерісіне үлкен үміт артады. Ақ патшаның тақтан құлауын Ресейдегі самодержавиялық монархияның күйреуін демократиялық өзгерістерге кең өріс алар зор құбылыс ретінде қабылдады. 58 жасқа шыққан Б. Құлманов қартаң тартқан шағына қарамастан жаңа өмірдің саяси қозғалыстарына белсене араласа бастайды. Өз елінде үлкен бедел иесі саналатын ол халық арасында Ақпан төңкерісінің мақсат-мұраттарын түсіндіріп, оның азаматтық идеяларын уағыздайды [2].

Б. Құлманов 1917 жылы 21-28 шілде айында Орынборда өткен бүкіл қазақ облыстарының құрылтай съезіне Бөкей облысына делегат болып сайланады. Мұнда ол Х. Досмұхамедов, А. Байтұрсынов, С. Асфендияров сынды ұлт зиялыларымен бірге қазақ халқының алдында тұрған келелі мәселелер - мемлекет билеу туралы, жер мәселесі, қазақ саяси партиясын құру мәселелерін талқылауға қатынасты.

Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов сынды тұлғалар Б.Құлмановты қазақ зиялыларының арасында үлкен бедел иесі санап, съезд жұмысына қатынасуын өтініп, М. Шоқайұлы, Халел және Жаһанша Досмұхамедовтармен бірге шақыру қағазын жібереді. 1917 жылы 5-13 желтоқсанда Орынборда өткен II жалпы қазақ съезінде Б. Құлманов съезд төрағасы болып сайланып, оны жүргізуге құқық алады. 1917 жылы Батыс Қазақстандағы Алаш қозғалысын ұйымдастырушылардың бел ортасында Б.Құлманов жүреді. Алаш қозғалысы үшін белсенді қимыл жасайды. Екінші жалпы қазақ съезі оны Бүкілресейлік құрылтай жиналысына депутаттыққа кандидат етіп ұсынады [3].

Алашорда үкіметін құрып, егеменді, біртұтас қазақ елі болу үшін қазақ халқының ұлт бірлігін сақтауға және сол үшін жасаған іс-қимылдарынан батыл да шешімді, көреген де, көсем адамның заңғар тұлғасын көреміз. Ол бүкіл қазақ даласында бірінші болып орыстардан тәуелсіз Қазақ Автономиясын жариялады. Бөкей Ордасында өз алдына дербес ұлттық үкіметтің орнағанын тек ел ішінде емес, бұрын ешқандай қымсынбай билігін жүргізіп келген орыс мемлекетінің алдында да паш етті.

Съезд төрағасының жетекшілігіне оған делегат болып сайланған зиялылардың ішінен Б. Құлмановтың сайлануы тектен-тек болмаса керек. Бұл жерде оның сол кездегі жұмыс дәрежесін сонау Петербургтегі студент кезінен қоғамдық қозғалыстарға қатынасқан, империя думасына екі мәрте депутат болып талай айтыстар мен талас-тартыстарды басынан өткізген мол тәжірибесі мен ғұлама білімділігі, жоғары парасатты азаматтылығы еске алынған болса керек. Осы съезде ол Алашорда өкіметінің құрамына еніп, өкіметтің бірінші басшылығына дауысқа түскен үш адамның бірі болды. Осы айтылғандардың бәрінің ақиқат шындық екенін 1992 жылы «Айқап» баспасынан жарық көрген Алашорда жөніндегі құжаттар жинағы толық куәландырады. Олай болса, Б. Құлмановты Алашорда көсемдерінің бірі болды деуге толық негіз бар [4].

Б. Құлмановтың айналасына топталып Алашорда қозғалысына араласқан, қазақ халқының егеменді, өз алдына тәуелсіз ел болуының алғашқы қадамы - Алашорда ұлттық үкіметін құру жолындағы күресте зор рөл атқарған қоғам қайраткерлері туралы айтпасқа болмас. Мысалы, Әлихан Бөкейхановқа келер болсақ, уақытша үкіметке, сондай-ақ кадет партиясына үлкен үмітпен қарады. Бірақ, оның бұл үмітінің негізсіз екендігін көп ұзамай уақыттың өзі көрсетіп берді. Ол - 1866 жылдың 25 наурызында Семей облысының Қарқаралы уезі тоқырауы болысында дүниеге келген қоғам және мемлекет қайреткері, ұлт-азаттық және Алаш қозғалысының жетекшісі. Алашорда автономиялы үкіметінің төрағасы, публицист, ғалым аудармашы. Оның негізгі мақсаты ұлттық мемлекет құру болды.

Орынборда 1917 жылы шілдеде өткен Алаштың алғашқы съезінің депутаттығына барлық облыстардан ұсынылған 81 адам тізімінің ішінде 1-ші қатарда қазақтың ұлт-азаттық қозғалысының жұрт таныған көсемдері Ә.Бөкейханов, А. Байтұрсыновтармен бірге Бөкей ордасынан Б. Құлманов тұрды. II жалпы қазақ съезінің ұйымдастыру ісін қолға алған осы Ә.Бөкейханов пен бірге А. Байтұрсынов, М. Дулатов, А. Бірімжаров сынды тұлғалар болды. Алаш үкіметінің билік жүргізуші органы - ұлт кеңесінің төрағасын сайлау мәселесін қойған кезде Б. Құлмановтың есімі Ә.Бөкейханов және А. Тұрлыбаевтармен бірге демократиялық негізде дауысқа түседі. Нәтижесінде Ә. Бөкейханов - 4017, Б. Құлманов - 1929, А.Тұрлыбаев - 2027 дауысқа ие болып, төрағалыққа Ә. Бөкейханов ие болады. Ал, Б. Құлманов Алашорда үкіметінің құрамына мүше болып енеді. Кеңес үкіметі 1919-1920 жж. Алаш қозғалысына қатысқандарға жарияланған кешірімнен кейінгі уақытта да Ә. Бөкейханов өз принципіне сенімді күйде қалды. Кеңес билігі тұсында ол туған елі үшін белсенді қызметтен бас тартқан емес. Ә. Бөкейхановтың назарынан Кенесары Қасымов бастаған ұлт-азаттық көтерілісі де тыс қалмаған. Ә. Бөкейхановтың қазақ елі үшін атқарған ісі кейінгі ұрпаққа қалдырған аманат-мұрасы әлі де жан-жақты талданып, зерттеле түспек [5].

Алашорда ұлттық үкіметін құру жолындағы күресте Б. Құлмановпен бірге зор рөл атқарған бөкейлік қоғам қайраткерлері де өте көп. Олардың ішінде, Б. Ниязов, У. Танашев, Ө. Атаниязов, С. Меңдешев, Х. Досмұхамедов, Ж. Досмұхамедов болған.

Жоғарыда аттары аталған қайраткерлер ішінен Батыр-хайыр Ниязовқа келер болсақ, ол - Ордадағы Жәңгір мектебі деп аталып кеткен орыс мектебінің түлегі. Ол 1872 жылы дүниеге келген, руы - ноғай-қазақ. Ол Петербургте кейіннен Алашорда үкіметінің басшысы болған Ә.Бөкейхановпен бір кезде оқып бітірген. Олардың ортақ түсінігі бойынша ұлттық мүддені қорғап, қазақ елін басқа өркениетті елдер қатарына алып шығатын жалғыз ғана жол - ұлттық, мемлекеттік құрылымның болуы еді. Сондықтан, ол XX ғ. басында қазақ қоғамының саяси өміріне белсенді араласқан. 1917 жылғы ұлттық қозғалыстың Алаш орда партиясы халыққа ұсынған саяси бағдарламаны Бөкей ордасының жерінде іске асыруға белсене кіріседі.

Б. Ниязов Бөкейден делегат болып, 1917 жылы Орынбор қаласында өткен жалпы қазақтың I, II съезге қатынасты. Шілдеде өткен I съезде бөкейліктер Б. Құлманов, У. Танашев, Б. Ниязов болып үшеуі Россияның қыркүйекте болатын учредительное собрание сайлауына делегат болып сайланды. Ал желтоқсанда Алашорда үкіметін құрған II съезде Б. Құлманов, У. Танашевтармен бірге Алашорда үкіметінің құрамына сайланады. 1917 жылы Ақпан төңкерісі кезінде демалыста болып, съезде комиссарлыққа сайланғаннан кейін ғана басшылықты қолына алған. Б. Құлмановтың орнын жоқтатпай, Бөкей ордасында халықты «Ханско-ставочный комитетке» қарсы көтеріп, уақытша комиссардың міндетін атқарған осы Б. Ниязов болды [6].

Уәлитхан Танашев Шаррафитдинұлы 1887 ж. Бөкей ордасы II - Теңіз жағалауы округінде дүниеге келген. Алаш қозғалысының көрнекті қайраткері, заңгер У. Танашев Кеңес үкіметінің алғашқы күндерінен-ақ, Алаш қозғалысының

көрнекті өкілі ретінде оған қарсы шығып, өзінің туып-өскен Бөкей ордасымен жалпы Батыс Қазақстандағы ХХ ғ. басындағы қоғамдық-саяси ахуалдың бел ортасында жүрді. 1917 жылы сәуірде Оралда өткен Бөкей қазақтарының съезінде У. Танашев президиум төрағалығына сайланады. Съезд қаулысымен Б. Құлманов Бөкей ордасының комиссары, ал У. Танашев Бөкей Земство управосының төрағасы болып сайланған. Осы съезде Бүкіл Ресейлік мұсылмандар кеңесіне өкіл етіп ұсынылды және Ж. Досмұхамедовпен екеуі Бүкілресейлік мұсылмандар съезінің атқару комитетіне мүше болып сайланды.

1917 жылы 10 қыркүйекте Ордада қазақ зиялыларының жиналысы өтті. Онда ішкі және сыртқы (Ресейдегі) саяси жағдай қаралды. Ресей жағдайы жөнінде У. Танашев Бөкейдегі жағдай жөнінде Б. Ниязов мәлімдеме жасады.

Қазақ мемлекеттілігі туралы мәселе қараған II жалпы қазақ съезі 1917 жылы 5-13 желтоқсанда Орынборда ашылды. Автономия «Алаш» деп аталды. Жаңа құрылған өкімет құрамына Бөкейден - У. Танашев енді. Съезге төрағалық еткен Б. Құлманов болды. Ал осы съезде У. Танашев Алашорда үкіметінің министрі болып белгіленді.

1922 жылы 9 қарашадан бастап ұлт істері жөніндегі халық комиссариаты жанындағы ҚАСР өкілеттігі басшысының орынбасары, кейін Федералды комитетте жер мәселесі туралы жоғары бақылаудың ерекше алқасында қызмет атқарды. Осыдан кейін У. Танашев Қазан қаласына қайын жұртына кетеді. 1949 ж. 55ж. Краснояр өлкесінде айдауда болады. 1957 ж. Татар АКСР-нің Жоғ. Соты төралқасының шешімімен толық ақталды. У. Танашев Бөкей ордада Б. Құлманов ел басқарып жүрген кезде де онымен бірге жұмыс жасап, жақсы қарым-қатынаста, сыйлас, пікірлес болған адамдар [7].

Осындай «Алаштың» тағы бір қайраткері - С. Меңдешев. Бөкей ордасының Қамыс-Самар қисымы жеріндегі Нарынның Жаңғала жағындағы қалың құмды Қалмақ шағыл деп аталатын жерде кедей шаруаның жанұясында дүниеге келген. С. Меңдешев Ново-Казанкада бастауыш орыс мектебін бітіргесін Ордадағы Жәңгір мектебіне түсіп, оны 1901 жылы аяқтаған. Одан кейін ел басшысы Б. Құлмановтың ақыл-кеңесі және көмегімен Ордадағы уақытша кеңестің тағайындаған степендиясын алып, сол жылы Қазандағы оқытушылар даярлайтын семинарияға түскен. XIX ғ. аяғы XX ғ. басындағы барлық қазақ зиялылары сияқты, ол да - Қазан төңкерісіне дейін таптық күрес жолын емес, қазақ елінің бостандығы мен егемендігі үшін, алдымен халықтың бірлігін сақтау, содан кейін барып теңдікке қол жеткізу керек деген Алашордашылар көзқарасында болған адам.

С. Меңдешев 1917 жылғы Ақпан төңкерісіне дейін де, кейін де Ордада Б.Құлмановтың төңірегіне топтасқан бөкейлік зиялылардың бірі болған. Б.Құлманов С. Мендешевтен өзінің көмегі мен қамқорлығын аямаған. Ордадан Қазанға барып оқуына стипендия тағайындатудан бастап, оның жұмыс жағдайларында Ганюшкинодан Ново-Казанкаға, одан хан ставкасындағы училищеге ауысуларының бәрі Б. Құлмановтың араласуымен болған. С. Меңдешев оны аға, ұстаз тұтқан, қоғамдық көзқарасы да оның ықпалымен қалыптасқан. Ордадағы қазақ зиялыларымен бірге бөкейлік қазақтардың өкілетті үкіметін құру үшін съезд шақыру жұмысына белсенді араласып, Б. Құлманов пен Б. Ниязовтың ең сенімді серіктерінің бірі болған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бірімжаров Б. Батыс Қазақстан тарихынан XVIII-XIX гг. –Орал, 2002. - 126-127 б.

2. Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың. –Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 166 - 167 б.

3. Тілешов Е., Қамзабекұлы Д., Нұрахмет И. Алаш қозғалысы. –Алматы: Сардар, 2008. -120-121б.

4. Мартыненко Н. Алаш орда құжаттар жинағы. –Алматы: Айқап,1992.- 63-75 б.

5. Әнес Г., Әлиханұлы Д., Қасқабасов С., Қойгелдиев М., Құл-Мұхаммед М., Омаров Б., Смағұлова С. «Алаш. Алашорда энциклопедия» Алматы: Арыс, 2009. - 108-110 б.

6. Сүйінов С. Қайраткер Құлманов. –Алматы: Ғылым, 1997. -95-98б

7.Әнес Г., Әлиханұлы Д., Қасқабасов С., Қойгелдиев М., Құл-Мұхаммед М., Омаров Б., Смағұлова С. «Алаш. Алашорда энциклопедия» Алматы: Арыс, 2009. - 300-301 б.

***

В этой статье рассматривается общественно-политическая деятельность представителей казахской интеллегенции, посвятившим себя в разные годы служению своему народу, в период за создание правительства «Алашорда» и борьбе за независимость нашей страны.

***

This article is devoted to the social-political activities of Kazakh intelligence representatives, who dedicated themselves for the serving to their people, at the time of "Alashorda" government creation and fighting for the independence of our country.

ПЕДАГОГИКА

ӘОЖ 37.01

Мұханбетжанова Ә.М.
п.ғ.д., профессор

КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУДЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

Қазіргі кезеңдегі ең өзекті мәселенің бірі – бәсекелестікке қабілетті, еңбек нарығында сұранысқа ие бола алатындай кәсіби мамандар дайындау. Бұл жоғары оқу орындарында білім сапасын арттыру, әлемдік білім кеңістігінің тәжірибелерін игеру арқылы ғана жүзеге асатындығы белгілі. Осы ретте еліміздегі жоғары оқу орындарының бағдарламалары белгілі дәрежеде халықаралық талаптарға сәйкестендіріліп, жоғары білім берудің мемлекеттік стандарттары оқытудың кредиттік жүйесіне бағытталып жасалынуда.

Европалық білім беру кеңістігін жасау жоғары білімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру проблемасын өзектейді. Осы қажеттілікті сипаттайтын Болон декларациясының негізгі қағидаларының бірі – бірегей және үйлесімді дәрежелерді дамыту болып табылады. TUNING жобасында айтылғандай, егер дәрежелердің иегерлері орындауға қабілетті нәтижелерді салыстыру мүмкін болса және сонымен бірге, сол иегерлердің академиялық және кәсіби бейіндерін де салыстыруға болатын жағдайда дәрежелерді салыстырмалы және үйлесімді түрлерге ажыратуға болады.

Европадағы TUNING жобасы - осы проблемаларды өңдеумен айналысатын бірден-бір жоба. Жоба өзінің дамуында екі деңгейден өткен және бірқатар пәндік салаларды қамтыған. Олар: іскерлік-әкімшілік (бизнес және менеджмент), педагогикалық ғылымдар (білім), химия, геология, тарих, математика және т.б. Бұл жобаның мақсаты европалық типтес оқу жоспарын (базалық оқу жоспарларын) жасау емес, бағыт беру болып табылады. Айта кететін жайт, Болон клубына ене отырып, Қазақстандағы академиялық қызметкерлер мен басқарушылар қазақстандық мәдениет және білім беру дәстүрлерін сақтай отырып, батыстың педагогикалық практикасында еркін бағыт алуы тиіс. Бұл жерде «білім беру-педагогика» мамандарын даярлау үшін жалпы европалық ұсыныстарды қалыптастыру жайында сөз болады. Батыс европалық сарапшылардың пікірінше, мыналарды жасау қажет:

- нақты мәдениет және әлеуметтік мағынадағы нормативті шешімдерге байланысты «білім беру-педагогика» бағыты бойынша оқытушылар мен түлектер орындауға тиісті кәсіптік рөлдерге талдау жүргізу;
- оқытушылар мен түлектердің кәсіптік міндеттеріне (оқыту, тұлғаны дамыту, кеңес беру, бағалау, инновациялық және зерттеу қызметі) талдау жүргізу;
- рөлдерді (мысалы, пәндік-арнайы (кәсіби) немесе ауыспалы (түйінді) құзыреттіліктерді) орындауға және кәсіптік міндеттерді шешуге қажетті құзыреттіліктерге талдау жүргізу;
- осы біліктіліктерді меңгеру модельдерін (оқыту мәдениеті, білім беру ортасы, сабақ беру/оқыту стратегиясы) қабылдау;
- білім беру бағдарламаларын белгіленген кәсіптік рөлдерді, міндеттерді және біліктілікті орындауға бағыттап даярлау.

Болон процесіне ену нәтижесінде жоғары білім жүйесіндегі реформаларға сәйкес қойылған міндеттерді Қазақстан Республикасындағы жоғары оқу орындары

өз беттерімен шешуге мүмкіндік жасауда. Жоғары оқу орнын бітірушілердің біліктілігін жоспарлау, жасау және бағалауға қойылатын талаптар да өзгеруде. Бүгінгі маманның біліктілігі, оның білімінің нәтижесі құзыреттіліктер болып танылуда.

Педагогика ғылымында құзыреттіліктерді анықтау және жіктеу әдіснамасы қалыптаса бастады. Осы әдіснамаға сүйене отырып, құзыреттілік тұрғысынан білім беру процесінің студентке бағытталу сипаты айқындалуда. Осыған орай, білім беру технологияларына, ұйымдастыру формаларына, оқытушылар мен студенттерге, студенттердің жетістіктерін бағалауға жаңа талаптар қойылуда. Білім берудің мазмұнын жобалау және құзыреттіліктерді белгілеу мәселесі академиялық топтар, қызмет ұсынушылар мен бітірушілердің бірігіп әрекет етуін қажет етіп отыр.

Әсіресе, Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі білім беруді дамыту бағдарламасын жүзеге асыруға орай қазақстандық ғалымдар мен білім беруді басқарушы органдарға аталған проблемаларды шешу бүгінгі күннің кезек күттірмейтін мәселесі болып табылады.

Еліміздің жоғары білім беру жүйесінің халықаралық білімдік кеңістікке интеграциялану тетіктерінің бірі - оқытудың кредиттік жүйесі болып отыр. Бұл жүйенің мәні студенттердің өз бетімен білім алуына басымдық беріліп, маманға «өмір бойы» оқу дағдысын қалыптастыруы тиіс. Республикадағы жетекші университеттердің білім беру процесін ұйымдастырудағы дәстүрлі және жаңаша көзқарастарын салыстырмалы талдау негізінде кредиттік жүйенің көптеген тиімді жақтары негізделіп отыр.

Атап айтқанда, академиялық еркіндіктің жоғары дәрежесі (курсты, меңгеру мерзімін және оқытушыны таңдау); студенттердің оқу әрекетінің өзіндік сипаты мен оқытушының оқыту қызметінің дамытушы стилі (консультация, диалогтар, т.б.); студенттердің жеке ізденістік оқу әрекеті (дара білімдік бағыт бойынша алға ілгерілеу); білімдік бағдарламалардың инновациялық мазмұны (алдыңғы қатарлы ғылыми жетістіктерге бағдарлау); білім беру бағдарламаларының жоғары оқу орындық компоненті көлемінің ұлғайтылуы; оқытудың белсенді, проблемалық-ынталандырушы интерактивтік әдістері мен инновациялық технологияларының ара салмағының өсуі; сабақ өткізудің практикалық формаларының басым болуы; студенттердің оқу жұмысының жүйеленген, қадамдық мотивациясы; білімді меңгерудің жемісті, зерттеушілік деңгейі; баламалық курстарды өз қалауы бойынша меңгеру мүмкіндігі.

Жалпы алғанда, кредиттік жүйе негізінде білімдік процесті ұйымдастыру үздіксіз оқу-ізденіс, үнемі өзін-өзі жетілдіру және зерттеушілік жұмысқа деген жоғары мотивацияны қамтамасыз ету арқылы білім алушыларда құзыреттіліктерді дамыту міндетіне сәйкес келеді.

Қазіргі кезеңдегі білім берудің мақсаттарының жиынтығы негізгі құзыреттіліктерді дамыту болғандықтан оның негіздеріне көпмәдениетті қоғамда өмір сүруге қабілеттілік, білімді практиканың қажеттіліктерімен байланыстыру іскерлігі, өмірлік жағдаятын бара-бар бағалай алу және проблеманың шешу жолдарын табу және т.б. жатады.

Білім беруді жаңарту негіздерінің бірі ретінде құзыреттілік тұрғыдан келуді жақтаушылар күтілетін нәтижелер тұжырымдамасын жасауда негізгі ереже сапасында таңдау жасайды.

Құзыреттілік тұрғыдан келу қазіргі үздіксіз білім беру, соның ішінде кәсіби білім беруде, білімді дамытудың келесі тенденцияларын айқындайды.

Біріншіден, үздіксіз білім берудің жалпы жүйесінде өздігінен білім алу кезеңдерінің мәнділігі. Сондықтан білім берудің қазіргі кезеңінде білім алушылардың өзбетіндік, танымдық және практикалық іс-әрекет дағдысын қалыптастыру міндеті ерекше өзектеліп отыр.

Екіншіден, өздігінен білім алуды дамыту жағдайында сөз жоқ, оқыту құралдарының рөлі артады. Қазіргі кезеңдегі оқыту технологиясында оқытудың ақпараттық технологиясының құралдары ерекше мәнге ие болуда.

Үшіншіден, білім беруді жүзеге асырудың даралап оқыту принципінің рөлін күшейтеді, әрбір білім алушы үшін оқу процесін даралауды жүзеге асыруды көздейді.

Төртіншіден, білім беруде пәндік-бағдарлық жүйеден жобалау жүйесіне көшуге бағдарлайды.

Сонымен, құзыреттіліктердің маңыздылығы жөнінде айтатын болсақ, құзыреттіліктер мен дағдыларды дамыту *білім берудің студентке бағдарланған парадигмасына* сәйкес келеді. Бұл парадигмада студент, яғни білім алушы басты назарда болады да, ал оқытушының рөлі өзгереді. Мұндай өзгерісті оқытушының бағыт беруші рөліне өтуі ретінде қарастыруға болады. Оқытушы - нақты, айқын қойылған міндеттерге жету жолындағы көмекші, бағыт сілтеуші. Қорыта айтқанда, бәсекеге қабілетті білім беру қызметі және оқытуды ұйымдастырудың тұрғылары студент қол жеткізуі тиіс нәтижеге бағыт алатын болып өзгеруі тиіс.

Білім берудің тұлғаның негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыруға және дамытуға бағытталуы оны ұйымдастыруға құзыреттілік тұрғыдан келудің пайда болуын айқындады және ол қазіргі білім жүйесінің әдіснамасы және нақты білімдік технологиялардың негізі ретінде тану көзделуде. Соңғы жылдары болашақ мамандардың құзыреттіліктерін сипаттап көрсету кәсіби педагогика мәселесімен шұғылданатын ғалымдардың талқылау пәніне айналып отыр. Бұл құбылыстың философиялық, психологиялық және педагогикалық қырлары қарастырылуда. Осыған байланысты жоғары кәсіби білім берудің (мемлекеттік) мазмұнын айқындайтын құжаттарда, яғни ЖКББМС-да, басқа да құжаттарда түйінді құзыреттіліктердің көрініс табу қажеттілігі туындап отыр.

Жоғары педагогикалық білім беру жүйесінің бүгінгі қойылып отырған талаптарға сай құзыреттіліктерді студенттер бойында қалыптастыру мен педагогика ғылымының категориалдық аппаратына түйінді және кәсіби құзыреттіліктерді ендіру, оған сәйкес теориялық және әдіснамалық көзқарастарды қалыптастыру міндеттері жүзеге асырылуда.

Кез келген технологияны, соның ішінде білім беру технологияларын құру оның әдіснамасын таңдауды және негіздеуді талап етеді. Негізгі құзыреттіліктерді дамыту теориясының міндеттеріне барынша бара-бар келетін білімдік әдіснама құзыреттілік педагогикалық тұрғыдан келу болып табылады. Бұл тұрғыдан келуді білім берудің тәжірибесіне ендіру және негізгі құзыреттіліктерді дамытудың теориясын жасау әлемдік педагогика ғылымы мен практикасы үшін бүгінгі күні барынша көкейкесті мәселеге айналуда.

Егер аталған ұғымдар білім берудің теориясы мен практикасының категориалдық аппаратына ендірілетін болса, онда теория саласында негізгі құзыреттіліктер мемлекеттік білім беру стандарттары мен білімдік бағдарламалары ережесіне сәйкес меңгеруге тиісті білім, іскерлік, әрекет тәсілдері белгіленуі қажет. Ал, білім беру практикасы саласында олар прагматикалық сипатта болады және ол төмендегілерге бағытталады: тәжірибеден пайдалыны ала білу; өзінің алған білімінің өзара байланысын ұйымдастыра білу және оларды тәртіпке келтіру; материалды зерделеудің өзіндік тәсілдерін жасау; білім алушылар алдында пайда болатын міндеттерді шеше білу икемділігі; өз білімімен өзбетінше айналыса білу икемділігі және т.б.

Педагогикада аталған көзқарас бойынша нақты іс-әрекет тәсілдерін меңгеруге бағытталған жұмыстар М.Н.Скаткин, И.Я.Лернер, В.В.Давыдов, П.Я.Гальперин және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Бірақ, бұл тұрғыдан көзқарас кәсіби білім берудің мақсатын, мазмұнын, әдістерін анықтауда көптеген жылдар бойы басты орын алмай келді. Құзыреттілік тұрғының теориялық базасын жасау (Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов және т.б.) жөніндегі мұғалім қызметінің тұжырымдамасы мен моделін (Е.А.Климов, А.К.Маркова, Л.М.Митина, Е.И.Рогов, В.А.Сластенин және т.б.), жоғарғы білім беру деңгейіндегі кәсіптік құзыреттілікті белсенді зерттеу (Ю.Г.Татур, В.А.Адольф, Л.А.Петровская және т.б.), жалпы білім беру саласына құзыреттілік тұрғыдан

келуді зерттеу (И.А.Зимняя, Н.А.Гришанова, А.И.Савинков, т.б.) зерттеу еңбектерінде қарастырылғандығы белгілі.

Кәсіби білім берудегі құзыреттілік тұрғы әртүрлі құзыреттілік түрлерінің жиынтығы арқылы күтілетін нәтижені қалыптастыруды көздейді. Тек аталмыш тұрғыдан келу арқылы ғана кәсіби салада өнімді өзбетіндік және жауапты іс-әрекетке дайын маман даярлауға болады. Педагогтың құзыреттілігін жеке тұлға қасиеттерінің интеграциясы ретінде қарастыра отырып, кәсіби педагогикалық құзыреттіліктер моделін анықтау қажет. Ресейлік және шетел ғалымдарының еңбектерінде педагогтың құзыреттілігі келесі бағыттарда қарастырылған: кәсіби еңбек нәтижелілігін анықтайтын білім мен біліктердің жиынтығы (Е.П.Тонконогая); жеке тұлғалық сапалар мен қасиеттердің үйлесімі (Л.М.Митина); кәсіби және жалпымәдени көрсеткіштердің бірлігі (Т.Г.Браже, Е.А.Соколовская).

Педагог құзыреттілігінің моделін жасауда Герцен атындағы РГПУ ғалымдарының пікірлері қызығушылық тудыруда. Олар мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін үш құрамдас бөліктердің: түйінді, базалық және арнайы құзыреттіліктердің бірлігі ретінде қарастырады. Болашақ мұғалімнің негізгі құзыреттілігі оны дайындау құрылымының басты элементі болып табылады. Ол нақты кәсіби іс-әрекетпен байланысты болмаса да, бірақ ол жалпы және кәсіби білім берудің арасындағы дәнекер тізбек ретінде алынады.

Бұл тұрғыдан көзқарасқа сәйкес білім беру жүйесі түйінді құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Құзыреттілікті келесі сипаттық белгілеріне қарап түйінді деп қарастыруға болады:

– интегративтік табиғатының болуы, яғни біртекті немесе жақын келетін білім мен іскерліктерді, мәдениет пен іс-әрекеттің ауқымын (ақпараттық, т.б.) өзіне қамтып алады.

– көпқызметтік, яғни оны меңгеру күнделікті өмірде әртүрлі проблемаларды шешуге мүмкіндік береді;

– пәнүстілік және пәнаралық сипатта болады, яғни әртүрлі жағдаяттарда қолданылады;

– белгілі дәрежеде интеллектуалдық дамуды талап етеді;

– көпөлшемдік (сыйымдылығы), яғни әртүрлі ойлау процестері мен интеллектуалдық икемділіктерді қамтиды.

Барлық құзыреттіліктер әртүрлі типтегі амал-әрекеттерді талап етуімен (қосымша және тек белгілі бір жағдайда көрініс табуы мүмкін) мәнді:

– автономды және рефлексивтік әрекет ету;

– әртүрлі құралдарды интерактивті қолдану;

– әлеуметтік-гетерогендік топтарға кіру жән оларда қызмет ету.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды, білім мазмұнын дамытудың бүгінгі жағдайын есепке ала отырып, Қазақстан Республикасындағы 12-жылдық орта білім беру стандартында қабылданып отырған негізгі құзыреттіліктерді: проблеманың шешімін табу, ақпараттық және коммуникативтік құзыреттіліктерді қалыптастырып дамыту көзделіп отыр. Олай болса болашақ маман аталған құзыреттіліктерді оқушылар бойында қалыптастыруды жоғарғы оқу орнының қабырғасында меңгеріп шығуы тиіс екендігіне ешкімнің дауы жоқ деп ойлаймыз.

Мұның барлығы өз тарапынан жоғары білім берудегі тиісті құрылымдық қайта құруды, сондай-ақ алдыңғы қатарлы әлемдік беталысқа сәйкес болу мақсатында білім беру жүйесінің ішкі түрлендіруін қажет етеді. Бұл білім беру жүйесінің сыртқы ортаға бейімделуі жағдайында және оның қазіргі заманның келешекте жасайтын жаңа қадамдарына ұмтылысы кезінде ғана мүмкін болады. Осыған сәйкес білім берудің мәні ғана емес, сонымен қатар оқыту нысандары да түпкілікті түрде өзгеріп отыр, бұған ең алдымен интерактивті оқыту технологияларын (іскерлік ойын, проблемалық жағдай, кейс технологиялар) жатқызуға болады. Сонымен қатар, оқыту үдерісінде жобалық – ұйымдастырылған тәсілдерді қолданудың тиімділігін біздің өз тәжірибеміз де көрсетіп отыр.

Атап айтқанда, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті педагогика және психология кафедрасында кредиттік оқыту жүйесінде студенттердің түйінді құзыреттіліктерін қалыптастыру мақсатында инновациялық технологиялар мен оқытудың интерактивтік әдістерін пайдалану, оқу жобаларын жасау бағытында оқытушылар ғылыми-әдістемелік жұмыстар жүргізіп келеді.

Кредиттік оқыту жүйесінде дәріс және семинар сабақтарын жүйелі және бірізділікпен жүзеге асыру (әдістемелік апталықтар, ашық сабақтар өткізу, кесте бойынша өзара сабаққа қатысу, әдістемелік семинарлар өткізу) аудиториялық сабақтарды өткізудің құзыреттілікке бағытталған әдістемесін жасауға мүмкіндік берді.

2004 жылдан бастап «Педагогика және психология» мамандығында кредиттік оқыту жүйесінде жаңа интерактивтік әдістер эксперимент жүзінде сынақтан өткізіліп, әдістердің тиімділігі анықталды. Кафедра университет оқытушыларына арналған «Кредиттік оқыту жүйесі инновациялық орта ретінде» «Кредиттік оқыту жүйесіне 1 курс студенттерінің бейімделуі» (2005) атты және т.б. ғылыми-практикалық семинарлар, «Жоғары оқу орнындағы оқытудың инновациялық технологиялары мен интерактивтік әдістері» (2006), «Педагогикалық оқу орнында құзыреттілік тұрғыдан білім беруді жүзеге асырудың өзекті мәселелері» (2007) республикалық ғылыми-практикалық конференциялар, «Ұлттық білім беру жүйесін модернизациялау және оның адами ресурстардың жаңа сапасын қалыптастырудағы ролі» (2009) халықаралық конференция, «Интерактивтік оқытуда оқытушылар мен студенттердің өзара қарым-қатынасы мен оқу коммуникациясын зерттеу», «Кредиттік оқыту жүйесінің студенттердің ақпараттық және коммуникативтік құзыреттілігіне әсері» атты зерттеу жобалары жүргізіліп, қорытындыланды.

Жүргізілген зерттеулер, өткізілген әдістемелік семинарлар мен конференциялар, өзара сабаққа қатысу нәтижелерін талдау негізінде оқытудың интерактивтік әдістерінің ең тиімді түрлері ұсынылды. Осылайша, дәріс сабақтарында үлкен щеңбер, мозаика, ассоциация, инвентаризация сынды интерактивтік әдістерді пайдалану әдістемесі жасалды. Интерактивті семинар өткізу барысында сын тұрғысынан ойлауды оқу және жазу арқылы дамытудың «Эссе», «Сұраулы сөздер», «Жұптық жұмыс», «Ансамбль» және т.б. стратегиялары сынақтан өткізіліп, кредиттік оқыту жүйесіне бейімделген әдістемесі даярланды.

Бүгінгі таңда диалогтық жүйеде ОСӨЖ-ді өткізу әдістемесі жасалуда. Студенттердің білімін бақылаудың ауызша және жазбаша формалары жетілдірілуде. Олар: шағын-конференция, шығармашылық баяндама, жеке әңгімелесу, тренинг, дискуссия, іскерлік және дидактикалық ойындар, презентация, кейс құру, жеке, топтық жобалар жасау (нақты шынайы проблеманың шешімін іздеу және оның нәтижелерін презентациялау) және т.б.

Жоғарыдағы аталған оқыту формаларын жүзеге асыру барысында студент өзінің жетістігін, интеллектуалдық қабілетін көрсете алатындай жағдай туғызылды және бұл оқыту процесінің нәтижелі болуына әсер етіп отыр. Оқу процесіндегі интерактивтік әрекет диалогтық қарым-қатынасты ұйымдастыруды және дамытуды жүзеге асыра отырып, студенттердің өзара түсінісу, өзара әсерде бірлесіп шешім қабылдауға мүмкіндік берді. Диалогтық оқыту нәтижесінде сыни ойлауға, күрделі мәселелерді талдау негізінде шешуге (проблеманы шешу құзыреттілігі), балама пікірлер айтуға, дискуссияға қатынасуға, басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға (коммуникативтік құзыреттілік) үйренді. Сабақ кезінде жеке, жұптық және топтық жұмыстар ұйымдастырылды, зерттеу жобалары, рөлдік ойындар қолданылды, әртүрлі құжаттармен, ақпарат көздерімен (ақпараттық құзыреттілік) шығармашылық жұмыстар жүргізілді.

Қорыта айтқанда, бұл әдістемелердің қай-қайсысы да кредиттік оқыту жүйесінде негізгі көзделетін мақсатты жүзеге асыруға, яғни студенттердің құзыреттіліктерін дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасындағы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. Астана, 2004.

2. Қазақстан Республикасында 2020 жылға дейінгі білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2010.

3. Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Астана, 2007.

4. В.И.Байденко Болонский процесс: поиск общности Европейских систем высшего образования (Проект TUNING). 2006, -244 с.

5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. №5. 34-42.

6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. М., 2002. 396 с.

***

В статье рассматриваются теоретические основы организации компетентностно-ориентированного обучения в кредитной системе. Автор предлагает методику развития ключевых компетентностей в вузе.

***

In article theoretical bases of the organization of the competend-focused training in credit system are considered. The author offers a technique of development key competences in high school.

УДК 378.147:004

Ахметов А. К., *д.п.н.,профессор,*
Калманова Д. М., *к.п.н., преподаватель,*
Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова

МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ПРИМЕНЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКОВ

Принцип активности учащихся в процессе обучения характеризуется высоким уровнем мотивации, осознанной потребностью в усвоении знаний и умений. Активность сама по себе не возникает, она является следствием целенаправленных управленческих педагогических воздействий и организации информационно-обучающей среды, то есть применяемой педагогической технологии.

Положительное отношение к школе, в частности, к учению, у учащихся зависит от индивидуальных успехов и неудач. Именно поэтому на первом месте среди причин нежелания учиться стоит фактор плохих отметок - 52%. Неинтересное преподавание – 34% по мнению школьников также относится к этим причинам.

Среди наиболее значимых причин интереса к учебным предметам учащиеся выделяют содержание материала и формы организаций учебной деятельности.

Важнейшей стороной педагогического управления является организация обучения с помощью электронных учебников по следующей схеме:

- обучение приемам самостоятельной учебы посредством компьютера;
- приобщение к творчеству через компьютер;
- воспитание на уроках с использованием компьютера;
- выявление и ликвидация пробелов знаний.

Проведя ряд исследований и опросов, мы составили таблицы стимулов познавательного интереса при использовании электронного учебника.

На структурном уровне 100% учащихся выбрали интересность и занимательность содержания учебного материала, 90% учащихся отметили, что именно новизна электронного учебника является побудителем их интереса, 80% отметили красочность электронных учебников, 78% подчеркнули практическую значимость, 73%- доступность, 50% - изучение известного под новым углом.

На организационном уровне 100% учащихся отметили занимательные игры, 90% - практические творческие задания, 77% - самостоятельная работа, 58% - использование наглядности. Как видно по этим данным, все результаты стимулов познавательного интереса превышают 50%, что говорит о действительно интересном содержании электронных учебников.

Нами поставлена задача выявить значение и роль электронного учебника в формировании познавательного интереса учащихся. Исследование показало, что учащиеся очень хотят применять электронные учебники в обучении. Так 80% охотно занимались бы по электронным учебникам, каждый четвертый хотел бы иметь дома электронные учебники по дисциплинам, каждый пятый хотел бы принять участие в разработке какого-либо электронного учебника.

Один из методов при обучении с использованием электронных учебников, применяемый нами в исследовании – **метод-игра,** который является наиболее эффективным. Ее существенной особенностью является проведение в духе соревнования, что придает игре наиболее увлекательный характер.

Игровая деятельность вызывает интерес к учебе, стремление не только заучить материал, но и определить для себя его значимость, умение использовать его в ходе урока.

Игра - это творчество и в то же время игра - это труд. В процессе игры у учащихся вырабатывается привычка сосредотачиваться, мыслить самостоятельно, развивается внимание, стремление к знаниям. Увлекшись игрой, учащиеся не замечают, что учатся: познают, запоминают новое, ориентируются в необычных ситуациях, наполняют запас представлений, понятий, развивают фантазию. Даже самые пассивные из учащихся включаются в игру с огромным желанием, прилагая все усилия, чтобы не подвести товарищей по игре.

Потребность в игре и желание играть у учащихся необходимо использовать и направлять в целях решения определенных образовательных задач. Игра будет являться средством воспитания и обучения, если она будет включаться в целостный педагогический процесс.

Естественно, подготовка и внедрение игровых методик в учебный процесс требует больших усилий. В процессе подготовки дидактической игры учитель сталкивается с проблемами не всегда и не столь зависящими от его личных качеств как педагога, сколько от внешних ограничений. Это и нехватка дидактического игрового материала, недостаток урочного времени на проведение игр с учащимися. Часто среди учителей бытует мнение: "Если мы с учащимися будем играть во время уроков, когда же мы будем учить с ними правила?" Однако, кажется, что проблемы эти по большей части происходят от недопонимания значимости игры как средства обучения, отношения к игре как к методу разгрузки, а не стимулирования сознания школьников.

Игры, применяемые на уроке, должны быть разнообразны как по содержанию предлагаемого материала, так и по форме проведения.

Анализ дидактической и психолого-педагогической литературы показал, что разработок, позволяющих увлечь учащихся и развивать их интерес посредством игр и игровых элементов, немного. Встречающийся такого рода материал не систематизирован, разбросан по различным источникам. Для того чтобы научить учащихся самостоятельно планировать свою работу, развить умение творчески мыслить и трудиться, развить коллективную взаимопомощь, нами объединены все уже имеющиеся в литературе игры.

Например, нами совместно с учителями физики было проведено занятие-семинар с применением электронного учебника на тему «Законы Ньютона». Этой

теме был посвящен комплексный обобщающий семинар. Образовательными задачами этого урока были закрепление и обобщение знаний учащихся о проявлениях трех законов Ньютона и физических процессах и явлениях.

На первом этапе нами был отобран учебный материал, составляющий содержание семинара, определены вопросы для подготовки учащихся, были выделены параграфы для повторения. Наибольший интерес представляли материалы из электронного учебника (гипертексты, демонстрации, тексты), которые можно развернуть с учащимися в дискуссию, обсудить разные точки зрения, провести достаточно широкие обобщения.

Были продуманы средства наглядности, опорные схемы и таблицы.

Нами была четко сформулирована цель игровой деятельности, которая включает в себя не только обучающую цель, но и «неучебные» цели. К таковым относятся:

- развитие у учащихся познавательного интереса, активности, самостоятельности;
- формирование у учащихся духа коллективизма;
- овладение приемами логического мышления;
- формирование нравственно-эмоциональной сферы учащихся.

Важным элементом данного урока явилась организационная и сюжетная схема игры, общий план, по которому проводится обучающая игра.

Такой семинар является продуктивной формой организации обучения, которая позволяет обобщить знания учащихся, вызвать интерес к познанию и деятельности.

Организация такого семинара охватывает все стороны процесса обучения: содержание, методы и приемы обучения, организацию и стимулирование учебно-познавательной деятельности, средства обучения. Управление процессом игрового взаимодействия строится на обращении к творческому мышлению, воображению, интуиции, вниманию, памяти, эмоциям учащихся.

Учителя предложили объявить конкурс на самый лучший созданный учащимися электронный учебник по информатике. В этом конкурсе оценивались фантазия, сообразительность и остаточные знания учащихся. Этот конкурс развивает у учащихся не только интерес, находчивость и сообразительность, а также чувство коллективизма и ответственности.

Также на уроке математики нами была предложена игра-викторина «Кто быстрее и умнее?». В этой викторине учащимся предлагалось разделиться на две команды. Учителями предлагались различные задания для команд учебника, а учащимся – быстро и правильно выполнить эти задания, применив электронный учебник

Педагогическая суть игры заключается в активизации мышления, повышения самостоятельности учащегося, внесение духа творчества в процесс обучения.

В процессе проведения игры решается ряд учебных задач, в частности:

- развивается активность учащихся;
- формируется познавательный интерес;
- активизируется творческое мышление;
- вырабатывается способность практически оценивать различные точки зрения путем их сопоставления;
- приобретаются навыки поиска оптимального варианта решений.

Цель игры – сформировать познавательный интерес учащихся к учебной деятельности.

На одном из предшествующих игре занятий учащимся объясняют суть, содержание и правила игры. Выбираются две команды, назначаются капитаны команд, выбирается жюри и консультанты.

1-ое задание – кто быстрее правильно ответит на вопрос.

Ответить на вопросы:

1. Установлено, что человек при средней подвижности в течение дня делает не менее 25000-30000 шагов, что в среднем составляет 20 км. Подсчитайте, сколько километров человек проходит за год, за жизнь (средняя продолжительность жизни 70 лет).

(За год 7300км, за жизнь 511000 км).

2. Замечено, что человек по-разному падает, когда спотыкается, то падает вперед, когда поскальзывается – назад. Как объяснить это явление?

(В обоих случаях происходит смещение центра. Если он смещается вперед, то человек по инерции падает вперед, а во втором случае центр тяжести смещается назад и человек падает назад).

3. Мяч падает с высоты 5 метров и отскакивает от земли на высоту 1 метр. Определить путь и перемещение мяча.

(Путь 6 метров, перемещение 4 метра).

2-ое задание – с помощью электронного учебника рассчитать уравнения на тему биквадратные уравнения.

Каждому члену команды задается по 5 уравнений и та команда, которая правильнее и раньше решит эти уравнения получает большее количество баллов.

3-е задание – для капитанов команд. Кто за одну минуту наберет большее количество правильных ответов по тестам в электронном учебнике.

Выигрывает та команда, которая соберет большее количество очков.

Важнейшей задачей учителя является поддержание у учащихся интереса к предмету не только во время уроков, но и при выполнении домашних работ. Главным условием достижения этой цели является разнообразие домашних заданий.

Например: Для домашнего задания учащимся можно предложить игру "Кроссворд наоборот". Этот кроссворд необычен тем, что в нем содержатся только ответы, задача учеников придумать вопросы к данным ответам.

Нами был проведен педагогический эксперимент, который проводился методом анкетирования. Ученикам был задан вопрос: Какие уроки им больше нравятся: "обычные" или уроки в виде игры.

Результаты: 18,75% учеников ответили, что им нравятся "обычные" уроки, а с элементами игры – 81,25%.

Эксперимент показал, что учащимся более интересны нестандартные уроки, проходящие в виде игры.

Сами учащиеся отметили, что такие уроки привлекают их тем, что вносят в школьные будни разнообразие, создают в классе атмосферу праздника, приподнятое настроение.

Таким образом, использование дидактических игр на уроках позволяет ученикам не только комфортно себя чувствовать, но и способствует росту познавательного интереса к изучаемому предмету.

Представленная методика применима при изучении практически любого учебного предмета. Она состоит из следующих этапов:

а) диагностирование у учащихся уровня познавательного интереса;

б) определение задач уроков с использованием электронных учебников с целью формирования познавательного интереса;

в) реализация механизма формирования познавательного интереса учащихся посредством применения электронных учебников по конкретной теме;

г) определение средств и методов формирования познавательных интересов учащихся (внесение в учебный процесс элементов занимательности, игры, соревнования, увеличение объема самостоятельной работы учащихся и др.);

д) использование различных заданий, носящих творческий, дифференцированный характер;

е) фиксирование результатов экспериментальной методики, подведение итогов, корректировка.

Исследование показало, что стимулирование и развитие познавательного интереса значительно повышает активность учащихся, способствует наиболее полной самореализации учащихся.

***

Мақалада электронды оқулықтар қолданып оқыту әдістерін қарастырып, электронды оқулықтарды қолдану барысында танымдық қызығушылықтарын арттыру стимулдары жөнінде жазылған. Білім алушыларды ынталандыру мен танымдық қызығушылықтарын арттыру олардың оқу белсенділігін жоғарылатып, өз-өздерін толық қалыптастыруға көмектесетіндігі көрсетілген.

***

Methods of the education are considered in article author with using electronic textbook, is enumerated stimuluses of the cognitive interest when use electronic textbook. It Is Shown that stimulation and development of the cognitive interest vastly raises the activity учащихся, promotes the most full самореализации учащихся.

УДК 001.895:37.01

Капичникова О.Б.
к.п.н., профессор, СГУ им. Н.Г.Чернышевского
Капичников А.И.
к.п.н., доцент, СГАУ им. Н.И. Вавилова

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИННОВАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Проблема инновационной педагогической деятельности в контексте глобальных и региональных проблем относится к числу приоритетных современной педагогической науки. Интерес к данной деятельности обусловлен тем, что она определяет пути модернизации современной высшей и средней школы. Разработка данной проблемы поможет в создании новых концепций, технологий, совершенствующих образовательный процесс.

Анализ решения проблемы инновационной педагогической деятельности позволяет констатировать отсутствие однозначности определений данного вида деятельности, оценки ценности различных педагогических инноваций.

Инновационная педагогическая деятельность, охватывая все сферы образовательного процесса, выступает как одна из наиболее актуальных тенденций современной общественной жизни. Однако, не следует думать, что стремление к новому присуще лишь современной педагогической теории и практике. Как отмечается в ряде исследований: «Изменения характерны не только для нашего времени, нашего общества и нашей жизни – они отражают одно из основных свойств природы вообще, являясь отражением и выражением вечного человеческого беспокойства, борьбы человека за лучшую жизнь, постоянного поиска чего-то нового, лучшего» (1,385).

Инновационность всегда была свойственна педагогической действительности, определяла процессы её обновления, совершенствования и развития, о чём свидетельствует история становления педагогической мысли. Ещё во времена Древней Греции зародились и дошли до наших дней знаменитые сократические беседы, которые считаются одним из первых инновационных методов в педагогике и рассматриваются сегодня как прообраз проблемного и развивающего обучения.

Инновационной для своего времени была педагогическая теория и практика великого чешского дидакта Я.А.Коменского, который заложил основы классно-урочной системы, ввёл в режим деятельности школы основополагающие понятия: «учебный год», «триместр», «каникулы», «учебный день», «урок», «перемена»,

«класс» и т.д. Он был одним из первых педагогов, последовательно обосновавших принцип природосообразности как основу саморазвития личности. В его взглядах ребёнок предстаёт как «микрокосм», закономерности формирования личности которого тесно взаимосвязаны с глобальными законами природы. Природное в человеке, считал Я.А.Коменский, обладает самодеятельной и самодвижущей силой. Исходя из этого, Я.А.Коменский основной закономерностью воспитания выдвинул идею самостоятельности воспитанника в осмыслении и деятельностном освоении мира.

Выдающийся философ эпохи Просвещения Ж.-Ж.Руссо основой развития личности считал свободное воспитание, при котором «ребёнок живёт в радости, самостоятельно осязая, слушая, наблюдая мир, духовно обогащаясь, удовлетворяя жажду познания» (2,197). Следуя детской природе, по мнению Ж.-Ж.Руссо, необходимо отказываться от ограничений, установленных волей воспитателя, отучать от слепого повиновения, соблюдать непреложные природные законы. Внутренней мотивацией этого процесса является стремление ребёнка к самосовершенствованию, самопознанию, творческому саморазвитию.

Концепция развития личности, выдвинутая К. Роджерсом, основывается на противопоставлении двух типов обучения: когнитивного и опытного. Когнитивный тип соответствует традиционному обучению и основывается на жёстком усвоении знаний и управлении развитием личности, опытное обучение формирует личностное развитие ученика и его эмоциональную сферу. Личный опыт ученика является для него самоценным и выступает единственным критерием оценки жизненных событий. Учение, в ходе которого личность самостоятельно развивается, приносит огромное удовольствие и оказывает решающее воздействие на личность человека. Подобное обучение, по мнению К.Роджерса, призвано «помочь ученикам достичь полноты своего самоосуществления» (2,164).

Р.Штейнер, немецкий философ и педагог, основатель антропософии, концепцию развития личности положил в основу первой Свободной вальдорфской школы. Фундаментом в понимании развития в концепции этой школы стал индивидуальный подход к учащимся, который устранял раздельное обучение девочек и мальчиков, деление по социальным слоям, степени одарённости и принадлежности к различным вероисповеданиям. Р.Штейнер писал, что «самая важная проблема всякого человеческого мышления следующая: понять человека как основанную на себе самой свободную личность (3,49).

Психолого-педагогическая концепция становления ребёнка, созданная Р.Штейнером, предполагает, что в любом возрасте формирующийся человек осознаёт своё собственное личное существо. Заслуга Р.Штейнера в области педагогики состоит в том, что на основе антропософии, изучающей человека в телесном, душевном и духовном аспектах, он создал педагогику, охватывающую развитие и саморазвитие целостной личности, её способностей к познанию, искусству, развитию её чувств, моральных задатков и религиозных переживаний. Для этого личность свободно и самостоятельно вступает в соприкосновение с окружающим миром личными силами своей души, то есть чувствами и волей; вырабатывает свои взгляды, ориентировку и цели, исходя из своих собственных оценок. Задача педагога в концепции вальдорфской школы – использовать технологии, развивающие в личности способность к суждениям и умозаключениям, ориентированным на разнообразие мира. Как отмечает В.И.Андреев: «Вальдорфская педагогика – это педагогика свободы и учеников, и учителей в их свободном творческом саморазвитии и самореализации» (4,253).

Безусловно новаторской была для своего времени педагогическая теория и практика основоположника отечественной педагогики К.Д.Ушинского, который, последовательно раскрывая идею самодовлеющей ценности человеческой личности, писал: «Всякое общество, и государство, и союз государств существует только ради личности человека и в ней одной находит разумное оправдание своего существования» (5,378). Педагог был глубоко убеждён, что воспитание свободной, са-

мостоятельной и активной человеческой личности, является необходимым условием общественного развития. «Дело воспитания, - подчёркивал К.Д.Ушинский, - состоит именно в том, чтобы воспитать такого человека, который вошёл бы самостоятельной единицей в цифру общества. (5, 379).

По мнению К.Д.Ушинского, человек создаёт и познаёт себя в процессе активной жизнедеятельности. Обосновывая свою концепцию, К.Д.Ушинский писал: «Душа человека узнаёт сама себя только в собственной своей деятельности» (5,256). Назвав человека предметом воспитания, педагог имел в виду не жёсткое управление процессом формирования и развития личности, а искусство «удовлетворять величайшую из потребностей человека и человечества – их стремление к усовершенствованию в самой человеческой природе» (5,392).

Наиболее радикальные инновационные процессы в педагогической теории и практике развивались на рубеже 19 и 20 веков, когда успехи в различных областях челоковедения обострили интерес к формирующейся личности. В связи с этим следует отметить Э.Кей (движение за свободу в воспитании личности), Д.Дьюи (рабочая школа и активная школа), Р.Штайнера (Свободная вальдорфская школа), С.Френе (конструирование развивающей среды), Д.Килпатрик (метод проектов), М.Монтессори (система развивающего воспитания) и др.

Французский педагог и философ С.Френе выдвинул концепцию развития личности, в которой решающее значение придавалось собственному опыту ребёнка, приобретённому в семье, школе, в общении. По мнению С.Френе, ребёнок должен сам создавать свою личность, творчески развивать себя, раскрывать свои потенциальные возможности, самоактуализироваться. Функция педагога заключается в том, чтобы помочь ребёнку обнаружить в себе и развить то, что ему органично присуще. В связи с этим С.Френе уделял особое внимание конструированию среды, в которой происходит обучение и саморазвитие личности. В своих трудах он описывал модель «детского заповедника», где целью воспитания выступает «максимальное развитие личности ребёнка в разумно организованном обществе, которое будет служить ему и которому он сам будет служить» (6,281).

Во главу угла С.Френе ставил не заучивание материала, а здоровье ребёнка, его стремление к знаниям, развитие его творческих возможностей, полную самореализацию потребностей и создание благоприятной среды, оборудования и технических средств, обеспечивающих живой воспитательный процесс, поддерживающей собственную активность ребёнка.

Не менее значительно и многопланово развивалась инновационная деятельность в отечественной педагогической теории и практике. В результате этого были разработаны интересные нововведения, многие из которых ещё ждут своих исследователей: антропологический принцип в педагогике (К.Д.Ушинский), работа с трудновоспитуемыми подростками (коммуна имени Горького А.С.Макаренко, школа имени Достоевского В.Н. Сорока-Россинского), технология бригадно-лабораторного метода, работа на основе дифференцированного подхода к учащимся (Дальтон-план) и многое другое.

Наиболее ярким примером инновационной педагогической теории и практики были эксперименты выдающегося отечественного педагога С.Т.Шацкого. Сущность его подхода к педагогической деятельности, «которая должна быть живой, движущейся, ищущей», основана на идеях самоуправления и саморазвития. Еще в начале педагогического пути, обосновывая принципы организации колонии «Бодрая жизнь», он писал: "Дети должны почувствовать себя маленькими распорядителями своей общей жизни" (7,10).

Основой педагогической концепций С.Т.Шацкого явилась идея самодеятельности развивающейся и формирующейся личности. Он многократно подчеркивал, что "воспитание человека должно быть воспитанием его самодеятельности и в этом стремлении не нужно останавливаться на полдороге" . Эта идея нашла научное обоснование и практическое воплощение в работе Первой опытной станции, которая, по существу, была уникальным научно- производственно-педагогическим

объединением, где решалась важная социально-педагогическая задача — организовать разнообразную, разносторонне развивающую и воспитывающую деятельность детей на основе самодеятельности.

В связи с этим в педагогической теории и практике С.Т.Шацкого особое внимание уделено проблеме педагогического руководства, в результате чего разработана технология перерастания образования в самообразование, а воспитания - в самовоспитание. Одним из эффективных путей саморазвития личности в практике С.Т.Шацкого выступала творческая деятельность во множестве ее проявлений, что в контексте проблематики нашего исследования является наиболее ценным. В этой связи следует отметить, что С.Т. Шацкий одним из первых высказал мысль; раз педагогика - синтез науки и искусства, то и реализовывать ее надо приемами и методами искусства.

Для исследования инновационной деятельности немаловажное значение имеют теория и практика А.С.Макаренко, который проанализировал управленческие условия, гуманистическую ориентацию педколлектива, психологическую готовность участников педагогического процесса, методическое обеспечение (8).

Таким образом, историко-педагогический аспект изучения инновационной педагогической деятельности позволяет установить генезис данного вида деятельности, а также сущностные её характеристики.

Список использованной литературы:

1. *Педагогика: Педагогические теории, системы, технологии. Учебное пособие / Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Academ,1999.-544 с.*
2. *Педагогическое наследие / Я.А.Коменский и др. - М.: Педагогика, 1989.-486 с.*
3. *Штейнер Р. Истина и наука. - М.: МЦВП,1992.-102 с.*
4. *Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс.- М.: Новая школа,1997.-567 с.*
5. *Ушинский К.Д. Избр. пед. соч.- Т.2.- М.: Педагогика, 1984.*
6. *Френе С. Избранные педагогические сочинения: Пер. с франц.-М.: Прогресс,1990.-304 с.*
7. *Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения.- М.: Педагогика, 1980.*
8. *Маанди Н. Школа моей мечты // Народное образование, 1995, №3.*

***

Қазіргі уақытта ғылым мен техникадағы жоғары технологиялар қоғамдағы сапалы әрі нақты жаңа өзгерістерге әкеліп отыр.

Мақалада Ежелгі Грециядан бастап, XX ғасырға дейінгі шетел және орыс педагог-ойшылдары иедеяларының негізгі этаптары сөз болады.

***

Now, when high technologies in a science and techniques have led us to the certain qualitative new change in a society, the theoretical judgment of aspects of innovative activity is represented rather educational space serves interest of researchers to historical aspects of innovative pedagogical activity which demands search of new pedagogical technologies and decisions providing an intensification of cognitive activity of the pupil and motivation of training. In article we can track the basic stages of development of idea since Ancient Greece up to outstanding foreign and Russian thinkers of teachers of XX century

History - pedagogical the aspect of studying of innovative pedagogical activity allows to establish genesis of the given kind of the activity, essential and characteristics.

УДК 378.1: 046.4

Кузьмичева А.Е.- *к.ф-м.н., профессор,*
Мымрина Н.В.- *к.ф-м.н., доцент,*
Искалиева А.У.-*преподаватель*
ЗКГУ им. М. Утемисова

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ОРГАНИЗАЦИИ ЭЛЕКТИВНЫХ КУРСОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ БАКАЛАВРА

Системный подход – это направление методологии познания и социальной практики, в основе которого лежит исследование объектов как систем, то есть множества элементов, находящихся в определенных связях друг с другом и образующих единое целое.

Система может быть представлена как совокупность подсистем, каждая из которых может рассматриваться как система взаимосвязанных и взаимозависимых элементов.

Подготовка бакалавра осуществляется в образовательной системе, представляющей собой множество элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом. Учебные планы бакалавриата в циклах базовых и профессиональных дисциплин содержат компонент по выбору, элективные курсы (ЭК). Поэтому с самого начала введения бакалавриата и кредитной системы обучения перед ППС кафедры встала проблема определения направления ЭК, конкретизации их, разработки программ и содержания ЭК, которые должны предлагаться студентам для выбора на весь период обучения.

В учебном процессе системный подход реализуется в организации потока учебной информации навыков его освоения обучаемыми и разработки соответствующих критериев оценивания. Она позволяет в комплексе решать задачи предметного содержания образования, развития творческого мышления, формирование компетентностей, необходимых будущему специалисту.

Как составная часть процесса обучения ЭК должны удовлетворять принципу системности. Они должны входить в систему обучения как часть целого, удовлетворяющего внутренним связям и связям с внешней средой, социальным условиям и запросам общества. Это соответствует методологии системного подхода, направленной на решение комплексных задач подготовки бакалавра. Цели, задачи, содержание и технология обучения (методика преподавания) определялись нами в соответствии с нормативными документами, регламентирующими учебный процесс в университете и включающими квалификационную характеристику выпускника бакалавриата. Эта характеристика включает сферу профессиональной деятельности бакалавра специальности «050110-физика»: средние, средние профессиональные учебные заведения, НИИ. Специфика работ этих учреждений в современных условиях требует, чтобы бакалавр был подготовлен к работе в системе образования в условиях компетентностной парадигмы и инновационных технологий обучения, к исследовательской, творческой деятельности. Поэтому при разработке дисциплин по выбору в основе был системный подход, обеспечивающий интеграцию целей и задач обучения:

- предмет;
- образовательные технологии;
- исследовательская творческая деятельность;
- компетентностный подход;
- свободное владение компьютерными технологиями.

Следовательно, предлагаемый студентам ЭК должен иметь содержательный компонент, соответствующий профессиональной специализации, предоставлять возможность формирования ключевых, предметных, профессиональных ком-

петентностей и приобретения навыков творческой исследовательской деятельности и использовать соответствующие критерии оценивания.

В соответствии с принятым принципом системности студентам первого и второго курсов предлагаются для выбора дисциплины, дополняющие разделы общей физики: механики, молекулярной физики и термодинамики, электричества и магнетизма, оптики. Дополнение предполагает:

- расширение и углубление знаний основного курса;
- включение вопросов, выходящих за рамки программы основного курса, имеющие важное теоретическое и прикладное значение;
- решение задач более сложных по заданию условия, требованиям и использованному математическому аппарату.

В ЭК по механике планируется более глубокое изучение теории колебаний, релятивистской динамики. Включаются вопросы, выходящие за рамки программ по механике, такие как функция Лагранжа и Гамильтона для неинерциальных систем отсчёта и СТО. Введение в курс этих вопросов очень актуально, так как вся современная физика оперирует этими функциями. В ЭК по молекулярной физике и термодинамике планируется более глубокое изучение реальных систем, критического состояния, сверхтекучести, неравновесных процессов, а также вопросов из истории физики. Введены темы «Термодинамика текучих сред» и «Полимеры». Актуальность этих тем определяется значимостью содержания первой, для понимания ракетной техники, используемой в космонавтике, второй – широким применением полимеров в современной технике, медицине, в быту. В ЭК по оптике большое внимание уделяется глубокому изучению таких тем, как голография, люминесценция, лазеры и мазеры, нелинейные процессы. Всё это вопросы, касающиеся проблем современной и суперсовременной физики, дающие возможность понимать пути развития нанотехнологий. Изучение тем сопровождается выполнением студентами индивидуальных исследовательских заданий, результаты которых в форме рефератов или проектов представляются на научно-исследовательские тематические конференции.

ЭК «Физика в задачах» предлагается после изучения общей физики и является интегрированным по содержанию всех разделов. Решение задач является важной частью обучения. При изучении основного курса задачи, в основном, решаются с целью закрепления теории и её применения в задачных ситуациях. Курс «Физика в задачах» направлен на углубление понимания физической теории, сущности физических процессов, явлений через разрешение задачной ситуации, понимания единства физической картины мира при решении задач интегрированного содержания. Включены в программу и темы, вызывающие особые затруднения обучаемых: закон Архимеда, газовые законы в гидростатике, смесь газов, электрические цепи с различными потребителями и источниками, колебательные процессы в механике и электродинамике.

ЭК «Геофизика», «Физическая картина мира», «Астрофизика» изучаются на третьем и четвёртых курсах. К этому времени студенты имеют некоторые навыки выполнения творческих, исследовательских заданий. Поэтому при изучении этих ЭК широко используются инновационные технологии (метод проектов, творческих компьютерных заданий и др.) и компетентностный подход. Содержание разработанных нами курсов вызывает интерес у студентов, расширяет их знания о взаимном влиянии развития физической науки и Космологии, то есть науки о происхождении Вселенной. Используемые технологии обучения направлены на формирование ключевых, предметных и профессиональных компетентностей. Студенты учатся формулировать проблему, цели и задачи исследования, его значимость, приобретают навык поиска и обработки информации, формулировки выводов. Учитывая педагогическую направленность специальности, большое внимание уделяется формированию коммуникативной компетентности: работе в группах, оформлению результатов учебного исследования в письменной форме и подготовке презентации их для защиты.

Текущий контроль проводится по темам лекций и по этапам выполнения индивидуальных заданий, в том числе защите проектов. Защита проектов выносится на итоговый экзамен, как один из вопросов билета. Студенты отмечают, что такая система обучения стимулирует их к повышению компьютерной грамотности, в частности, построению графиков, схем, кластеров, таблиц, анимации.

Подводя итоги, можно сказать, что введение в учебные планы элективных курсов расширяет возможности учебного процесса, способствует повышению его качества, так как позволяет более эффективно использовать творческий, научный потенциал ППС, как в содержательном, так и в технологическом аспектах. Результат функционирования системы зависит от её структуры и взаимных связей. Системный подход помогает разрабатывать новые предметы изучения, задавая, определяя их место в множестве элементов системы. Он допускает возможность альтернативного расчленения её, обладает широким и гибким содержанием. В планировании ЭК это означает возможность замены ЭК в зависимости от условий в вузе (состав ППС, контингент студентов, изменение структуры учебного плана и т.п.) на равноценные, соответствующие пререквизитам и постреквезтам и социальному заказу. Главное в том, что системный подход, как совокупность познавательных принципов, ориентирует на конкретную деятельность. Он выступает как конкретизация принципов разработки элективных курсов.

Список использованной литературы:

1.Закон Республики Казахстан «Об образовании от 7 июня 1999 года №389-1 (с изменениями и дополнениями от 9 июля 2004 года)

2.Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 года, Астана

3. Учебные планы и программы бакавриата РК.

4. «Новая философская энциклопедия», изд. «Мысль», М, 2001г.

5. «Философский словарь», изд. «Политлитература», М, 1991г.

6. Бездухов В.П., Мишина С.Е., Правдина О.В. Теоретические проблемы становления педагогической компетентности учителя. – Самара, 2001.

7. Голуб Г.Б., Бахишева С.М. Формирование ключевых компетентностей студентов в процессе прохождения ими педагогической практики. Уральск-Самара. 2009.

8. Левин Д.М, Чуканов А.Н, Устинова Л.А, Лахатова М.И. Журнал «Фундаментальные исследования», «Достижения современной науки и высшее образование», М, №9, 2008г.

***

Мақалада физика бойынша элективті курстарды өткізу әдістері жүйелілікпен қарастырылды. Әртүрлі элективті курстардың оқу процесіндегі орны, мазмұнына қойылатын талаптар сипатталған.

***

The author descrides different interesting ways in the methods of teaching. The taken theme is actual because of the Kazakhstan's educational reforms.

УДК 372.853

Мымрина Н.В.- *к.ф-м.н., доцент,*
Орлова Л.Г.- *преподаватель,*
ЗКГУ им. М.Утемисова

ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО МАТЕМАТИКЕ

Современная стратегия модернизации образования предполагает, что в основу обновления общего образования должны быть положены «ключевые компетентности».

В ГОСО Республики Казахстан планируется формирование следующих трёх видов ключевых компетентностей: компетентность разрешения проблем (самоменеджмент), информационную компетентность и коммуникативную компетентность. Компетентность разрешения проблем (КРП) включает в себя следующие аспекты: идентификацию проблемы; целеполагание и планирование деятельности; применение технологий; планирование ресурсов; оценку деятельности; оценку результата (продукта) деятельности; оценку собственного продвижения (рефлексия). Информационная компетентность (ИК) включает в себя следующие аспекты: планирование информационного поиска; извлечение первичной информации; извлечение вторичной информации; первичную обработку информации; обработку информации. Коммуникативная компетентность (КК) включает в себя следующие аспекты: письменную коммуникацию; публичное выступление; диалог; продуктивную групповую коммуникацию. Кроме того, все аспекты подразделяются на три уровня сложности. Технология формирования ключевых компетентностей представляет собой применение метода проектов, **использование компетентностно-ориентированных заданий (КОЗ),** и других формализованных образовательных ситуаций, в которых учащиеся ставят и достигают те или иные цели. В этой статье мы приводим КОЗ, которое моделирует образовательную ситуацию на основе адекватных способов организации изучения программного материала. Используется прикладной характер содержания темы: «Построение графиков», что организует практическую деятельность студентов. Разработанное компетентностно-ориентированное задание можно использовать для проведения практических занятий и СРСП в рамках кредитной технологии для студентов, обучающихся по специальности «математика» и «физика». Наше компетентностно-ориентированное задание называется «Построение графика зависимости удельной энергии связи ядер от массового числа». Любое КОЗ имеет следующую структуру: стимул, задачную формулировку, бланки, источники, инструмент проверки. К каждому пункту предъявляются специальные требования. Стимул в КОЗ нужен для того, чтобы показать, а для чего необходимо студенту выполнить данное задание, он состоит из двух-трёх кратких предложений. То есть роль стимула - это мотивация. В обычных заданиях стимул, как правило, отсутствует. К задачной формулировке предъявляется условие быть однозначно понятой, и она чётко предписывает, что требуется определить в задаче, в какой форме должен быть дан ответ. Источник содержит всю необходимую информацию для решения проблемы, так как задание не проверяет знание чего-либо, задание проверяет деятельность в области работы с информацией, самоменеджмента и коммуникации. Наличие источника в составе задания - это самое главное отличие компетентностно-ориентированных заданий. В ряде заданий используются бланки. В бланке либо задаётся структура предполагаемого ответа, либо проверяется деятельность по структурированию информации, либо задаётся последовательность деятельности и указывается число каких-либо характеристик. Бланки, как правило, располагаются после задачной формулировки перед источниками информации. Инструмент проверки должен однозначно оценивать все этапы выполнения задания заданного в задачной формулировке. Это может быть ключ,

модельный ответ, аналитическая шкала и т.д. Так как в кредитной системе всё оценивается по 100-бальной шкале, мы в своём задании тоже используем такую шкалу.

Методы математики посредством построения графиков позволяют иллюстрировать все важнейшие закономерности в природе, в том числе и в области ядерной физики.	Стимул
Используя экспериментальные данные, приведённые в первом источнике, заполните таблицу в бланке №1. Изучив сведения, изложенные во втором источнике, выберите оптимальный масштаб и постройте график зависимости удельной энергии связи атомных ядер от массового числа в бланке №2. По построенному графику, методом графической интерполяции, найдите значение удельной энергии связи для случая, когда массовое число равно 200 и запишите его в поле модельного ответа. Там же обоснуйте масштаб, выбранный Вами для построения графика.	Задачная формулировка
Бланк №1 (таблица). **Бланк №2 (график).** Поле модельного ответа_____ _____ _____ _____ _____	Бланки
Источник 1. Атомные ядра состоят из двух видов частиц: протонов и нейтронов. Эти частицы называются одним словом - нуклон, то есть протон - это нуклон и нейтрон- это нуклон. Число нуклонов в ядре называется массовым числом. Обозначается массовое число буквой А. Протоны положительно заряжены, нейтроны нейтральны. Число протонов в ядре обозначается буквой Z и называется зарядовым числом. Ядра, имеющие одинаковые зарядовые числа, но разные массовые числа называются изотопами. Число нейтронов в ядре обозначается буквой N. Ядро обозначается такими же буквами латинского алфавита, как и атом химического элемента. Внизу символа, обозначающего химический элемент, пишется зарядовое число, то есть число протонов, а вверху символа химического элемента пишется массовое число А. Силы, удерживающие нуклоны в ядре, называются *ядерными*. Они представляют собой проявление самого интенсивного из всех известных в физике видов взаимодействия – так называемого *сильного взаимодействия*. Для того чтобы расщепить ядро на отдельные нуклоны надо затратить энергию, которая называется **энергия связи** $E_{св}$. Измеряется энергия связи в Мэв. Для того чтобы отщепить от ядра один нуклон, нужно затратить энергию, которая называется **удельная энергия связи** $\boxed{E_{уд} = \frac{E_{св}}{A}}$. Измеряется удельная энергия связи в $\boxed{[E_{уд}] = 1\frac{МэВ}{нуклон}}$. Из экспериментов, проведённых в ядерных реакторах, получены следующие значения удельной энергии связи: для дейтерия, который обозначается H_1^2 $E_{уд} = 1{,}1\frac{Мэв}{нукл}$; для изотопов гелия He_2^3	Источники

$E_{уд} = 2{,}3\frac{Мэв}{нукл}$ и He_2^4 $E_{уд} = 7{,}1\frac{Мэв}{нукл}$; для лития Li_3^6 $E_{уд} = 5{,}3\frac{Мэв}{нукл}$; для бора B_5^{10} $E_{уд} = 6{,}2\frac{Мэв}{нукл}$; для железа Fe_{26}^{56} $E_{уд} = 8{,}7\frac{Мэв}{нукл}$; для урана U_{92}^{238} $E_{уд} = 7{,}6\frac{Мэв}{нукл}$.

В основе ядерной энергетики лежит явление деления тяжёлых ядер, из конца таблицы Менделеева, с образованием ядер из середины таблицы Менделеева, которое сопровождается выделением энергии связи, которая в АЭС преобразуется в электроэнергию.

Источник 2.

Применение математики к изучению законов природы и к использованию их в технике заставило ввести в математику понятие переменной величины и, в противоположность ей, понятие постоянной величины. Переменная величина – это такая величина, которая в условиях данного вопроса может принимать различные значения. Постоянная величина – это такая, которая в условиях данного вопроса сохраняет неизменное значение. Одна и та же величина в одном вопросе может быть постоянной, в другом – переменной величиной. Говорят, что две переменные величины x, y связаны функциональной зависимостью, если каждому значению, которое может принять одна из них, соответствует одно или несколько определенных значений другой. Функциональные зависимости могут быть представлены в виде формул, выражаться таблицами или графиками. Чтобы графически изобразить заданную функциональную зависимость, необходимо выбрать систему координат. Две взаимно перпендикулярные прямые OX и OY образуют прямоугольную систему координат. Горизонтальная прямая OX называется осью абсцисс, вертикальная OY осью ординат, точка пересечения осей координат называется началом координат, обозначается буквой O. На каждой из осей выбирается произвольно масштаб и положительное направление, обычно на оси абсцисс положительные отрезки откладываются вправо, а на оси ординат вверх. Взяв произвольно точку M на плоскости, в которой расположены оси, найдем ее проекции P и Q на координатные оси. Величины x=OP и y=O Q называются прямоугольными координатами точки M. Для графического изображения заданной функциональной зависимости на оси абсцисс отмечают ряд значений x_1, x_2, x_3 … одной из переменных x, а на оси ординат значения y_1, y_2, y_3 …, представляющие значения другой переменной y; получаем ряд точек M_1 (x_1,y_1) M_2 (x_2,y_2), M_3 (x_3,y_3)… Соединяя их на глаз плавной кривой линией, получаем график данной функциональной зависимости. Преимуществом графического изображения являются его наглядность и легкая обозримость, большое практическое значение имеет удачный выбор масштабов. Так, очень часто используется логарифмическая шкала, это происходит тогда, когда вдоль осей OX и OY откладываются большие числа. А может быть такое, когда по оси OY откладываются небольшие числа, а вдоль оси OX большие числа. Поэтому масштаб выбирается следующим образом, вдоль оси OY обычный масштаб, а вдоль оси OX логарифмический. По оси (оси абсцисс или по обеим осям) от начальной точки в некотором масштабе откладываются отрезки, равные десятичным или натуральным логарифмам ряда чисел. Если отложен **lgA** или **lnA,** то около соответствующей точки ставится пометка A. Около начальной точки должна стоять пометка 1 (lg1=0 или ln1=0).

Бланк №1 (таблица).

Элемент	Массовое число А	Удельная энергия связи, $E_{св}$, Мэв/нуклон
Элемент		
H_1^2	2	$1{,}1\frac{Мэв}{нукл}$
He_2^3	3	$2{,}3\frac{Мэв}{нукл}$
He_2^4	4	$7{,}1\frac{Мэв}{нукл}$
Li_3^6	6	$5{,}3\frac{Мэв}{нукл}$
B_5^{10}	10	$6{,}2\frac{Мэв}{нукл}$
Fe_{26}^{56}	56	$8{,}7\frac{Мэв}{нукл}$
U_{92}^{238}	238	$7{,}6\frac{Мэв}{нукл}$

Инструмент проверки (заполненные бланки, поле модельного ответа)

Бланк №2

Поле модельного ответа: Когда массовое число равно 200, удельная энергия связи равна $8\frac{Мэв}{нукл}$. Для построения графика удобнее всего выбрать следующий масштаб: по оси абсцисс отложить значение массового числа, а точнее натуральные логарифмы от значений массового

числа, а по оси ординат значения удельной энергии связи. Выбор такого масштаба связан с тем, что численное значение **удельной энергии связи** изменяется в небольшом интервале от 1 до 9, а численные значения **массового числа** на порядок больше, от 1 до 240. Для построения графика лучше взять натуральный логарифм, а не десятичный, потому что десятичный логарифм не позволит график сделать наглядным, так как интервал, в котором изменяется массовое число, недостаточно велик. По графику можно найти (приблизительно) значение функции и для тех значений аргумента, которые не заданы. Нахождение промежуточных значений функции по ее графику называется графической интерполяцией.	

КОЗ «Построение графика зависимости удельной энергии связи ядер от массового числа»

В бланке №1 за каждую верно заполненную ячейку	1 балл (всего 21 балл)	(заполненные бланки и модельный ответ с подсчетом баллов)
В бланке №2 за верно построенный график	25 баллов	
В поле модельного ответа за правильно определённое значение удельной энергии связи В поле модельного ответа за правильное обоснование выбранного масштаба	25 баллов 26 баллов	
Максимальный балл за все задание	**100 балов**	

Данное КОЗ организует деятельность студентов по проверке и формированию всех трёх видов компетентностей КРП, ИК, КК. КРП в аспекте «оценка результата деятельности» первый-второй уровень. ИК в аспекте «первичная обработка информации» и «обработка информации» первый-второй уровень. КК в аспекте «письменная коммуникация» первый уровень. Особенность разработанного нами задания состоит также в том, что оно развивает межпредметные связи, связи между математикой и физикой.

Список использованной литературы:

1.Голуб Г.Б., Бахишева С.М. Формирование ключевых компетентностей студентов в процессе прохождения ими педагогической практики. Уральск-Самара. 2009.

2. Бездухов В.П., Мишина С.Е., Правдина О.В. Теоретические проблемы становления педагогической компетентности учителя. – Самара, 2001.

***

Мақала еліміздегі білім беру жүйесінде болып жатқан реформаға байланысты жазылған. Мақалада болашақ математика мұғалімдерінің құзыреттіліктерін қалыптастыру мақсатында математиканы оқыту барысында жаңа технологияны қолдану мысалдары көрсетілген.

***

The author describes different interesting ways in the methods of teaching. The taken theme is actual because of the Kazakhstan's educational reforms.

УДК 372.514:515.1

Уланов Б.В. *- к.ф.-м.н., доцент,*
ЗКГУ им. М.Утемисова

ВОПРОСЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕКТИВНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ «ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ГЛАВЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ГЕОМЕТРИИ И ТОПОЛОГИИ»

В современных условиях основной задачей высшей школы является подготовка компетентных бакалавров, являющихся носителями компетенций, достаточных для их успешной работы в соответствующих областях профессиональной деятельности. Для выпускников по специальности 5В010900-Математика необходимо овладение математическими теоретико-практическими конструкциями (понятиями, методами, теориями), применимыми для модельного описания явлений и процессов реального мира и исследования задач, связанных с изучением этих явлений и процессов. Математические модели динамических процессов, наблюдаемых и изучаемых в различных областях человеческой деятельности (в физике, химии, биологии, экономике и т.д.), строятся с использованием понятия фазового пространства, обозначающего множество, элементами (точками) которого являются состояния процесса. Что собой может представлять математически фазовое пространство того или другого динамического процесса? Фазовым пространством математически является множество, называемое многообразием. Понятие многообразия относится к геометрическим понятиям [1], но широко применяется во всех разделах математики (анализе, алгебре, дифференциальных уравнениях и т.д.). Понятие многообразия, являющегося специальным видом множества, столь же фундаментально, как и основополагающие для математики понятия самого множества и функции. Оно играет в математике столь же существенную роль, что и понятия группы, линейного пространства. В силу сказанного автор разработал учебную рабочую программу элективной дисциплины «Дополнительные главы дифференциальной геометрии и топологии», в рамках которой изучаются фундаментальные свойства многообразий, и внедрил ее в учебный процесс для студентов по специальности 5В010900-Математика.

Цель настоящей статьи состоит в обсуждении вопросов методики введения понятия многообразия и классов многообразий, а также вопросов методики изучения свойств многообразий. Актуальность обсуждения методики преподавания названных выше вопросов, по мнению автора, состоит в том, что в современной учебной и монографической литературе [2-4] в основном излагаются факты и содержательный материал, но нет мотиваций введения и изучения соответствующих математических понятий и конструкций и методически удобной последовательности изучения соответствующих глав теории многообразий и приложений этой теории. Отметим, что мы называем элективную дисциплину «Дополнительные главы дифференциальной геометрии и топологии», а не как (в связи с содержанием дисциплины), например, «Теория и приложения многообразий» или как-то иначе, выделяя и подчеркивая тот факт, что зарождение понятия многообразия связано с историей развития дифференциальной геометрии и топологии, относится, как уже было сказано выше, к геометрии, включающей как свой раздел дифференциальную геометрию и топологию, так что понятие многообразия имеет геометрическое происхождение и теория многообразий и их приложения – это главы дифференциальной геометрии и топологии.

Цели разработанного автором курса элективной дисциплины:

1. Ознакомить студентов с современными методами теории многообразий.

2. Выработать умения и навыки студентов применять различные методы теории многообразий для решения задач в различных областях математики, естествознания и техники.

Задачи курса:

1) Изучить и освоить основные понятия и факты теории многообразий.

2) Уметь применять различные методы теории многообразий для решения задач в различных областях математики, естествознания и техники.

3) Развить математическую культуру.

4) Выработать вычислительные навыки.

Пререквизиты дисциплины:

Изучение данного курса предполагает знание обязательных предметов вузовского образования:

1. математический анализ (1-2 курсы обучения);
2. алгебра и теория чисел (1-2 курсы обучения);
3. аналитическая геометрия (1-й курс обучения).

Постреквизиты дисциплины:

Изучение курса дает знание вопросов:

1. Многообразие.
2.Связность и размерность многообразия.
3.Компактные многообразия.
4.Группы преобразований как многообразия.
5.Проективные пространства.
6.Классификация компактных двумерных многообразий.

Перейдем к обсуждению особенностей преподавания обозначенных выше вопросов.

В силу кажущейся (при первом ознакомлении с дисциплиной) громоздкости и сложности аналитического определения многообразия с методической точки зрения представляется, на наш взгляд, оправданным в начале курса перед определением многообразия привести примеры множеств, которые будут в дальнейшем являться многообразиями (прямая, плоскость, трехмерное пространство, любое открытое множество в конечномерном пространстве, окружность, сфера, тор, проективная прямая, проективная плоскость, проективное пространство), без доказательств того, что эти множества являются многообразиями. Затем, естественно, в курсе дисциплины даются определения карты, согласованности карт, атласа, локальных координат, функций перехода, условия счетности и отделимости, определение эквивалентности атласов, структуры многообразия. Только что названные определения приводят к основным определениям курса – определениям дифференцируемого (или гладкого) многообразия, топологического многообразия, аналитического многообразия, то есть мы вводим и выделяем различные классы многообразий.

Завершив формулирование аналитического определения многообразия, мы считаем, что необходимо привести примеры дифференцируемых многообразий, возникающих в конкретных задачах. И опять-таки, подробные доказательства того, что рассматриваемые множества являются многообразиями, мы оставляем на будущее в соответствующих темах курса. Оказывается, что в механике и в других разделах физики, и в других областях науки изучаются конечномерные детерминированные дифференцируемые эволюционные процессы, фазовые пространства которых суть дифференцируемые многообразия, являющиеся касательными расслоениями (определение касательного расслоения к многообразию и доказательство того, что касательное расслоение – дифференцируемое многообразие, мы предлагаем предпослать тем примерам конфигурационных пространств, о которых мы скажем ниже) к конфигурационному пространству процесса (пространству положений системы). Конфигурационные пространства являются в свою очередь также дифференцируемыми многообразиями, примеры которых из конкретных задач мы

и рассматриваем: например, конфигурационное пространство плоского маятника (в этом случае конфигурационным пространством является окружность), плоского двойного маятника (конфигурационное пространство – прямое произведение окружности на окружность, а это – двумерный тор), сферического маятника (конфигурационное пространство – двумерная сфера), сферического двойного маятника (конфигурационное пространство – прямое произведение двумерной сферы на двумерную сферу); конфигурационное пространство бусинки, вращающейся по окружности в вертикальной плоскости, когда окружность вращается вокруг вертикальной оси, проходящей через центр окружности (в качестве конфигурационного пространства имеем окружность); конфигурационное пространство системы из двух материальных точек, соединенных отрезком в плоскости, – прямое произведение плоскости на окружность; конфигурационное пространство твердого тела – прямое произведение трехмерного евклидова пространства на группу вращений трехмерного евклидова пространства; конфигурационное пространство твердого тела с закрепленной точкой – группа вращений трехмерного евклидова пространства.

Затем мы переходим к обоснованным (с доказательствами) примерам многообразий, строя конкретные атласы, то есть задавая на конкретных множествах структуру многообразия. Более подробно мы показываем, что n-мерное пространство и область n-мерного пространства – дифференцируемые многообразия; определяем стандартную структуру дифференцируемого многообразия в n-мерном пространстве и в области n-мерного пространства и показываем, что можно задать нестандартную структуру дифференцируемого многообразия в n-мерном пространстве и в области n-мерного пространства; показываем, что окружность – дифференцируемое многообразие, строя атлас на на окружности из двух карт с угловыми координатами; также строим атлас на окружности из четырех карт с помощью ортогональной проекции; кроме того, строим атлас на окружности из двух карт с помощью стереографической проекции; показываем, что эти три построенных на окружности атласа задают одну и ту же структуру дифференцируемого многообразия на окружности; показываем, что сфера – дифференцируемое многообразие, строя атлас на сфере из шести карт с помощью ортогональной проекции; затем строим на сфере атлас из двух карт с помощью стереографической проекции; показываем, что эти два построенных на сфере атласа задают одну и ту же структуру дифференцируемого многообразия; показываем, что n-мерная сфера – дифференцируемое многообразие, строя атлас на n-мерной сфере из $2n+2$ карт с помощью ортогональной проекции; затем строим атлас на n-мерной сфере из двух карт с помощью стереографической проекции; показываем, что эти два атласа на n-мерной сфере дают одну и ту же структуру дифференцируемого многообразия; показываем с помощью теоремы о неявной функции, что поверхности в евклидовом пространстве – многообразия, разъясняя, как с помощью теоремы о неявной функции строится атлас на поверхности в евклидовом пространстве. В предлагаемом курсе показывается, что группы преобразований – дифференцируемые многообразия; рассматриваем различные примеры групп преобразований евклидова пространства и строим атласы на этих группах преобразований. Далее в курсе дисциплины рассматриваются следующие главы теории многообразий: определяем и изучаем связные многообразия (а также размерность многообразия); определяем и изучаем компактные многообразия; изучаем ориентируемые и неориентируемые многообразия; определяем и изучаем многообразия с краем; изучаем классификацию ориентируемых связных компактных двумерных многообразий и классификацию ориентируемых связных компактных двумерных многообразий с краем, а также классификацию неориентируемых связных компактных двумерных многообразий и многообразий с краем.

Так как для классификации двумерных многообразий необходимо использовать понятие диффеоморфности многообразий, то, естественно, этой классифи-

кации предпослать определение диффеоморфизма одного многообразия на другое и определение диффеоморфности многообразий.

Отметим, что для определения компактного многообразия мы предпочитаем сначала определить понятие открытого множества на многообразии и затем, пользуясь понятием открытого множества, определяем компактность многообразия как возможность выбора конечного подпокрытия из любого покрытия многообразия открытыми множествами, так что мы не предполагаем с самого начала, что многообразие – множество, являющееся топологическим пространством, как это часто предполагается в учебной литературе.

Важными в математике примерами дифференцируемых многообразий являются проективные пространства, которым посвящаем отдельную главу. По отдельности мы рассматриваем проективные пространства различных размерностей: проективную прямую, проективную плоскость, проективное пространство (как трехмерное, так и n-мерное). В каждом из названных отдельных случаев даем определение соответствующего проективного пространства и даем геометрические и аналитические модели этих пространств различной размерности, строим атласы в проективных пространствах различных размерностей и показываем дифференцируемость функций перехода.

Таким образом, в элективной дисциплине «Дополнительные главы дифференциальной геометрии и топологии» строится теория многообразий и изучаются такие важные примеры многообразий как проективные пространства и группы преобразований, а также изучаются такие важные свойства многообразий как связность, компактность, ориентируемость, благодаря наличию которых возможно приложение многообразий к решению многих теоретических и прикладных задач.

Список использованной литературы:

1. Пуанкаре А. Analysis situs. – Из издания «Анри Пуанкаре. Избранные труды в трех томах. Том II». М., 1972.

2. Дубровин Б.А., Новиков С.П., Фоменко А.Т. Современная геометрия. М., 1979.

3. Арнольд В.И. Математические методы классической механики. М., 1979.

4. Новиков С.П., Тайманов И.А. Современные геометрические структуры и поля. М.,2005.

***

Бұл жұмыста көпбейнелік ұғымын енгізу әдістемесі және көпбейнелі сыныптар, сонымен қатар оқыған арнайы пәндеріндегі «Дифференциалдық геометрияның және топологияның қосымша тараулары» көпбейнелілікті оқыту әдістемесі төңірегіндегі сұрақтар қаралады.

***

The questions of the methodic of the introduction of the conception of a manifold and types of manifolds and the questions of the methodic of the study of properties of manifolds in the elective course «Complementary chapters of differential geometry and topology» to be read by the author are discussed in this article.

ӘОЖ 378.6:37.035

Даришева Т.М.
п.ғ.к.,доцент, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА СТУДЕНТ-ЖАСТАРДЫ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗЫ

Қазіргі қазақстандық қоғам дамуының басты стратегиялық бағыты жастар тәрбиесі болып табылады. «Адами қазынамыз» болып саналатын жастардың тәрбиесі – ертеңгі ел тағдыры. Өскелең ұрпақтың денсаулығы, білім сапасы, ұлттық санасы, ұлтаралық мәдениеті, әлеуметтік жағдайы, т.б. мәселелердің оң шешімін табуы олардың ертеңге деген сенімін нығайтып, ұлт патриоты, ел азаматы, білікті маман болуына жағдай жасайды. Бұл мәселе үнемі Елбасы назарында. Қазақстан халқына Жолдауында ол ең алдымен өзіміздің «адами қазынамызды» молайтуды міндет етіп қойды. Елге тірек, жерге қамқор болатын жастарды тәрбиелеу ортақ ісіміз,- деді Елбасы.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан - 2030» Жолдауында: «Жастарды қазақстандық патриотизмге шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу қажет. Бүгіннен бастап ұлттық мінез-құлық, биік талғампаздық, тәкаппарлық, тектілік, білімділік, биік талғам, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптастыруымыз керек» ,- деп ерекше мән беріп тоқталған болатын. Бұлай екпін түсіріп айтуының өзі қазіргі еліміздің саяси-әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан тәуелсіздікке жетіп отырған тәуелсіз мемлекеттігіміздің тұрақтылығын сақтап, оны болашаққа аманат етуді көздейді. Міне, осы тұрғыдан келсек мемлекеттік дәрежедегі мәселе білім беру саласында патриоттық сезімде тәрбиелей оқыту мәселесінің өзектілігі әрқашан да маңызды болып қалмақ.

Қазіргі кезде жас ұрпаққа патриоттық тәрбие беру өзекті мәселелер қатарына жатады. Себебі, бүгінгі таңда жастарымыздың арасында Отанды қорғауға деген саналы көзқарастың болмауы салдарынан әскер қатарында қызметін өтеуден қашу сияқты келеңсіз жайттар жиі кездесіп қалады. Сондықтан балабақшадан бастап, мектепте, түрлі орта және жоғары оқу орындары сияқты тәрбие ошақтарында патриоттық тәрбие беруді қолға алудың маңызы зор, тәрбиенің бұл түрі жас ұрпақты елін қорғауға, ұлттық әскер сапында адал қызмет атқаруға, азаматтық қасиеттерге баулиды.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы барысында саяси-идеологиялық, мәдени тұрғыдан жаңаруына сай жас ұрпаққа отансүйгіштік тәрбие беру үкіметіміздің жаңа стратегиялық бағдарламасының басым бағыттарының бірі болып саналады. Еліміздің географиялық орналасуы мен ұлттық-этникалық ерекшелігіне орай жастарға халықтық дәстүрге негізделген батыр бабаларымыздың ерлік дәстүрін насихаттау, билер мен шешендердің өнегелі тәлім-тәрбиелеріне негізделген жан-жақты тәрбие жүйесін құру қажеттілігі қазақстандық білім саласының маңызды проблемаларының бірі болып саналады.

Жастар тәрбиесі мәселесі еліміздегі іргелі оқу орындарының бірі де бірегейі саналатын, Ару Ақ Жайықтың төсінен орын тепкен Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінде де өзектілігі жағынан ең алдыңғы мәселелердің қатарынан орын алады. Тарих ғылымдарының докторы, профессор Тұяқбай Зейітұлы Рысбеков университетімізге ректор болып тағайындалып, қызметіне кіріскен күннен бастап барлық жұмысты тәрбие ісінен бастады, өзі дүние жүзі тарихы ілімін, Тұмар ханым, Анақарыс, әл-Фараби, Жәнібек, Керей, Әз Тәуке, Әбілқайыр, Бауыржан тағылымдарын жақсы білетін ұйымдастырушының бұл қадамы өркенді еді. Өйткені, бәсекеге қабілетті білімді де білікті мамандар даярлау ісі оқу орындағы тәрбие жұмысының тиянақтылығына тығыз байланысты. Біздегі оқу-тәрбие жұмысы кең өрісті базалық және кәсіби мәдениетке негізделген, білім мен ғылымның, тәлім мен тәрбиенің тұтастығына құрылған университеттік білімді игеру мен оны шығармашылық тұрғыда дамытуға бағытталған. Университеттің

педагогикалық ұжымы болашақ мамандардың кәсіби біліктілігін жетілдіру ісінде ғана емес, олардың азаматтық жауапкершілігін, отаншылдық рухын, елдік қасиеті мен ұлттық ар-ожданын қатар тәрбиелеуге баса назар аударуда. Оқу орнындағы тәрбие ісінің стратегиялық түпкі мақсаты – елдің болашақ мамандарының кәсіби, интеллектуалдық және әлеуметтік тұрғыдан жетілуіне барынша қолайлы жағдай жасау болып табылады. Осы мақсатпен бізде осыдан 5 жыл бұрын «Студенттік өзін-өзі басқару ұйымы» құрылған болатын. Бұл ұйымның жыл сайын әр оқу жылына арналған тәрбие жұмысы және жастар саясаты жөніндегі жылдық жоспары бекітіледі. Бірнеше бағыттан тұратын жоспар мазмұны сапалы жоғары білім мен саналы ұлттық тәрбие беруге негізделген. Оқу мен тәрбие - егіз ұғым, оқудың мәні тәрбиемен айшықталады. Сондықтан студенттерге зайырлы қоғам мүддесіне жауап беретін, ұлттық болмысымызға сай тәрбие беру өте маңызды іс. Студенттердің өзін-өзі басқару ұйымының ауқымында ұлттық құндылықтар негізінде жастарға халықтық, рухани тәрбие беру; олардың азаматтық бағдарын қалыптастыру; патриоттық және саяси тәрбие беру, құқық бұзушылық пен сыбайлас жемқорлықтың алдын алу; бұқаралық спорт түрлерін дамытып, салауатты өмір салтын насихаттау; діни экстремизмге тосқауыл қою және ұлтаралық қатынас тәрбиесі; студенттердің өзін-өзі басқару жүйесін жетілдіру; республикамыздағы арнаулы күндерге байланысты арнайы шаралар ұлттық тәрбие аясында қарастырылған.

Педагогика тарихында түрлі кезеңдерде патриотизм, советтік патриотизм, ұлтжандылық, қазақстандық патриотизм, Отанға деген сүйіспеншілік, оны жүзеге асырудың жолдары туралы айтылған педагогикалық тұжырымды ойлар бұл проблеманың тамыры тереңде екендігін көрсетеді, яғни дерек көздеріне сүйенетін болсақ, 1898 жылғы ескі «Энциклопедиялық сөздіктегі»: «*Патрітизмъ – любовь къ отечеству... привязанность къ своей культурной средъ или къ родной гражданственности*», - деген анықтама біздің пікірімізді айғақтайды. Ертедегі грек және рим ойшылдарының (Платон, Цицерон, Аристотель, т.б) еңбектерінде отансүйгіштік тәрбие идеялары көрініс береді. Қазақ елінің ғасырлар бойы қалыптасқан отансүйгіштік тәлім-тәрбие дәстүрлерін, әдістері мен құралдарын жинақтап, оны бүгінгі студент-жастар тұлғасын тәрбиелеуде оқу-тәрбие үрдісінде ұтымды қолдану – уақыт талабы. Тарихты парақтасақ, ерте кезден бері қазақ патриотизмі қалыптасты. Оның дәлелі, халықтық мәнге ие, мол рухани мұра – түркі халықтарына ортақ руна тас ескерткіштеріндегі (Орхон-Енисей жазулары) тағылымдарда, орта ғасырлар ойшылдары (Махмұт Қашқари, Жүсіп Баласағұн, Ахмет Яссауи) мен жыршы-жыраулардың (Асан қайғы, Шалкиіз, Ақтамберді, Бұқар жырау, М.Өтемісұлы, т.б.), қазақтың ағартушы-гуманистері (Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбайұлы, т.б.) және КСРО-ның алғашқы жылдарындағы қоғам қайраткерлері (А.Байтұрсынов, С.Сейфуллин, Ж.Аймауытов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, т.б.) ой-пікірлерінде көрініс табады.

Қазақ халқы сан ғасырлардан бері дамып келе жатқан тарихында өз ұрпағына отансүйгіштік тәрбие беруде баға жетпес тәрбиелік мүмкіндігі зор рухани, мәдени мұраның мол тәжірибесін жинақтаған. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін отансүйгіштік тәрбие жөніндегі халықтық қағидалар, талаптар және әдіс-тәсілдер қолданылған. Қазақ халқының отансүйгіштік тәрбиесінің негізгі талаптары еліміздің тарихи дамуына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына, өмір салтына, түрлі тарихи уақиғаларға байланысты туып дамыған.

Зерттеуші ғалымдардың, педагогтардың тұжырымдары бойынша жас ұрпаққа отансүйгіштік тәрбие беруде баға жетпес педагогикалық құрал батырлардың қаһармандық бейнесі және оның қазақ ауыз әдебиетінде, тарихында, көркем шығармаларда сомдалуы болып табылады.

Қазақ батырларының бойында баршаға тән қаһармандық қасиеттердің жиынтығы да, азаматқа тән адамгершілік қасиеттер де, отағасына тән «сегіз қырлы, бір сырлылық» та, шешенге тән дуалы ауыздылық та, данаға тән білгірлік те, биге тән көсемдік те, әулиеге тән көрегенділік те табылады. Сөзіміз дәлелді болу үшін

Ер Төстіктің қаһармандығын, Бекет атаның бойындағы әулиелігін, Исатай батырдың ел бастаған билігін, Сырым батырдың шешендігін, Б.Момышұлының батырлығы мен өрен тапқырлығын айтуға болады. Ендеше, тамыры терең патриоттық тәрбиенің көзін ұлттық тарихымыздан анық көруге болады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қалың елім - Қазағым» жинағында «...Қазақстанда тұратын әрбір адам өзін осы елдің перзенті сезінбейінше, оның өткенін біліп, болашағына сенбейінше біздің жұмысымыз ілгері баспайды...» және «Біз қазақстандық патриотизмді Отанын, жері мен суын шексіз сүю, халқының өнеге дәстүрін, әдет-ғұрпын, елдің тарихын құрмет тұту, мүддесін көздеп, бостандығы мен құқын қорғау, әр адамның күш-жігерін ел бірлігін нығайтуға, азаматтық татулықты баянды етуге және ұлтаралық татулықты тұрақтандыруға жұмсау» деп жазылғаны мәлім.

Қазақ халқының табиғи түрдегі патриоттық тәлімінің басқа да халықтық дәстүрі мен байлықтарының дами түсуін, тіпті кейбір уақыттарда патриот деген сөздің лексикалық құрамынан алынып қалмауын қазақ жеріндегі жиі-жиі болып тұрған тарихи оқиғалардың қыр-сырынан іздеген жөн. Қазақтың ұлан-байтақ даласын біздің ата-бабаларымыз сан ғасыр «Отан отбасынан басталады», «Жауға жүрегіңді берсең де, жеріңді берме» деп «Найзаның ұшымен, білектің күшімен», «Қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқыттырмай» сан ғасырлар бойы аман сақтап келді. Жері соншалықты кең, географиялық тұрғыдан бытыраңқы қазақ елінің құрып кету қаупі төніп тұрған кезде бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып жауға қарсы тұруы нағыз шынайы отансүйгіштік қасиет деп түсінеміз.

Қазақстан – көп ұлтты мемлекет. Демек, жас ұрпақтың бойында ұлттық патриотизммен бірге қазақстандық патриотизмді қалыптастыру ерекше маңызға ие. Қазақстанның әрбір азаматы ұлты мен дініне қарамай, татулық пен бірліктің туын жоғары көтере білсе – патриотизмнің негізі сол болмақ. Елбасы өзінің «Тарих толқынында» кітабында: «Ұлттық бірліксіз патриотизм деген жансыз бірдеңе ғана болып қалады», - деп ұлттық бірлікке ерекше мән береді. Бірлік пен татулықтың маңызына халқымыз да бей-жай қарамаған. «Бірлік болмай, тірлік болмас», «Төртеу түгел болса, төбедегі келер, алтау ала болса, ауыздағы кетер», «Ынтымақсыз ел оңбас» деп, жас ұрпақтың санасына үнемі сіңіріп отырған.

Бүгінгі таңда қоғам мен мемлекеттің білім беру жүйесінің алдына қойып отырған басты міндеттерінің бірі – жас ұрпақты қазақстандық ұлтжандылық пен Қазақстанды мекендеген халықтардың ұлтаралық ынтымақтастығы рухында тәрбиелеу болып табылады. Бұл мәселенің көкейкестілігі қазіргі әлемді жаһандандыру жағдайында бұрынғысынан да артып отыр. Ұлттық бірегейлікті сақтаудың басты жолдарының бірі жастарға патриоттық тәрбие беруде халықтың мәдени мұрасын пайдалану болып табылады. Студент-жастардың азаматтық, патриоттық қасиеттерін қалыптастыру проблемасына Қазақстан үкіметі құжаттарында және Елбасы жолдауларында да аса үлкен мән берілген. Соның ішінде, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың еліміздің ұзақ жылғы даму бағдарламасы «Қазақстан - 2030» стратегиясында көрсетілген әлемдік рынокта бәсекеге қабілетті қасиеттер мен ұстанымдарды дамытуда жастардың алатын орны ерекше.

Жастар саясатын жүзеге асыруға ұйытқы болу, халықаралық маңызға ие жобалар жүргізу, алдыңғы даму болжамын жасау – бұл Қазақстанның ертеңге үміт артар жастарының қолында.

«Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанды» құру біздің алдымызға үлкен мақсаттар қойып отыр. Ол жеке тұлғаның және қоғамның, «парасатты экономиканың» қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бәсекеге қабілетті салауатты тұлға қалыптастыру. Осындай мақсатқа жету үшін жоғары оқу орындары студенттерінің ұлтжандылық, отансүйгіштік, азаматтық қасиеттерін қалыптастыра отырып дамыту қазіргі заман талабы.

Жоғары оқу орнында студент-жастарды ұлтжандылыққа тәрбиелеудің басты мақсаты – студенттерге білім, білік, дағдылар жиынтығын беріп қана қоймай, сонымен қатар, өмірдегі өз орнын анықтай алатын, елім деп еміреніп, жерім деп

жүрегі тілімденетін, ел басына күн туғанда толарсақтан қан кешіп, елі үшін аянбай барын салатын, «жаным – арымнан, арым – ел жұртымнан» садақа дейтін, сапалы білімін ел мүддесіне жұмсап, елінің ертеңгі болашағына елеулі үлес қоса алатын қабілетті тұлғаны қалыптастыру.

Сондықтан бүгінгі күні жоғары оқу орнындағы студент-жастарды ұлтжандылыққа тәрбиелеу үрдісі студенттердің өзін-өзі жан-жақты жетілдіруге, өзінің қоғамдағы орны мен даму деңгейін айқындауға, өзінің ішкі сезімдері мен сапалы қасиеттерін дамыту арқылы ұлтының шын жанашыры ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеуге бағытталуы қажет.

Студент-жастарды ұлтжандылыққа тәрбиелеудің маңызын анықтау үшін ең алдымен мынадай мәселелерге тоқталу қажеттігі туындайды: ұлтжанды толыққанды тұлғаны қалыптастыру; жоғары оқу орнында отансүйгіш жастарды тәрбиелеудің маңызды принциптерін анықтау; студент-жастарды ұлтжанды тұлға ретінде тәрбиелеу жүйесіндегі студенттік өзін-өзі басқару ұйымының студенттерді дамытудағы рөлі мен ерекшеліктерін белгілеу; жоғары оқу орнында патриот жастарды қалыптастырудың жолдарын анықтау; қорыта келгенде студент-жастарға білім, тәрбие беру арқылы ұлтжанды тұлғаны қалыптастыруды қазіргі заман талабына сай көзқарас тұрғысынан қарастыру. Осы сұрақтарға жауап табу мақсатында университетімізде түрлі іс-шаралар өтіп тұрады.

Студенттерді Отанға деген сүйіспеншілік рухында тәрбиелеу мәселелері, оның даңқын көтермелеуге талпыныстар көптеген ғалымдардың ой-пікірлерінде кездеседі. Атап айтсақ, жастарды ұлтжандылыққа тәрбиелеу мәселесі кеңестік педагогика теоретиктерінің Н.К.Крупская, А.В.Луначарский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, С.Т. Шацкий және т.б. жұмыстарында ерекше көрініс алған.

Студент-жастардың ұлтжандылық тәрбиесінің теориялық негіздерін белгілі психолог және педагог ғалымдар Л.И.Божович, Н.И. Болдырев, А.Н. Леонтьев, Б.Т.Лихачев, А.С.Марьенко, С.Л. Рубинштейн қалаған. Қазақ ғалымдарының пайымдауынша, патриотизмге тәрбиелеуде сүйенетін негізгі ұғымдар «ұлттық патриотизм» және «қазақстандық патриотизм». Ұғым дегеніміз – заттар мен құбылыстардың жалпы айырмашылықтарының белгілі бір жиынтығы негізінде ой жүргізу. Ол ғылыми және тәжірибелік білімдерді қалыптастыруда қолданылады. Ұғымдар негізінде пікір, ой-тұжырымдар қалыптасып, ой қорытындылар мен пайымдаулар жасалады. Бұл жерде «ұлттық патриотизм» және «қазақстандық патриотизм» ұғымдары арқылы Отан, туған жер, ел, атамекен, мемлекет, туған өлке, туған халқы туралы нақты түсініктер берудің тиімділігі арта түспек. Ал, түсінік дегеніміз – бір нәрсенің мағынасы мен мәнін жүрекпен ұғыну. Сөйтіп, «ұлттық патриотизм» және «қазақстандық патриотизм» ұғымдарына анықтама беру, олардың мазмұнын құрайтын: отансүйгіштік сезімін дамыту, ұлттық салт-дәстүрді ұстану мен мемлекет рәміздеріне құрмет қалыптастыру және тағы басқа тәлім-тәрбиелік мүмкіндіктерін кеңейте түседі. Осыларды көздеп жүргізген зерттеулердегі педагог, психолог, философ ғалымдар мен ақын-жазушылардың ой-пікіріне сүйене отырып, «ұлттық патриотизм» және «қазақстандық патриотизм» ұғымдарына анықтама беруге ұмтылды. Сондай-ақ бұл ұғымның маңызын ашып көрсету жас буындарды тәрбиелеуде бүгінгі күннің кезек күттірмейтін қажеттілігінен туындап отыр.

Адамның жеке психологиясының әскери қызметтегі маңызын аша келіп, Б.Момышұлы «патриотизм - Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзінің мемлекетке тәуелді екенін ұғыну, мемлекетті нығайту дегеніміз – жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм дегеніміз – мемлекет деген ұғымды, оны жеке адамның барлық жағынан өткені мен бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасын біріктіреді” – деп терең жан-жақты анықтама берген. Қаһарман жазушы біз қолайлы көріп отырған «ұлттық патриотизм», «қазақстандық патриотизм» ұғымдарына философиялық анықтама беруге ұмтылған. Ол «ұлттық патриотизм - бұл ұлттың ішіндегі жеке адамның асыл

белгісі мен қасиеті, өз халқына деген сүйіспеншілігі, өз халқымен қан жағынан да және шыққан тегі, территориясы, тілі, тұрмыс-тіршілігі, мінез-құлқы, психологиялық және этнографиялық ерекшеліктері қалыптасқан, тарихи дәстүрлері жағынан да әбден айқын әрі дербес басқа қасиеттері және ерекшеліктері мен де байланысты",- дейді. Жазушының пікірін жіктей отырып, бүгінгі патриотизмнің мазмұнын анықтауға әбден болады.

Патриоттық тәрбиені жоспарлаудағы нысаналы көзқарас принципі Президент Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан – 2030 стратегиясының ережелеріне негізделеді, әрі ағымдық және болашақтық жоспарлауды жетілдіру, тиімді патриоттық тәрбиені күшейтудің құралы болып табылады.

Атақты грек философы Аристотель барлық адамдарға мемлекет тарапынан тәрбие беруді жақтап, дене, ақыл-ой, адамгершілік тәрбиенің байланысын, қоғамдық және отбасы тәрбиесінің сабақтастығын көздейді. Грек ғалымы Платон «ұлды тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз, қызды тәрбиелей отырып, елді тәрбиелейміз»,- деп тегін айтпаса керек.

Еліміз егемендік алып, зайырлы мемлекет ретінде қалыптасып келеді. Білім, ғылым, мәдениет, экономика салаларындағы жетістігіміз мақтануға тұрарлық. Осы жетістіктер аясында жас ұрпақты Отанын сүюге, ол үшін аянбай қызмет етуге тәрбиелеу – әр оқу орнының басты міндеттерінің бірі екені айдан анық. Осындай ұлы мақсатты жүзеге асыру тұрғысында кешегі өткен педагог-ғалымдарымыздың, ұлы ойшылдарымыздың бай мұрасын тиімді пайдалану қажет.

Отаншылдыққа тәрбиелеу барысында алдымен патриоттық сана қалыптастыру, патриоттық сезімін ояту, патриоттық іс-әрекетке бейімдеу жұмыстары атқарылады. Патриоттық сананы тұлғаның ішкі жан-дүниесінің қозғалыстары деп қарастыратын болсақ, ол сезімнен және іс-әрекеттен көрініс табады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Ж.Нурбетова. Патриотическое воспитание молодежи - актуальная проблема современности. Алматы: Ізденіс. №4/2010. 146-149 б.

2.Ж.Ішпекбаев. Жастар тәрбиесі - басты назарда. Алматы: Ақиқат. №11 қараша,2010.24-26 б.

3.Г.Долженко. Особенности героико-патриотического воспитания в современном вузе. Алматы: Ұлт тағылымы. №4/2010. 79-83 б.

4.М.Шукурбаев. Қазақстандық патриотизмнің туу заңдылығы. Алматы: Ұлт тағылымы. №4/2010. 8-12 б.

5.Т.М.Даришева. Өзін-өзі басқару жүйесінің теориялық және әдіснамалық негіздері. Алматы: Ұлт тағылымы. №2/2008. 37-42 б.

6.Ж.Кекилбаева. Патриотическое воспитание молодежи за рубежом. Алматы: Ұлт тағылымы. №2/2008. 12-18 б.

***

В статье освещаются пути по формированию патриотичного профессионала. Предлагаемые методы и приемы станут хорошим подспорьем для проведения мероприятий по воспитанию студенческой молодежи. Приведенные автором данные по исследуемой теме дают возможность рассмотреть методы по формированию всесторонне развитой личности.

***

In article ways on forvation of the patriotic professional are shined. Offered methods and receptions become good help for carrying out of actions for educationof student's youth. The data cited by the author on an investigated theme gives the chance to consider methods on formation of comprehensively developed person.

УДК 811.161.1

Утегенова К.Т.
к.п.н., доцент, ЗКГУ им. М.Утемисова

НООСФЕРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

Начало XXI столетия в сфере образования отмечено поиском ответа на вопрос: достаточно ли хороша система образования в нашей стране, и как сделать более эффективным процесс обучения. В данном аспекте следует осознать, что сегодня для процветания нашей страны нет никаких реальных путей, кроме того, при котором на первое место в стратегии развития образования будут поставлены цели достижения высокого качества и конкурентоспособности на рынке образовательных услуг. А как этого достичь?

Думается, что в плане обеспечения качественного образования большую роль играет методика, которая активно входит в практику преподавания в последние годы. Она названа биологически активной, то есть естественной для восприятия и запоминания нового материала. В учебный процесс вовлекаются, как правило, все каналы чувственного восприятия; новая информация накладывается на личный опыт обучающегося; подключается интуиция и активизируются творческие способности обучаемого. По нашему мнению, большой потенциал заложен в ноосферном образовании, в умении мыслить образами.

Ноосферное образование - это процесс передачи знаний, умений и навыков путем мотивирования учебных мыслеобразов и реализации заключенной в них энергии. Целью такого преподавания русского языка является научение целостному динамическому мышлению посредством мыслеобразов. Главным отличием ноосферного образования является раскрытие внутренних ресурсов личности студента, выявление уже заложенных в нем природой потенциальных возможностей.

Инновационной задачей ноосферного образования является обеспечение права человека на экономичное и инструментальное, целостное творческое мышление и ноосферное сознание. Экономичность ноосферного образования достигается за счет использования шести каналов человеческого восприятия, интенсификации творческого мышления и целостного взгляда на изучаемые явления, отказ от системы «лоскутного одеяла» разрозненных правил (3).

Обращение к личному опыту студента дает сокращение времени изучения русского языка в несколько раз, дает возможность во столько же раз повысить эффективность приобретения знаний и умений. Решение этой задачи поднимет уровень культуры человека, т.к. позволит ему осмыслить закономерности природы через свою биосистему и научит бережному отношению к миру в целом.

Эта социальная технология образования требует достаточно глубокого изучения. В рамках нашей работы нас будет интересовать лишь способ осуществления педагогической деятельности, методика преподавания учебных дисциплин, в нашем случае, русского языка. В концепции ноосферного образования эта методика называется REAL-методика. В наименовании подчеркивается не только ее реальность в организационном исполнении. Аббревиатуру REAL авторы расшифровывают и по начальным буквам 3-х компонентов, составляющих суть новой технологии: 1) Relaxation - релаксация, освобождение от стрессов и вовлечение в процесс множества центров удовольствий человеческого организма. 2) Action - действие, активность во время учебы. 3) Learning - учеба.

Таким образом, REAL-методика основана на релаксационно-активном преподавании и, в качестве основополагающего, провозглашает принципы естественных, биоадекватных для человека условий учебы:

- смены активности и релаксации в ходе урока как естественного биоритма всего живого;

- учебы в мини-группах (6-8 чел.), естественной для психофизического комфорта учащихся и педагога;

- функционирования мини-групп в одном классе одновременно с подобными по структуре, но разноуровневыми по подготовке и психофизическими особенностями группами;

- возможности перехода учащихся из группы в группу с целью поиска наиболее комфортных условий учебы и соответствующего уровня подготовки;

- тесного личного контакта с педагогами по одному предмету с целью корректировки знаний, умений и укрепления коммуникативных способностей учащихся (2).

REAL-методика не предлагает в методике ничего нового, кроме активизации творческих способностей обучаемых и экономии мышления. Она включает в себя как теорию, так и комплекс практических методов, ведущих человека к максимальному использованию своих возможностей. Можно 10-15 лет изучать русский язык как неродной и не научиться им пользоваться - не суметь соединить в единое целое «кусочки» знаний из правил и отрывочных сведений о языке. Основа REAL-методики - представление о единице целостности человеческого мышления холодайне. Она ставит цель: сформировать учебный мыслеобраз как единицу знания по учебному предмету, заложить его в долговременную память обучаемого и научиться пользоваться новым мыслеобразом, т.е. сделать его творческой подвижной единицей мышления, вовлечь в динамичный поток ранее приобретенных мыслеобразов. Основными инструментами раскрытия потенциальных возможностей студентов являются естественные каналы восприятия – пять органов чувств, а также присущие человеку интуиция и логика. Подавляющее большинство общепринятых педагогических систем основано на интенсификации левого полушария головного мозга, отвечающего за логику, счет, анализ, систематизацию материала и язык, а REAL-методика основана на гармоничном вовлечении в процесс познания левого и правого полушария. Думается, что это содружество естественно, логично и даже экологично.

REAL-методика работает на формирование метода мышления мыслеобразами. Казалось бы, простая работа по созданию ассоциативных образов делается нами часто, в учебном же процессе такие задания даются редко от случая к случаю, чаще всего на уроках литературы и рисования. Осознанное, систематическое применение ассоциативных образов во всех дисциплинах создает системное ассоциативное мышление, иными словами природосообразное мышление. Правильный метод мышления дает обучаемому инструмент для решения не только учебных, но и жизненных задач. Такой метод мышления важнее гигантских объемов информации, ибо он приведет человека к важнейшим открытиям.

REAL-методика вооружает каждого человека адекватным знанием механизма мышления человека и практическим умением работать в системе биоадекватного мышления. Становится ясным не только путь познания, его этапы, но и роль каждого из этапов на пути познания.

При обучении русскому языку как неродному мы видим два пути реализации на практике идей REAL-методики.

Думается, первый путь более приемлем при обучении грамматике. Каждый урок начинается с презентации образона, с представления которого начинается занятия.

Образон - опорный образ, наполненный исчерпывающей информацией в алгоритмическом порядке. Отличия образона от образа очевидны:

-голографический образ создается мозгом и является индивидуальной единицей мышления;

-образон же создается преподавателем в качестве визуальной помощи мысли; он делает визуально доступным логическое и структурное поле учебной информации и играет роль знака, в котором схвачена сущность новой темы.

Образ и образон имеют много общего: запечатлевается понимание одновременности образа и смысла учебной информации, и являются своеобразным полетом мысли в поиске истины через подбор аналогии для новой информации.

Так, например, при изучении темы «Местоимение» в качестве образона можно предложить рисунок зеркала. Исходя из происхождения названия этой части речи – «вместо имени», т.е. вместо именной части речи (имени существительного, имени прилагательного, имени числительного) становится ясным значение местоимения – «себя как в зеркале я вижу…».

Ж.Пиаже говорил, что ассоциативные корни мышления глубже логических. В ассоциации обнаруживается синтез логического и эмоционального, т.е. целостность мышления. Например, образон “Водопад”. Эмоциональная сфера человека вступает в работу, «напоминая» из его жизненного опыта ситуацию, когда он мог видеть воочию или на экране стремительное, казалось бы, бесконечное движение воды. По сути, водопад - ассоциация движения, действия. И логика нам подсказывает, что водопад можно ассоциировать с глаголом.

Важность такого подхода в образовании подчеркивал Дейл Карнеги: «Идеальным было бы не только видеть и слышать то, что надо запомнить, но также ощупать это, обнюхать и попробовать на вкус».

Возникает вопрос - как образон воздействует на сознание? Подбирая образон, мы ведем поиск подобия, сравнения. Иногда можно найти прямое сравнение - запах, цвет, вкус, - которое нам знакомо, например, две совершенно одинаковые вишенки можно ассоциировать с грамматической темой «Сложносочиненные предложения». Иногда, в таких случаях как, к примеру, Буратино (имя существительное), колос (сложноподчиненные предложения), крона дерева (однокоренные слова) не удается прямо сформулировать что именно подобно нашему образону.

Образон принимается, когда соответствует личному опыту обучаемого и он может перенести через ассоциацию все признаки сравниваемого предмета на ту или иную грамматическую категорию. Однако образон может и не приниматься студентом, если сравниваемые предметы для него далеки друг от друга и связь между ними не ощущается. В таком случае он может сам найти свой образон. Здесь и кроется важнейшая причина обращения к природным моделям, используемым для образонов.

Мыслеобразы открывают путь к собственному, глубинному, а не поверхностному сознанию человека. Обнаружив несколько удачных образонов, студент убеждается, что он понял истинный смысл, получил инструмент поиска смысла, расширил и углубил свое внутреннее пространство понимания. С каждым новым навыком он сознает свою способность решать задачи с помощью погруженных внутрь символов, сопряженных с образами мира. Итак, назначение образона - быть первой ступенькой к природосообразности мышления.

При изучении многих грамматических тем можно использовать стратегию «Назывной рассказ». Студенты работают самостоятельно, затем презентуют рассказ минигруппе и, позже, всей группе. Называются какие-нибудь существительные, связанные по смыслу, причем слова не должны повторяться. Из названных существительных составляется «назывной рассказ». Примером такого рассказа, созданного Мастером, служит стихотворение А.Фета: Шепот. Робкое дыханье. Трели соловья и т.д.

Вариантом подобной работы при изучении синтаксиса простого предложения могут послужить метаморфозы Е.Евтушенко «Детство – это село Красношеково…». Метаморфозы Е.Евтушенко несут в себе глубокий философский смысл, я была свидетелем того, как они порождали неожиданные для меня размышления о жизни и его ценностях, о превратностях судьбы. Неожиданность заключалась в том, что авторами были слабые студенты, казалось бы, неспособные к размышлению на русском языке. Студентка Ж., приехавшая из маленького казахского аула написала: «Я никогда раньше не задумывалась о человеческой жизни и судьбе. Мне кажется, что в маленьком стихотворении показана вся человеческая жизнь. Осо-

бенно меня поразили строки о Зрелости и Старости. Конечно, я знаю, в нашем ауле есть разные люди: трусливые и жадные, смелые и правдивые. Но почему они становятся такими? Ведь в Юности они все Обещаньино». Строки Е.Евтушенко заставили студентов задуматься о вечных человеческих ценностях, о своем мировосприятии и месте в этом мире.

Второй путь, на наш взгляд, более приемлем на занятиях по развитию речи. Так, перед презентацией рассказа К.Паустовского «Снег», можно предложить студентам написать слова или фразы, которые приходят на ум по выбранной теме. Надо записывать столько идей, сколько приходит на ум до тех пор, пока не выйдет определенное преподавателем время. Не обязательно обращать внимание при этом на написание и на другие правила письма. Затем ассоциации обсуждаются в группе и на доске записываются предложенные ассоциации.

Безусловно, первичные ассоциации по этой теме часто далеки от фабулы рассказа. Однако преподаватель не должен раскрывать, смогли ли обучаемые через ассоциацию понять, о чем пойдет речь на занятии. Значительно эффективней перед чтением текста задать вопросы: Определите тему нашего занятия. О чем мы будем говорить на занятии? Что вы хотите знать об этом? Что вы знаете об этом? Для чего нужны вам новые сведения? По мере прочтения текста преподаватель обращается к первичным ассоциациям, записанным на доске, и спрашивает: Что вы изменили бы в данной схеме? Хотите ли добавить другие ассоциации, связанные со словом «снег»? Соедините линиями самые важные, на ваш взгляд, ассоциации.

Опыт показывает, что занятия, проводимые по такой технологии обучения, помогают каждому студенту открыть у себя такие способности, о существовании которых он даже и не подозревал.

Таким образом, мышление образами, иными словами ассоциации, заставляет студентов думать свободно и открыто по теме занятия. При формировании учебного образона используются воображение и жизненный опыт преподавателя и студента, пять каналов восприятия информации. Ключевым моментом учебного процесса является представление информации в виде мыслеобразов, мыслеформ. Формирование восприятия – это и есть первый и важнейший акт процесса образования, который оказывает влияние и на само содержание образования.

Думается, что слово «образ» не случайно стало корнем слова «образование». Образование - это научение мышлению образами. Оно предполагает не «применение» правил и понятий, а обладание, понимание и осознание их. У человека образованного это умение включено в систему знания и составляет сущностное значение. Оно стало формой, правилом и инструментом «схватывания» информации. Мышление образами является естественным инструментом человека в его жизнедеятельности, и об этом необходимо говорить.

Список использованной литературы:

1. *Кузнецов О.Л., Кузнецов П.Г., Большаков Б.Е. Система ПРИРОДА-ОБЩЕСТВО-ЧЕЛОВЕК. Устойчивое развитие. Москва-Дубна, изд. дом «Ноосфера», 2002.*
2. *Маслова Н.В. Ноосферное образование. Биоадекватные учебники. - Москва,1998.*
3. *Маслова Н.В. «Ноосферное образование. Научные основы. Концепция. Методология», М. 2002.*
4. *Уилсон Р.А. Психология эволюции, Киев, 2000.*
5. *Шванева И.Н. Психология ноосферного развития. М. 2002.*
6. *Социальные технологии. Толковый словарь. Москва-Белгород, 1995, стр.186.*

***

Бұл мақала жаңа материалды меңгерту мен есте сақтауда биологиялық жағынан белсенді айқындалған REAL-әдісі инновациялық технологиясын қолдану

тәжірибесіне арналған материалдардан тұрады. Мақалада студенттердің образды түрде ойлау әдісін қалыптастыруда пайдалы екендігі көрсетіледі.

***

The article contains the materials from the experience of using innovative technology Real-techniques which is biologically active that is natural to percept and to remember a new material. The author sees the big positive in forming the students' method of thinking fancies.

УДК 108:331.54:37.01

Иргалиев А.С.
к.п.н., ст.преподаватель, ЗКГУ им.М.Утемисова

КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАДРОВ

XXI век – век динамичных и кардинальных социальных изменений, век мобильной информации, быстрого обновления и смены технологий. В особом положении находится и система образования, основная цель которой на сегодня заключается в непрерывном дополнении научно-педагогических знаний, кардинальное изменение философии и методологии образования и вхождение в международное образовательное пространство. Это обусловлено необходимостью смены старой парадигмы «образование на всю жизнь» на новую – «образование через всю жизнь».

Основными ориентирами в этом направлении, несомненно, являются перспективная программа социального развития Республики Казахстан «Казахстан - 2030» и Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. В последнем документе говорится: «Казахстану необходима кардинальная модернизация образования: значительное и устойчивое увеличение инвестиций в образование, улучшение его качества. Поэтому предлагается новое национальное видение: к 2020 году Казахстан –_образованная страна, умная экономика и высококвалифицированная рабочая сила. Развитие образования должно стать платформой, на которую будет опираться будущее экономическое процветание страны» [1].

В данном аспекте современное общество предъявляет к своим гражданам определенные требования, а потому заинтересовано в том, чтобы они обладали определенными качествами. Учеными-исследователями выделяется ряд основных качеств, которыми должен обладать выпускник учебного заведения третьего тысячелетия:

- гибко адаптироваться в меняющихся жизненных ситуациях на протяжении всей жизни, самостоятельно приобретая знания и умело их примененяя на практике в решении разнообразных проблем;
- грамотно работать с информацией, уметь собирать необходимые сведения, факты, анализировать их, выдвигать гипотезы решения проблем, делать необходимые обобщения, сопоставлять с аналогичными или альтернативными вариантами, формулировать аргументированные выводы и на их основе выявлять и решать новые проблемы;
- быть способными генерировать новые идеи, творчески и критически мыслить, уметь видеть и искать пути рационального преодоления трудностей, используя современные технологии;
- быть коммуникабельными, контактными в различных социальных группах, уметь работать сообща в разных областях, предотвращая конфликтные ситуации или умело выходя из них;
- самостоятельно трудиться над развитием собственной нравственности, интеллекта, культурного уровня [2,3].

Вышеперечисленные качества в компетентностно-ориентированном подходе педагогики называют компетентностями. Термины «компетентность», «компетенция», «ключевые компетенции» все чаще используются при обсуждении вопросов нового качества образования, получают все более широкое распространение.

Компетентность как характеристика специалиста способного к эффективной профессиональной деятельности стала основой компетентностного подхода в образовании. Сложное и интегральное понятия «компетентность» в зарубежных моделях управления включает три уровня:

1) интегративная компетентность – способность к интеграции знаний и навыков и их использованию в условиях быстро изменяющейся внешней среды;

2) социально-психологическая компетентность – знания и умения в области восприятия, понимания людей, мотивации их деятельности, высокий уровень эмпатичности и коммуникативной культуры;

3) компетентность в конкретных сферах управленческой деятельности – принятия решений, сборе информации, методах работы с людьми и т.д.

Другой аспект данной проблемы связан с важностью реализации компетентностного подхода в образовании. Поиск путей сближения целей, содержания и результатов образовательной деятельности с потребностями общественного развития обусловил более глубокий интерес к проблемам компетентности и ключевых компетенций. Определенную роль в этом сыграло влияние зарубежного опыта по осмыслению и практической реализации в образовании компетентностного подхода.

В современных исследованиях большая часть работ посвящена проблемам компетентностно-ориентированного профессионального образования: формирование информационной, коммуникативной, социокультурной, психологической компетентности студентов; аксиологические и дидактические основы формирования компетентности, использование проблемно-деятельностных, интерактивных, информационных технологий обучения в рамках компетентностного подхода.

Действующие в нашей стране стандарты высшего профессионального образования построены на базе квалификационной модели специалиста, достаточно жестко привязанной к объекту и месту труда. В последнее время наметилась явная тенденция к переходу от квалификационной модели к компетентной.

В компетентной модели специалиста цели образования связывают как с объектами и предметами труда, с выполнением конкретных функций, так и с междисциплинарными интегрированными требованиями к результату образовательного процесса (И.А. Зимняя и др.) [4,5]. Цель профессионального образования состоит не только в том, чтобы научить человека что-то делать, приобрести профессиональную квалификацию, но и в том, чтобы дать ему возможность справляться с различными деловыми и жизненными ситуациями и эффективно работать в группе, коллективе.

Так, по мнению В.Д. Шадрикова, выпускник, освоивший образовательную программу, должен характеризоваться:

- компетенциями социально-личностными (относящимися к человеку как индивиду, субъекту деятельности и личности; социальными, определяющими его взаимодействие с другими людьми; относящимися к умению учиться);

- компетенциями общепрофессиональными (информационными, связанными с получением и обработкой информации; умением решать профессиональные задачи с использованием адекватного управленческого, организационного; конструкторского; проектировочного и экономического инструментария, включающего поведение на рынке труда) [6].

Выпускник должен обладать и специальными компетенциями или профессионально - функциональными знаниями и умениями, которые обеспечивают привязку к конкретному объекту, предмету труда. Они обеспечивают конкретизацию общепрофессиональных компетенций.

Таким образом, основными чертами компетентностного подхода к подготовке специалистов являются:

- общесоциальная и личностная значимость формируемых знаний, умений, навыков, качеств и способов продуктивной деятельности;
- четкое определение целей профессионально-личностного совершенствования, выраженных в поведенческих и оценочных терминах;
- выявление определенных компетенций, которые также являются целями развития личности;
- формирование компетенций как совокупности смысловых ориентаций, базирующихся на постижении национальной и общечеловеческой культуры;
- наличие четкой системы критериев измерения, которые можно обрабатывать статистическими методами;
- оказание педагогической поддержки формирующейся личности и создание для нее «зоны успеха»;
- индивидуализация программы выбора стратегии для достижения цели;
- создание ситуаций для комплексной проверки умений практического использования знаний и приобретения ценного жизненного опыта;
- интегративная характеристика проявлений личности, связанная с ее способностью совершенствовать имеющиеся знания, умения и способы деятельности по мере социализации и накопления опыта жизнедеятельности.

Компетентность формируется в деятельности и всегда проявляется в единстве с ценностями человека, так как только при условии ценностного отношения к деятельности, личностной заинтересованности достигается высокий профессиональный результат.

В связи с этим необходимо одновременное преобразование и содержания, и форм организации образовательного процесса. Причем измененные формы должны обеспечить студентам не столько знания о какой-либо компетенции, сколько выполнение деятельности на ее основе на протяжении всего времени обучения, а содержание должно составить предметную основу этой деятельности.

Список использованной литературы:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы. - Астана, 2010.- с.7.

2. Аминов Н.А. Социальный интеллект и социальная компетенция // Соц. работа. 2006.- Вып. 5.-С. 9-11.

3. Европейский фонд управления качеством. Модель высокого качества Европейского фонда управления качеством. - СПб., 2002.-35 с.

4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результатов образования // Высш. образование сегодня. 2003. - № 5. - С. 34-42.

5. Зимняя И.А. Культура, образованность, профессионализм специалиста // Проблемы качества, его нормирования и стандартов в образовании. - М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов. 1998. - 156 с.

6. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход// Высшее образование сегодня. 2005, № 9.

***

Мақалада өмір бойына білім алу парадигмасының көкейкестілігі, шарттары, құзыреттілікке бағытталған тұрғы, «құзыреттілік», «түйінді құзыреттілік» ұғымдары, маман даярлаудағы құзыреттілік моделі қарастырылады.

***

This article refers to the change of educational paradigm, the key competencies and competence-oriented education, competent model of professional training

ӘОЖ 37037

Ергалиева Г.А.*- п.ғ.к.,*
Каукеев А.Қ. *- магистрант,*
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДІҢ ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН СПОРТТЫҚ БАҒЫТТА ЖҮРГІЗУ ЖОЛДАРЫ

Жалпы орта мектептердегі дене тәрбиесін, заманауи технология мен озат тәжірибені ұлттық және жалпы адамзаттық құндылық қағидаларымен байланыстыра зерттеу – бүгінгі күн талабынан туындап отырған педагогика ғылымының міндеттерінің бірі.

Білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – дене тәрбиесі арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесі. Соған байланысты көптеген құжаттар бар, мәселен: Қазақстан Республикасы Президентінің 1998 ж. 18 мамырдағы «Халық денсаулығы» атты мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінде «Салауаттану - денсаулықты сақтау» бағдарламалары. Бұл құжаттардағы негізгі мәселенің бірі –дене тәрбиесі арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыру, жастар тәрбиесі. Бұған себеп қазіргі кезде жеке тұлғаның қоғамдық және әлеуметтік мәні дене тәрбиесі мұғалімінің назарынан тыс қалмауы қажет. Дене тәрбиесі сабағындағы сауықтыру, білімдік, тәрбиелік міндеттерімен қатар, педагог кәсіби жұмысын атқарып қоймай, оқушылардың рухани жеке тұлғасын қалыптастыруды жүзеге асыруы керек.

Оқушылардың дене тәрбиесін дамыту жүйесінде өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін-өзі жетілдіру әдістері жетекші қызмет атқарады. Бұл бағыттағы арнайы даярлық өзін-өзі жетілдіру туралы ақпарат, негізгі әдістер мен тәсілдерді қамтиды. Оқушылар назары төмендегідей іс-әрекетпен тапсырмалар орындауға бағытталуы қажет:

- өзін-өзі жетілдіру үдерісінің жеке мүдделік ерекшеліктерін нақтылау;
- оқушының дене тәрбиесі қызметі бойынша қызығушылығы мен сұранысын есепке алу, сұранысты қанағаттандыру жолдарын қарастыру;
- әр оқу сабағында оқушының өзіндік жұмысын ұйымдастыруға қажетті ақпаратты таңдап алу;
- дене жаттығулары барысында кездескен қиындықтармен жүйелі күрес жүргізу, тұлғаның жағымды қасиеттерін, ерігі мен жігерін дамыту;
- дене тәрбиесі арқылы өз мінезін шыңдау, өмірде кездескен қиындықтардың шешімін таба білуге дағдылану;
- тіршілік сақтау, психология, анатомия, дене тәрбиесі, физиология саласы бойынша білімдерін тереңдету.

Қазіргі кезеңде жалпы орта мектептердегі оқу бағдарламаларын құрастыру бағыт-бағдары өзгерді. Алайда, бұлардың бәрінде мектеп оқушыларының қайда оқитындығы ескерілмейді, олардың меңгеруі тиіс негізгі дағдылар мен қабілеттер, оқу нормасын тапсыруға арналған шарттар көрсетілген. Денені шынықтыру жаттығуларының орындалуы қозғалыс дайындығының деңгейі туралы мәлімет береді. Дегенмен, бұл бағдарламалар базалық, үлгілік сипатқа ие, сондықтан оларды әрбір педагог жергілікті жағдай мен салт-дәстүрлерге орай өзгертулер мен толықтырулар енгізіп, өзгерте алады.

Жалпы орта мектептердегі «Дене тәрбиесі» пәнінің мақсаты әлі күнге дейін толықтыруды қажет етеді, осыған орай оның ғылыми негізделген бағыт-бағдарын жасау қажеттілігі туындайды. Осы бағыттағы ізденістердің тиімдісі дене мәдениеті тұрғысынан зерттеу болып табылады. Әрине, мәдениет теориясының құбылыстары және олардың түрлеріне сай, жасалып жатқан қандай да теориялық ережелер, тұжырымдамалар көп және олар әлі де жүргізілу үстінде.

Дене тәрбиесінің сан түрлі әдістері олардың оқушы дамуына әсері мен оқу күні бойынша жаттығулар көлемін толықтырады деген пікір қалыптасқан. Дене тәрбиесі түрлерін жетілдіру маңызды, дегенмен мәселенің екінші жағы - оқушылардың кешенді дене тәрбиесін толық, әрі жан-жақты ұйымдастырмаған жағдайда дене тәрбиесі міндеттерін сапалы орындау мүмкін емес. Себебі, жоғарыда аталған жұмыс түрлерінің әрқайсысы арнайы мақсатты көздейді, жекеленген міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.

Осыған сәйкес өзара байланысты мына төрт қағиданы ұстандық:

Біріншіден, кез келген жұмыс түрінің кешенді дене тәрбиесі үдерісіне өзіндік әсері бар.

Екіншіден, дене тәрбиесін ұйымдастырудың бір түрін екінші тәсілмен толығымен алмастыру мүмкін емес.

Үшіншіден, дене тәрбиесін ұйымдастыру түрлерін кешенді түрде жүргізген жағдайда оқушылардың дене тәрбиесі міндеттерін толық шешуге болады.

Ғылыми зерттеулерімізде дене тәрбиесін жаңарту арқылы спорттық бағыттарды жетілдіру, жалпы білім беретін мектепте дене тәрбиесі мен формасы, дене тәрбиесі мен спорттың дене қозғалысы арқылы дене тәрбиесінің шеруі (30-70 жж.), жаттығушылардың дайындығы (80 ж.) ретінде теріс қабылданды. 1976 жылы егер бала, жасөспірім мен қыз бала дене тәрбиесімен, спортпен шұғылданғысы келсе, онда олар 7 бүкілодақтық және 30 спорттық қоғамға қабылданып, 7 мың спорт клубтарына жазылып немесе 5 мың балалар мен жасөспірімдердің спорттық және спорттық-техникалық мектептеріне қатысуы керек [5] деп көрсетілген.

Төртіншіден, мектептің педагогикалық ұжымы (оның ішінде, тек дене шынықтыру мұғалімдері ғана емес) мен ата–аналар бірлігі және оқушылардың өздері тарпынан ынта, қызығушылық, өзіндік басқару мен ұйымдастыру болмаған жағдайда дене тәрбиесінің кешенді мақсаттары мен міндеттерін толлыққанды шешу мүмкін емес.

Дене тәрбиесін ұйымдастыру түрлері оқушының өз бетінше ұйымдастырылған жұмыстарымен толықтырылған жағдайда нәтижелі болады.

Оқушының күнделікті қозғалыс тәртібін толықтыруға арналған жұмыс түрлері дене тәрбиесі жүйесінің элементтері есебінде болды:

- *Таңертеңгі гимнастикалық жаттығулар.* Күнде таңертеңгілік 9-10 жаттығудан тұратын кешен. Бұл оқушылардың орталық нерв жүйесін қалыпқа келтіріп, оқушы ағзасын сергітеді.

- *Мектепке дейінгі және үйге қайтар жолдағы серуен.* Таза ауада жаяу жүрудің өзі шыныгу, сауықтыру әсерін тигізеді.

- *Оқу сабақтарына дейінгі жаттығу.* Сабақтағы нәтижелі іс-әрекет пен оқу күнін белсенді бастауға мүмкіндік туғызады.

- *Дене тәрбиесі сабақтары.* Бұл сабақтар мазмұны мемлекеттік талап пен оқу бағдарламасына сәйкес белгіленіп, оқушылардың күші мен жылдамдығын, ептілігі мен шыдамдылығын және ерік-жігерін, батылдық пен табандылықты және тез шешім қабылдау секілді тәрбиелік қасиеттерін дамытады.

- *Сабақ үстіндегі сергіту минуттары.* Ой еңбегі барысында ағзаның тыныгуына әсерін тигізеді.

- *Үлкен үзіліс кезіндегі дене жаттығулары мен қозғалмалы ойындар.* Оқу күні ортасында оқушылардың белсенді демалысын қамтамасыз етеді.

- *Күнделікті денсаулық сағаттары* (материалдық жағдайы сәйкес келетін мектептерде жүргізіледі). Оқушыларға 40-60 минут бойы таңдауы бойынша дене жаттығулармен айналысуға мүмкіндік береді. Әсіресе, қозғалыс белсенділігі төмен оқушылар үшін өте пайдалы, аурудың алдын алу шаралары қызметін атқарады, денсаулыққа септігін тигізеді.

- *Спорттық сағаттар.* Кіші мектеп жасындағы балалар үшін ұзартылған күн топтарында ұйымдастырылады. Сабақтың бұл түрі сауықтыру қызметін атқарады, бастауыш класс оқушыларының түрлі сайыс, ойындарға қызығушылығын туғызып, шынықтырады.

- *Спорттық үйірмелер, ұйымдар мен топтардағы жұмыс.* Белгіленген спорт саласы бойынша оқушының жалпы және арнайы дайындығын көрсетіп, дене жаттығуларымен жүйелі айналысуды қамтамасыз етеді.

- *Жалпы мектепішілік спорттық бұқаралық шаралар.* Бұл жұмыс түріне денсаулық және спорт айлықтары, спорттық мерекелер, жалпы мектепішілік сайыстар жатады. Бұл шаралар барлық оқушының спорт пен дене тәрбиесі жаттығуларына қызығушылығын туғызады.

1 сурет – Дене жаттығулары бойынша сабақ формаларының жалпы сипаттамасы

- *Өз бетінше дене жаттығуларымен айналысу*. Бұл жұмыс түрі - қозғалыс тәртібінің маңызды бөлігі. Кей жағдайда ең тиімді әдіс болып есептелінеді, себебі оқушының жеке тұлғалық қызығушылықтары мен қабілетіне сұранысына сәйкес ұйымдастырылған жұмыс өз нәтижесін береді.

Оқушылардың тәрбие жұмысы – мұғалімнің кәсіби қызметінің ажырағысыз және құрамдас бөлігі. Сондықтан жоғары педагогикалық білім берудің негізгі міндеттерінің бірі болашақ мұғалімдерді оқу-тәрбие жұмысына дайындау болып табылады.

Спорт бағытындағы дене тәрбиесі дзюдо нәтижесі негізінде педагогикалық эксперимент ұйымдастырылды. Эксперименталды топты біздің оқу бағдарламасы негізінде жасалған физикалық жаттығулармен шұғылданатын №36 жоғары орта білім беру мектептеріндегі 5 сынып оқушылары, бақылау тобындағы №10 жалпы білім беретін мектепте осы жастағы оқушылар құрайды.

Олар мектепте дәстүрлі дене тәрбиесімен аптасына екі рет секциялық спорт түрімен шұғылданды. Педагогикалық жағдайда дене тәрбиесіне қатысушыларға салыстырмалы сипаттама №1 кестеде көрсетілген.

Зерттеудің негізгі нәтижелері және оларды талқылау спорт бағытындағы дене тәрбиесіне қатысушылардың дене жүктемесінің 3 түріне болжау жасайды. Осы жүктеме балалардың дене организміне арналған қосымша стрестік фактор болып табылады. Н.И.Шлык вегетативтік реттеу әр түрлі үлгісімен мектепке дейінгі жастағы балаларға арналған физикалық жүктеулерді іріктеп алуына жақын келуі қажет деп көрсетті. Көптеген авторлардың пікірі бойынша, дене тәрбиесі бала денсаулығына пайдалы ықпалын тигізеді. Бірақ, Б.М.Баевский мен Берсеневтің пікірі бойынша «абсолютті» болжам дене тәрбиесі дұрыс жан-жақты растауларды талап етуде. Шлык, Сапожникова, Красноперова механизимдердің реттеуіштік жүрек ырғағы негізінде ортостаз математикалық талдау көрсеткіштерінің 4 түрін ұсынады.

I нұсқа (автоматты-орталықтандырылған) жүрек механизмдерінің автономды және орталық белсенділігін сипаттайды. Осыған сәйкес күш пен екінші кезектегі жай толқындар күшейіп, ал орталық квадраттар төмендейді.

II нұсқаға автономды контур белсенділігі орталық белсенділігінің төмендеп артуымен сипатталады.

III нұсқаның ерекшелігі вегетативті нерв жүйесімен артып, жүрек ритмінің орталық реакциясының автономды түрде төмендеуіне әкеледі. 4 нұсқада 2 контурда тест нәтижесінде төмендейді.

Талдау нәтижесі оқу жылының басында балалардың 24% (6 адам) орталық бөліктің реттегішін көрсетті. Оларда МВ-2 жоғарылап, ИН төмендейді. Ал балалардың 52% (13 адам) ортостазда бірыңғай автономды және орталық механизм жүрек соғысымен басқарылады. Бірінші топқа жататын балалардың организмі жүктемеге еңбекпен бейімделеді. Мұны білмеу шамадан тыс машықтануға алып келеді. Осы топқа жататын балалардың жүрісі бастапқыда төмендеп, бейімделу кезінде жоғарылайды.

2 және 4 топқа жататын балалардың қоры тәмамдалу шегінде болады. Бұл жағдайда жүктеме орталыққа бағытталады. Бала тез шаршайды және патологиялық жағдайда болады. Мұндай балалар арнайы топта жаттығып, олар дене тәрбиесін үйренуі қажет екені көрінді. 3-ші топтағы балаларда дзюдо жаттығу сипатындағы жүктеме ұсынылды. 2009-2010 оқу жылдарында ЭГ мен КГ физикалық дайындықта оң өзгерістер болды.

Дене тәрбиесінің дәстүрлі жүйесінің тиімділігімен ұсынылып отырған бағдарламаларды салыстырсақ, біз эксперименттік топ мен бақылау тобы балалардың дене шынықтыру динамикасының деңгейінің түрлі екендігін меңгердік. 2 түрлі оқу сабағын бақылау тобы оқушылары аптасына басқа мектептегі спорт түрлерінің дене тәрбиесі сабағында жаттығуға қатысып, аптасына дене тәрбиесі бақылау тобы және эксперименттік топ 6 адамды құрады. Сынақтың қорытындысы қолды жатқан кездегі ию мен жою оқу процесі кезіндегі

эксперименталды бағдарламада 23,5% жақсарғандығы көрсетілді. Эксперименттік топтың орта көрсеткіші бақылау тобының 2,4 рет көрсеткішінен жоғарырақ.

2 топтағы оқушылардың күштеріне баға беру үшін біз «Арқасымен жатқандағы кеуденің 30 с көтеру» тест жүргіздік. Оқушылардың жалпы өсімі эксперименттік топтың -19,9%, бақылау тобының-16%. Орнынан тұрып ұзындыққа секіру күш жылдамдығының сапасы мен оқушылардың бейімділігінің дамығандығын қажет етеді. Бұл тесттің қорытындысы эксперименттік топ процесінде 164-тен 175 см өседі (10,6%). Ал бақылау тобында 6,1% құрады. Статистикалық талдаудың қорытындысы күш жылдамдығының сапасы мен 2 топтың координациялық тәсілінің себебін көрсетті.

Күштің төзімділік статистикасының қорытындысына баға бере отырып, оқу бағдарламасындағы эксперименталды тиімділігі туралы айтуға болады, эксперименттік топ - 9,04 с жақсарды. Бақылау тобы қитырдардың жалпы өнімі 4,8 с төмендеді.

Отырғандағы кеуденің иілгіштігін анықтау эксперименттік топ - 26,3%, бақылау тобы - 23,5% артады. Осындай жағдайда 2 топтың да дене шынықтырудағы өсімі қарастырылады.

1000 м қашықтыққа жүгіру функциясы қабілетке және дене дамуына тәуелді. Оқу жылының аяғында оқушылардың жылдамдығының жоғарылау деңгейі эксперименттік топ пен бақылау тобы 6,47 және 6,5%. Бұл қолданылған әдіс статистикасы салыстырмалы түрде қалыптасты.

Талдау жасай келе, оқу бағдарламасы дәстүрлі дене тәрбиесі бағдарламасына қарағанда тиімді. Бұл дене шынықтырудағы эксперименттік топ пен КГ динамикасын салыстырмасынан көруге болады.

1000 м қашықтыққа жүгіруде эксперименттік топ пен бақылау тобы өсіміне жол береді. Жоғары орта білім беру мектептердегі дене тәрбиесі спорттық бағыттағы формасы дзюдо бағытында жан-жақты дене шынықтыру тиімділігі мен оқушылардың жоғары орта білім беру мектептердегі дәстүрлі дене тәрбиесі бағдарламасының оқу материалдарымен бірігеді.

Қорытындылай келсем, жалпы білім беретін мектепте дене тәрбиесінің спорттық бағытының концепциясын жаңа инновациялық технологиямен оқыту болып табылады. Жалпы білім беретін мектепте спорттық бағыттың пайда болуы біздің көзқарасымыз бойынша оқушылардың спорт мәдениетіне көзқарасы, спортты сынау, дене тәрбиесі пәні арқылы тәжірибесін жетілдіру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бальсевич В.К. Конверсия высоких технологий спортивной подготовки как актуальное направление совершенствования физического воспитания и спорта для всех // Теория и практика физ. культуры. 1993, № 4, с. 21-23.

2. Бальсевич В.К. Концепция альтернативных форм организации физического воспитания детей и молодежи //Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 1996, № 1, с. 23 - 25.

3. Бальсевич В.К. Перспективы развития общей теории и технологий спортивной подготовки и физического воспитания (методологический аспект) // Теория и практика физ. культуры. 1999, № 4, с. 21 - 26, 39 - 40.

4. Бальсевич В.К., Лубышева Л.И., Прогонюк Л.Н. и др. Новые векторы модернизации систем массового физического воспитания детей и подростков в общеобразовательной школе // Теория и практика физ. культуры. 2003, № 4, с. 56 - 59.

5. "Большая Российская энциклопедия". 2001-2003. Russ Portal Company Ltd.

6. Маслоу А. Мотивация и личность. - Киев: PSYLIB, 2004. - СПб.: Евразия, 1999 /Пер. А.М.Татлыбаевой. Терминологическая правка В. Данченко.

7. Подпрограмма "Физическое воспитание и оздоровление детей, подростков и молодежи в Российской Федерации(2002-2005 годы)" федеральной целевой программы "Молодежь России (2001-2005 годы)". Постановление Правительства

Российской Федерации от 27 декабря 2000 г., № 1015, О федеральной целевой программе "Молодежь России (2001-2005 годы)".

8. Hastie P.A. Skill and Tactical Development during a Sport Education Season. Research Quarterly for Exercise and Sport. 69 (1998), 368-379.

***

Разносторонние изменения в сегодняшнем обществе способствуют коренным изменениям человеческого субъекта, заставляют его изыскать новые параметры в определении целей жизнедеятельности, установок подходов к поведению и образу жизни.

***

The versatile changes in a today's society promote radical changes of a human subject; force him to find new parameters in definition of purposes of ability to live, installations of approaches to behavior and way of life.

УДК 7. 075: 378

Кайнбаева Ж.С.
ст. преподаватель, ЗКГУ им. М. Утемисова

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ИНИЦИАТИВЫ СТУДЕНТА В ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Современные тенденции развития отечественной системы вузовского образования ориентируют педагогов на признание студента ведущим субъектом учебной деятельности, на формирование личности с активным отношением к действительности, личности, способной к самореализации и самосовершенствованию, проявляющей творческую инициативу – способность к самостоятельному поиску новых способов действий, опережение внешних требований, стремление к самовыражению.

Поскольку образовательные учреждения всех уровней призваны решать общую социальную задачу формирования личности с активным отношением к действительности, проблема формирования творческой инициативы студента в художественно-творческой деятельности предстает весьма значимой. Художественно-творческая деятельность как форма проявления творческой инициативы студента обеспечивает ее эффективное формирование на основе сотворчества педагога и ученика, самостоятельного поиска и максимальной реализации его творческих задатков.

Исследование процесса формирования творческой инициативы становится продуктивным на основе теории учебной деятельности (В.В. Давыдов, Г.И.Щукина, Д.Б.Эльконин), анализа роли творческой деятельности в учебном процессе (К.А.Абульханова-Славская), Б.Г.Ананьев, Л.Т.Божович, С.Л.Рубинштейн), ориентации личности в мире ценностей (А.В.Кирьякова), художественно-творческой деятельности (А.В.Бакушинский, Н.Н.Волков, С.М.Каргопольцев, В.С.Нургалиев, Б.П.Юсов), рефлексивной деятельности учащихся в процессе творчества (В.Г.Богин, В.В.Давыдов, В.Д. Семенов).

Инновационная образовательная технология была реализована в рамках элективной учебной дисциплины «Современные материалы используемые в ХОМ». Специфика элективной дисциплины создает самые благоприятные условия для реализации основной задачи инновационной образовательной технологии - формирование творческой инициативы студента в художественно-творческой деятельности.

В целом задача учебного курса состоит в следующем: помочь студентам осознать возможности творческой деятельности, способствовать в процессе работы

над созданием художественного изделия проектированию у студентов их жизненных и профессиональных планов, идеалов будущей профессии и возможных моделей достижения высокой квалификации в ней.

Организация педагогической работы по обеспечению студентов теоретическими знаниями включала:

- интеграцию знаний по мировой истории и основам декоративно-прикладного искусства;

- организация и проведение практических занятий в творческих лабораториях;

- самообразование студентов, предусматривающее чтение специальной литературы, журналов, просмотр кинофильмов, работа в Internet, обсуждение их в семинарах и на лабораторных занятиях.

В лекционную часть элективного курса включены темы, раскрывающие технологию выполнения и изготовления изделий из кожи; гобелена, войлока, художественной росписи ткани «батика», вышивки, изделий из керамики, фарфора, шым ши и т.д.

Для обсуждения на практических занятиях в форме диалога студентам были предложены на выбор следующие темы: символ и ассоциативные образы в произведениях декоративно-прикладного характера; художественная целостность и выразительность декоративно-прикладного искусства казахов; идейно-художественное решение декоративного произведения; целостность восприятия художественного произведения и тд.

Все эти вопросы легли в основу диалогов, дискуссий в рамках учебной дисциплины «Современные материалы используемые в ХОМ», которые выступают характеристикой культуротворческой воспитательной среды.

В ходе изучения учебной дисциплины «Современные материалы используемые в ХОМ» была обоснована система педагогических условий как механизма взаимодействия подсистем: формирования творческой инициативы студента и художественно-творческой деятельности:

1. Развитие направленности мотивов студента на творческую деятельность.

Реализация данного педагогического условия на начальном этапе требовалаведущей инициативной роли преподавателя, отражающей его собственное отношение к культуре, искусству. В образовательном процессе создавались ситуации, актуализирующие ценностное отношение к творчеству, культурному наследию страны, мировому искусству (ситуации самокритики и самосозерцания, создания успеха и обеспечения роста достижений, самовыражения, диалога, приведения примера, ощущения счастья и др.).

Новизна содержания, задания на разработку композиции декоративного панно - создание наброска, эскиза декоративного панно, его стилистическое и цветовое решение, задачи на проявление творчества, на педагогическое стимулирование, выбор способов поведения и вариантов исполнения - все это способствовало направленности мотивов быть профессионалом, компетентным в различных областях культуры, развитию эстетического вкуса, творческих приемов деятельности, проявляло стремление студентов к творческой самореализации, профессиональному росту, служило основанием для обнаружения элементов творческой активности в педагогической деятельности.

Усиливала эффект формирования творческой инициативы студента открытость процесса диалогу культур, национально-этническому взаимодействию, что выводило образовательный процесс на качественно новый уровень. Творчество осознавалось как базовый инвариант культуры профессиональной деятельности. Необычность дела, трудности при его выполнении, тонкость операций возбуждали желание студентов добиться эстетического результата. Мотивом чаще всего становилось стремление не только научиться самому изготавливать декоративное панно, но и научить другого, сделать его предметом выставки, обсуждения, наконец, презентации себя как творческого человека.

Для формирования и развития творческой инициативы студентов нам было важно сформировать систему мотивов художественно-творческой деятельности. Для того чтобы потребность стала реальной основой процесса мотивации, мы создали ситуацию «встречи» потребности с предметом (авторским художественным изделием). Для студента это был «чрезвычайный акт», значение которого мы рассматривали как перевод потребности на другой уровень - мотивов, составляющих мотивационную сферу личности.

Так, студенты, работая над образом художественного изделия, отмечали, что находились в мучительном состоянии сомнения, дерзких замыслов невозможного или непосильного и недоверия к себе и вместе с тем упорной внутренней работы. Тем не менее, это состояние предшествовало периоду счастливого самоуверенного труда. Неизвестный образ, желание что-то создать, еще не зная что, проявляется в творческой активности (в состоянии устремленности к тому, чтобы приложить к чему-то свои творческие силы и возможности).

Познавательные мотивы проявлялись в повышенной готовности студентов к творческой деятельности, что обычно сопровождалось просьбой помочь довести какую-то деталь до совершенства. Они много читали, смотрели фотографии авторских работ художников, работающих в жанре декоративно-прикладного искусства, необычное наталкивало их на новые замыслы. Знакомство с работами мастеров способствовало появлению у студентов собственных образов. Такое самочувствие готовности к творческой работе возникало на широком мотивационном фоне: реализация своих творческих способностей, утверждение своей социальной ценности в художественно-творческой деятельности.

Рождение образа психологически переживается как большое внутреннее событие, состояние большого подъема, который приносит с собой не только повышенное самочувствие и работоспособность, но дает возможность обозревать будущее произведение без деталей.

В ходе проведения занятий в рамках учебной дисциплины «Современные материалы используемые в ХОМ» мы ненавязчиво вступали в диалоги, содержание которых актуализировало творчество как инвариант любой деятельности, в том числе культуры профессиональной деятельности. Изучение теоретико-прикладных аспектов опыта создания художественного изделия любой сложности способствовало более основательной подготовке учителей широкого профиля, которые в будущем будут способны вести учебные предметы и давать детям дополнительное художественное образование.

2. *Включение студентов в творческую деятельность.*

Творческая деятельность по созданию художественного изделия на тему «История в образах» предполагала усложнение процесса художественно-творческой деятельности с учетом всех ее структурных компонентов *(цель — мотив — содержание — умение — результат),* а также различных вариантов общения преподавателя со студентами, их характеристик, способствующих возникновению субъектной позиции студентов в учебном процессе.

Овладение деятельностью по созданию художественного изделия происходило в условиях осознания студентом процесса ее протекания и усвоения ее элементов. Деятельность обогащалась, «нагружалась» «Я» студента. Отсюда начиналось рождение «Я» студента-творца, культурного деятеля, выход в мир творчества, Я-рефлексию. Изготовление декоративного панно в сотворчестве с преподавателем способствовало творческому самовыражению студента, выводило образовательный процесс на качественно новый уровень (диалог с Другим, воссоздание культуры творческой деятельности в реальном образовательном процессе вуза). Процесс художественно-творческой деятельности по созданию декоративного панно для каждого из студентов был сложным, неоднозначным, многовариативным.

Достижению высокого уровня творческой деятельности способствовали ситуации, в которых преподаватель мог находиться в положении объекта для студентов. Они овладевали не только приемами целеполагания, проектирования, деко-

рирования, но и «приобщались» к культуре творческого мышления преподавателя, анализировали его действия, способы общения, речевой деятельности и т.д.

Элективный курс «Современные материалы используемые в ХОМ» потребовал включения студентов во внеучебную деятельность для обеспечения последовательного «погружения» в мир творчества, народного искусства и культуры, на основе интереса, направленного на профессию педагога.

В учебной работе традиционные методы обучения (*объяснение, показ, упражнение и т.д.*) сочетались с инновационными (*творческое проектирование, моделирование, эскизирование, демонстрация, мастер-класс, творческая лаборатория, творческий проект, диалог культур и т.д.*), использовались активные формы учебной (*урок-образ, урок - творческая мастерская, урок-поиск, урок-диалог, урок-ярмарка и т.д.*) и внеаудиторной (*экскурсии, посещение выставок, музеев, мастерских художников, народных мастеров, подготовка и проведение выставок работ декоративно-прикладного искусства и презентаций,* работа в Internet*)* работы. Общение со студентами строилось с учетом эстетических вкусов, творческих потребностей и индивидуальных точек зрения на творчество каждого студента.

3. Развитие рефлексии творческой деятельности

В отличие от традиционной структуры учебного занятия (показ — объяснение — изготовление — оценка) в создании художественного изделия (декоративного панно «История в образах») рефлексия целостного педагогического процесса была усилена рефлексией каждого этапа формирования творческой активности: воплощение замысла в эскизе (рефлексия); разработка композиции (рефлексия); проектирование и конструирование (рефлексия); материализация образа (рефлексия). Этому сопутствовало использование разнообразных методов обучения (рассказ, объяснение, беседа, дискуссия, упражнение, показ, демонстрация, создание проблемных ситуаций), сопровождающихся в общении эмоциональной отзывчивостью, доброжелательностью, свободой мнений. Учитывалась роль педагога в создании атмосферы сотворчества, сотрудничества.

Апробация вариативных художественных идей обеспечивала наиболее полную реализацию потенциальных творческих способностей личности. Модель учебного процесса как целостная система непрерывного формирования творческой активности студентов позволяла задействовать потенциал других учебных дисциплин и практик, обеспечить реализацию педагогических условий в комплексе.

Таким образом, первый этап характеризовался системой активных действий как преподавателя, так и студента, хотя последний выступал в качестве выполняющего роль деятеля - исполнителя. Результаты изменения мотивационно-ценностной сферы студентов проявились в формировании положительной мотивации на творчество, искусство, профессию учителя, в желании реализовать свои потенциальные педагогические потребности и творческие способности в учебном и внеучебном процессах.

Следующий этап был связан с активным и целенаправленным включением студентов в процесс художественно-творческой деятельности.

Заключительный этап отличался «созиданием» индивидуальной творческой деятельности: участие в подготовке и проведении творческих мероприятий (выставок, экскурсий, презентаций творческих работ студентов позволило студентам усилить собственные творческие позиции, проверить их на практике в работе. Студенты убедились в том, что опыт создания художественного изделия несет в себе огромный педагогический потенциал, способствующий личностному и профессиональному развитию и самосовершенствованию.

Готовность и способность активно изучать декоративно-прикладное искусство подтверждается тем, что все студенты 4 курса с большим желанием посещали элективный курс «Современные материалы используемые в ХОМ», плодотворно вели работу в творческой лаборатории, принимали активное участие в мастер-классах.

В рамках учебной дисциплины «Современные материалы используемые в ХОМ» специально созданные педагогические условия способствовали формированию творческой инициативы студента в художественно-творческой деятельности. Студенты во время учебного семестра работают над творческими проектами, занимаются разработкой художественного произведения на тему «История в образах». Данный вид творческих работ позволяет в полной мере реализовать авторские идеи и продемонстрировать профессиональное мастерство.

В ходе работы над творческим проектом у студентов были сформированы компетентности:

Ключевые: называет мотивы своей творческой деятельности; умеет определять и выстраивать в логической последовательности шаги по проектированию и созданию художественного произведения любой сложности; умеет воспроизводить технологию изготовления художественного произведения в строгой точности и последовательности; осуществляет строгий контроль за своей деятельностью (отслеживает ошибки и проявляет профессиональную рефлексию).

Профессиональные: владеет способами привлечения Другого (будущего ученика) к народному творчеству, развития положительной мотивации будущего ученика к декоративно-прикладному искусству, организации творческого кружка и факультатива по декоративно-прикладному искусству в школе; умеет оценить работу и высказать слабые и сильные стороны своей деятельности.

Предметные: знает как и где найти необходимый ресурс (литературу, материалы, инструменты и т.д) для выполнения творческого задания любой сложности; знает свойства и особенности используемых им различных художественных материалов, может дать им полную и развернутую характеристику; умеет работать с ними используя разнообразные технологии и инструменты; обладает хорошими знаниями по основам декоративно-прикладного искусства и народным промыслам; владеет полными и глубокими знаниями по основам мирового декоративно-прикладного искусства.

На основе результатов учебной работы, организованной в рамках учебной дисциплины «Современные материалы используемые в ХОМ» было установлено, что творческая инициатива студента – это интегративное свойство личности, проявляющееся в действиях субъекта, опережающих внешние требования, побуждающих личность к самостоятельности, самовыражению, самореализации в свободной творческой форме, и таким образом, способствовало повышению качества образования в художественно-творческой деятельности студента.

Уровень сформированности творческой инициативы студента отслеживался в творческой деятельности (увлеченность творческим поиском, удовлетворенность процессом творчества, знание основ художественно-изобразительной грамоты). Опыт реализации содержания художественно-творческой деятельности в образовательной практике Вуза позволяет рассматривать художественно-творческую деятельность как форму проявления творческой инициативы студента, приобретения им собственного опыта создания произведения искусства, отличающегося оригинальностью и субъективной новизной.

Сроки внедрения: период с сентября по декабрь 2010 учебного года.

Инновационная образовательная технология рекомендуется для внедрения в практику художественно-творческой деятельности детей учреждений дополнительного образования, учащихся средних учебных заведений, студентов вузов.

***

Бұл мақала «ХОМ-да қолданылатын заманауи материалдар» элективтік пән ішінде ұйымдастырылған көркем-творчестволық жұмыс арқылы студенттің творчествосын ынталандырып құруға арналған. Элективтік курстың алға қойған бағыт-мақсаттары, педагогикалық шарттары оқу процесінде ұйымдастырылған студенттің творчествосын ынталандырып құру кең суреттелген.

***

This is article devote question formation creative initiative student of artistic- creative activity in an organized manner at limits election educational discipline "Contemporary material utilization in artistic processing materials". Widely description task and problem yea, is also pedagogical conditions, organized at educated process educational year direction on upon formation creative initiative students.

УДК 37.037

Темиргалиева М.Х.
ст. преподаватель, ЗКГУ им М.Утемисова

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННО – ДУХОВНЫХ КАЧЕСТВ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Одним из самых важных в становлении человека является период школьной жизни. Именно в данное время закладываются основы личности человека, формируются и закрепляются практически все свойства его характера, отношение к обществу и самому себе. На это нацелены все школьные предметы. В их числе и физическая культура. Наш предмет, как никакой другой, направлен на формирование личности школьника. Он позволяет познать задатки своего организма, смоделировать разные жизненные ситуации, способы поведения в этих ситуациях, он способствует развитию не только психики и мышечного аппарата, но и культуры человеческого общения [1].

Несмотря на огромные возможности, процесс физического воспитания в школе акцентирован в основном на преимущественное развитие двигательных качеств учащихся. Задачи нравственного и духовного воспитания как бы отодвинуты на второй план. От учителя в первую очередь требуют высокой физической подготовленности подопечных, выполнения ими установленных нормативов. К тому же идеология физического воспитания школьников в значительной степени перенесена из спортивной практики с ее направленностью на волевые аспекты, дух борьбы, соперничества. Все это, конечно, очень важно. Но нельзя воспитать всесторонне развитую личность вне всего объема общечеловеческих нравственных ценностей.

В физическом воспитании сложилась ситуация, когда такие категории, как вера, надежда, любовь, доброта, сострадание, выглядят старомодными. Правда, во всех программах говорится о важности воспитания у школьников искренности, трудолюбия, уважения друг к другу, к старшим, смелости, дисциплинированности, справедливости и др. Но, к сожалению, эти задачи подчас лишь декларируются, не находят практического воплощения в жизни.

Реальная ценность физических упражнений в укреплении здоровья школьников несомненна. Однако полноценное здоровье – это единство телесного и нравственного. Поэтому здоровые мысли, поступки, здоровый образ жизни не менее важны, чем крепкие мышцы, мощное сердце, прочный желудок.

Здесь может возникнуть вопрос: является ли задача формирования духовной сферы школьников такой же первостепенной для физического воспитания, как и задача совершенствования тела, организма, движений? На этот вопрос, как нам кажется, ответ может быть только положительным. Нашему предмету многое дано, многое подвластно. И было бы непростительной ошибкой упустить этот шанс.

Практика доказала, что духовная сфера и телесные показатели – неразрывные составляющие личности. Чтобы ребенок наиболее полно раскрыл свои возможности, нужно воздействовать при его воспитании на телесную и нравственные сферы [2].

Для решения поставленных задач физического воспитания необходимо располагать средствами и методами для их реализации. Это в значительной степени относится и к духовному воспитанию школьников. Особенно важно обратить внимание на методы такого воспитания. Это наиболее сложный аспект работы учителя физической культуры. Тем более, что, по мнению ряда педагогов, специально воспитывать нравственные качества не нужно, поскольку сами по себе упражнения воспитывают определенные свойства личности. Однако практика свидетельствует об ошибочности данного представления. Например, одна и та же подвижная игра при пассивном поведении учителя может способствовать формированию у учеников непременного стремления быть первым без всякого учета интересов окружающих, а может и развить чувство сопричастности со слабым, непременного содействия ему, оказания необходимой помощи. И долг учителя – обязательно должным образом отреагировать на тот или иной поступок ученика.

Воспитать у школьников положительное отношение к высокоморальным поступкам, к нравственной сфере, желание следовать хорошему и противостоять плохому, помогать товарищам, причем делать это по собственному велению, а не под нажимом старших, - задача нелегкая. Одних знаний о нормах нравственного, высоконравственного поведения здесь далеко не достаточно.

Но прежде, чем коснуться каких-то практических сторон деятельности, необходимо в первую очередь выяснить: что же такое духовность? Без ответа на этот вопрос все благие положения могут превратиться в недопустимые педагогические рассуждения.

Как нам кажется, необходимые отличительные черты духовности – стремление к добру, стремление дарить это добро людям, бескорыстное желание помочь им без каких-либо собственных корыстных целей. При этом основным принципом поведения является благожелательность к человеку, уважение его личности, сострадание. Сострадание, - говорил Ф.М.Достоевский, - есть единственный закон человеческого бытия. Нравственная духовность – это добропорядочность, честность, потребность, очень часто побуждающая людей действовать вопреки своим личным интересам, стремление жить во благо окружающему миру. Это достижение внутренней гармонии и гармонии внешнего мира, своеобразный сплав знаний и переживаний.

В итоге нравственно–духовного воспитания видится достижение человеком внутреннего согласия между своими чувствами, своим видением мира и реальной повседневной жизнью; достижения согласия между человеком и другими людьми, между человеком и природой.

В понятие нраственной духовности входят как непременные компоненты нравственность, самосознание, самосовершенствование личности. Нравственно–духовная сфера – это нравственные качества, но как бы более высокого порядка, поскольку направлены не только на собственное «я», но и на окружающий мир.

Какие средства позволяют воспитывать нравственность у ребенка? Думается, что это достигается не какими-то упражнениями, а в большей степени соответствующими примерами, скорее сердцем, эмоциональным началом человека. В.А.Сухомлинский писал, что искусство облагораживания ребенка высшими чувствами и переживаниями является искусством педагогики. Воспитывать – значит действительно вооружать воспитанника способами удовлетворения своих потребностей, которые обладают и максимальной значимостью для данного общества и удовлетворения сущностных сил субъекта. И здесь простые призывы к сознательности несостоятельны. Нужно систематически сообщать способы удовлетворения необходимых потребностей с помощью словесного и несловесного выражения, примеров. Важно, чтобы знания претворялись в поступок, линию поведения школьников.

При этом совершенно необходимо собственное желание, собственное совершенствование личности, основанное совершенствование личности, основанное на собственном видении мира, т.е. собственном мировоззрении. Поэтому самый

первый и необходимый шаг к становлению нравственности каждого ребенка – процесс самопознания. Именно здесь учитель физической культуры может создать все условия, которое будут наиболее благоприятными для становления нравственности учащихся.

Познание своих возможностей как физических, так и нравственных постепенно позволяет ребенку почувствовать себя в окружающем мире среди сверстников по учебе в школе. Этот первый шаг становления нравственно–духовного, представляется очень ценным, поскольку говорит о начале восхождения по лестнице, которая называется самосовершенствованием.

Воспитание у учащихся таких физических качеств как быстрота, сила, выносливость, ловкость и другие являются базой духовного их становления и самосовершенствования и составляют основу многочисленных систем физического воспитания, дошедших до нас через тысячелетия. В единстве с физическими качествами воспитываются и нравственные качества, как основа для духовного совершенствования учащихся.

На уровне физического, т.е. телесного развития начинается осознание собственного «я», познание своих возможностей. Только в движении возникает уникальная возможность познания своего тела и духа, их возможностей и пределов. Ощутив себя личностью, учащиеся начинают сравнивать себя с окружающими, стараются выяснить свое место «под солнцем». Наконец, ученики пытаются соразмерить свои желания, поступки, поведение в соответствии с окружающей обстановкой. Однако здесь нужна кропотливая работа над собственным мировоззрением, как иногда выражаются, «работа ума». Это не простое дело, требующее определенной силы воли, трудолюбия и осмысленных поступков учащихся. Конечно, ученик может и самостоятельно пройти по данному пути, но не всякий учащийся, и не за короткий срок. Помочь в этом своим воспитанникам – задача учителя физической культуры [3].

Процесс самопознания у ученика начинается, бесспорно, гораздо раньше, чем обучение в общеобразовательной школе. Однако психическое развитие интенсивно прогрессирует именно в период нахождения учащегося в школе. Воспитывать самопознание нужно начиная с первого класса. Регулярная двигательная активность, направляемая учителем физической культуры, позволит ученику познать свой организм и его основные свойства. Для этого учитель физической культуры ставит перед школьниками вопросы, ответить на которые можно только приложив старание, попробовав себя в том или ином виде деятельности.

В младшем школьном возрасте духовная сфера еще мало занимает ребенка, да и уровень развития его психики не позволяет надеяться на сколько-нибудь существенное изменение в данной области. Это, разумеется, не означает, что учащиеся могут совершать неблаговидные поступки и их не нужно направлять в формировании нравственности.

Более высокий уровень духовности воспитывается позднее, когда школьники уже способны к самопознанию и самосовершенствованию. К сожалению, процессу самопознания придается сейчас неоправданно малое значение. К нему относятся нередко как к самокопанию, эгоцентризму. Но, хотим мы этого или не хотим, это самый первый шаг к дальнейшему духовному росту.

Примерно с 10-11 лет школьники начинают сравнивать свои возможности с возможностями сверстников. Такое сравнение дает толчок для систематического самосовершенствования в двигательной и нравственно–духовной сфере. В это время начинают приобретать главенствующую роль моральные, нравственные и гуманистические ценности. Нравственная сфера, еще не в полной мере готовая к самосовершенствованию, получает своеобразный фундамент в виде моральных ценностей, нравственных качеств и гуманистических взглядов. Особенно важно создать учащимся специальные ситуативные условия, чтобы становление нравственно – духовного шло на практике. Причем ситуации, складывающиеся в процессе физического воспитания, можно «переигрывать», что в реальной жизни сделать крайне

трудно. Так формируются и закрепляются нравственные понятия. Важным аспектом в этом процессе является сотрудничество учеников между собой и с учителем физической культуры. Творчество учителя может найти свое воплощение в создании так называемой школы поступок.

В старшем школьном возрасте необходимо сформировать у учащихся навыки управления своей психической сферой. Иногда говорят, что эти навыки не являются элементами духовного воспитания. Мы не согласны такой постановкой вопроса. Если всмотреться внимательно в причины неудовлетворенности, а иногда и несчастья многих людей, то окажется, что они не умеют или не хотят управлять своими эмоциями, нередко поддаются эгоистическим порывам. Нравственная духовность же несовместима с распущенностью эмоций, милосердие не может мириться с эгоизмом.

Физическое воспитание в школе отличается созданием особых контактов учителя и его учеников – на уроке, занятиях спортивных секций, соревнованиях, в туристических походах. И все эти контакты представляют собой отличную базу для воспитания и проявления нравственной духовности. Это касается отношения к товарищам, женщине, природе, животным. И хотя духовность нельзя непосредственно передать от одного человека к другому, наш предмет неоднократно дает возможность педагогу создать необходимые условия, климат, атмосферу для нравственно–духовного совершенствования каждого ученика. Начинать формирование нравственной духовности, по утверждению ученых, нужно сразу же, как только ученик приходит в первый класс. Основа для духовного воспитания в этом возрасте – доброжелательное внимание к каждому ребенку. Положительное эмоциональное состояние и доброжелательность учителя физической культуры по отношению к детям позволяют добиваться высоких результатов как в воспитании нравственной духовности учеников, так и в улучшении физической подготовленности. Необходимо воспитывать у младших школьников эмоционально–положительное отношение не только к людям, сверстникам, учителям, родителям, но и ко всему окружающему. Бережное отношение к инвентарю, уход за спортивным костюмом – элементы начального воспитания нравственной духовности у школьников. Совершенно очевидно также, что только в атмосфере радости и доброжелательности у школьника зарождаются такие качества личности, как готовность бескорыстно оказать помощь и умение сотрудничать в школьном коллективе. Задача воспитания нравственной духовности решается тем успешнее, чем больше взрослые проявляют уважения, гуманности и справедливости по отношению к детям. Очень важно, чтобы учитель, работая с младшими школьниками, использовал любую возможность для выражения одобрения поведением ребенка, его положительным отношением к своим товарищам. Проявление стремлений выручить товарища, попытки товарищеского взаимодействия в коллективе должны немедленно и активно поддерживаться. Очень важно поощрять любую попытку сотрудничества между более и менее подготовленными школьниками, что уже само по себе является важным фактором становления духовной сферы.

Воспитание нравственной духовности в подростковом возрасте особенно эффективно при создании упоминавшейся выше школы поступков. Чувства подростков наиболее полно развиваются в совместной деятельности, во взаимоотношениях друг с другом, в общении со взрослыми. Нередко взрослые слишком формально подходят к воспитанию у подростков духовности. Одних только требований типа «Нельзя грубить», «Нельзя лгать» недостаточно для пробуждения подлинных духовных чувств. Обратите внимание, что большинство обращений к школьнику начинается со слова «нельзя». Думается, что педагоги сами настолько устали от запретительных слов, что доказывать их малую эффективность нецелесообразно. Нужно отметить, насколько внимательны и добры они друг к другу, учитель физической культуры, как никто другой, может воздействовать на нравственно–духовную сферу каждого ребенка, так как двигательная деятельность, подчас в

условиях соперничества, наглядно показывает положительные и отрицательные стороны поведения учащихся.

В заключение хочется подчеркнуть, что только усилиями всего педагогического коллектива можно добиться существенных положительных изменений в нравственной духовности школьников. Выйдя из стен школы, они должны показывать примеры доброты, милосердия, справедливости. Ростки духовности, заложенные в детях на школьной скамье, должны дать обильные всходы и не пропасть. Времени на то, чтобы успеть возродить духовность нашего общества, осталось не так много. Если этого не добиться сегодня, завтра может быть уже поздно.

Список использованной литературы:

1.Гримак Л.П. Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности. – М.: Политиздат, 1989.

2.Лесгафт П.Ф. «Руководство по физическому образованию детей школьного возраста». -2-е изд., Ч.2.-СПб., 1999.

3.Родионов А., Родионов В.. Физическое развитие и психическое здоровье. Программа развития личности ребенка средствами физической активности в 1-4 классах. Москва, 2003.

***

Мақалада мектептегі дене мәдениетінің педагогикалық үрдісінің мүмкіндігі, қатысушылардың тек қана дене денсаулығы ғана емес, сонымен қатар, рухани тәрбиелеу мәселесі ашып көрсетілген.

***

In the article are shown possibilities of pedagogical process of physical culture at school, upbringing of not only students' body health but also intellectual development.

УДК 373:96

Бекбаев С. Ш. *- ст. преподаватель,*
Джумагалиев А.Х. *- преподаватель,*
ЗКГУ им М.Утемисова

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ВНЕУРОЧНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ «КЛУБА ВЫХОДНОГО ДНЯ» В СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЕ

Педагогический процесс представляет собой сферу общественной деятельности по передаче старшим поколением младшему поколению социального опыта. В связи с этой функцией педагогический процесс непременно предполагает взаимодействие обучающих и обучаемых. Любой акт обучения посвящен решению какой либо общей или частной задачи. Он представляет собой целенаправленную последовательную смену учебных и воспитательных задач в ходе воздействия его субъектов и постепенное формирование свойств обучаемых в результате усвоения ими содержания социального опыта [1].

Задачи физического совершенствования подрастающего поколения решаются в рамках физического воспитания. Как форма организации двигательной деятельности физическое воспитание характеризуется:

- четко поставленной и социально обусловленной целью, задачами, конкретизирующими ее, и прогнозируемым результатом;
- наличием преобразующего процесса, отвечающего поставленной цели и включающего формы и методы улучшения физических возможностей школьников;
- специфическими условиями и средствами, обеспечивающими эффективность преобразующего процесса в соответствии с принципами физической культуры [2].

Цель физического воспитания и ее прогнозируемый результат связаны с программой социально–экономического развития общества, которая предусматривает всестороннее и гармоничное развитие личности, наиболее полное раскрытие ее физических сил.

Для педагогического эксперимента была разработана программа, включающая: констатирующий эксперимент, который проводился с целью изучения содержания физического воспитания с учащимися младше–школьного и средне–школьного возраста Мичуринской школы–сад. Была проанализирована учебная документация по предмету физическая культура Мичуринской школы–сад. В ходе данного эксперимента путем наблюдений и опроса выявлялись интересы в области физической культуры у учащихся данной школы.

Было проведено анкетирование учащихся младших и средних классов. Всего опрошены 49 учеников. По вопросу анкеты о значении физической культуры для здоровья человека ученики ответили: 85 % учащихся знают, что физическая культура и занятия ею являются фактором укрепляющим здоровье, 12 % учащихся знают, что физической культурой заниматься необходимо, но какими видами спорта заниматься ими еще не определено. По вопросу анкеты о значении видов спорта для развития организма учащихся ответили и выбрали наиболее знакомые им виды спорта 47% учащихся хотели бы заниматься баскетболом. При опросе младших и средних классов на вопрос «Какой вид спорта нам нравится и каким видом спорта вы хотели бы заниматься?» 63% учениц ответили, что им нравится гимнастика, акробатика; 14% учениц хотели бы заниматься волейболом и другими игровыми видами спорта.

Анкетный опрос учащихся показал, что дети младше – школьного и средне – школьного возраста с интересом относятся к занятиям различных видов спорта и хотели бы заниматься ими на уроках и после занятий в свободное от учебы время.

В связи с этим, формирующий эксперимент был организован с целью проверки разработанной программы по физической культуре «Клуба выходного дня школы». В результате был разработан и практически внедрен в работу по физической культуре годовой план-график, который содержал:

- теоретические сведения об оздоровительном значении физической культуры, правилах питания, личной гигиены во время и после занятий физической культурой;
- теоретические сведения по подвижным играм, т.е. знакомили учеников с содержанием подвижных игр и практическим их выполнением на занятии;
- просматривались видеокассеты по шейпингу, предлагалась литература по занятиям аэробикой и шейпингом, а также проводились практические занятия, на которых учащиеся обучались физическим упражнениям для формирования правильной осанки, мышц рук, мышц бедер, ног и стопы и совершенствовались упражнения шейпинг-программы под музыкальное сопровождение определенного ритма. При обучении учащихся подбиралась музыка среднего темпа, а при совершенствовании физических упражнений темп музыки подбирался быстрый. Это позволило проводить занятия в более динамичном темпе. Был составлен план-график внеурочных занятий по физическому воспитанию детей младше-школьного и средне-школьного возраста, который утверждался директором школы и завучем по внеклассной работе с учащимися школы [3].

План – график клуба выходного дня «Грация» Мичуринской школы – сад

Содержание учебной программы	**Номера учебно – тренировочных занятий (2 часа)**																	
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**
Теоретические сведения	+	+	+	+	+		+		+		+		+		+		+	
ОФП		+		+		+		+			+		+		+		+	
Шейпинг	+		+		+		+			+		+		+		+		+
Подвижные игры	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

План-график клуба выходного дня «Грация» Мичуринской школы-сад. В процессе эксперимента ученики знакомились с теоретической частью учебного занятия по физическому воспитанию и затем здесь же в спортивном зале выполняли физические упражнения общей физической подготовки и из программы комплекса аэробики и шейпинга. В начале занятий упражнения выполнялись без музыкального сопровождения, а при усвоении умений выполнения физических упражнений им предлагалось выполнять программу под музыку с использованием музыкального центра. Музыкальное сопровождение поднимало эмоциональное настроение учеников и желание заниматься далее.

Для качественной организации внеурочных занятий клуба выходного дня для учащихся младших и средних классов была разработана программа клуба выходного дня «Грация», предназначенная для учащихся (девочек и девушек) средней общеобразовательной школы. Внеурочные занятия физической культурой включали теоретические сведения об оздоровительном значении физической культуры, упражнения общей физической подготовки (бег, прыжки, прыжки с места, челночный бег 30 м, многоскоки, упражнения с применением гимнастической скамейки), подвижные игры и упражнения из шейпинг – программы, способствующие выполнению режима двигательных действий, включение физических упражнений в ежедневную учебную деятельность, знаний правильного питания, использования физических упражнений для формирования правильной осанки и профилактики сутулости, сколиоза, плоскостопия и т.д. [4].

Основная задача клуба выходного «Грация» заключалась в вовлечении учениц средней общеобразовательной школы–сад в регулярные внеурочные занятия общей физической подготовкой, подвижными играми и занятиями аэробикой и шейпингом, способствующие формированию гармонического развития их растущего организма, укрепления здоровья, повышение работоспособности и воспитанию эстетических и нравственных качеств личности [5].

Второй задачей являлось обучение основам техники движений, формированию и совершенствованию необходимых разнообразных двигательных действий, знаний, умений и навыков в выполнении физических упражнений.

Третьей задачей являлось совершенствование двигательных качеств и связанных с двигательной деятельностью интеллектуальных, волевых и эмоциональных качеств. Внеучебные занятия физической культурой проводились под аудиозапись, что приучало учениц к выполнению физических упражнений в определенном ритмическом темпе.

Четвертой задачей являлось воспитание потребности в регулярных занятиях физическими упражнениями, формирующих пластику, ритм и координацию движений, организации занятий и умений, которые ученицы могут использовать в личной жизни, в привлечении к регулярным занятиям своих сверстниц, пропагандировать подвижные игры, упражнения общей физической подготовки, аэробики и шейпинга, а также применение шейпинг–программы в показательных выступлениях на школьных спортивно–театрализованных мероприятиях.

Пятой задачей являлось воспитание нравственных качеств школьниц, приучение к организованности, дисциплинированности, воспитанию интереса к занятиям по физической культуре внеурочного плана, активность и самостоятельность, в формировании эстетических качеств и чувств, изменении их представлений о внеурочных занятиях, воспитанию их взглядов на собственное здоровье и средства его формирования.

В соответствии с учебным планом с ученицами Мичуринской школы–сад регулярно проводились уроки физической культуры. Программа клуба выходного дня «Грация» позволила вовлечь в занятия физической культуры школьниц в свободное от учебы время, углубить их знания в отдельных видах спорта и использовать современным методом обучения.

Занятия клуба выходного дня проводились 2 раза в неделю (в воскресенье с 10 часов утра и в среду – после уроков в 17.00 часов). На данное занятие отводилось 2 часа внеурочного времени. Каждое занятие начиналось с вводно–подготовительной части, которая включала ходьбу, ходьбу на носочках, ходьбу на пяточках, бег, упражнения на руки и ноги, упражнения на дыхание. После этого ученицы занимались физическими упражнениями развивающего характера, отжимались от скамейки, выполняли физические упражнения на пресс лежа на матах, работали индивидуально и в парах, помогая друг другу. После общеразвивающих упражнений включалась программа упражнений аэробики и шейпинга: упражнения на руки, мышцы туловища, брюшного пресса, бедер под музыкальное сопровождение со средним и быстрым темпом. По окончании выполнения физической нагрузки, ученицам предлагались различные подвижные игры. Это способствовало повышению интереса у школьниц к физическим упражнениям, заинтересованность в их выполнениях, а в процессе игровой деятельности формировался устойчивый интерес к двигательной деятельности.

Целью исследования являлась теоретическая разработка и экспериментальное обоснование процесса физического воспитания учащихся во внеурочное время в Мичуринской школе–сад.

В соответствии с этой целью были поставлены следующие задачи исследования:

1. Определить содержание спортивно–массовой работы в Мичуринской школе–сад;

2. Выявить интересы к физической культуре учащихся младших и средних классов;

3. Обосновать пути улучшения спортивно–массовой работы в Мичуринской школе–сад.

Для решения поставленных задач применялся комплекс взаимосвязанных методов исследования: теоретический анализ и обобщение данных литературных источников; анализ документов по физической культуре Мичуринской школы–сад; анкетный опрос учителей физической культуры и учащихся школы; педагогическое наблюдение на уроках физической культуры и спортивных секциях Мичуринской школы–сад; педагогический эксперимент.

Данные, полученные в ходе исследования были проанализированы и соответственным образом разработана теоретическая и практическая программа внеурочных занятий по физической культуре для учащихся младших и средних классов «Клуба выходного дня школы».

Изучение и теоретический анализ данных литературных источников позволили выяснить, что изучаемая проблема изложена в педагогической, психологической и специальной литературе; определить теоретические основы исследования; выявить содержание урочной и внеурочной работы учителя физической культуры, а также изучить особенности организации и проведения спортивных мероприятий на базе Мичуринской школы–сад; разработать инструментарий исследования и наметить пути решения поставленных задач исследования.

Анализ документов (годового плана–графика уроков физической культуры в младших и средних классах, плана работы по четвертям учителя физической культуры, планов–конспектов уроков по физической культуре, а также документация спортивных секций по легкой атлетике, волейболу и баскетболу, изучение документации по работе учителей физической культуры урочной и внеурочной форм, позволило получить сведения о состоянии данной физкультурной работы в Мичуринской школе–сад).

Педагогические наблюдения на уроках физической культуры и на занятиях в секциях проводилось для определения на практике средств и методов физического воспитания учащихся. Это дало возможность сделать вывод, что двигательной деятельности для отдельных учащихся недостаточно. Им было сделано предложение посещать секцию «Клуб выходного дня школы», где они могли бы заниматься общей физической подготовкой, подвижными играми и занятиями аэробикой и шейпингом в воскресные дни.

Опрос проводился с целью определения интересов учащихся младших и средних классов по разработанной анкете. Опрос проводился во время урока физической культуры в спортивном зале, а также в процессе тренировок в вышеуказанных секциях. Необходимо отметить, что секционной работой охвачены учащиеся в основном среднего и старше–школьного возраста. С младше–школьным возрастом проводятся только уроки физической культуры.

Резюмируя вышеизложенное, необходимо отметить, что в процессе исследования были выявлены интересы у школьников младшего и среднего возраста посредством опроса и изучения их желаний заниматься физической культурой, отдельными ее видами. В связи с этим была разработана программа «Клуба выходного дня» в Мичуринской школе–сад. В нее вошли отдельные виды двигательной деятельности, такие как общая физическая подготовка школьников, ознакомление и проведение подвижных игр, ознакомление и проведение занятий шейпинг–программы. Все это основано на необходимых занятиях, которые учащиеся усваивали на учебных внеурочных занятиях «Клуба выходного дня».

Список использованной литературы:

1. *Матвеев Л.П. «Теория и методика физической культуры» 1991.*
2. *Орехов Л.И., Досмухамбетов Т.М., Кульназаров А.К., Сорокин В.А., Коваленко В.А. Программа комплексного оздоровления населения Республики Казахстан. Учебное пособие, Алматы – Типография «Парламента Республики Казахстан», 1997.*
3. *Клименко Т.И. Современные методики физической подготовки молодежи (шейпинг, атлетизм, фитнесс). Учебное пособие. Уральск, 2009.*
4. *Купер К. Аэробика для хорошего самочувствия. М.: Физкультура и спорт, 1989.*
5. *Лаврухина Г.М. Фитнес: Учебно – методическое пособие. – СПб., 2002.*

***

Мақалада ауылдық жалпы орта білім беру мектептері мен демалыс күндері клубтарда орта мектеп және бастауыш мектептерінің қатысушыларымен қимылды ойындар, шейпинг, ЖДД, тереңдетілген теориялық дайындық жұмыстарын ұйымдастырудың ерекшеліктері ашып көрсетілген.

***

In the article are shown peculiarities of work ways with country school's students on organizing weekend club and profound theoretic training, general physical training, shaping and outdoor games with juniors and seniors.

УДК 796:37.07

Темиргалиева М.Х. *- ст. преподаватель,*
Демченко Л.В. *- преподаватель,*
ЗКГУ им. Утемисова

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОВОСПИТАНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Педагогическая наука требует повышения активности личности будущего учителя в собственном формировании, включения её в самовоспитание которая является средством эффективного самосовершенствования личности, подготовки к профессиональной деятельности. К сожалению, самовоспитание студентов средствами физической культуры в целостном виде оказалось наименее изученным. Как следствие эту форму работы над собой использует весьма ограниченный контингент студентов, отсутствует также обоснованная система педагогического руководства этим процессом. Вместе с тем самовоспитание повышает уровень учебно-воспитательного процесса, служит дополнительным резервом совершенствования личности и во многом определяет долговременный позитивный результат учебно-воспитательного процесса в вузе. Оно в значительной мере содействует формированию социального здоровья, физического совершенства, профессиональной подготовленности, высокой работоспособности студентов в учебно-трудовой деятельности [1].

Определяющими позициями предпринятого исследования были следующие. Самовоспитание средствами физической культурой – результат и условие воспитания, его продолжение и развитие условиями самого воспитуемого. Чем теснее оно связано с другими сторонами развития личности, тем богаче мотивы и результативнее работа над собой. Оно отражает уровень психического развития личности, высокое качество воспитательного процесса при определенном педагогическом руководстве. Самовоспитание – это сознательное, систематическая работа над собой с целью формирования физического совершенства, черт личности, профессиональных умений и навыков будущего учителя и овладения методикой руководства совершенствованием личности на собственном опыте. Многолетние исследование с привлечением студентов позволило разработать методику педагогического руководства самовоспитания и его организации, выделить его ведущие факторы и условия успешной реализации [2].

Педагогическое руководство самовоспитанием осуществляется на протяжении всего периода обучения в вузе. Ведущая роль в руководстве этим процессом принадлежит преподавателю кафедры физического воспитания, который изучает индивидуальные особенности студентов, осуществляет необходимую психолого-педагогическую подготовку, определяет цель, задачи и содержание практической организации самовоспитания, обучает его методам, оказывает помощь в составлении программ и личных планов самовоспитания, стимулирует этот процесс. К руководству данной работы привлекаются кураторы учебных групп, представители спортивной организации, активисты, психологи, педагоги, врачи. Поэтапный процесс становления самовоспитания, представлен в таблице.

На первой стадии основой является учебный процесс по физическому воспитанию; к самовоспитанию предъявляются педагогические требования. Учебно-воспитательный процесс выполняет интегративную роль, объединяя, корректируя и согласовывая все воздействия на личность при всестороннем её изучении. В про-

цессе его у студентов формируется установка на самовоспитание на основе новых знаний о физической культуре и самовоспитании.

На второй стадии самовоспитание приобретает ведущие значение и дополняется дополнительными занятиями (факультативами - СПС) по физическому воспитанию, массовыми оздоровительно-физкультурными мероприятиями. Первый этап связан с психолого-педагогической подготовкой студентов, в ходе которой осуществляется формирование общественно-значимых мотивов самовоспитания: физическое совершенство, приобретение умений и навыков по физической культуре и спорту, необходимых в педагогической деятельности учителя. При этом раскрываются три аспекта самовоспитания: укрепление здоровья и достижение всестороннего физического развития; совершенствование физической подготовленности; овладение методикой руководства самовоспитанием школьников. Звенья этого процесса – его профессиональная направленность, актуализация мотивов работы над собой, самопознание своих возможностей и особенностей. Средства – лекции, беседы, встречи со студентами, занимающимися самовоспитанием. В процессе работы происходит взаимосвязь анализа получаемой информации и самоанализа, обеспечивается осознанность воспринимаемого, что способствует формированию соответствующих убеждений, стремлению к самосовершенствованию [3].

На II этапе студентов обучают методам и приемам работы над собой; выполняются задания преподавателя и собственные по самосовершенствованию; включаются самоконтроль и самооценка результатов физического воспитания и самовоспитания. Исходя из того, что самопознание служит внутренней предпосылкой и стимулом к самовоспитанию, студенты углубленно знакомятся с его методами: самонаблюдением, самоанализом, сравнением себя с другими. В процессе самопознания студенты узнают о том, какие они есть и какими должны стать. Возникает противоречие между предъявляемыми к ним требованиями и их возможностями в данный момент, что неизбежно порождает установку на самовоспитание. С этого момента обучение студентов методике самовоспитания приобретает первостепенное значение. Включение самоконтроля необходимо для наблюдения за намеченной программой собственных действий и их коррекции в соответствии с поставленными задачами. Целесообразно ведение дневника самоконтроля, в котором фиксируются вид занятий физическими упражнениями, характер их выполнения, самоанализ показателей функционального состояния и изменения уровня физических качеств; самооценка выполнения заданий на день; коррективы на будущее. Оценивая выполнение задания за день и характеризуя причину, повлиявшую на его результат, студенты обязательно осуществляют самоанализ волевых качеств личности (настойчивости, решительности, организованности и др.), интересуются, как их можно воспитать. Так возникает взаимосвязь физического и волевого самовоспитания.

По мере формирования мотивов самовоспитания студенты пользуются методом самообязательств, составляют личные планы и программы работы над собой. Организация самовоспитания требует различные формы его стимулирования. Наиболее эффективные из них – отчет перед коллективом учебной группы; сравнительная оценка состояния самовоспитания и развития волевых качеств личности методами самохарактеристик; оценка психологического настроя на самовоспитание; сравнение показателей физической подготовленности.

На III этапе осуществляется постепенная трансформация внешних воздействий во внутреннюю работу личности – самоуправление и самостимулирование. Возникает установка на постоянное самовоспитание; осуществляется переход от управления им к самоуправлению; студенты обладают коррекцией самовоспитания. На этом этапе студентам предлагается включить в личный план общественно–педагогической практики мероприятия по самовоспитанию.

На IV этапе опыт самовоспитания используется для других сторон самосовершенствования личности, одновременного самовоспитания – физического, нравственного, умственного.

Установлено, что к внутренним факторам, определяющим самовоспитание студентов, относятся развитие самосознания, мотивы, опыт работы над собой, уровень физического развития и подготовленности. Внешними условиями выступают педагогические воздействия и требования, отраженные в профессиональной направленности обучения, общественном мнении коллектива, педагогическом руководстве, индивидуальном подходе. Педагогические воздействия, направленные на организацию самовоспитания, преломляясь через внутренние факторы, оказывают решающее влияние на становление и устранение основных противоречий этого процесса. Взаимосвязь и взаимодействие факторов самовоспитания обеспечивают процесс его развития. Профессиональная направленность обогащает мотивы работы над собой; развитие самосознания, уровень физического развития и подготовленности. Внешними условиями выступают педагогические воздействия и требования, отражённые в профессиональной направленности обучения, общественном мнении.

Каждое из условий самовоспитания выполняет свои функции: профессиональная направленность обеспечивает развитие мотивационной сферы; общественное мнение повышает активность самооценки этого процесса; психологическая и практическая подготовка позволяет осознать работу над собой, облегчает плановость, системность и успех в ней.

Стадия	*Этап*	*Учебный семестр*	*Основная направленность работы*
Первая	I	1	Психолого-педагогическая подготовка студентов
	II	2-3	Подключение самовоспитания к системе воспитания
	III	4	Взаимосвязь воспитания и самовоспитания в физическом совершенствовании личности
Вторая	IV	5-10	Взаимосвязь самовоспитания средствами физической культуры с другими направлениями работы над собой

Трехлетний опыт педагогического руководства самовоспитанием студентов по разработанной методике подтвердил ее эффективность и надежность. По результатам опроса студентов, включенных в самовоспитание, систематически использовали его на старших курсах 36,8 % (ранее никто); периодически – 59,7 % (вместо 3,7 %); случайно – 4 (вместо 11,5 %).

Проведенная работа позволяет сделать следующее заключение. В процессе самовоспитания у студентов формируются: оценка сознания и подготовленности; оценка состояния волевых качеств; потребность познания биологической, психологической и социальной сущности человека; познавательная активность в области самовоспитания; мотивационная сфера самосовершенствования. Вырабатываются следующие умения: рационально организовывать режим жизнедеятельности; управлять своим поведением; самостоятельно пополнять недостающие знания; активно использовать педагогические умения и навыки в воспитательной работе с детьми, в общественной жизни группы, факультета.

Взаимосвязь физического воспитания с самовоспитанием проявляется в том, что функции первого включают мотивацию работы над собой, обучение и овладение методами самовоспитания, его коррекцию и стимулирование, взаимосвязь самовоспитания с другими видами работы над собой. Функции самовоспитания в физическом воспитании состоят в интенсификации процесса физического совершенства, закреплении умений и навыков, приобретенных в физическом воспитании, использовании опыта самовоспитания во всестороннем развитии личности [4].

Взаимосвязь физического воспитания с самовоспитанием становится главной предпосылкой процесса физического совершенствования, условием эффективного формирования личности будущего учителя в том случае, когда углубляется мотивация и стимулируется профессиональная направленность самовоспитания в целом, а опыт работы над собой обогащается в процессе психологической подготовке.

Список использованной литературы:

1.Иванов Г.Д., Кульназаров А.К. Физическое воспитание студентов. Учебник – типография «Комплекс», Алматы, 2002.

2.Иванов Т.Д., Кульназаров А.К. Физическое воспитание студентов. Алматы, 2002.

3.Ильина В.И. Физическая культура студента.М.Гардарики,2005 г.

4.Салов В.Ю. Теоретические и методические основы формирования здорового образа жизни учащейся молодежи средствами физической культуры: Автореф. Дис… доктора пед.наук. – СПб., 2001.

***

Мақалада болашақ мамандардың дене мәдениетінің құралдары арқылы өзін-өзі тәрбиелеуі, сонымен қатар, болашақ мұғалімнің денесін жетілдіру, жеке тұлға, кәсіби білігі мен жаңалықтарды қалыптастыру мақсатында өзін-өзі тәрбиелеудің ең маңызды, түсінікті және өзімен жүйелі жұмыстанудың үрдісі ашып көрсетіледі.

***

In the article is shown the process of future specialists self-education by resources of physical cultures and marked the importance of self-education as deliberate and systematic self-work aimed at forming a physical perfection, personal traits, professional skills of future teacher.

УДК 371.3:374.7

Ажиева А.С.
магистр, преподаватель, ЗКГУ им. М.Утемисова

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД С СЕРЕДИНЫ XIX – НАЧАЛА XX вв.

Просвещение, знание являются основой движения общества вперед. Есть только один путь преобразования общества и этот путь прокладывается самими людьми, желающими видеть свое будущее более просвещенным, а значит гармонично развитым, с сохранением культурно-нравственных устоев народа, с развитием духовного богатства и приумножением исторических ценностей.

Нашей задачей является сохранение в памяти общественности истории организации школ, возрождение исторических фактов развития и становления учебно-воспитательного процесса в учреждениях образования, возвращение для потомков имен Учителей, Наставников.

Территория Западно-Казахстанской области расположена на стыке Европы и Азии, что наложило неповторимый и своеобразный колорит на все сферы жизни, в том числе и на развитие образования, Просвещенные люди своего времени всегда выступали за сохранение национальной культуры, за преподавание на родном языке учащихся, за создание на национальных языках учебно-методической и другой литературы.

История убедительно доказала, что образование есть важнейший фактор развития общества. По мере того, как повышается уровень образованности поколений, возрастает динамизм социального, экономического и культурного прогресса,

выводя то или иное государство на передовые позиции. В силу этого оценка обществом исключительной важности вопросов образования, в основе которого находится общеобразовательная школа, является настоятельной и объективной необходимостью. Все большее значение приобретает, в этом плане, разработка вопросов народного образования и прежде всего, общеобразовательной школы Казахстана, как научной и практической проблемы, установление сущности и направленности образования во взаимосвязи со всем ходом реформирования экономической, общественно-политической сферы современного казахстанского общества.

Для обновления общеобразовательных школ Казахстана во всем их национальном многообразии и определения ближайших и перспективных задач перестройки школьного обучения и воспитания, включая вопросы правления народным образованием и восстановление социального статуса учителя, необходимы всесторонний и объективный анализ достижений и просчетов прошлого, выявление и творческое использование положительного опыта школьного строительства в республике. Восстановление исторической правды о школе имеет неоценимое значение для народного образования страны.

При этом в педагогических коллективах республики во главу угла поставлен традиционный принцип, согласно которому только всесторонний учет уроков прошлого является главным стимулятором кардинального изменения сложившейся современной ситуации в учебно-воспитательном процессе общеобразовательных школ. Выведение их из состояния упадка восстановление значения и роли национальных языков вместе с трансформацией обучения основам гуманитарных и естественных наук является важной предпосылкой подъема многонациональной по форме и содержанию культуры Республики Казахстан.

Вторая половина XIX в. имеет исключительно большое значение в развитии просвещения и школьного образования в Казахстане. После окончательного присоединения Казахстана и средней Азии к России и проведения административных реформ в 1867 1868 и 1891 годах в Казахстане объективно создались благоприятные условия для развития просвещения и школьного образования не только среди русского населения, но и среди казахского населения. Если до 60-х годов на территории Казахстана господствовали главным образом мусульманские конфессиональные школы, то в последующий период начинают создаваться и развиваться русско-казахские школы.

Но наряду с этим колонизаторская политика царизма отрицательно сказывалась на развитии культуры казахского народа и, особенно на развитии народного образования среди казахского населения, что в свою очередь не могло не влиять отрицательно и на образовании русских трудящихся.

К началу XIX в. образование в Казахстане как явление общественной жизни находилось в зародышевом состоянии, В редких случаях знать отдавала своих детей на обучение муллам, которые были у них письмоводителями и духовными лицами. Как правило, это были пришельцы из Бухары и Ташкента или Казани и Уфы. Эти «учителя» в большинстве своем сами были малограмотны, умели с трудом читать и писать. Весь багаж их знания состоял в нескольких выученных из Корана сурах.

Обучение у таких мулл в большинстве случаев продолжалось не более 3-4 месяцев в году. В каждой такой «школе» обучались 2-4 Мальчика без определенного плана, программы, системы. Дети ходили в школу по приглашению муллы в те дни, когда он был свободен от других занятий и занимались столько, сколько было угодно «учителю». Весь курс обучения состоял в изучении арабского алфавита и чтении начального простейшего текста из духовных книг, а также в заучивании некоторых текстов. Нередко уже через несколько лет дети не могли толком читать и писать самостоятельно.

Обучение у мулл долгое время не имело заметного общественного значения и считалось частным делом родителей. Казахское общество, в том числе его верхушка, еще не сознавали значения грамотности и образования в обществе, хотя к их

услугам особенно местная крупная знать стала прибегать все чаще и чаще. По традиции считалось, что общество может обходиться услугами приезжих мулл-письмоводителей, которых казахи рассматривали как второсортных людей. Младший жуз в 1813-1814г.г., в своих записках указывал, что у казахов «нет ни школ, ни мечетей, редко кто на своем языке читать и писать умеет». [65]

Усиление экономических и политических связей Казахстана с Россией заметно оживало образовательное дело в крае, которое, однако, оставалось стихийным и не направлялось официальной властью. Исключение составляло Букеевское ханство, где ханская власть, особенно со второй четверти XIX в., довольно ревностно и инициативно выступала за распространение школьного образования в среде зажиточных слоев населения.

Впервые в многовековой истории казахских ханств верховная местная власть покровительствовала просвещению. Несмотря на то, что эта политика была продиктована экономическими и социально-политическими интересами господствующих классов и имела ограниченный характер, в определенной мере она способствовала преодолению отсталости и патриархальщины в отдельных сферах жизни народа.

Джангир первым из казахских ханов понял, что нельзя более или менее эффективно защищать интересы местной феодальной знати без определенного приобщения к знанию, к русскому просвещению и культуре. Должность делопроизводителя, тем более связывалось с умением читать и писать, общаться с русскими торговцами и чиновниками пограничных органов.

Подготовка грамотных людей в системе местной администрации входила в политику хана, направленную на ослабление позиций консервативной части родовой знати на местах, и замены ее новой знатью, преданной хану, а следовательно, и царскому правительству.

В центре образовательной политике хана находилась организация мектебов - начальных школ при мечетях. Была создана сеть духовных пунктов во главе с муллами. Этой мерой достигались две цели. С одной стороны, усиливалось роль ислама, который служит духовным средством обработки населения, а с другой — распространялось начальное образование в аулах.

В исламизации казахского общества определенное влияние на ханскую власть оказывал оренбургский муфтий, на дочери которого женился Джангир — хан, а также его и ближайшее окружение, приглашенное из Татарии и Баш. К середине XIX в. создавалось такое положение; когда каждый род более или менее значительное отделение рода имели своего муллу. Они уже не были, как прежде, самозванцами или людьми свободной профессии. Это были официально утверждено духовые служители, проводящие официальную политику господствующих слоев казахского общества. Каждый из них получал особое ханское предписание называемое указом или открытым приказом, в котором определялись его обязанности по отношению к населению и ханской власти.

Хан намеревался со временем заменить всех татарских, бухарских мулл при местных мечетях представителями коренного населения. В течении 20 лет своего ханствования Джангир, как писал один из русских чиновников, достиг цели: «природными киргизами заменил мулл или кибитках и главной мечети».

Официальные источники, специальные материалы говорят о том, что к середине XIX в. Н территории орды имелось немало первоначальных школ во главе с муллами, в которых преподавался и русский язык. В 40-х годах «почти у каждого богатого и влиятельного в орде человека образовались домашние школы, - указывает один из современников, - в каждой из них обучалось от 10 до 70 человек. Учение всех заключалось в правилах магометанской религии. А в нескольких местах преподавались и русская грамота, и язык».

Русские гражданские и военные чиновники, по службы, тесно соприкасавшиеся с казахским обществом, путешественники, ученые, побывавшие в казахской степи, единогласно выделяют среди всех других Казахстана Внутреннюю орду как

область заметного распространения образования и относительно интенсивно влияния русской культуры. Тяга к образованию, к русской грамоте и культуре стала особенно заметной в Букееевском ханстве в первой половине XIX в. Это было начало, имевшие важное значение для будущего казахского общества. В истории просвещения Внутренней Орды может быть отмечено три главных периода. В первом, со дня перехода киргиз из Азии до конца 1841г., исключительно господствует мусульманская школа; второй период, с 6 декабря 1841г. по октябрь 1868года, ознаменовывается открытием первой русско-киргизской школы в Ханской Ставке, и, наконец в третьем с открытием в 1868 году участковых школ, начинается усиление русской грамотности.

Что касается казахских медресе, то они обычно находились в городах, где имелись постоянные жители и приходские мечети. Однако, наличие приходских мечетей не являлось необходимым условием для существования казахских медресе. Они существовали и там, где не было никаких мечетей. Помещения под медресе обычно строились отдельными «благотворителями», а иногда вскладчину «всеми прихожанами».

Состояние просвещения и школьной сети в Казахстане, а также характер их развития во второй половине 19 века соответствовали политике царского правительства в отношении «образования» казахов.

Но первая правительственная школа специально для казахских детей была открыта по рескрипту Екатерины 2 от 28 февраля 1789 года при мечети у Менового двора г. Оренбурга в 1789 году. Школа была мусульманской, находившейся под надзором правительства, с имамом, муэдзином, кайманом и мударисом во главе. В ней обучали детей грамоте и началам мусульманской религии. Но содержание школы из Уфимской казенной палаты отпускалось 2007 рублей. Контингент школы был установлен в 64 человека, но обучалось детей в ней всегда меньше. Например, в 1809 году её посещало всего лишь 12 казахских мальчиков. Школа не пользовалась популярностью среди казахского населения. Ввиду ветхости школьного здания ученики были переведены в Сеитовскую и Каргалинскую слободу, находившуюся от Оренбурга в 18 верстах.

Школа при Меновом дворе, как и некоторые другие школы, открытые при мечетях, существовали недолго, так как они были безжизненными.

Первым учебным заведением в Оренбургской губернии, куда разрешался доступ казахским детям, был Неплюевский кадетский корпус, основанный в 1825 году. Первыми его воспитанниками были дети казахов из Внутренней орды. В 1840 году в корпусе было установлено 10 стипендий для детей «почётных» казахов, то есть казахских султанов, биев и старшин Внутренней орды, а затем ещё 20 стипендий для детей казахов Оренбургского ведомства.

Таким образом, уже в начале 20 в. Создается система отделов народного образования, которая пытается расширить и поднять уровень образованности и грамотности среди населения. С 1 января 1920 года начал свою работу Уральский уездный отдел образования.

В УОНО были образованы подотделы:

1.общий
2.школьный
3.внешкольный
4.социальное воспитание
5.киргизско-татарский
6.финансовый.

В 1920 –е годы родилась и затем закрепилась в 1930-е годы традиция расширять трудовые обязанности учителя в школе, вне школы, заставлять его вести дополнительную просветительскую, агитационную и организаторскую работу, причем, как правило, на бесплатной основе. Учитель во всей своей школьной и вне школьной деятельности обязан был проводить классовую линию.

Сегодня в условиях кардинального переосмысления узловых событий отечественной педагогики, естественным представляется процесс, когда мы вновь обращаемся к богатейшему культурному наследию казахского народа, волею судеб оказавшихся в едином геополитическом, экономическом и духовным пространстве с русским и другими народами. Явлением повседневной жизни стало то, что на фоне растущего этнического самосознания интерес людей всех национальностей к своему прошлому, своим духовным истокам получил новый импульс. Возрождение традиционной культуры, обращение к историческому опыту своего народа – это закономерное явление, которое имеет место при получении страной независимости.

Становление и развитие системы образования, научной мысли и Казахстане свидетельствуют о зависимости общего хода развития, от задач, которое общество решает. Развитие научной мысли тесно переплетено с имеющимися общественными условиями. Историческая память – это феномен национального сознания, которое передается через общественное образование и воспитание, традиции, ритуалы, пропаганду. Пользуясь недостаточными знаниями истории о многовековой культуре казахского народа, некоторые шовинистические настроенные партии и движения умело манипулировали историческими фактами, что в некоторых регионах привело к локальным временным обострениям межнациональных отношений. Для этого ими целенаправленно подбирались и ставились в центр общественного внимания страницы прошлого, связанные с трагическими событиями во взаимоотношениях народов.

После вхождения в территориально – административную систему Российской империи, западный Казахстан стал представлять собой политическую единицу, выполнявшую определенную функцию. Светские учебные заведения Поволжья в генезисе интеллектуальных представителей казахского народа в середине 19 – 20 в.в. имели огромную значимость, которая заключалась не только в распространении русской грамотности, но и формировании новой генерации казахской молодежи, мировоззрению которых стало свойственное прагматическое восприятие жизни. Для многих казахов высокое положение в обществе, состоятельность и карьерный рост обеспечивались обучением в светских учебных заведениях, исключение составил И.Алтынсарин, который предназначение национальной интеллигенции видел не в культивировании единоличного карьеризма, а в созидании на благо общества.

Таким образом, светские учебные заведения были нововведением в истории образовании Казахстана и выполняемые ими функции в плане формирования национальной интеллектуальной элиты. Однако русскоязычные учебные заведения дополняли процесс формирования национальной духовной элиты западноказахстанской области. Данный процесс начался задолго до начала интеграционных процессов между Западным Казахстаном в состав России; традиционно формирование и просвещение народа происходило в мусульманских учебных заведениях ЗКО.

Мусульманские учебные заведения ЗКО в середине 19 – нач.20 вв. были представлены старометодными новометодными мектебами и медресе. Отличительной чертой между двумя системами образования являлись их цели и методика преподавания.

Анализируя роль и значение мусульманских учебных заведений, можно констатировать о том, что имея в основе воспитания и образования каноны ислама и его источник Коран, в старометодных и новометодных учебных заведениях готовили интеллектуальных духовных созидателей нации.

Таким образом, в процессе формирования и просвещения казахского народа середине 19 – нач.20 вв. историческое значение играли учебные заведения Поволжья, Южного Урала. Оценивая их значимость, необходимо констатировать то, что они являлись начальной ступенью в процессе национального прогресса.

Список использованной литературы:

1. *Абай. Энциклопедия. Алматы. «Атамура». 1995.*
2. *Алтынсарин И. Собр. соч. в трех томах – Т.1ю- Алма-Ата, 1975.*
3. *Аль-Фараби Математические трактаты Алма-Ата, 1972.*
4. *Аль-Фараби Естественно-научные трактаты Алма-Ата, 1987.*
5. *Аль-Фараби Философские трактаты Алма-Ата, 1970.*
6. *Антология педагогической мысли Казахстана. /Сост. К.Б. Жарикбаев, С.К. Калиев. Алма-Ата, 1995.*
7. *Асорендияров С.Д. История Казахстана – Алматы, 1993.*
8. *Бержанов К.Б. Русско-казахское содружество в развитии просвещения. Алма-Ата, 1973.*
9. *Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учебник для студентов средних и высших педагогических заведений. М., 1999.*
10. *Возвращение учителя: О жизни и творчестве Фараби. Алма-Ата, 1973.*
11. *Джуринский А.Н. Зарубежная школа: современное состояние и тенденции развития. М., 1993.*
12. *Джуринский А.Н. История педагогики. М., 2000.*

***

Мақалада XIXғ. ортасы мен XXғ. алғашқы жылдарында Батыс Қазақстандағы білім беру жүйесі дамуының кейбір ерекшеліктері қарастырылған.

***

In this statement distinguished few specifics of the development systems from middle of XIX century till beginning XX century in Western Kazakhstan region.

ӘОЖ 378:001.895

Исмагулова Ж.С.
магистр, оқытушы, М. Өтемісов атындағы БҚМУ

КУРАТОР ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЖЕКЕ ТҰЛҒАҒА БАҒДАРЛЫ ТҰРҒЫ

Дәстүрлі түрде академиялық студенттер тобының кураторының қызмет аясына: ЖОО студенттерінің оқу үрдісіндегі сұрақтарын шешу, оқудан тыс жұмыстар, жеке мәселелер, топтағы тұлғааралық қарым-қатынас, студенттердің әлеуметтік мәнді және қоғамдық қызметке енуіне қатысты сұрақтар қамтылады.

Қазақстандағы жоғарғы мектептің өзгерген жағдайында оқытушының қызметі жаңа мазмұнмен толығып жатыр, жаңа рөлдер, мысалы академиялық кеңесші (нақты студенттің оқу үрдісін ұйымдастырушы біршама құзыретті оқытушылардың ішінен таңдалады, студенттің жеке білім траекториясын анықтауға көмектеседі және оқытудың ең жоғарғы нәтижесін алуды қамтамасыз етуге бағытталған), тьютор (оқытушы-кеңесші), білім беру бағдарламасының кураторы енгізілуде.

Білім беру үрдісіндегі кураторлар оқу курстарының сабақтастығын қамтамасыз етеді және студенттердің оқу пәндерін игеруі және практикалық қызметті игеруге, курстық және дипломдық жұмыстарға даярлауға «қызмет» етуін қадағалайды.

Осылайша, академиялық кеңесшінің, тьютор, білім беру бағдарламасының кураторы білім сапасын жоғарылатуға бағытталады.

Болондық жағдайға байланысты оқытушының жаңа рөлдерінің пайда болуы студенттер қоғамындағы куратордың қызметі, мақсаттары, мазмұны және формаларын қайта қарастыруды талап етіп отыр. Білім берудегі өзгерістерге сәйкес кураторлар институты өзгеріске ұшырауда. Қалыптасқан көзқарас бойынша

кураторға 1-2 курс студенттерінің топ жетекшісі ретінде қараудан алшақтап, барлық курстарда да куратор қызметінің маңызын баса көрсеткен жөн. Өйткені әр түрлі мәселелер бойынша бастапқы курстарда да, соңғы курстарда да мәселелер туындауы мүмкін. Егер бірінші курста, ЖОО бейімделумен, жеке білім траекториясын таңдаумен қиындықтар болса, жоғарғы курста практикадан өтуде, жұмысқа байланысты қиындықтар болады.

Куратордың позициясы курс деңгейіне сай белгілі бір өзгерістерге ұшырап отырады. Студенттік өзін-өзі басқару және белсендендіру деңгейіне сәйкес және басқа да студенттер қоғамдастығындағы куратор рөлі ең алдымен студенттердің инициативасын қолдау. Студенттермен өзара әрекеттесушілерге талаптың өзгеруіне сәйкес, ЖОО тәрбиенің қазіргі міндеттері шешілуде өмірдің жаңа атмосферасы қалыптасады, әлеуметтік мәдени білім беру кеңістігін қалыптастырады [1].

Мәселен, Американдық жоғары білім беру жүйесінде студенттердің өз таланттарын дамыту мен мәдени деңгейін көтеруге тікелей қызығушылығын тудыруға жағдай жасалады. Университеттік музыкалық ансамбльге, хорға, музыка сабақтарына, үйірме жұмыстарына қатысу, арнайы циклда құрылған көркем фильмдерді көруге кинотеатрға бару (әдетте классикалық шығармаларды көру) - мұның барлығы оқу үрдісінде ескерілуі мүмкін. Оқу үрдісінің тәрбие жұмысымен интеграциясының тағы бір үрдісі, өте кең тарап жатқан білім әдістемесі «қоғамға қызмет етуге» негізделген. «Қоғамға қызмет ету» - ол униритеттегі оқу үрдісіне ене алатын негізгі құндылық. Сабақтан тыс жұмыста волонтерлық бағдарламалар интенсивті дамуда, студенттер ұйымдарындағы волонтерлық бағдарлама үлкен қолдауға ие. Оқу үрдісіне «қайтарымсыз еңбек» түрлері белсенді еніп, оған студенттер де үлкен қызығушылық танытуда. Бұл қандай да бір мамандықты жақсырақ түсінуге, зерттеуге мүмкіндік береді. «Қызмет көрсету арқылы оқыту» (service-learning) білім әдістемесін әртүрлі пән мұғалімдері қолдануда. Оның мәні пәнді игерудің барлық кезеңінде нақты мекемеде практикамен үйлесімде білім беру үрдісі.

Соңғы жылдары көшбасшылық бағдарламасы да кең тарап отыр. Көшбасшылықты, көшбасшылық қасиеттерді дамыту АҚШ жоғарғы мектебінің негізгі міндеті ретінде қарастырылады. Зерттеулер сабақтан тыс, қоғамдық жұмыстар жас адамның көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруға тиімді жағдай жасайтынын көрсетіп отыр. Бұл жағдайда көшбасшылық әлеуметтік белсенділікті немесе белсенді өмірлік позицияны білдіреді. Ең алдымен жас маманның мұндай позицияда болуына біздің жұмыс берушілеріміз қызығушылық танытуда. Көшбасшылық қандай да бір жаңа ойлардың, жаңа тұрғының, батыл шешімдердің кепілі іспеттес, бұл әдетте экономиканың дамуын қамтамасыз етіп отырады. Сондықтан да АҚШ университеттері мен колледждерінде көшбасшылық бағдарламасын жүзеге асырып жатырған арнайы бөлімдер бар. Олар тұлға үш негізгі сапаға ие болуы қажет деп санайды. Олар – белсенді өмірлік позиция, адамгершілік және қоғамға қызмет ету қалауы.

Университет өмірі студенттер ұйымдарының мерекелерімен және әртүрлі шараларымен толыққан, оны студенттердің қоғамдық ұйымдарының өкілдері ұйымдастырады (Student Activity Board). Мысалы Солтүстік Каролина университетінде 300 қоғамдық ұйым тіркелген, оның қызметіне 3000-дай студенттер тартылған. Олар арнайы ұйыммен тіркеліп, өз қызметі үшін мүмкіндік алады. Оның ішінде қандай шараны, қай кезеңде өткізу, т.б. Сонымен қатар тіркелген әр қоғамдық ұйым қаржылық және ұйымдастырушылық көмек ала алады. Студенттердің қоғамдық ұйымының өкілдері өз миссияларына сәйкес көшбасшылықты, мәдени әртүрлілікті, сыни ойлауды, шығармашылықты, әлеуметтік өзара әрекетті және қоғамға қызмет ету үшін инновациялық қызметті ендіруді қарастырады.

Куратор да, студенттер де өзара әрекеттесу барысында өткен замандағы өз құндылықтарын жаңа заманның құндылықтарымен салыстыра қарайды және

құндылық бағдарын айқындап, практикалық бағдарын игереді, оны игерудің дағдысын игереді. Бұл білім беру үрдісіне қатысушылардың әрқайсысының тұлғалық өсуі мен әлеуметтік дамуына алып келеді. Өз қызметінде куратор мемлекеттің білім беру стандарттары мен оқу бағдарламаларына сүйенеді және олардың талаптарын ескереді [2].

Бұл моделдің жүзеге асуының принциптері:

- Жетекші қызмет принципі (кураторлық қызмет ретінде);
- Ізгіліктік принципі, қарым-қатынас және кешендік тұрғы принципі (кураторлық өзара әрекет ретінде);
- Жүйелілік принципі жеке дара ерекшеліктерін ескеру, жақын даму аймағына бағдарлану, келісімнің бірлігі және сабақтастық (кураторлық педагогикалық әсер ретінде);
- Мақсаттылық принципі, объективтік принципі, кәсіби мобильділік принципі, детерминация принципі, өзін-өзі дамыту принципі, толықтық пен үздіксіздікті қамтамасыз ету принципі (кураторлық кәсіби шеберліктің қалыптасуы ретінде).

Бүгінгі білім беру тұлғаның еркін дамуына сүйене отырып оның бәсекеге қабілетті болуына жағдай жасауға, кәсіби және әлеуметтік мобильділікті қамтамасыз етуге, қоғамның мамандар элитасын қалыптастыруға бағытталған.

Кураторлық қызметтің осы мақсаттарға сәйкес ұжымның қалыптасуы, студенттердің кәсіби қасиеттерінің қалыптасуы, өйткені ұжымда ғана жеке тұлғаның ішкі күштері мен қабілеттері дамуына, жүзеге асуына жағдай жасалады (коммуникативтік, ұйымдастырушылық, талдаушылық). Бұл жұмыстың белсенді формаларын қолданғанда ғана мүмкін: тренингтік сабақтар, іскерлік ойындар, топтық пікірталастар.

Куратор жоспарлау қызметін атқаратындықтан бұл үшін ұтымды педагогикалық әсер етудің тәсілдерді, әдістерді, формаларды және құралдарды таңдап аламыз. Мысалы, ұжымның бірігуі үшін топтық жұмыс формаларын, ал оқудағы қиындықтарды жеңуде жекелік тәсілдерді қолданған жөн [3].

Студенттердің кәсіби маңызды сапаларын қалыптастыру үшін куратор студенттерге олардың оқу қызметін (танымдық, шығармашылық) көмектесуі қажет, студенттерді мақсат қоюға, өз іс-әрекетін жоспарлауға, оны жүзеге асырудың жолдары мен тәсілдерін таңдауға көмектесуі қажет. Сонымен қатар, ұжымның алғашқы кезеңдерінде куратор өзі шаралар мен іскерлік ойындарды ұйымдастырады, біртіндеп бұл іске ол белсенді студенттерді тартады, ал оқу жылының аяғына қарай жауапты тапсырмаларды бере алады. Бұл арқылы куратор студенттерде мақсатқа ұмтылушылық, қарым-қатынасқа түсуді, өзбеттілікті, белсенділік, ұйымдастырушылық, тәртіптілік, өзара көмек қасиеттерінің қалыптасуына көмектеседі.

Куратор студенттердің психологиялық ерекшеліктерін зерттей отырып, мінез-құлықтың және қызметтің басты түрткісін жеке студенттер бойынша және шағын топтар бойынша анықтайды. Бұл студенттермен қолайлы қарым-қатынас орната отырып, олардың өзін-өзі жүзеге асыруына мүмкіндік береді.

Куратор қойылған мақсатқа сай нәтижені бақылайды және бағалайды, жасалған жұмыстардың сәттілік себептерін, теріс болған сәттерді талдайды, бастапқы міндеттерге түзетулер енгізеді. Осылайша өзінің және студенттердің қызметін басқарады.

Кураторлық қызметтің ерекшелігі куратор бір мезгілде қызметтің субъектісі және объектісі. Бұл сізге өзіңіздің алдыңызға жеке мақсаттар қоюға мүмкіндік береді және оны қызмет барысында қол жеткізуге болады. Бұл мақсаттар педагогикалық және басқарушылық қабілеттердің қалыптасуымен байланысты. Бастапқы кезде бұл шағын міндеттерден тұрса, мәселен студенттермен қолайлы қарым-қатынас орната білу. Кейіннен ол ауқымдала бермек.

Оқытушы өз алдына қандай да болмасын міндеттерді анықтамастан бұрын студенттермен өзара әрекеттесу принциптерін таңдап алу қажет. Бұл принциптерге

төмендегілерді жатқызуға болады: студенттер сіздің мінез-құлқыңыздан алдымен досты, сосын барып басқарушыны көретіндей етіп өзіңді ұстау, мадақтау мен жазалауды ұтымды қолдану, әр студентке жеке тұрғыны табу, студенттің тұрмыстық және оқу мәселелерін шешуге көмектесу, студенттердің қызығушылығымен өмір сүру, қазіргі заманға сай және жақсы көріну. Бұл принциптер педагогикалық өзара әрекеттесуді сәтті жүзеге асыруға көмектеседі.

Тәрбие жұмысымен айналысатын маманның өз ісіне ең алдымен өзі сенгені дұрыс, студенттерді жақсы көріп, олардың әрқайсысында тұлғаны сыйлап және олардың әрқайсысының жетілуіне көмектесе сенуі қажет. Психологиялық тұрғыдан біз өзімізге симпатия тудыратын, бір қырымен өзімізге жақын тұлғаларға тартыламыз. Жалпы тұлғада бізге көп адамдарға ұнайтын қасиеттер қызығушылық тудырады: қайырымдылық, әділеттілік, жауапкершілік, өзбеттілік, көмектесуге даярлық, т.б.

Қорыта келгенде, куратор жұмысы БҚМУ миссиясына сәйкес нарықтық экономика жағдайында жан-жақты үйлесімді дамыған, топта жұмыс жасай алатын және бәсекеге қабілетті маман тұлғаны қалыптастыруға бағытталған.

Алайда, Болон үрдісіне қатысу қазіргі студент психологиясына байланысты белгілі бір қиындықтар тудырып отыр. Оның ішінде кредиттік жүйеге ауысу, өзбетті пәндерді таңдау мүмкіндігін беріп отыр. Бұл студенттің өзі оқу үшін өзбеттілігін және жауапкершілігін қажет етеді. Егер батыстық жүйеде студенттің мамандық таңдауына жауапты қарым-қатынасы қалыптасқан болса, қазіргі қазақстандық жағдайда мұндай жағдай әлі күнге жоқ. Қазақстандық студенттер өздерінің болашақ жұмыс орындарын толық елестете алмайды, сұранысқа сай пәндердің қажеттілігін де айыра бермейді. Бұл жағдайда шешуші рөлді кураторлар атқарады. Алайда куратор қызметі енді қалыптасып жатқан кредиттік жүйеде тәрбие жұмысының өзіндік орнын бекітсе ғана тиімді болмақ.

Демократиялық бастамалармен жас ұрпақты тәрбиелеу арқылы демократиялық қоғамның әлеуметтік негізін, демократиялық бостандықты жасауға болады. Қазақстан қоғам өмірінің барлық сферасында демократиялық түрленудің жүруі тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруының барлық деңгейінде өмірлік қызығушылықтарын қалыптастыруды өзінің мақсаты етіп көреді. Қызметтің тиімді жүруі үшін студент жастардың сәттілікке, әлеуметтік белсенділікке бағдарлануы өте маңызды болып табылады. Сәттілікке, жеңіске жетуге бағдарланған стратегиялық бағдар нақты мақсаттармен байланысты, ол қызметтің мағынасын құрайды. Студенттер арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнамада карьералық өсумен қатар студенттердің аз ғана бөлігі жоғары мәдениетті адам болуға өз қалауларын білдірген. Міне, сондықтан да ЖОО студенттердің рухани және мәдени құндылықтың мәнділігін сезінуге және мұны мақсатты түрде игеруге жағдай жасау үшін тиімді формалар мен әдістерді іздестіріп және жүзеге асыру керек.

Осылайша әлемдік білім кеңістігінде интеграция міндеттерін шешу жағдайында ЖОО тәрбие жұмысының өзектілігі мен мәнділігі азаймай көбейейін деп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие / отв. ред. М.В. Буланова-Топоркова. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2002. – 544 с.*

2. *Богданова Р.У. Многовариантный институт кураторства в вузе: учеб. - метод. пособие №32. – СПб.: Изд-во «Автономная некоммерческая организация «Центр информатизации образования «КИО», 2007. – 104 с.*

3. *Винниченко Н.Л. Педагогические аспекты воспитательной деятельности куратора: учеб.-метод. пособие. – Томск: Изд-во ТПУ, 2007. – 64 с.*

4. *Косов Б.Б. Обобщенность содержания высшего профессионального образования как фактор его развития (личностно-развивающее образование) // Вопросы психологии. – 1995. – № 6. – С. 9–20.*

5. *Мартынова М.Д. Управление процессом профессионального и культурного становления студентов через институт кураторства //Университетское управление: практика и анализ. – 2004. – № 5–6.*

6. *Эффективная организация кураторской деятельности: учеб.-метод. пособ. / Т.П. Царапина, Т.А. Ульрих, И.В. Никулина. – Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 2010. – 147 с.*

***

В статье представлен опыт организации воспитательной работы со студентами Западно-Казахстанского государственного университета, также предлагается ознакомление с некоторыми теоретическими основами деятельности куратора вуза.

Методические материалы статьи адресованы преподавателям высших учебных заведений, кураторам студенческихакадемических групп.

***

The article presents the experience in organization of educatiunal work with students of West Kazakhstan State University, also introduction to some of theoretical basics of activities of a curator of an institute of higher education is offered.

Methodical materials of the article are adressed for attention of lecturers of institutes of higher education, curators of student academy groups.

ӘОЖ 028.5

Зейнетова Д.Б.
магистр, оқытушы, АқМПИ (Ақтөбе қ.)

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Тіл арқылы ойымызды басқа біреуге жеткізуді сөйлеу деп атайды. Сөйлеу – пікір алысу процесінде жеке адамның белгілі тілді пайдалануы. Бір тілдің өзінде сөйлеудің сан алуан формалары болуы мүмкін. Сөйлеу жеке адамдардың арасындағы өзара түсінуді реттестіру үшін, пікір алысу үшін қызмет етеді. Сөйлеу процесі арқылы адам өзінің білімін, практикалық тәжірибесін байытып қана қоймай, сонымен қатар ғасырлар бойы жинақталған қоғамдық тәжірибені меңгеруге де мүмкіндік алады. Ойдың тілі - сөз. Бір сөз арқылы ғана неше түрлі ойымызды сыртқа білдіре аламыз [1].

Адамға тән сөйлеу әрекетінде екі сипат болуы шарт. Бұларсыз сөйлеу өзінің қызметін дұрыстап атқара алмайды. Мұның біріншісі – сөйлеудің мазмұндылығы, екіншісі – оның мәнерлігі делінеді. Сөйлейтін сөзде мазмұн болмаса, ол өзіндік мәнін жояды. Сөздің мазмұндылығы дегеніміз - екінші біреуге жеткізілетін ойдың айқындығы. Ойы саяз кісі бос сөзді болады, оның сөзі де айқын, таза болмайды.

Сөздің мәнерлігі дегеніміз – адамның сөйлеу кезіндегі эмоциялық қалпын білдіре алуы, яғни әрбір сөйлемді өзінің сазымен айта алуы. Халық жақсы сөйлейтін адамдарды «сөзі мірдің оғындай екен» дейді. Мәнерлі сөйлей білудің мұғалімдік мамандық үшін маңызы зор. А.С.Макаренко бұл жөнінде: «Балалар сіздің сөзіңізден өзіңіздің еркіңізді, сіздің мәдениетіңізді, сіздің жеке ерекшелігіңізді сезіне алатындай болуы керек», - дейді.

Сөйлеу дегеніміз – тілді қатынас жасау процесінде өз ойын басқаларға білдіру, басқаның ойын білу мақсатында қолдану деген сөз. Сөйлеу тілдік материалдар арқылы болады және тілдік заң-ережелерге, тілдік нормаға бағынады. Тіл мен сөйлеу бір-бірінен ажырамас бірлікте. Тілсіз сөйлеу жоқ та, сөйлеу жоқ жерде тіл жоқ.

Тіл мен сөйлеуді ғалымдар кейде бірге алып қарастырса, кейде екеуін де бөлек құбылыс деп таниды. Мәселен, немістің көрнекті лингвисі Вильгельм Гумбольдт пен орыс лигвисі И.Э.Бодуэн де Крутенэ тіл мен сөйлеуді жеке-жеке ажырата келіп, олардың адамның ойы мен қарым-қатынасына байланысты қажеттіліктен туған процесс деп қарастырады.

Қазақ лингвистикасында тіл мен сөйлеуге қатысты мәселелерді анықтап, олардың айырмашылықтарын көрсетуге тырысқан тілші Т.Р.Қордабаев: «Сөйлеу дегеніміз – тілді қатынас жасау процесінде өз ойларын басқаларға білдіру, басқаның ойын білу мақсатында қолдану деген сөз» - дей келіп, - сөйлеу тілдік материалдар арқылы болады және тілдік заң-ережелерге, тілдік нормаға бағынады. Тіл мен сөйлеу - бір-бірінен ажырамас бірліктер» - деп, тіл мен сөйлеудің ара қатысын орыс лингвистерінің көзқарастарына байланысты баяндайды.

Психологияда сөйлеуді екі түрге бөледі. Оны төмендегі сызбадан байқауға болады:

Диалогты сөйлеу – ең табиғи пікір алысу түрі, бір-бірін түсінудің негізі. Адамдар арасындағы қарым-қатынас шарты, адам тілінің қажетті құралы.

Диалог екі не одан да көп адамның арасындағы тіл арқылы жасалатын қатысым үрдісі болғандықтан, оның ауызша сөйлесу, ауызекі тіл тұрғысынан өзіндік белгілері және түрлері бар:

1.Диалог адамдардың тікелей бетпе-бет қарым-қатынас жағдайында өтеді.

2.Диалогқа қатысушылар таныс адамдарда, таныс емес адамдарда бола береді.

3.Диалогтың тақырыбына шек қойылмайды.

4.Диалог өмірдің барлық саласынан орын алады.

5.Диалог – күнделікті өмірде кез келген адамның арасында бола беретін қатысым.

6.Диалог дайындықсыз өтетін тілдік қатысым.

7.Диалог адамдардың бір мезгілде бір-бірімен кезек-кезек ауысып сөйлесуі арқылы жүзеге асады.

8.Диалог ауызша сөйлесуге жатады.

9.Диалогқа қатысушылардың тез сөйлеуіне, тез жауап беруіне байланысты ойдың қысқа айтылуы, жеткізілуі тән қасиет, жеткізілмей қалған пікірді контекст, тілсіз құралдар жеткізеді.

10.Диалог шындық өмірдегі қандай да болсын бір жағдаймен байланысты туады.

Монологты сөйлеу – бір адамның өз ойын, білімін ұзақ уақыт жүйелей, сабақтай баяндауы. Монологты сөйлеудің формалары: баяндама жасау, сөз сөйлеу, әңгіме, лекция, микрофон және телевизия камерасы алдында сөз сөйлеу.

Монологты сөйлеуде айтылуға тиісті ой-пікір толық сипатталып, ұзағынан айтылады, әрбір жәйт пен жағдай тыңдаушыларға жете түсіндіріледі. Соған орай ол жүйелі, дауыс ырғақты, екпінді, бет, дене құбылыстары мен қимыл-қозғалыстар арқылы қажетті сөздерді өзгелерге жеткізудің әдіс-тәсілдерін қамтиды.

Монологты сөйлеуде диалогты сөйлесуге қарағанда сөздің мағыналық жағы анағұрлым елеулі түрде өзгеріске ұшырайды Монологты сөйлеу – байланысты, тұжырымды болып келеді. Монолог логикалық ойға қойылатын дәйектілік, дәлелділік сияқты талаптарға бағынады. Бұл ойдың байланыстылығын қамтамасыз ететін бірінші шарт болып табылады. Бұл шартпен тығыз байланысты екінші шарт – сөйлемдерді грамматикалық жағынан мүлтіксіз жатық құру.

Диалогты сөйлеуде аяқталмаған ой, екі ұшты қолданылған сөздер онша ағарылмайды. Өзара қарым-қатынас жағдайы бұл кемшіліктерді жуып-шайып жібереді. Ал монолог ой жүйесінің дұрыс құрылмауын көтермейді.

Монологтың анағұрлым байырғы алғашқы түрі – ауызша әңгіме. Әңгімеде сөйлеуші өзінің көрген-білгендерін, естіген немесе көңілінде түйген жайларды бұдан бейхабар тыңдаушыларға суреттей айтып береді.

Үнсіз сөйлеу – адамның практикалық іс-әрекеті мен теориялық ой-пікірі жоспарланып, белгілі жүйеге салыну. Мұнда ой талқысы, талдау сияқты әрекеттер болады. Іштей сөйлеуде адамның ерні жыбырлап, тілі қозғалады, дыбыс сыртқа шықпайды.

Психолог Т.Тәжібаев: «Ауызша сөз бен жазбаша сөздің арасында үлкен айырмашылықтар бар. Ол айырмашылықтар балалар тілінде айқын көрінеді, - дей келіп, - бұл айырмашылықтардың себебі жазба сөздің өзгешелігінде, оның механикалық құрылысының күрделігінде» дегенді айтады. Жазып сөйлегенде логикалық байланыс күшті сақталады. Бұл сөйлеудің ерекшеліктері:

1.Жазған кезде ым-ишара қолданылмайды.
2.Грамматикалық ережелерді қатаң сақтау ескертіледі.
3.Күрделі ой жұмысын қажет етеді.

Баланың сөйлеу тілінің дамуына негізгі үш фактор әсер етеді:

1. Тұқымқуалаушылық.
2. Орта.
3. Тәрбие.

Баланың жасы өскен сайын психикасы да өседі, сөйлеу мотивтері де күрделеніп отырады. Сөйлеу әрекеті төрт фазадан тұрады:

1.Бағыттау (сөйлеуге даярлық).
2.Жоспарлау (сөйлеу мазмұнын құру).
3.Орындау (жүзеге асыру).
4.Тексеру (бақылау сатысы).

Сөйлесу үшін қатынасу шарттарының бағытын білуіміз керек. Одан кейін айтылатын сөзді дұрыс жоспарлау керек. Келесі фазада қатынасудың мазмұнына байланысты орындау болады. Орындау кезінде ойыңды дұрыс жеткізе білу тиіс, төртіншіден, кері байланысты қамтамасыз ете білу қажет. Егер осы байланыстың түйіні бұзылса, сөйлесуші қатынасу нәтижесіне жетпейді [2.65].

Оқушылардың сөйлеу тілін дамыту мәселелерімен айналысқан Ә.Жүнісбек, С.Рахметова, Р.Әміров сияқты ғалымдардың ғылыми-әдістемелік еңбектерінде арнайы зерттелінді. Оқушыға білім беру барысында сөйлеу тілінің дамуы үшін ғалым-әдіскерлер төмендегідей жағдайды қалыптастыруды ұсынады.

1. Тіл даму үшін бала міндетті түрде үлкен адамдармен сөйлеу қарым-қатынасында болуы шарт.

2. Үлкендердің сөйлегенін түсіну үшін баланың реакциясы болуы тиіс және оны эмоциялық түрде қабылдауы керек.

3. Басқа адамдардың сөзін түсінуден баланың өзінің сөйлеу процесі өте кеш қалыптасатынын ескеру қажет.

4. Баланың сөйлеу тілінің жетілуі – оның өзінің сөйлеуінде тілдің грамматикалық және синтаксистік түрлерін дұрыс қолдана бастауы.

Оқушылардың сөйлеу тілін дамыту үшін жүргізілетін тапсырмалар оқушының білімін дамытушы және әдістемелік міндеттерді жүзеге асырушы. Бұған қойылатын талаптар мынадай:

1. Мұғалім тапсырма құрылатын сынып бағдарламасын, мемлекеттік стандартты, базалық оқу жоспарын толық білуі тиіс.

2. Оқушының физио-психологиялық ерекшелігі, қабілеті, білім деңгейі назарға алынғаны жөн.

3. Тапсырмалар қызықты, баланың ойлау қабілетін дамытатын, көркемдігі жоғары, тілі түсінікті болуы қажет.

Оқушылардың ауызекі сөйлеуі мен ойын жазбаша беру біліктерін арттыру және әр түрлі тілдік талдаулар жасау, біліктерін қалыптастыру үшін бағдарламаға «Тіл және сөйлеу», «Сөйлеу мәдениеті» сияқты бөлімдер енгізілді. Бұл бөлімдер мазмұны сыныптан сыныпқа көшкен сайын күрделеніп отырады [3,14].

Сөзімізді қорытындылай келе, оқушылардың сөйлеу тілін дамыту үшін төмендегідей ұсыныстар айтуға болады:

1. Оқушының сөздік қорын молайтып, сөйлеу тілін дамытатын көркем суреттерді қолдану.

2. Кейіпкерлер бейнесінде жағдаяттылық диалогқа құрылған ойындарды ұйымдастыру.

3. Оқушылардың сөйлеу тілін дамытумен қатар танымдық белсенділігін арттыратын тірек-сызбаларды пайдалану.

4. Оқушыларға берілетін тапсырмаларда тірек-сызбалар, ребустар, қызықты грамматикалық тапсырмалар, көркем суреттермен, т.б. сөйлеу тілін дамытатын жұмыстардың болуы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Уәйісова Г.И. Қазақ тілі.- Алматы:Атамұра, 2001.*
2. *Нұржан Ж. Қазақ тілін оқыту технологиясы. -Алматы, 2003.*
3. *Құлмағамбетова Б., ИсановаА. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. -Алматы, 2000.*
4. *Әбділманова С. Көрнекілікке сүйенемін. //Бастауыш мектеп,1983, №5.*
5. *Әуелбаев Ш. Бастауыш класта оқыту методикасы. -Алматы, 1987.*
6. *Оразбаева Ф.Ш., Рахметова Р.С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі: Оқу құралы. – Алматы: 2005. – 170б.*

***

В этой статье говориться о проблемах развития речи школьников.

***

In this article speaks about problems of progress of speech of students.

ӘОЖ 159.9.01

Қайырғалиев Т.Қ. *- оқытушы,*
Үмбетова Г.М. *- оқытушы,*
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Адам өзі ғұмыр кешіп отырған дүниені өзінің бойындағы біртіндеп қалыптасатын жеке белсенділігі арқылы таниды.

Осындай жеке адамның өзіндік психикалық өміріндегі аса маңызды сапасы болып саналатын қоғамдық белсенділігінің ілкі бастауы ойын болып табылады.

Бұл халықта ғасырлар бойы бірге жасасып келген және қалыптасқан әдеп-ғұрып ойындарына саналатын ұлттық ойындардың бірі. Ойынның сан алуан түрлері бар.

Мәселен, зерттеу деректерінде ойындардың өзіндік даму тарихының бары, соның бірі өзіміз ауылдық жерде ойнаған асық ойыны да мыңдаған жылдар бұрын ойналғандығы аталады [1].

Демек, асық ойыны – ұлттық өнердің бірі. Әуелі аталған ойынның әлеуметтік және психологиялық мәніне тоқталмас бұрын, осындай өзіндік орны бар асық ойынының жалпы мазмұны мен ережесіне тоқталайық.

Бұрын ауылдық жерлерде ерекше байқалған, кейін сиреп бара жатқан бұл ойыннан, адам бойына тек жақсы қасиеттерді сіңіре алатыны сөзсіз. Өйткені асық ойыны баланың бойына ширақтылық пен байқағыштық және мергендік пен математикалық сынды қабілетті арттыруда тигізетін септігі зор.

Асық ойынының да түрлері бар. Атап айтсақ, «хан талапай», «асық ату», «хан жаппай», т.б. кездеседі. «Алшы» деп аталатын асық ойын ережесі бойынша бұған тек асығы бар балалар ойнайды. Ойнаушылар саны жиналған балалар санына қарай шамамен 4-8 балаға дейін жетеді. Ал, ойынның түпкі мақсаты – шеберлікпен және мергендікпен асықтарды ұтып алу [2] .

Көнге барлық ойыншы бір-бірден асық тігеді. Ал ойыншылардың кезектерін анықтау үшін қатысушылардың сақаларын ойынның ішіндегі біреуі жинап алады да иіреді.

Сонда ғана кімнің кімнен кейін асық ататыны анықталады. Иірген кезде алшы түскен сақаның иесі бірінші, тәйке түскеннің иесі екінші, бүк түскендікі үшінші, шік түскендікі төртінші болып белгіленеді.

Тағы бір жайт, егер бірнеше асық бірден алшы не тәйке т.с. түссе, онда алдымен алшы түскенін, содан кейін тәйке, бүк, шік түскенін жеке-жеке иіру керек.

Осылай кімнің кейін екендігі анықталады, сол кезек бойынша ойыншылар сақаларын тағы иіре бастайды.

Иірген кезде сақасы алшы түскен ойыншы асықтарды жинап алады. Көнге асық қайта тігіледі. Ал тәйке түскен сақаның иесі ойыннан шығып қалады. Ал шік, бүк түскен сақалардың иелері, өз кезектерімен көндегі асықты ата бастайды.

Атқан кезде атылған асық пен сақа бір жақты алшы немесе тәйке не бүк, шік түссе, асықты ары қарай ата береді. Қалған басқа жағдайда ешкім де асықты алмайды. Алшы деп аталатын асық ойынның бұл түрінде де асықты ату барысында ойыннан шығып қалатын жағдайда болады.

Егер асықты атқан кезде сақа тәйке түсіп, асық бүк немесе шік түссе, онда сақа аталады да әлгі бала ойыннан шығып қалады. Көндегі асықты сақаның жатқан жерінде тұрып ату керек, ол тәйке түскен сақаны көнде тұрып атуға болады, ал тәйкеге тигізе алмай қалса, онда атқан ойыншы ойыннан шығып қалып көнге тіккен бір асығынан ұтылады.

Осындай алуан түрлі асық ойыны не тағы басқасы, яғни сондай ұлт ойындарының қалыптасуы, тек балаларға ғана керектігімен дамып қойған жоқ, ересектердің де күнделікті тіршіліктегі қозғалысы мен көңіл көтеруіне не демалыс уақытын өткізуін де қолданылған еңбектің бір түрі ретінде дамыды [3] .

Ойын - бұл балалар мен жасөспірімдердің өзінше пайда болып өрістейтін еңбегі деуіміз осыдан. Қай ойын түрі болмасын, оның әлеуметтік жағын атағанда, бала үлкендердің әлеуметтік рөлін түсіне отырып, ол адамгершілік нормаларды игеруге ұмтылады.

Ойын - баланың қоршаған ортаны әлеуметтік қызмет ретінде танып-білуіне, белгілі бір ұстамды тәртіптің көрінісіне ықпал етуші күш.

Ойын баланың танымдық қызметке деген мүдделігін қалыптастырады. Біртіндеп ойын бала бойындағы қалыптасатын бағдарлық мәні бар қызметке араласуына да ынтасын өрістетеді. Ал, ойынның психологиялық мәні жағы осы ойын барысында балада не талап етілетіндігінде, оның тек ойнай білуі емес, сондай-ақ оның өзін қоршаған балаларға да дұрыс қарай білуіне үйретеді.

Асық ойыны да - осындай танымдық ынталануға бағыттайтын амал-жолдары сабақтасып жататын мектепке дейінгі болатын жетекші іс-әрекеттің бір түрі.

Мәселен, «хан талапай», т.б. ойын да бұған айқын көрініс бола алады. Асық ойынында да балалар дәл өмірдегідей белгілі бір іс-әрекет жасауға ұмтылады. Өйткені, балаларда асық ойынында өздерін белсенді ұстауына жұмылдыратын өзіндік күш пайда болады.

Асық ұлттық өнеріміз деуге болады. Бұл ойынды өзіндік мәнімен және орнымен сақтаған жөн. Ойынның мәнін тек ауыл ойыны деп қарамай, оған тиісті шаралардың сақталғаны жөн деу керек.

Атап айтқанда, асық ойынының түрлерін, оның ережелерін насихаттайтын арнаулы мамандардың ой-түйіндері не арнаулы ұлттық ойындарға арналған жинақтың жарыққа келуі, тіпті асық ойынынан “Тоғыз құмалақ” сынды ойын сайысы іспеттес жарыстарды өткізу бірден-бір оның дамуына ықпал ететін шаралар болып табылады. Асық ойыны - тек балалық шақтың белгілі бір кезеңінде жалпы өтетін табиғи құбылыс емес, ол түрлі жас кезеңіндегі балаларды тәрбиелеудің тиімді бір жолы [4] .

Олардың асық ойынының қай түрі болмасын сол ойында жайраңдап риза болып не өзінше ойынды талдауы, белгілі бір қорытындыға келуі сияқты дүниетанымын қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

Біртіндеп есейген өмір жағдайында да балалық шақтағы осындай құндылықтың бір көрінісі ретінде еске түсіруіне көмектеседі. Балалардың өзіне тапсырылған міндеттерден - оқу болса оқуында, еңбек болса атқаратын сол қызметінде, өзін қоршаған ортамен қарым-қатынасында болсын, бәрін де дұрыс шеше білуіне жәрдемдеседі дегіміз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Э.Маккей. Древнейшая культура долины. Изд.иностр.лит., 1957, стр 123.
2.Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. Алматы «Қайнар», 1991.
3.Ұлт ойындары. «Білім және еңбек», 1977, №8.
4.Халық ойындарының тәрбиелік маңызы. «Қазақстан мектебі», 1975, №5.

***

В статье рассматриваются психологические, воспитательные аспекты национальных народных игр, которые являются неотъемлемой частью многовековых этнических традиций. Статья имеет большое психологическое значение воспитательного характера для гармоничного формирования личности детей.

***

The article deals with psychological, educational aspects of national folk games. It has a great psychological meaning of educational character in the formation of children’s personality.

ӘОЖ 339.944.372.821

Жармағанбетова Н.С.
оқытушы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДАҒЫ ЖОБАЛАУ ӘДІСІНІҢ ОРНЫ

Қазақстандық мектептерді жаңарту тұжырымдамасы жалпы білім берудің басым бағыттарын, яғни оқушы мен педагогтың өзара ынтымақтастығы үлгісін оқу үдерісінде қалыптастыру мен әртүрлі оқу іс-әрекетін қамтитын оқыту әдістерінің үйлесімділігі негізінде жүзеге асырылуы тиіс екендігін анықтап отыр. Білім беруді дамытудың жалпы тенденциялары оқушылардың білімі мен біліктерін елеулі түрде көтерумен шектелмейді, сонымен қатар олардың мәдениетін, қабілетін,

шығармашылық мүмкіндігі мен өзіндік қасиетін максимальды дамытуды, бала денсаулығын сақтап, нығайтуды, адамгершілік құндылықтар жүйесін қалыптастыруды көздейді. Осыған орай оқыту технологияларын жаңарту, педагог мамандарының шығармашылық бастамасына қолдау жасау талап етілуде. Жеке тұлға қалыптастыруда жаңаша оқытудың әдіс-тәсілдерін іздестіру пәндік білім аймағында игерілетін білімдерімен анықталады. Бәсекеге қабілетті білім беру кеңістігін құруға бағытталған қазақстандық білім беру реформасы бағыттарының біріне жалпы орта білім берудің негізгі деңгейіндегі 8-9 сыныптарында ұйымдастырылатын жобалық зерттеу жұмысы болып табылады.

Жаратылыстану пәні жалпы орта білім беретін мектепте қоршаған табиғат құбылыстары мен жаратылыстанудың заңдылықтары туралы алғаш түсінік қалыптастырады. Онда интеграцияланған «Жаратылыстану» курсында жоғарғы сыныптарда оқытылатын биология, физика, химия, география, экология пәндеріне қажетті білім негіздері мен іскерлік дағдылары қарастырылады. «Жаратылыстану» ғылымы табиғатты тануда, техника мен технологияның өрлеуінде, әлем жайындағы түсінігін қалыптастыруда, қоршаған орта мен адамның арасындағы қарым-қатынасты дамытуда үлкен рөл атқарады. Жалпы орта білім беретін мектепте «Жаратылыстану» пәнін оқытудың келесі міндеттері бар:

– оқушылардың санасында қарапайым ғылыми ұғымдарды қалыптастыру арқылы оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыру:

– қоршаған табиғи ортадағы болып жатқан құбылыстарды түсіндіруде, жаратылыс ғылымдарының мәліметтерін пайдалануды, қоғамдық және ғылыми проблемаларын осы заманғы ғылыми деректер бойынша оқып, үйрену;

– оқушыларға туған елдің табиғат жағдайы, топырағы, өсімдік, жануарлар дүниесі жайлы мәлімет беріп қоймай, олардың ой-өрісін, ойлау қабілетін дамыту, болашақ өмірдегі материалистік көзқарастарын қалыптастыру, түйсіну әрекеттерін жетілдіру.

Педагогикалық процестің маңызды құрам бөлігі – мұғалім мен оқушы арасындағы жеке адамға бағытталған өзара қарым-қатынас. Бұл ретте оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктері мен танымдық белсенділіктерін және практикалық қабілеттерін арттырудың бір жолы ретінде *жобалау әдісін* алуға болады.

Жобалау әдісі арқылы әрбір оқушының қызығушылығы мен қабілетін ескеру, оқытудың іс-әрекеттік мәнділігін арттыру, білімнің практикалық бағытталуын күшейту, оқу материалдарының мазмұнын оқушының өмір тәжірибесіне жақындату, оның өз бетінше оқу және ізденушілік қызметін кеңейтетін жағдайлар туғызу білім сапасын арттырудың пәрменді тәсілдері болып саналады.

Педагогикада жобалау әдісі ХХ ғасырдың 20-шы жылдары АҚШ-тың ауыл мектептерінде пайда болған. Жобалау әдісінің негізін салушылардың бірі ретінде Дж.Дьюи танимыз. Ал орыс педагогтарынан жобалау әдісін алғаш болып практикада жүзеге асырғандардың ішінен С.Т.Шацкийді айтуға болады. Қазіргі кезде жобалау әдісі көптеген ғалымдардың жұмыстарында қарастырылған, мысалы, Г.К.Селевко, И.П.Подласый, Е.С.Полат, М.В.Кларин, М.Р.Ковжасарова, С.М.Бахишева.

Жоба белгілі бір тақырып бойынша құрастырылады. Ол оқушының қызығушылығына орай таңдалуы мүмкін. Жоба құрылымын төмендегідей көрсетуге болады:

- нақты нәтиже шығару жобасы;
- нақты мәселенің анализі;
- нақты уақыт белгілеу;
- жұмыс жүргізу жобасы;
- нәтиже шығару.

Жобалау жұмысын орындаудағы талаптар төмендегідей:

– Оқыту жобасының классификациясын таңдау;

– Жоба презентациясын дайындау;

– Жобаға баға беру критериилерін айқындау;

– Жасалған жобаның нәтижесіне баға беру;

– Жобалау әдісін оқытудағы мұғалімдердің мақсаты мен міндеттерін айқындау.

Жоба өзінің құрамы бойынша мини-жоба, моно-жоба, пәндік, пәнаралық болып бөлінеді. Мини-жоба бір пән негізінде ғана ұйымдастырылса, пәндік жобалар факультативтік сабақтар аясында қолданылады. Ал пәнаралық жоба бірнеше пән негізінде құрылады.

Қатынас құралы бойынша жобалық жұмыс дара және топтық болып бөлінеді. Топтық жобаны сыныпішілік, мектепішілік, аумақтық және халықаралық деп бөлінеді. Жобалық жұмыс ұйымдастырылу ұзақтығына қарай мини-жоба - 1 сабақтық, қысқа мерзімді жоба – 4-6 сабақтық, апталық – 30-40 сағаттық, ұзақ немесе жылдық жобалар деп бөлінеді.

Жобалық жұмыс қорытындысының келесі түрлерін көрсетуге болады: ғылыми жұмыс, іскерлік ойын, видео-фильм көрсету, танымжорық, бағдарлама, ғылыми конференция, театр көрсетілімі, тарихи немесе әдеби диалогтар, спорт ойыны, спектакль, жарнама, пресс-конференция, т.б.

Соңғы жылдары жобалу жұмысына сәйкес республикамызда ғылыми жоба сайысы оздырылып жүр. Оған дәлел ретінде М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің жаратылыстану-математика факультетінің география кафедрасының ұйымдастыруымен өткізілген облыстық мектеп оқушыларының арасындағы «Менің өмірімдегі география» атты ғылыми жобаны айтуға болады.

Бұл ғылыми жобаның мақсаты оқушылардың жобалық зерттеу жұмысына деген қызығушылығын арттыру арқылы әртүрлі проблемаларды шығармашылық тұрғыда өз беттерімен шешу және өзін-өзі дамыту мүмкіндіктерін ашу болды.

Ғылыми жобаның міндеттері:

§ география пәнінің әртүрлі проблемаларына қатысты ғылыми жобаларды қорғау арқылы ғылыми-зерттеу жұмыстарының әдістерін қолдануға мүмкіндік беру;

§ туған өлке материалдары негізінде экологиялық сауаттылығын арттыру;

§ әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс жасау дағдысын қалыптастыру.

Ғылыми жобадан күтілетін нәтиже:

География пәні мазмұнын жақсы меңгерген, өз бетімен шығармашылық тұрғыда жұмыстанатын, алған білімін әртүрлі проблемаларды шешуде тиімді қолданатын, коммуникативтік икемділігі қалыптасқан жеке тұлға. М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің география кафедрасының осы бағытта жүргізген жұмысына тоқтала келе, келесі тұстарын айта кетуге болады.

2008 жылдың 24-28 наурыз аралығында аталмыш университеттің география кафедрасында мектеп оқушыларының арасындағы «Менің өмірімдегі география» атты облыстық ғылыми жоба бойынша конкурс өтті. Конкурсқа түскен ғылыми жобаның жалпы саны - 39. Соның ішінде 10-ы ауыл мектептерінен қатысты (6 – Тасқала ауданының жалпы білім беретін мектептері, 4 – Казталовка ауданынан: 2 – Ғ.Қараш атындағы Қараоба мектеп гимназиясы, 2 – М.Жүнісов атындағы жалпы білім беретін орта мектеп). 29 ғылыми жоба жұмыстарын қала мектептерінің оқушылары ұсынды (№6, 20, 43, 24, 42, №28, №33, №16, №34, №13, №21, №35, №8, №12, №44, №5).

Ғылыми жоба бойынша жұмыстанған оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарының 28,2% – экологиялық проблемаларды, 7,6% - демографиялық жағдайларды, 25,6% – туризмді дамыту проблемаларын, 7,6% – климатты болжауды, ал 31% – саяси-экономикалық география бөліміне қатысты проблемалардың ерекшеліктері мен бүгінгі күннің маңызды мәселелерін зерттеуді басты объект ретінде алған.

Жобаны қолдануда оқушылардан күтетін нәтиже ретінде проблемаларды өз беттерімен шығармашылық тұрғыда шешуге қабілетті оқушылардың:

- ақпарат құралдарымен сауатты жұмыс жасауы;
- алған білімін практикада қолдануы;
- өз білімі мен мәдени деңгейін көтере алуы;
- коммуникативтік икемділіктің нормаларын көрсете білуі қарастырылады.

Оқушылардың жобалық жұмысқа деген қызығушылығын арттыру үшін, әртүрлі арнайы әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы олардың жоба тақырыбына деген мотивтерін тудырып, материалды түсінуін қамтамасыз ету қажет. Болашақта осы сияқты жұмыстарды ұйымдастыруда облыстық және қала мектептеріне жоба туралы нақты ақпаратты уақытылы жеткізуді қолға алу керек деп есептеймін.

Мектеп қабырғасында оқушыда зерттеу, іздеу, анықтау, дәлелдеу, т.б. дағдылары қалыптасып, жобалау әдісі негізінде оқушы уақытты ықшамдауды үйренеді. Бұл келешекте оқушының өз өмірінің менеджері болуына аса қажетті икемділіктің бірі деп айтуға болады. Қорыта келе, бұл жобаның болашақта оқушыға берері зор деп ойлаймын, себебі оқушы болашақ студент ретінде ғылыми жұмысқа қызығушылығын арттыра отырып, ғылыми ізденіс бағытында жұмыстануға тәжірибе жинақтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы, Білім-Образование, №1, 2004.

2.Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Жалпы орта білім. Негізгі ережелер. – Астана, 2006.

3.Бахишева С.М. «Педагогикалық білім беру жүйелерін басқарудағы жобалау. Конференция материалдары». Орал, М.Өтемісов атындағы БҚМУ, 2007.

***

В данной статье рассматривается проектный метод обучения как основа научно-исследовательской работы учащихся общеобразовательных учреждений. Метод проектов направлен на освоение учащимися способов деятельности, составляющих коммуникативную, информационную компетентность и компетентность разрешения проблем как результаты 12-летнего среднего общего образования.

***

This article discusses the design method of instruction as the basis for the research work of students of educational institutions.

Method of projects aimed at developing students ways of constituting the communicative, informational competence end problem-solving competence as the results of twelve-year secondary education.

ӘОЖ 371.3:371.23

Ауелбаева Н.Ж.
оқытушы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

КРЕДИТТІК ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Кредиттік оқыту технологиясы бойынша оқу үдерісін ұйымдастырудың ережесіне сәйкес, кредиттік оқыту технологиясы дегеніміз - білім алушы мен оқытушының оқу жұмысы көлемінің біріздендірілген өлшем бірлігі ретінде кредитті қолдану арқылы, білім алушының пәндерді таңдауы және реттілікпен оқуын өз бетінше жоспарлауы негізінде оқыту.

Қазіргі кездегі ақпараттық қоғам жоғарғы оқу орындарының алдына өз бетінше керекті білімін ала алатын және оны практика жүзінде қолдана алатын; өз бетінше сынмен ойлауға, нақты жағдайда туындайтын мәселелерді көре білетін және оларды шешу жолдарын іздей алатын; ақпаратпен сауатты жұмыс істеуге

қабілетті; әр түрлі әлеуметтік топтарда, ұжымдарда жұмыс істей алатын; өз бетінше ой-өрісін, мәдени деңгейін дамыта алатын қабілетті мамандарды тәрбиелеуді талап етеді [1].

Кредиттік оқыту технологиясын пайдалану арқылы оқу үдерісін ұйымдастырудың басты міндеттерінің қатарына: білім көлемін біріздендіруді, оқытуды барынша дараландыру үшін жағдай туғызуды, білім алушылардың өзіндік жұмыстарының рөлі мен тиімділігін күшейтуді, білім алушының оқудағы шынайы жетістіктерін оларды тиімді бақылау рәсімдері негізінде анықтауды жатқызамыз. Кредиттік оқыту технологиясының негізгі міндеттерінің ішінде - оқытудың интерактивті әдістерін пайдалану, білім беру бағдарламаларын меңгеруде білім алушылардың өзіндік жұмыстарын жандандыруды атап өткен жөн.

Кредиттік технологиялық оқыту үдерісінің сапасын көтеруі мен сол үдерісті реттеу үшін студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың мәні өте зор. Студенттің дербес ойлауын, танымдық белсенділігін туындату үшін жағдай жасайтын кез келген жұмыс түрі өзіндік жұмыс деп аталады. Кең мағынада алғанда, өзіндік жұмыс дегеніміз – студенттің оқу аудиториясындағы және одан тыс та, оқытушының қатысуымен және оның қатысуынсыз да дербес орындалатын барлық жұмыстары.

Студенттердің өзіндік жұмыстары:

1. Негізгі аудиториялық сабақ барысында – дәрістерде, практикалық, семинар сабақтарында, зертханалық жұмыстарды орындауда;
2. Оқытушының бақылауымен жүргізілетін өзіндік жұмыстар - оқу мәселелері бойынша жоспарлы кеңестер беруде, шығармашылық байланыстар, сынақ, емтихандар, академиялық қарыздарын жою кезінде, т.б;
3. Кітапханада, үйде, жатақханада оқу және шығармашылық, жеке үй тапсырмаларын, ғылыми-ізденушілік жұмыс орындау барысында жүзеге асырылатын өзіндік жұмыс.

Өзіндік жұмыстарды құрылымдық 2 бөлікке бөлуге болады: оқытушының жетекшілігімен жүргізілетін өзіндік жұмыс және оқытушының тікелей бақылауынсыз студенттің өз қарауы бойынша ұйымдастыратын өзіндік жұмысы (дәріске, лабораториялық, практикалық сабақтарға, коллоквиумға әзірленуі, т.б). Оқытушының жетекшілігімен жүргізілетін өзіндік жұмыс студенттің кәсіби өзін-өзі дамытуға нысаналы даярлығын дамытуды педагогикалық тұрғыда қамтамасыз етеді. СӨЖ-ның мақсаттары – студенттерде өзіндік шығармашылық еңбекке дағдыларын қалыптастыру, қазіргі заманғы құралдарды пайдаланып, кәсіптік тапсырмаларды шеше білу, өзінің білімін үздіксіз жетілдіру, жұмыс уақытын жоспарлау және ұйымдастыру тәжірибесін алу және ой-танымын кеңейту.

СӨЖ-ын ұйымдастыру технологиясының элементтері: СӨЖ-ын жоспарлау, әдістемелік қамтамасыз ету, бағалау және тексеру, талдау жасау мен оны жетілдіру. СӨЖ-ын ұйымдастыру үдерісі, оның технологиясы мына факторларға тәуелді: СӨЖ-ның дәріс және практикалық сабақтарға бағытталуы, пәннің нақты тақырыбын қарастырғанда СӨЖ-ның орнын белгілеу, СӨЖ-ның нысандарын дұрыс талдау,тапсырманы орындау үшін қолданатын әдістемелік нұсқаулар, СӨЖ-ның әртүрлі сабақтармен сәйкестігі [2].

Кредиттік оқыту жүйесі бойынша студенттің өзіндік жұмыстарының (СӨЖ) әр алуан түрлері ұйымдастырылады. Ол - оқу-әдістемелік әдебиеттерді өз бетінше оқу, аудиториялық сабақтарға дайындалу, рефераттар, сырттай оқу бөлімі студенттерінің бақылау жұмыстары, шығармалар, есептер, тесттерді дайындауды қарастыратын сабақ түрі, жеке консультациялар, кейбір тақырыптардың тереңдетіліп оқытылуы, коллоквиумдар, интернет желісіндегі жұмыс, т.б.

СӨЖ-ның аудиториядан тыс түрлері әр алуан: берілген тақырып бойынша рефераттар, баяндамалар, т.б жазба жұмыстарын орындау. Студентке тақырып таңдау құқығын ұсынған дұрыс. Үй тапсырмаларын орындау – жаттығулар орындау, есеп-тапсырмаларды шешу (мысалы, ситуацияларды, казустарды), мәтінді

аудару, глоссарий құру, әдеби дереккөздерді іріктеу, оқу, сызбанұсқалар, кестелер тәрізді әртүрлі графикалық жұмыстар орындау, студенттің дербестілігі мен бастамашылдығын дамытуға арналған әртүрлі жеке тапсырмалар орындау. Жеке тапсырма әрбір студентке немесе студенттердің бір бөлігіне берілуі мүмкін: курстық жұмыстарды орындау, ғылыми-теориялық конференцияларға, байқаулар мен олимпиадаларға қатысуға әзірлену, т.б. Студенттердің аудиториядан тыс СӨЖ-на оң көзқарасын қалыптастыру үшін СӨЖ-ның әрбір кезеңінде жұмыс мақсатын түсіндіру, бұл мақсаттарды студенттердің ұғынғандығын бақылау қажет, біртіндеп олардың өзінде мақсат таңдау, міндет қою іскерліктерін қалыптастыруға болады.

Жоғарыда атап өткендей, аудиториялық өзіндік жұмыс негізінен дәріс оқу кезінде, практикалық, семинар сабақтарын жүргізу, лабораториялық практикум орындау барысында жүргізіледі. Дәріс курсын оқу кезінде проблемалық сұрақтар қою арқылы, нақты тақырып бойынша сұрақтармен, тестілік сұрақтармен студенттердің материалды игеруін бақылау қажет. Практикалық, семинар сабақтарында СӨЖ-ның әр алуан түрлерін қолдану оқу үрдісін қызықты етеді, студенттердің белсенділігін көтереді. Сондықтан, семинар сабақтарында интерактивті оқыту әдістерін қолданған жөн. Лабораториялық практикумдарды орындауда да белсенді оқыту әдістерін кеңінен қолдануға болады [3].

Әр пәннің СӨЖ-ның түрін және нысанын таңдау пәннің талаптары мен мақсатына сай болу керек. СӨЖ қазіргі заманғы мамандар дайындау талаптарына сай болуы үшін кафедраның оқытатын пәндері бойынша жоспарлаған СӨЖ нысандарының тізімі алуан түрлі интерактивті оқыту әдістерін (кафедраның мамандануына сай) қолдану керек.

Студенттердің өзіндік жұмыстары – оқу үрдісінің ең маңызды компоненттерінің бірі болғандықтан оған үлкен көңіл бөлудің маңызы зор. СӨЖ жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау және сараптау оқу үдерісін ғылыми ұйымдастырудың маңызды құрамды бөлігі болып табылады, ол оқу жұмысының толық басқарылуын және қажетті тиімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. СӨЖ үдерісі инновациялық технологияларды пайдалануға негізделуі қажет.

Интерактивтік оқыту әдістері: «Миға шабуыл», «Класстер», «Шағын топтарда жұмыс істеу», «Бұрыштар», «Құндылық желісі», «Галереяға шарлау», «Презентация», «Рөлдік ойындар», «RAFT», «Автор үстелі», «Жаттығулар (логикалық есептер)», «Топтық мозаика», «Тор», «Қос жазба күнделігі», «Мен зерттеймін», «Т кестесі», т.б. Интерактивті оқыту білім алушылардың бірнеше қабілеттерін дамытады: өз пікірін құру және оны айту, басқа адамның пікірін сыйлау, оқу материалын нақты зерттеу; оқу материалына шығармашылық көзқарас, үлкен аудиторияның алдында сөйлеу және өзінің көзқарасын дәлелдеу, алынған ақпаратты талдау, өзіндік және табысты жұмыс істеу қабілеттілігін дамыту, өзінің жеке даралығын көрсету.

СӨЖ материалдары кафедраның профессорлық–оқытушылық құрамымен құрастырылады және мынадай құжаттардан тұрады: пәнді оқудың барлық кезеңдеріне есептелген СӨЖ тақырыптары; типті және оқу жұмыс бағдарламаларының негізгі бөлімдеріне сәйкес келетін тапсырмалар жүйесі; эссе, баяндамалар, проблемалық тақырыптар, аннотациялар және т.б. жұмыстардың тақырыптары; негізгі және қосымша әдебиеттің тізімі; кеңестік көмектің түрлері, бақылау түрлері; бағалау критерийлері, жұмыстың ұсынылатын көлемі, оны орындаудың ұсынылатын мерзімдері.

Студенттердің өзіндік жұмысына тапсырмалар ауызша және жазбаша нысандарда берілуі мүмкін. Студенттердің өзіндік жұмысы үшін тапсырмалардың мысалдары:

1. Жазбаша жұмысты дайындау (эссе, баяндама, бақылау тапсырмасы).

2.Библиографиялық мәліметтерді өңдеу (картотека құрастыру), кітаптарды, мақалаларды, препараттарды аннотациялау.

3. Іздеу-зерттеу сипаттағы тапсырмаларды орындау (интернет арқылы).

4. Салыстырмалы-баламалы кестелерді дайындау.

5. Проблемалық мақала бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді терең сараптау.

6. Семинар жұмысына қатысу: семинардың баяндамасының конспектісін, рефераттарды дайындау, тапсырмаларды орындау.

7. Лабораторлы-практикалық сабақтар: нұсқауларға және әдістемелік нұсқауларға сәйкес экспериментті өткізу және қорытындысын шығару.

8. Өзіндік, бақылау жұмыстарын орындау барысындағы СҒЗЖ, ғылыми жобаны дайындау және теориялық қорытындылардын қолдану (ғылыми конференция арқылы).

9. Практика барысында материалдарды бақылау және жинақтау бойынша тапсырмаларды орындау: альбомдар, хаттамаларды құрастыру, т.б.

Студенттердің өзіндік жұмысын орындауға оқытушының жетекшілігі мынадай жолдармен жүргізіледі: ағымдағы сұхбат және бақылау, кеңестер, оқытушының СӨЖ-ын түзетуі, студенттердің қарама–қарсы рецензиялауы, дискуссия, сараптама, рецензиялау, оқытушының бағасы, қорытынды шығару және т.б.

СӨЖ қорытындылары жазбаша эссе, глоссарий, баяндама, бақылау, жазбаша жұмысы, ғылыми мақала, аудио-бейне есептер, шығармалар және т.б. түрінде; сонымен қатар практикалық тапсырма альбомдар, хаттамалар, аннотациялау, лабораторлы тәжірибені енгізу және т.б. түрінде тапсырылуы мүмкін. СӨЖ қорытындылары студенттердің ғылыми конференциясында, студенттердің ғылыми ұйымының отырыстарында, олимпиадаларда, сабақтарда, кафедра сайтының СӨЖ бөлімінде көрсетілуі мүмкін.

Оқытушылар әр пәннің оқу-әдістемелік кешенінде студенттердің өзіндік жұмыстары бойынша өзіндік жұмыстарды тексеру нысандарын, СӨЖ-ді орындау талаптары және одан күтетін нәтижелері мен тапсыру уақытын, консультациялар уақытын, әр түрлі тапсырмаларды бағалау критерийлерін көрсетеді [4].

Өзіндік жұмысқа студенттердің емтихандарға әзірлігі де жататындықтан, пәннің оқу-әдістемелік кешендерінде емтихан сұрақтарымен қатар емтиханға дайындалуға арналған оқытушының әдістемелік нұсқаулары да болу қажет деп санаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Убаева Ж.Қ., Тынымкулова Г.Ж. Кредиттік оқыту жүйесінде студенттер білімін бақылауда жобалар әдісін қолдану. Ақтөбе қ.,2008.

2. Сүгірбекова Г.К., Таубаева Р.С., Мадалиева Э.Б. Кредиттік технологиядағы студенттердің өзіндік жұмысының рөлі. Тараз қ., 2006.

3. ²Основы кредитной системы обучения в Казахстане² Гамарник Г.Н., Абдрасилов Б.С. /МОН РК. Астана, 2004.

4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Москва: Академия, 2001.

***

В статье рассматривается значение и виды организации самостоятельных работ при кредитной технологии обучения.

***

The article considers the meaning and kinds of self-work organization in credit technology of training.

ӘОЖ 372:57

Ихласова Ж.М.
оқытушы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯДАН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДЫ ЖҮРГІЗУ

Қазіргі кезеңде тәуелсіз еліміздің ертеңі – жастардың білімінің тереңдігімен өлшенеді. Білімді, жан-жақты қабілетті ұрпақ – ұлтымыздың баға жетпес қазынасы. Бүгінгі таңда ғылымның өзекті мәселелерінің бірі – жеке тұлғаны жетілдіруде, жан-жақты дамытуда, білім беруде ғылымның соңғы жетістіктерін қолданып, шығармашылық жұмыстарды жасауға қабілетті, дүниетанымдық көзқарасы кең, рухани бай тұлға дайындау. Мектепте биологиядан жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстар курсы «050113-Биология» мамандықтарында жүргізіледі.

Мектепте биологиядан жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстар пәнінің мақсаты студенттерге болашақ мұғалімдер ретінде білім мен білік қалыптастырып, мектепте биологиядан оқу-тәрбиелік жұмыстарды жүргізуге дайындап, өз бетімен жұмыс жасауын және шығармашылық жағынан дамыту. Жаратылыстану бағытында студенттерге ғылыми негізде дәлелденген нақты, терең білім беру.

Мектепте биологиядан жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстар курсының биология мамандығында оқитын студенттер үшін маңызы өте зор. Себебі, болашақ мұғалім ретінде педагогикалық сараманға барады. Сараман кезінде студент-машыққердің әрекеттері алуан түрлі қызметтермен сипатталады: ақпараттылық, дамытушылық, ұйымдастырушылық, жан-жақтылық, ғылыми-зерттеулік, т.б. Сондықтан да, сараман кезінде бақылау, талдау, мұғалімнің сабақтарына қатысу, биологиядан сыныптан тыс жұмыстар жүргізу қызметтерін атқарып, мұғалімге тән тұлғалық-кәсіби қасиеттерді меңгереді.

Мектеп – оқушылардың ғылыми-материалистік көзқарасын қалыптастырып, еңбекке деген қажетті практикалық білімі мен білігін тауып, жаңа білімді өздігінен игеруге құштарлығын дамытып, зерттеу жұмысына деген қызығушылығын, т.б. іс-әрекеттерді жүзеге асырады. Оқушының жан-жақты дамыған жеке тұлға болып қалыптасуында мектептік биология курсы үлкен қызмет атқарады. Күнделікті биология сабағынан, зертханалық және сарамандық сабақтардан оқушылар тірі табиғат туралы және ауыл шаруашылығы саласында биологиялық заңдылықтардың қолданылуы туралы терең де берік білім алады [3].

Биологияны оқыту барысында тек білім беріліп қана қоймай, оқушыларды патриоттық тәрбиеге, эстетикалық талғамға, табиғатты қорғауға, еңбексүйгіштікке,т.б. бағытта тәрбиеленеді. Сыныптан тыс жұмыстардың мазмұны оқу бағдарламасымен шектелмейді, оқушының қызығушылығына негізделе отырып, сабақ бағдарламасынан тыс материалдарды да қамтиды.

Мектепте биологиядан жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстар жіктеледі: жеке форма, топтық форма, жалпы форма [2].

Сыныптан тыс жұмыстың жеке формасы, барлық сыныптан тыс жұмыс түрлерінде қолданылады және барлық мектептерде байқалады. Сыныптан тыс жұмыстың жеке формасы бұл – табиғатты тануға және зерттеуге қызығушылығы бар оқушылар мен жүргізілетін жұмыс түрі. Мұғалім оны ақыл-кеңес беру үрдісінде жүзеге асырады. Жеке оқушыға әдебиеттер ұсынады, бақылау жүргізуге қызықтырады, тәжірибе қояды, жұмысына қорытынды жасайды. Егер оқушыда биология пәніне қызығушылығы, бейімділігі байқалса ғана, сыныптан тыс жұмыстың жеке формасы сол уақытта ұйымдастырылады.

Жеке форма - жеке оқушының биологияға қатысты қызығушылығынан туған сұрақтарға жауап береді. Тәжірибелі биолог мұғалім - өз алдына белгілі бір

мақсат қойады және оған жету үшін оқушының қызығушылығын анықтап, жеке тапсырма беріп, оны сол немесе басқа бағытта дамыту үшін тапсырма мазмұнын күрделендіріп, кеңейтіп қадағалап отырады. Жеке тапсырманы орындау оқушының зерттеу жұмыстары кезінде білім мен біліктілігін арттырады. Жеке сыныптан тыс жұмыстың негізгі түрлеріне: табиғаттағы өсімдіктер мен жануарларды бақылау, оқу-тәжірибе аймағындағы, тірі табиғат бұрышындағы, құсқа жасанды ұя жасау, реферат даярлау, т.б. тәжірибелер мен бақылаулар жатады.

Мектептегі сыныптан тыс жұмыстардың келесі формасы - топтық. Топтық форма бұл – анықталған белгілі бір уақыт (2-3жыл) аралығында, биологияға қызығушылығы бар тұрақты оқушылар тобымен жүргізілетін жұмыс. Топтық кластан тыс жұмыстың эффектілігі мен маңыздылық дәрежесі оны дұрыс жоспарлауға байланысты. Кластан тыс жұмыстың топтық формасы жоспарланған мақсаты, материалдары бар әр түрлі жұмыс түрлерімен толықтырылады. Жұмыс жоспары сондай жұмыс түрін қамту керек, нақтылы жағдайда оқушылардың күші жететіндей. Топтық жұмысқа мектептегі үйірме сабақтары жатады. Мысалы, мектепте биология пәнінен көрнекіліктер аз делік, оны шешу үшін көрнекіліктер жасайтын үйірме жұмысын ұйымдастыруға болады. Үйірме жұмысы көптеген тапсырмаларды шешеді. Бұл эстетикалық тәрбие, кеңістіктік және көлемдік бейнелеу шегінің дамуы, бақылаушылық және ойлауды, қолмен жұмыс жасау біліктілігінің жетілуі, ең бастысы оқушы өз жұмыстарының нәтижесін көреді. Топтық жұмысқа мектепте жүргізілетін және ұйымдастырылатын барлық топтық шаралар жатады: құстар күні, көңілді тапқыштар клубы (КВН), орман күні, денсаулық күні, бау-бақша күні, т.б. Бұл жұмыстарды жүзеге асыру үшін, ең алдымен мұғалім биологияға қызығушылығы бар оқушылардан топ құрайды, осы топқа орындалуға тиісті жұмыстарды тапсырады. Негізінде бұндай топтар осы немесе басқа да топтық шаралардың жұмыстарын аяқтағаннан кейін тарап кетеді, кейін басқа бір топтық шараларды жүзеге асыру үшін қайта құрылады. Жаңадан құрылған топта оқушылар саны өзгеріп отыруы мүмкін, бұрын қатысып көңілі толмаған оқушы шығып қалса керісінше, бұрын шараға қатыспаған басқа оқушы топқа қосылады. Топтық жұмыс мұғалімнің ұйымдастыруымен туған өлке табиғатын зерттеу мақсатында да өткізіледі.

Мектептегі сыныптан тыс жұмыстардың бірі - жалпы формасы. Жалпы формаға - бірнеше оқушылардың жиынтығымен жүргізілетін жұмыс түрлері жатады. Олар тәрбиелік бағыттағы, қоғамдық-пайдалы бағыттағы жұмыстар. Жалпы жұмыс натуралистік бағытта биология пәні мұғалімінің ұсынысымен ұйымдастырылады. Жалпы сыныптан тыс жұмысқа бірнеше сыныптың немесе бүкіл мектептің оқушылары тартылады. Жалпы сыныптан тыс жұмыстар қоғамға пайдалы бағыттағы сипатқа ие. Мектепте мынадай жалпы бағыттағы шаралар ұйымдастырылады: бау-бақша апталығы, орман апталығы, биология апталығы, ағаштар мен бұталардың тұқымдарын жинау, құстар үшін қысқа азық жинау, ағаштар отырғызу, ауылшаруашылығы зиянкестерімен күрес, жас балық шабақтарын күту, дәрілік өсімдіктерді жинау, атақты биолог-ғалымдарға арналған кештер, биологиялық конференциялар, т.б. жатады [1] .

Жоғарыда аталған барлық сыныптан тыс жұмыс формалары мен түрлері өзара байланысты және бір-бірін толықтырып отырады. Жұмыс формалары араларындағы байланыстың дамуынан белгілі педагогикалық заңдылық байқалады. Мектепте шараны ұйымдастыру бөлімі, бір ай бұрын өткізілетін шара туралы хабарландыру жазып, барлық мектеп оқушыларын белсенді қатысуға шақырады. Әрбір мектептік жалпы сыныптан тыс жұмысты жүргізер алдында, үйірмеге қатысушылар жұмыстың мазмұнын және көлемін анықтайды, керекті нұсқауды алады, қажетті білім мен білікті қалыптастырады, кейін барлық оқушыларға таныстырады. Мысалы, тұқым мен жемістерді жинау керек болса, алдын ала оларды қайдан жинау керектігін біледі, оқушы соған сәйкес ағаш немесе бұталармен танысады, тұқым немесе жемістерінің сыртқы құрылысымен оларды жинауға, сақтауға байланысты арнайы қабырға газетін шығарады. Жұмыстардың

өзіндік ерекшелігіне байланысты, кейбір қоғамдық жалпы жұмыстар жыл бойына жүргізіледі.

Мектепте сыныптан тыс мерекелердің ұйымдастырылып өткізілуіне көп көңіл бөлу керек. Дәстүрлі мерекелік шаралардан басқа да, әртүрлі биологиялық бағыттағы кештердің өтуін қадағалайды. Қандай болмасын мектепішілік, мектепаралық шараларды өткізуде мұғалім алдымен тақырып таңдайды. Кез-келген мерекені жоспарлауда мұғалім жұмыс түрін нақты анықтап, өткізу жоспарын құрып оны орындайтын оқушыларға тапсырманы түсіндіреді. Мерекелік кешке дайындық қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болуы мүмкін. Жалпы мектепішілік демалыс күнгі тұқым және жемістерді жинау ұзақ дайындықты қажет етпейді. Бұндай жұмыстарға оқушыларды тарту үшін шара ішіне ойын элементтерін, жарыстар, т.б. енгізуге болады. Мысалы, тұқымы мен жемісі ең көп жерді табуға тапсырма беру, ол үшін конкурс жариялап, топтар немесе звенолар арасында жарыс ұйымдастырылады. Ал, керісінше Егін мерекесін өткізу үшін оқушылар жыл бойы дайындалады [4]. Бұл жеке немесе тұтастай оқушының жылдық жұмыстарының қорытындысын демонстрациялауға мүмкіндік береді. Оқушылар жылдық бақылауларын күнделікке жазып жүреді. Егер мүмкіндік болса фотосуретке түсіріп, суреттерін салып, егіске есеп жүргізіп, көрмеде демонстрациялауға болады.

Дәстүрлі түрде өткізілетін мерекелік шараның құрылымы:

1. Мерекенің салтанатты ашылуы және қатысушыларды құттықтау;
2. Мектеп ұжымының жетістігі туралы қысқа хабарлама;
3. Мектеп юннаттарының жасаған жұмыстары туралы хабарлама (есебі);
4. Мектеп көрмелерін тексеру (әрбір мектеп өсімдіктер экспонаты бар стенды көрсетеді);
5. Мерекелік концерт, карнавал (мектеп мереке тақырыбына байланысты бірнеше нөмірлермен шығады);
6. Үздік қатысушыларды марапаттау (іріктеуді арнайы комиссия жүргізеді, олар көрмені тексереді, жүргізілген жұмыстарының есебін тексереді және әдеби өзіндік іс-әрекеттері тексеріледі) [5].

Бұндай шараларға ғылыми-зерттеу орталығынан және мәдени өсімдіктер өндіруде еңбек еткен басқа да сыйлы қонақтар шақырылады. Олардың кеңестерін, ұсыныстарын оқушылар ерекше қабылдайды.

Өткізілген сыныптан тыс жұмыстар мына бағытта талданады:

1. Сыныптың тәрбие жұмысы жүйесіндегі орны, тақырыбы және мақсаты.
2. Тақырыптың өзектілігі және оқушылардың жасына, жеке ерекшеліктеріне және оған сәйкестігі.
3. Шараны дайындау әдісі: жоспар құру, тапсырманы түсіндіру, басқару және бақылау әдістері.
4. Тақырыптың ғылымдылығы, ақпараттылығы және оны өткізу әдісі.
5. Оқушылардың тәртібі, белсенділігі, шараның түріне қатысы.
6. Мұғалімнің сөйлеу мәнері, дауысы, шешендігі, оқушылармен қарым-қатынасы.
7. Сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыру, өткізу барысындағы қиыншылықтар, жетістіктер және олардың себебі.
8. Шараның оқушылардың білімін толықтыру, ой-өрісін кеңейту және тәрбие беру бағытындағы маңызы.
9. Қорытынды, кеңес, ұсыныс, бағалау.

Мұғалім мектеп оқушыларының жас ерекшелігіне байланысты шараны әр түрлі бағытта ұйымдастыра алады.

Қорыта айтқанда, мектепте биологиядан жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстар курсы барысында студент мынадай біліктіліктерді меңгереді:

- биологиядан сыныптан тыс жұмыстарды жоспарлау;
- сыныптан тыс сағаттар және тәрбие жұмыстарының конспектілерін дайындау;

- мектеп оқулықтарымен және әдістемелік әдебиеттермен жұмыстану, материал жинақтау, сыныптан тыс жұмыстарға көрнекілік, техникалық құралдар таңдау;
- сыныптан тыс жұыстарды өткізуде жаңа инновациялық технологияларды таңдау;
- сыныптың даму деңгейіне, олардың жалпы іскерлігі және дағдыларына, даму дәрежесіне диагностика жүргізу;
- ғылыми-ізденіс іс-әрекеттерін жүзеге асыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Никишов А.Н. Внеклассная работа по биологии. – М.: Просвещение, 1974г. (стр.7-24).

2.Панкина М.И. Молодому учителю биологии. - г. Уральск, 1998. (стр.51-56).

3.Захлебный А.Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе. -М. : Просвещение, 1984г. (стр.18-25) .

4.Трайтак Д.И. Как сделать интересной внеклассную работу по биологии. - М.: Просвещение, 1979. (стр.5-15).

5. Задорожный К.Н. Предметная неделя биологиив школе. - Ростов-на-Дону: «Феникс», 2001г. (стр.10-20).

***

В статье рассмотрены формы и методы проведения внеклассных работы по биологий.

***

The article deals with forms and methods of conducting extra – curricular work in Biology.

ӘОЖ 372.851:512

Мухамбетова Ғ.Г.
оқытушы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНЫП АЛГЕБРАЛЫҚ ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Қазіргі уақытта оқыту үдерісін ақпараттандыру ҚР Білім беру жүйесін дамытудың 2015 жылға дейінгі мемлекеттік тұжырымдамасы мен бағдарламасына және электрондық үкімет құру бағдарламасына сәйкес жүзеге асырылады. Жоғары оқу орындарында, сонымен қатар жалпы және орта арнаулы білім беретін мектептерде пәндерді оқытуда жаңа оқыту технологияларын қолдану бүгінгі күн талабы болып табылады.

Әр түрлі компьютерлік бағдарламалардың пайда болуы және оның әрі қарай жетіліп дамуы таным үрдісінде пайда болған әртүрлі қолданбалы есептерді жуықтап шешу әдістерін жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Теңдеу және теңдеулер жүйесін шешу, интегралдың мәнін табу, дифференциалдық теңдеу шешу, т.б. қолданбалы есептерді шешуді қазіргі заманғы Turbo Pascal, Borland Delphi программалау тілдері, MS Excel электрондық редакторы және MathCAD, MatLab, Maple, т.б. инструментальды құралдардың көмегімен жүзеге асыруға болады. «Информатика» және «Математика» мамандығы бойынша білім алатын студенттерге оқытылатын «Сандық әдістер» пәнінде жоғарыда аталған қолданбалы есептерді шешу қарастырылады. Сол есептердің ішінен теңдеу шешу математиканың жиі кездесетін қолданбалы есептерінің бірі болып табылады. Орта мектептің информатика пәні бойынша “Программалау тілін тереңдетіп оқыту” бағдарлы курсының бағдарламасында да кейбір сандық әдістер элементтері, соның ішінде сызықтық теңдеулерді және теңдеулер жүйесін шешу, т.б. жоспарланған.

Жоғарғы оқу орындары мен мектептерде алгебралық теңдеулерді шешудің дәстүрлі сандық әдістері ғана қарастырылады. Бұл студенттер мен оқушылардың математикалық білім, икемділіктерін заманауи технология негізінде құзыреттілікке бағдарлап тәрбиелеуде жеткіліксіз болып табылады. Ақпараттық технологияны қолдану студенттер мен оқушылардың өз іс-әрекетіне деген сенімділігін туғызып, оларды өз бетінділікке, шығармашылыққа, ізденімпаздыққа тәрбиелейді. Төменде ақпараттық технологияны қолданып алгебралық теңдеулерді шешудің түрлі жолдары салыстырмалы түрде қарастырылады.

Бір белгісізі бар f(x)=0 (1) түріндегі сызықтық емес алгебралық теңдеу берілсін делік. Берілген теңдеудің түбірін табудың бірнеше сандық әдістері бар. Мысалы, аралықты қақ бөлу әдісі, Ньютон әдісі, қарапайым итерация әдісі, хорда әдісі, т.б. Берілген теңдеудің түбірін аралықты қақ бөлу әдісімен шешуді қарастырайық. f(x) функциясы [a, b] аралығында үздіксіз және

f(a) f(b)<0* болсын. Теңдеудің түбірін табу үшін [a,b] кесіндісін қақ бөлеміз де, бастапқы жуық түбір ретінде $x_0 = \frac{a+b}{2}$ нүктесін аламыз. Егер $f(x_0)=0$ болса, онда x_0 нүктесі берілген теңдеудің түбірі болып табылады. Керісінше жағдайда, яғни $f(x_0)\neq 0$ болса, онда $[a,x_0]$, $[x_0,b]$ кесінділердің қайсысының шеткі нүктелерінде f(x) функцияның мәні қарама-қарсы таңбаға ие болса, сол кесіндіні аламыз. Бұдан соң алынған кесіндіні тағы да қақ бөлеміз де, жоғары айтылғандай зерттеу жұмысын жүргіземіз. Процесс берілген функция шеткі нүктелерінде қарама-қарсы таңбаға ие болатын кесіндінің ұзындығы алдын-ала берілген өте аз е санынан кіші болғанға дейін жалғаса береді.

1-мысал: $0.25x^3+x-1.2502=0$ теңдеуінің [0,2] аралығындағы шешімін e=0,0001 дәлдікпен аралықты қақ бөлу әдісін қолданып табыңдар.

Төменде берілген теңдеуді Turbo Pascal программалау тілінің көмегімен жүзеге асырудың программа листингісі берілген. Қолданушының функцияны, аралық пен дәлдікті басқа мәндерге алмастырып, бұл программа арқылы кез келген теңдеуді шешуіне болады.

```
Program Aralikti_kak_boly;
Var a,b,x1,y,e:real;
function f(x:real):real;  {берілген функцияны ішкі программа - функция
                              арқылы ұйымдастыру}
begin
f:=0.25*x*x*x+x-1.2502
end;
begin a:=0; b:=2; e:=0.0001; {берілген аралық және дәлдікті енгізу}
x1:=(a+b)/2;
repeat
if f(a)*f(x1)<0 then b:=x1;
if f(x1)*f(b)<0 then a:=x1;
x1:=(a+b)/2;  y:=f(x1);
until y<e;
writeln('tendeydin tybiri=', x1:5:4);
end.
```

Программаны орындату нәтижесінде tendeydin tybiri=1,0001 мәні шығады.

Бір белгісізі бар теңдеулерді шешу үшін Microsoft Office дестесіндегі MS Excel кестелік редакторының *Параметрді іріктеу* (*Подбор параметра*) құралын қолдануға болады. Бұл құрал меню қатарының *Сервис* пунктінде орналасқан. Ол бір айнымалыдан тәуелді теңдеуді сандық шешудің алгоритмін жүзеге асырады. Бұл процедура арқылы теңдеуді шешу процесі екі этаптан тұрады:

1. Теңдеудің шешімі болатын мәннен тұратын (әсер етуші ұяшық) және теңдеу формуласынан тұратын (тәуелді немесе мақсатты ұяшық) ұяшықты толтыру;

2. *Параметрді іріктеу* сұқбат терезесінде әсер етуші ұяшық және мақсатты ұяшық адресін енгізіп, есептің жауабын алу (немесе теңдеудің шешімі жоқтығы туралы хабарлама алу).

Жоғарыда берілген мысалды осы құрал көмегімен шешуді қарастырайық.

Ол үшін MS Excel-дің A1 ұяшығына теңдеудің жуық түбірін енгіземіз. Мысалы: A1=0.5

B1 ұяшығына теңдеудің сол жағындағы формуланы енгіземіз.

=0.25*A1^3+A1-1.2502

Сонан соң, меню қатарынан *Сервис\ Параметрді іріктеу* құралын іске қосып, сәйкес атты сұқбат терезесіне мәндер енгіземіз.

Ok батырмасын басу нәтижесінде теңдеудің шешімі шығады. Оның алгоритмі қолданушыға көрінбейді, жасырын түрде орындалады.

Нәтижеде A1=1,000101 B1=-2,3E-05 мәндері шығады. Теңдеудің түбірі x=1,000101.

Теңдеудің түбірін графикалық әдістің көмегімен де анықтауға болады. Ол үшін (1) теңдеуді оған теңбе тең $f_1(x)= f_2(x)$ (2) теңдеуге алмастырамыз. Сонан соң, $f_1(x)$ және $f_2(x)$ функцияларының графигі салынып, бұл графиктердің қиылысу нүктесі анықталады. Ол нүктенің x координатасы берілген теңдеудің шешімі болып табылады.

2-мысал: cosx-2+x=0 теңдеуінің түбірін [0,5] аралығында табу керек.

Берілген теңдеуді y=cosx, y=2-x түрінде 2 бөлікке бөліп, берілген аралықта екі функцияның MS Excel-де мәндер кестемін толтырамыз (1- сурет).

x	y=cosx	y=2-x
0	1	2
0,5	0,877583	1,5
1	0,540302	1
1,5	0,070737	0,5
2	-0,41615	0
2,5	-0,80114	-0,5
3	-0,98999	-1
3,5	-0,93646	-1,5
4	-0,65364	-2
4,5	-0,2108	-2,5
5	0,283662	-3

1- сурет. *Функциялардың берілген аралықтағы мәндер кестесі*

Сонан соң, кесте мәндері бойынша екі функцияның графигін саламыз.

(2-сурет). Графиктердің қиылысу нүктесінің x =3 мәні берілген аралықтағы теңдеудің түбірі болып табылады.

2-сурет. *Функциялардың графигі*

Кең қолданылатын MathCad, MatLab, Maple, т.б. инструментальды құралдар теңдеу шешудің әртүрлі мүмкіндіктерін жүзеге асырады.

MathCAD (MATHematica (математика) және CAD(Computer Aided Desing – автоматты жобалау жүйесі) программасы сандық және сонымен қатар аналитикалық формадағы математикалық есептеулерді орындауға мүмкіндік беретін физика- математикалық десте болып табылады.

f(x)=0 түріндегі бір белгісізі бар теңдеулерді шешу үшін MathCad-тың *root(өрнек, айнымалы аты)* қондырылған функциясы қолданылады. Ол есептеуді итерациялық жолмен жүзеге асырады. Функцияның жазылуының екі типі бар:

1. *root(f(x), x)*
2. *root(f(x), x, a, b)*

Мұндағы, f(x)- теңдеуді анықтайтын скаляр функция,

x- теңдеудің шешімі болып табылатын скаляр айнымалы,

a, b- түбір ізделінетін аралық шекарасы.

root() функциясының 1-типі x айнымалысына алдын-ала қосымша бастапқы мән беруді талап етеді. Сондықтан, x-ке қандай да бір мән меншіктеу керек. Нәтижеде теңдеудің түбірі берілген мәнге жақын жерден ізделінеді.

1-мысалда берілген теңдеудің түбірін MathCad программасының *root()* функциясы арқылы шешуді қарастырайық. MathCad жұмыс аймағында келесі командалар теріледі.

$$x := 0.5$$

$$f(x) := 0.25 \cdot x^3 + x - 1.2502$$

$$k := \mathrm{root}(f(x), x)$$

$$k = \blacksquare$$

Нәтижеде берілген теңдеудің түбірінің шамамен 1.0001-ге тең екендігі шығады.

Сызықтық емес теңдеулерді шешу үшін сонымен қатар, MathCad жүйесінде *Given* директивасы арқылы ашылатын есептеу блогы қолданылады.

Оның жазылуының жалпы түрі:

Бастапқы шарт

Given

Теңдеулер

Шектеу шарттары

Find, Minerr

Мұндағы, *бастапқы шарт* ізделінді айнымалының бастапқы мәнін анықтайды және меншіктеу командасы арқылы беріледі.

Given блогында келесі функциялардың біреуі қолданылады:

Find(v1,v2,…vn)- дәл шешім үшін бір немесе бірнеше айнымалы мәнін қайтарады.

Minerr(v1,v2,…vn)- жуық шешім үшін бір немесе бірнеше айнымалы мәнін қайтарады.

Жоғарыда қарастырған 2-мысалда берілген теңдеуді *Given* блогында *Find()* функциясы көмегімен шешуді қарастырайық. MathCad жүйесінің жұмыс аймағына келесі блокты тереміз:

$x := 0$

Given

$\cos(x) - 2 + x = 0$

$x0 := \mathrm{Find}(x)$

$x0 =$ ▮

Нәтижеде берілген теңдеудің шешімінің 2,988-ге тең екендігі шығады.

Төменде *Find()* функциясын қолданып 1-мысалда берілген теңдеудің түбірін есептеудің MathCad жүйесіндегі фрагменті берілген.

$x := 0$

Given

$0.25 \cdot x^3 + x - 1.2502 = 0$

$x0 := \mathrm{Find}(x)$

$x0 =$ ▮

$x^2=3$ теңдеуінің шешімін *Minerr()* фунциясын қолданып шешуді қарастырайық.

MathCad- та есептеу блогы төмендегіше жазылады:

$x := 10$

Given

$x^2 = 3$

$x0 := \mathrm{Minerr}(x)$

$x0 =$ ▮

Берілген теңдеудің шешімінің 1,763-ге тең екендігін көруге болады.

Сонымен, заманауи компьютерлік бағдарламалар арқылы алгебралық теңдеулерді шешу студенттер мен оқушылар бойында келесі білім мен икемділікті қалыптастыруды жүзеге асырады:

- алгебралық теңдеулерді шешудің әртүрлі сандық әдістерін меңгеру;
- теңдеу шешудің сандық әдістерін программалау;
- теңдеу шешуде MS Excel кестелік редакторының *Параметрді іріктеу* құралын пайдалану;
- теңдеуді графиктік әдіспен шешу;
- арнайы программалық орталардың (мысалы, MathCad инструментальды құралы) теңдеу шешуге қолданылатын функцияларын үйрену.

Студенттер мен оқушыларға алгебралық теңдеулерді шешудің дәстүрлі сандық әдістерін меңгертіп қана қоймай, оны жаңа ақпараттық технологияның көмегімен инновациялық тұрғыдан қарастыру бүгінгі күннің басты талабы болып табылады. Мұндай оқытудың әдіс-тәсілдері студенттің (оқушының) білімді меңгеру үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік туғызады. Сонымен қатар, олардың бойында алгебралық теңдеулерді шешудің түрлі компьютерлік бағдарламалар негізінде жүзеге асыру жолдарын пайдалану икемділіктері қалыптасады, әрбір студент (оқушы) тұлғалық қасиеттеріне сәйкес өзіне лайық тәсілді таңдай алады және есептің нәтижесін тексеруді қолданылған бағдарламадан басқасы арқылы зерттей алады. Бұл жайт студент пен оқушының

тақырыптық есеп шығару икемділігін бекітуге, білімді меңгерудің тиімділігін арттыруға және кәсіби құзыреттілік негіздерін бойына қалыптастыруға себін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Лапчик М.П., Рагулина М.И., Хеннер Е.К. "Численные методы", М., Academia, 2004 г.

2. Дьяконов В.П. "Учебный курс. MathCad 2000", Питер – 2000г.

***

В этой статье описаны методы решения алгебраических уравнений с помощью различных компьютерных программ и эффективность их применения в обучении.

***

The methods for solving algebraic equations with the help of computer programs and their use in training is described in this article.

ӘОЖ 378;340

Наурзалиева С.М.
оқытушы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЛАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Құқықтық нигилизм, құқықтық мәдениеттің төмендігі, заңдарды сақтамау және оларды бұзу жастар арасында көптеп орын алып жатыр. Мемлекеттік жастар саясатын іске асыру барысында мемлекет алдында тұратын қазіргі заманғы проблемалардың арасында ең өзектісі – бұл жастар арасындағы қылмыстылық. Жастармен жасалатын қылмыстар саны көбейіп бара жатыр, әкімшілік құқық бұзушылықтар саны да аз емес, ал тәртіптік құқықбұзушылықтардың саны шексіз.

Студент жоғары оқу орнына келген күнінен бастап белгілі бір құқықтық жүйеге енеді. Бұдан басқа, ол Қазақстан азаматы ретінде, Конституцияға сәйкес, «негізгі құқықтар мен бостандықтарды» тумысынан иемденеді (Конституция 12-бап, 2-б.). Сонымен қатар, оның кейінгі өмірі, соның ішінде ересек жылдары белгілі бір құқықтық кеңістікте өтеді және нақты құқық салаларымен немесе жекелеген заңдармен, заңға негізделген актілермен реттеледі. Оларға халықаралық ұйымдардың құқықтық актілерін (Жалпыға ортақ адам құқықтарын қорғау декларациясы (1948ж.), Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (1966ж.) және т.б.), Қазақстанның ағымдағы заңнамалары мен кейбір ведомстволық нормативтік актілерді жатқызуға болады. Жастардың басым көпшілігі бұл құжаттардың мазмұнымен таныс емес деуге болады, мемлекеттің құқықтық жүйесін дұрыс түсінбейді, қоғамда қалыптасатын құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде өзінің құқықтарын пайдалану мен міндеттерін атқару саласында мүлдем сауатсыз. Көбіне жастарда заңға сәйкес тәртіптің дұрыс құқықтық модельдері болмайды. Негізінен өмірде олар жеке интуициясын, не шындыққа сәйкес келмейтін немесе құзыретті емес кеңестерді басшылыққа алады.

Қалыптасқан жағдайда жастарды оқытушыдан оның теориялық-әдістемелік негіздерді терең білуін, сондай-ақ адамгершілік-құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейін талап ететін адамгершілік-құқықтық тұрғыдан тәрбиелеу мәселесі ерекше ушығады. Қазіргі жағдайларда жастарда келесі қасиеттердің жетіспейтіндігі сөзсіз:

- жаңа жағдайларда өмір сүруге және еңбек етуге құқықтық және адамгершілік дайындығы;
- өмірдің қиын жағдаяттарынан сүрінбей шығуына білімдері мен тәжірибелері;

- азғындаушылықтан, бұрыс шешімнен тұлғаны сақтайтын моральдық принциптері.

Студенттерді құқықтық тәрбиелеудің басты міндеттердің бірі – оларда, дұрыс ұстанымды сақтап қалу үшін қажетті ерік қасиеттерін қалыптастыру. Олар – мақсаттылық, яғни қоғамдық пайдалы мақсаттарды таңдау және оларға жету; дербестік, яғни өзінің әрекеттерін негіздеу мен шешімдерді қабылдау қабілеттіліктері, өзінің ішкі сеніміне сүйене отырып, әлеуметтік нормалар жүйесінде бекітілген, жалпымемлекеттік мүдделерге сәйкес әрекет жасау.

Құқықтық тәрбиенің міндеті – әрбір адамның құқықтық нормаларды мәжбүрлеу қорқынышы арқылы емес, тек өзінің ішкі қажеттіліктері күшімен, өзінің адамгершілік ұстанымдары арқылы сақтайтындай құқықтық сана деңгейіне қол жеткізу болып табылады.

Студенттердің құқықтық тәрбиесіне көптеген факторлар әсер етеді, оларды бірнеше топтарға жүйелеуге болады:

1. Жеке психикалық факторлар: мінез-құлықтың жеке бас сипаттамалары.
2. Жеке соматикалық факторлар: соматикалық аурулар, көбіне жеткіліксіз дене дамуы.
3. Әлеуметтік оқу факторлары: ұжымдағы әлеуметтік-психологиялық ахуал, топтағы әлеуметтік мәртебе, оқу орнындағы оқыту деңгейі.
4. Микро және макро ортаның ықпалы.

Құқықтық тәрбие процесі құқық туралы белгілі бір білімдерді қабылдаумен шектелмей, құқықтық мазмұны бар тәжірибелік мәселелерді шешу үшін тұлғаның әр алуан тәсілдер мен әдістерді ұғуын қамтамасыз ету қажет.

Құқықтық тәрбиенің теориясы мен әдістемесі педагогиканың, тұлға психологиясының және әлеуметтік психологияның, криминологияның, этиканың, эстетиканың маңызды жетістіктерін, сондай-ақ тәрбиелеудің сан алуан түрлері мен бағыттарының, яғни патриоттық, еңбек, отбасы және т.б. әдістемелері мен нысандарын игеріп, қабылдауы қажет. Құқықтық тәрбиенің процесі келесі аспектілерден тұруы қажет:

- құқықтық білім беру, оның өзі тұлғаның құқыққа қарсы мінез-құлқын болдырмауға қабілетті, маңызды алдын алушы фактор болып табылады. Тәжірибе мен зерттеулер жасалатын әрекеттердің құқықтық салдарын болжаудың өзі тежеу шарасы екенін көрсетеді. Бірақ, өкінішке орай, адамға көбінесе осындай болжау жетіспейді. Ал бұл құқықтық сауатсыздықтың нәтижесі болып табылады, өйткені болжау дәлме-дәл құқықтық білімге сүйенеді;
- құқықтық нормаларға адекватты қатынасты тәрбиелеу және тұлғаның құқықтық мінез-құлқының тұрақты дағдысын қалыптастыру. Қатынастардың қалыптасқан жүйесі бағалаушы және реттеуші факторлардың рөлін атқарады: өзінің мінез-құлқын құқықтық тұрғыдан бағалау және реттеу;
- қоғамға пайдалы құқыққолданушылыққа өзінің жеке үлесін қосу үшін азаматта құқықтық сана-сезімін тәрбиелеу.

Құқықтық тәрбие өзінің мақсаты ретінде адамның өзін, оның құқықтық сана-сезімін және құқықтық мәдениетін дамытуды қояды. Құқықтық тәрбиелеуде негізгі үш буынды тізбекке сүйеніш жасалады: заңдарды білу – оларды сақтау қажеттілігіне сену – құқықтық әлеуметтік-белсенді мінез-құлық.

Құқықтық тәрбие – бұл заңға құрметтеушілік қатынасын қалыптастыру, заңды үлкен әлеуметтік құндылық ретінде көру, жауапкершілік сезімін, сыбайлас жемқорлыққа, құқыққа жат мінез-құлыққа төзбеушілікті дамыту.

Тәрбие біртіндеп сана-сезімге айналады, одан кейін азаматтардың жалпы құқықтық мәдениетін қалыптастырады.

Құқықтық тәрбие мақсатына жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

1) Сауалнама, сұрау, тест жүргізу арқылы студенттердің қызығушылықтарын және құқық саласында білім деңгейлерін зерттеу;
2) Студенттердің құқықтық санасын қалыптастыруына ықпал ететін әдеби қорын жинақтау;
3) Студенттерге оларға қажетті құқық саласынан білім беру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Горшенин Л. Г. Правовое обучение и воспитание учащихся: проект концепции. - http://ecsocman.edu.ru/direktor/msg/16853349.html.

2. Ибраева А.С. Правовая культура: проблемы теории и практики. Алматы, 2002.

3. Қазақстан Республикасында жалпыға бірдей құқықтық оқуды ұйымдастыру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің қаулысы. 1995 жылғы 21 маусым N 2347.

4. Проблемы правового воспитания в современных условиях Казахстана - http://legal-clinic.ru/articles.html?id=34.

* * *

В данной статье рассмотрены проблемы правового воспитания студентов в условиях современного ВУЗа. Раскрыты понятия правового воспитания, факторы влияющие на правовое воспитание студентов и пути достижения целей правового воспитания.

* * *

This article has considered the problems connected with legal education of students in the up-to-date Institute of High Education. There have been studied conceptions of students, factors exerting influence on it and means of achieving its goal.

ӘОЖ 21:375

Кенжегулова Ә.А.
оқытушы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

СТУДЕНТТЕРДІ ГУМАНИТАРЛЫҚ БАҒЫТТА ДАЙЫНДАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ДІНТАНУ ПӘНДЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Дін - рухани мәдениеттің ерекше формасы ретінде алғашқы қауымдық кезеңнен бері адам өмірінде маңызды орын алады. Адамзат тарихы барысында әр түрлі діни формалар өмір сүрді, адамдар әр түрлі құдайларға сыйынды. Кейбір наным-сенімдер тарих қойнауына сіңіп кетсе, басқалары әлі күнге дейін маңызын жойған жоқ, ал тағы бірі жаңа заманға бейімделсе, енді бірі жаңадан пайда болуда. Діннің құрылымы өте күрделі болып келеді: сенім, адамның дүниеге деген көзқарасы және ондағы өзінің маңызы, ұстанымдар, құндылықтар, идеалдар, қарым-қатынастар, сыйыну, сонымен қатар, ұйым, иерархиялық құрылым, қасиетті жазбалар, дәстүрлі-мәдени іс шаралар жиынтығы. Діннің адамзаттың күнделікті өміріне енгені соншалық, ол мәдениетпен ұштасып, тек мамандардың ғана емес, қарапайым адамдардың, әсіресе жастардың назарын аударуда. Діни ренессанс жағдайында адамның дінге деген қарым-қатынасы саналы болмақ. Айта кететін жайт, бүгінде қоғам мен адамның дінге және діни мәселелерге қарым-қатынасы күрделі. Фундаменталистік, экстремистік бағыттардың дамуы, дәстүрлі емес діни ұйымдар мен секталардың пайда болуы мен көбеюі діни құбылысқа басты назар аударуды талап етеді. Бұл қызығушылыққа жауап ретінде «Дінтану» пәнін алуға болады [1].

Дінтану – бұл әлеуметтік-гуманитарлық білім кешені. Ол өзіне философияны және дін әлеуметтануын, дін тарихы мен дін психологиясын қосады. Оның басты мақсаты – діннің мәнін, қайнар көзі мен пайда болу себептерін, оның даму сатыларын, қоғам мен адам өміріндегі рөлі мен маңызын, мәдениеттің басқа формаларымен өзара қарым-қатынасын зерттеу. Гуманитарлық білімнің ерекше облысы ретінде, дінтану басқа да гуманитарлық пәндермен бірге философия, әлеуметтану, психология, антропология, тарих, этнография, тіл білімімен шектеседі және адамзаттың әлеуметтік-тарихи және мәдени дамуы кезеңіндегі дінді зерттеуді өзінің мақсаты етіп қояды. Дінтану діннің барлық болмысын қарастыруға

мүмкіндік береді және білім беріп қана қоймай сонымен қатар, діннің мәнін, адам өміріндегі орнын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл курсты студенттерге оқыту қоғам мен мәдениеттің қазіргі кезеңдегі дамуында өзекті қажеттілік болып отыр [2].

Бұл курстың мақсаты студенттерді діни бағытта тәрбиелеу немесе діни догматика мен іс-тәжірибені насихаттау болмауы керек. Дінтануды оқыту ҚР Конституциясына сәйкес, фундаментальдық принциптерден бастау алуы қажет. Негізгі заң мемлекеттің зайырлы сипатын бекіте отырып, шіркеуді мемлекеттен, мектепті шіркеуден ажыратады. Конституция өзінің барлық азаматтарына ар еркіндігін, Құдайға сену немесе сенбеу еркіндігін, кез-келген діни сенімді таңдау еркіндігін береді. Осындай сипатта, азаматтық қоғамның негізгі құндылықтары заңды түрде бекітіледі. «Дінтану» оқу пәні студенттердің осы конституциялық құқығын шектемеуі керек [1].

Дінтануда дүниетанымдық, танымдық, аксиологиялық аспектілерді міндетті түрде бөліп көрсету қажет. «Дінтану» оқу курсы ретінде ауқымды тәрбиелік потенциалды қамтиды, студенттердің рухани және адамгершілік сипаттарына ықпал ететін маңызды фактор болып табылады. Дінтану діннің атқаратын қызметі, дін және ғылым, дін және философия, дін және мораль, дін және саясат сияқты мәселелерді зерттеумен айналысады. Дінтану ұлттық және әлемдік діндердің тарихи дамуын қарастырады және әрбір діннің халықтар өміріндегі маңызын, құндылығын, мәнін, орнын ашып көрсетеді. Діннің мәдениеттің әртүрлі формаларымен бірігіп және өзара әрекеттестігін қарастыра отырып, дінтану студенттердің дүниетанымдық көзқарасына, олардың рухани әлемінің негізгі құндылықтарының қалыптасуына белсенді түрде әсер ете отырып, студенттердің сана көкжиегін кеңейтеді және оның рухани мәдениетінің барлық түрін қабылдауына жол ашады. Сектанттықтың мәнін түсіндіре отырып, дінтану студенттердің назарын мынаған аударады: діни секта өз ұстанымының, адамның әлемнен ажыратылғандығын, басқа адамдардан оқшауландырылғандығын дәлелдегісі келеді және соған сәйкес, адамдар арасында жаулық, бір-біріне сенімсіздік тудырады. Дінтану белгілі бір діни сенімдерді адамдарға күштеп таңуға, басқа діни бағыт өкілдеріне жаулық көзқарас тудыруға тыйым салуды көздейді. Бұл пән дін өкілдері мен конфессиялар арасындағы қарым-қатынас төзімділік пен келісімге негізделуін басты назарда ұстайды. Ол студенттер бойында толеранттылық пен төзімділікті қалыптастыруға, басқа дін өкілдерінің сенімдеріне сыйластықпен қарауын үйретуге бағытталған және конфессияаралық келісімді әртүрлі діни сенімді ұстанатын адамдар мен атеистік бағыттағы адамдар арасындағы қарым-қатынас нормасы ретінде бекітуге ықпал етеді.

Дін өзіне адамгершілік ілімді қосады, ол адамдардың мінез-құлық ережелері мен нормасына, адамдардың тұрмысының жақсаруына, адамдар арасындағы бейбітшілік пен келісімге бағытталған. Дінтану студенттердің назарын адамгершілік нормалары мен принциптерінің сипатына аударады, дін олардың қайнар көзі Құдай деп есептейді және Оның өсиет түрінде көрініс тапқан түрлі тыйымдар мен жазуларын көрсетеді. Діни моральдың ерекшелігі оның Құдайға деген сеніммен тығыз байланыстылығында. Сенім болмаса адамда адамгершілік мінез-құлықтың болуы мүмкін емес. Ал дін адамгершілік қарым-қатынастардың маңызды факторларының бірі болып табылады. Оның этикалық идеалдары мен құндылықтары жалпы адамзаттық сипатта болады, ол әрбір адамға жақын, түсінікті, оның мүмкіндіктері мен табиғи қабілеттеріне сәйкес келеді.Ол адамның қолынан келмейтін нәрсені талап етпейді. Дінтану, діннің адамгершілік мазмұнының гуманистік мәнін аша отырып, оның адам дамуы мен қалыптасуындағы ауқымды потенциалын көрсетеді [3].

Дінтанудың философия, саясаттану, тарих, мәдениеттану, психология сияқты көптеген гуманитарлық пәндер үшін маңызы зор. Философия курсында Ежелгі Үнді, Қытай, ортағасырлық Батыс Еуропа, Шығыс Арабия елдерінің діни философиясы маңызды орын алады. Олар діннің қажеттілігін негіздеп қана қоймай, діни ойлардың мәнін, мазмұнын жан-жақты талдап көрсетуді өздеріне мақсат

тұтқан. Студенттер дін мен қасиетті жазулардың пайда болуы мен дамуының тарихи, әлеуметтік, мәдени алғышарттарын білмей тұрып діни-философиялық ой тұжырымдауы мүмкін емес. Философия үшін дінтану кіріспе пән болып табылады. Бір жағынан, дінтану діни философияны жан-жақты да тереңірек оқуға көмектессе, ал екінші жағынан, философия діннің мән-мағынасын ұғындыруға мүмкіндік береді [3].

Дін – қоғамның өте маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ол әлеуметтік қарым-қатынастар мен әлеуметтік іс-әрекеттерді реттеуші. Дін мен әлеуметтік институттардың өзара әрекеттесуі, діннің әлеуметтік қызметі – дінтану мен әлеуметтанудың пәні болып табылады. Дін адамға қоғамның әлеуметтік құрылысын дәл сол күйінде қабылдауға үйретеді. Дінтану - әлеуметтік тәртіп пен тұрақтылықты сақтауға бағытталған діни сана мен әдептің әлеуметтік мәнін ашып көрсетеді. Бұл пән діннің қызметінің әлеуметтік механизмін, оның қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орнын анықтайды. Соған сәйкес, дінтану әлеуметтанумен де тығыз байланыста болады [3].

Сонымен қатар, қазіргі кездегі өзекті мәселелердің бірі – дін мен саясаттың өзара әрекеттестігі. Тарихта дін саяси мақсаттарға жету құралы ретінде пайдаланылды және оның нәтижелі болғандығын да көреміз. Ал, қазіргі уақытта, дін саяси мәселелерді шешудегі экстремистік әдістерді ақтау құралы болып отыр. «Дінтану» курсындағы басты мәселе, діннің мәні – қандай мақсатта болмасын, жаулық пен күштеу еместігін түсіндіру болып отыр. Дін керісінше, адамдар арасындағы бейбітшілік пен келісімді басты орынға қояды. Дінтануда сонымен қатар, басты назар аударылатын нәрсе - өз қызметтерінде діни идеяларға сүйенген ұйымдар, партиялар, саяси қозғалыстар. Бұл пән, діни тәжірибе мен діни ілімнің маңызын аша отырып, діни лозунгтар арқасында жүзеге асқан саяси мақсаттар мен саяси идеологиялардың мәнін көрсету. Бұл жағдайда дінтану саясаттанудың мүддесін алға қойып отыр. Дінтануды курсы студенттердің діни сипаттағы саяси оқиғаларға қатысты ойланып, саналы түрде шешім қабылдауына көмектеседі [4].

Қазақстан тарихын оқу барысында тарихи дамудағы діннің рөліне де басты назар аударған жөн. Діннің арқасында көшпенді халық табиғатпен гармониялық байланыс орнатып, шаруашылық өмірлерін, қандық-туыстық қарым-қатынастарын саналы түрде ұйымдастыра алды. Діни-мифологиялық дүниетаным қазақ мәдениетінің рухани негізіне айналды. Ол өз кезегінде қазақ халқының өнерінің, әдебиетінің, ауызша шығармашылығының ерекшелігіне әсер етті.

Осындай сипатта, дінтану дінді жан-жақты қарастырып қана қоймай, басқа пәндердің білімдік, танымдық мәселелерін шешуге көмектеседі. Жоғары білімді маман дайындау жан-жақты гуманитарлық білімді талап етеді. Дінтану курсы арқылы студенттер мәдениет, тарих, қоғам, адам туралы жалпылама білім алады және ол студенттің кәсіби мәдениетін шыңдауға септігін тигізеді. Дінтануды білу, сонымен қатар маман адамның діни сезімі мен көңіл-күйін түсінуі үшін де қажет болмақ [4] .

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Введение в общее религиоведение.- М. 2001.*
2. *Гараджа В.И. Социология религии. - М. 2007.*
3. *Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии.- М. 1996.*
4. *Аринин Е.И. Религиоведение. – М. 2004.*

***

В статье рассматривается роль и место религиоведческих дисциплин в системе гуманитарного образования и показаны мировоззренческая, аксиологическая значимость религиоведения и раскрыты воспитательные возможности этого курса в подготовке специалистов.

***

In this article the role and place of religious discipline consideration in the system of humanitarian education and shows peaceful meaning of religious.

ӘОЖ 373.1:378

Кусаинова М.Г., *оқытушы,*
Махимова А.Қ., *оқытушы,*
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА ИНТЕРАКТИВТІК ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында еңбек нарығының, еліміздің индустриялық-инновациялық даму міндеттерін және жеке тұлғаның қажеттіліктерін қанағаттандыратын және білім беру саласындағы үздік әлемдік тәжірибелерге сай келетін жоғары білім саласының жоғары деңгейіне қол жеткізу мақсаты қойылып отыр [1].

Соңғы жылдары республикада кадрларды дайындау құрылымын ЮНЕСКО ұсынған білім берудің халықаралық стандарттарына сәйкестендіруге жүйелі қадамдар жасалды:

- «Білім туралы заң» қабылданды (2007 ж.);
- «Еуропа өңірінде жоғары білім беруге қатысты квалификацияларды мойындау туралы» Лиссабон декларациясына қол қойылды (1997 ж.);
- Болон декларациясына қол қойылды;
- «Назарбаев университеті туралы» заң қабылданды.

Жоғары білімнің мазмұны мен құрылымын Болон процесінің параметрлеріне сәйкес келтіру үшін еліміздің жоғары оқу орындарында оқудың жинақтаушы кредиттік жүйесі енгізілді:

- Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 22 қараша 2007 жылғы №566 бұйрығымен «кредиттік технология бойынша оқу процесін ұйымдастыру Ережесі» бекітілді;
- 14 наурыз 2008 жылы №И-01 бойынша «Оқытудың кредиттік технологиясы бойынша республиканың жоғары оқу орындарында оқу процесін ұйымдастыру туралы нұсқаулық хат» жасалды;
- Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2010 жылғы 13 сәуірдегі №168 бұйрығымен «Жоғары оқу орындарында білім алушылардың үлгеріміне ағымдық бақылау, аралық және қорытынды аттестаттау өткізудің Үлгі ережесі бекітілді».

Педагогикалық әдебиетте (Б.С.Абдрасилов, Г.Н.Гамарник, Ә.М. Мұханбетжанова, т.б.) кредиттік оқу жүйесінің мынадай тиімді жақтары көрсетілген:

-студенттердің оқу әрекетінің өзіндік сипаты мен оқытушы қызметінің дамушы стилі;

-студенттің жеке ізденістік оқу әрекеті;

-білімдік бағдарламалардың инновациялық мазмұны;

-оқытудың белсенді, проблемалық-ынталандырушы интерактивтік әдістермен инновациялық технологияларының ара салмағының өсуі, т.б. [2,3].

Ендігі жерде студенттердің белсенді өзіндік жұмысын қамтамасыз ету үшін оқытудың интерактивтік әдістерін кеңінен қолдану қажеттігі бар. Көптеген негізгі әдістемелік инновациялар бүгінгі күні оқытудың интерактивтік әдістерін қолданумен байланысты. «Интерактив» сөзі ағылшын тілінен алынған: «inter» - өзара, «act» - әсер ету деген мағынаны білдіреді. Сондықтан, оның барысында оқытушы мен студент арасында өзара тікелей әсер ету, қарым-қатынас жүзеге асырылады деген сөз.

Кредиттік оқыту жүйесінде интерактивті әдістерді қолдану бірнеше міндеттерді шешуге көмектеседі. Ең бастысы – студенттердің өзара қарым-

қатынасында эмоциялық жағымды ахуал тудыруға, коммуникативті іскерліктері мен дағдыларды дамытуға көмектеседі әрі тәрбие міндеттерін де шешеді және топта жұмыс істей білуге бейімделіп, құрбыларының ойларын, пікірлерін тыңдауға, өз ойын айтуға үйретеді.

Тәжірибе көрсеткендей, өзінің құрбыларының іс-әрекеттерін сырттай бақылап, оны бағалауда, олардың өзара жақын араласуын, тосын тың ойларға өзіндік көзқарастарын білдіруін, пікір тартыстарын ретімен шешуін, өз ойлары мен пікірлерін, болжамдарын дәлелдей алуды меңгереді.

Қазіргі кезде қарым-қатынас үрдісіне негізделген оқыту – интерактивті оқытуға үлкен көңіл бөлінуде. Оқыту процесі тиімді болу үшін қарым-қатынастың үш жағы да қатысуы қажет:

1) коммуникативтік (ақпараттың берілуі және сақталуы);
2) интерактивті (біріккен іс-әрекетте өзара әсердің ұйымдастырылуы);
3) перцептивті (адамның басқа адамды қабылдауы және түсінуі).

Осылар арқылы дәстүрлі оқыту технологиясының кемшілігін, яғни біріккен іс-әрекет дағдыларын қалыптастыра алмауын ескереміз.

Интерактивті оқыту қазіргі кезде 2 бағытта жүзеге асырылып жүр:

1. «Қарым-қатынас мәдениеті», «Риторика», «Біз адамдар арасында өмір сүреміз», т.б. арнайы оқу курстарын ендіру;

2.Оқу жағдаяттарын барынша пайдалану, студенттер үшін «қарым-қатынас алаңын» құру.

Интерактивті оқыту процесінде оқу диалогының сөздік емес және сөздік тәсілдерін қарастыралық.

Сөздік емес оқыту тәсілдері төмендегідей жағдайлармен анықталады:

1.Визуальды: бет келбеті (қызығушылық), тұрыстар және қозғалыстар (қарым-қатынасқа), көздің контактісі (қарым-қатынасқа түсуші адамға көзқарасы, тікелей көзқарастан қашу);

2.Акустикалық: интонация (дауыстың жоғарылылығы, тембрі, сөйлеушінің шапшаңдығы, дауыстың ырғағы), сөйлеу кезіндегі үзілістер;

3.Тактильді: арақашықтық (алыс-жақын, қарым-қатынасқа кедергі келтіретін не жағымды әсер ететін жағдайлар), жақын қарым-қатынас (мақұлдаушы-агрессивті) және т.б.

Интерактивті оқытудың сөздік тәсілдері:

1.Ашық сұрақтарды қою іскерлігі (біріккен «дұрыс» жауапқа алдын-ала бағытталған жауаптар емес, мәселе бойынша әртүрлі көзқарастарды айту);

2.Мұғалімнің өз тұғырын өзара әрекеттесуде анықтаушы ретінде емес, сонымен қатар студенттерге сабақ барысында «дұрыс» және «бұрыс» көзқарастарды ешқандай қорқынышсыз айтуларына мүмкіндік беретін бейтарап ретінде анықтауы;

3.Сабақтың қалай және неге жүзеге асатынын түсінуге көмек беретін сабақты өзіндік талдауға дайындық, қай жерде өзара әрекеттесу «тоқырап» қалды, бұл қандай жағдаймен байланысты болды, келешекте қалай шешуге болады және пайда болады;

4.Сабақтың өту жағдайын, оның нәтижелігін қадағалауға мүмкіндік беретін ескертулерді тіркеу.

Интерактивті оқыту әдістерінің түрлері: топтармен жұмыс; оқу пікірсайысы; «Сократтық диалогтар»; ойындық жобалау; ми шабуылы; пікірталас; дөңгелек үстел. Осы әдістерді қолданудың әдістемесін қарастырайық.

Топтағы жұмыс немесе «Өзаралық». Топ төрт адамнан тұратын топшаларға бөлінеді. Әрбір топша аудиторияда өздерінің тиесілі орнын табады.

1 кезең. Жеке жұмыс. Педагог көлемі жағынан кең тапсырма береді, яғни студенттер оқулықтың 3-4 тақырыпшадан тұратын материалын оқып, қысқаша мазмұн жазады. Өзекті тақырып бойынша пікірсайыс үшін сұрақтар табу. Бұл тапсырманы дайындауға және өткізуге 15-20 минут беріледі.

2 кезең. Жұппен жұмыс. Әр топша мүшесін өзіндік шартты белгімен бейнелейміз: төрт адам – алфавиттің төрт әрпімен А, Б, В, Г белгіленеді. Екінші кезеңде әрбір қатысушы өзіне серіктес таңдайды. Мысалы: А-Г, В-Б. Тапсырма мазмұны бойынша өзгермейді. Бірақ бұл кезеңнің мақсаты - топша ішіндегі жұптардың ортақ шешімге келуіне әкелу. Уақыты - 10 минут.

3 кезең. Жұп болып жұмыс жасауды жалғастыру. Төрттіктегі жұптар тағы да алмасады. Мазмұны өзгермейді. Бұрынғы жұптардың өкілдері жаңа әріптестеріне мәселені өзіндік шешудің жолдарын және жаңарту мүмкіндіктерін іздестіреді. Уақыты - 10 минут. Осылайша, топтың әр мүшесі басқаның пікірін тыңдауға мүмкіндік алады, мәселені қалай түсінгендігін білдіреді, мәселенің табылған шешімін қорғай білуге үйренеді.

4 кезең. Топтық шешімді қабылдау. Әрбір төрттік жиналады. Топ мүшелерінің мәселені шешу әдістерінен хабары болса да, кезеңнің мақсаты ортақ жағдайды жасау. Бұл жағдайда тек мазмұны ғана емес, сонымен қатар орындау формасына (топшалар жазба, сурет, кесте, өлең түрінде өз шешімдерін ұсынулары мүмкін) назар аударылады. Ізденуге 10 минут уақыт беріледі. Жұмыстың бұл формасы, яғни ақпаратты белсенді меңгеруге бағытталған біріккен іс-әрекет дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Әсіресе, бұл өзгелерден қысылатын студенттерге көмектесіп, студенттердің өзін-өзі бағалауына жағымды әсер етеді. Бірақ барлық әдістер сияқты бұл әдістің де өзіндік кемшіліктері бар. Солардың бірі студенттер шағын топтың пікірімен ғана санасып, тұйықталып қалуы мүмкін. Сондықтан да өзара әрекеттесудің жаңа формасы «Мозайкаға» көшуге болады. Бұл әдістеменің мәні топтардың бірігіп шешім табуы емес, ұжымның ортақ пікірді ортаға шығаруынан тұрады. Бұл әдістің мазмұны (мәселе, тақырыбы, т.б.) алдыңғы әдістермен бірдей. Алайда, бұл әдістің ерекшелігі мәселенің шешімін топ ішінде емес, шағын топтың сыртында шешуге тырысады.

1 кезең. Шеңбер ішінде мәселе шешу. Кезеңнің аты айтып тұрғандай мәселе 4 адамнан тұратын кіші топтардың ішінде шешіледі. Әрбір қатысушы талқылаудың (15-20 минут) соңында сол топтың ортақ шешімінің жоспарын білу керек.

2 кезең. Адамдар арасында мәселені шешу. Бұл жағдайда да кезеңнің аты кейінгі әрекеттерді көрсетеді. Алдыңғы топтар уақытша таралып, жаңадан «әріптік бірлік» қағидасы бойынша құрылған топтар (А-А-А-А) келеді. Әрбір жаңа топтың қатысушылары өзінің мәселені шешу жолдарын ұсынып, өзге топтардың пікірлерімен танысады. Ортақ және тиімді шешім таңдалады.

3 кезең. Жаңа шешімді іздестіру. Алғашқы топтар қайта құрылып бірігеді. Бұл біріккен ізденісте бір оқшауланған топтың жұмысымен салыстырғанда объективті шешім анықталады. Уақыты - 15-20 минут. Бұл өзара әрекетте әрбір жеке топтардың шешімі барлық ұжымның бірдей шешіміне жақын келеді.

Сабақта интерактивті түрде өткізген кезде студенттер тек қана бақылаушы болып қатыспай қиын мәселелерді өз бетінше шешеді.

Қорыта келгенде, интерактивті оқыту әдістерін жоғары оқу орнындағы оқытуда қолдану студенттерді субъект тұрғысынан қарастырғанда оқудың нәтижесі, білімнің сапалы болатындығына ең бастысы, студенттердің пәнді оқуға деген жауапкершілігі, қызығушылығы артып, студенттің өз бетінше жұмыс істеуге ынтасы оянып, ізденушілік-шығармашылық, зерттеушілік қабілеттері артады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы// Егемен Қазақстан. 14 желтоқсан 2010.

2. Основы кредитной системы обучения в Казахстане. Под общей ред. Ж.А.Кулекеева, Г.Н.Гамарника, Б.С.Абдрасилова. Алматы, 2004.

3. Мұханбетжанова Ә.М. Қазіргі педагогика ғылымындағы инновациялық үрдістер// «Жоғары оқу орнындағы инновациялық оқыту технологиялары мен интерактивтік әдістері» республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Орал, 2006.

***

В статье рассматривается методика использования интерактивных методов в кредитной системе обучения на примере вузов Казахстана.

***

The ways of using interactive methods in the credit system of education are shown in the article, which is based on the example of Kazakhstan Higher Education.

ӘОЖ 51:002.6

Сафуллин Е.Н.
оқытушы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

КОМПЬЮТЕРЛІК МОДЕЛЬДЕУ КӨМЕГІМЕН МАТЕМАТИКА ЕСЕПТЕРІН ШЕШУ

Математика есептерін шығару немесе үйренушіге есеп шешуді меңгерту барысында қолданған әрекетімізде біз белгілі бір педагогикалық технологияны пайдаланамыз. Педагогикалық технология оқу және тәрбие аймағындағы педагогикалық міндеттердің шешілуіне байланысты орындалатын педагог іс-әрекеттерінің бірізді жүйесі ретінде танылуда.

Педагогикалық технология – бұл педагогикалық әрекеттер табысына кепіл болардай қатқыл ғылыми жоба. Әрі сол жобаның дәл жаңғырып іске асуы. Педагогикалық технологиялар көп түрлі болуына қарамастан, олардың іске асуының екі ғана жолы бар. Біріншісі – теориялық негізде орындалуы (В.Б.Беспалько, В.В.Данилов, В.К.Дьяченко және т.б.), екіншісі – тәжірибемен жүзеге келуі (Е.Н.Ильин, С.Н. Лысенкова, В.Ф.Шаталов және т.б.).

Математика есептерін компьютер және компьютерлік модельдеу көмегімен шешу тақырыбын үйренушіге тиімді жеткізу үшін педагогикалық технологиялар ішінен проблемді оқу технологиясын қолдануға болады. Проблемді оқу технологиясы мұғалім басшылығында өтетін оқушылардың оқу міндеттерін шешуге орайластырылған өзіндік ізденіс іс-әрекеттерін ұйымдастыруға негізделеді. Оқу ізденістері барысында оқушыларда жаңа білім, ептілік және дағдылар қалыптасып, қабілеттері, танымдық белсенділігі, қызығуы, ой-өрісі, шығармашыл ойы және басқа да тұлғалық маңызды сапалары дамиды (Т.В.Кудрявцев, А.М.Матюшкин, М.И.Махмудов және т.б.).

Жалпы түрінде проблемді технология сипаты келесідей: оқытушы білімді дайын күйінде ұсынбай, оқушылар алдына міндет (проблема) қояды, оған қызықтырады және оның шешу әдіс-тәсілдерін табуға ынталандырады. Ал оқушылар мұғалімнің тікелей басшылығында не өз бетінше олардың шешімін табудың жолдары мен әдістерін зерттейді, яғни болжам түзеді, оның шынайылығын тексеру тәсілдерін белгілейді әрі талқылайды, дәйектейді, нәтижелерін талдайды, пікір жүргізеді, дәлелдейді.

Білім берудің түрлі саласында математикалық модельдің алатын орны ерекше. Физика, химия, биология, география, экология, психология пәндерінің бәрінде де тереңдеп енген сайын математикамен қабысатын тақырыптары кездеседі. Дәлірек айтқанда, математикалық модельдеу құралына жүгінетін бөлімдері бар. Қоғамымызда технологияның дамуына байланысты осы математикалық модельдеу құралы компьютерлік модельдеуге орын босатуда. Оның себебі қазіргі ағымдарды жіті қадағалап отырған білім, еңбек саласының қызметкерлеріне түсінікті де. Модельдеу есептерінде тек элементарлы математика емес, жоғары математика бөлімдеріне сүйенуге тура келеді. Сондықтан да математикалық аппаратты қолданып отырып есеп шығару салмақты мәселе.

Модельдеу тақырыбына үйренушілерді тек ЖОО-да ғана емес, мектептегі кезеңнен бастауға болады. Мысалы, математикалық регатада 8 сыныпта келген «Екі жүзгіш» атты есепті қарастыралық.

Бассейннің бір бетінен екінші бетіне өтуге бірінші жүзгіш 11 секунд, ал екінші жүзгіш 30 секунд уақыт жұмсайды. Бір күні екі жүзгіш бассейнге қатар келіп, бір мезгілде бассейннің бір бетінен жүзуді бастап, бір мезгілде бір бетінен аяқтады. Осы аралықта неше рет басып озу болды?

Есептің шешуін талдауда математик оқытушылар арасында қызу талқылау болды. Математикалық формальды ойлау, аналитикалық ой қорыту бұл

есепті шешуде әлсіздік танытты. Сондықтан да мен Паскаль тілінде программа құру арқылы бұл есептің дұрыс жауабы, яғни 18 деген санға жеттім. Кейін тыңдаушыларға көрнекті, ұғынықты болсын деген мақсатта Дельфи тілінде қосымша ретінде жоба даярладым.

Жобадағы «толтыру» батырмасына жүзгіштердің бассейннің екі шетіне қандай уақыт мезеттерінде болатындығы прогрессия мүшесін табу тәрізді формула қорыту нәтижесінде массивке енгізетін команда коды жазылды.

```
procedure TForm1.SpeedButton1Click(Sender: TObject);
begin
    for i:=1 to 30 do begin baru1[1,i]:=22*i-22;baru1[2,i]:=22*i-11;
    kelu1[1,i]:=22*i-11;kelu1[2,i]:=22*i;
    end;
  for i:=1 to 30 do begin
stringgrid1.cells[1,i]:=inttostr(baru1[1,i]);
stringgrid1.cells[2,i]:=inttostr(baru1[2,i]);
stringgrid3.cells[1,i]:=inttostr(kelu1[1,i]);
stringgrid3.cells[2,i]:=inttostr(kelu1[2,i]);
end;
for i:=1 to 11 do begin baru2[1,i]:=60*i-60;baru2[2,i]:=60*i-30;
kelu2[1,i]:=60*i-30;kelu2[2,i]:=60*i;
end;
    for i:=1 to 11 do begin
    stringgrid2.cells[1,i]:=inttostr(baru2[1,i]);
    stringgrid2.cells[2,i]:=inttostr(baru2[2,i]);
    stringgrid4.cells[1,i]:=inttostr(kelu2[1,i]);
    stringgrid4.cells[2,i]:=inttostr(kelu2[2,i]);   end;
    end;
```

Ал, «басып озу» деген екі батырмаға сәйкесінше төмендегідей бағдарлама коды жазылды:

```
procedure TForm1.SpeedButton2Click(Sender: TObject);
var t:integer;
begin      t:=0;
for i:=1 to 11 do begin for j:=1 to 30 do
if (baru2[1,i]<baru1[1,j]) and (baru2[2,i]>baru1[2,j]) then
begin t:=t+1;stringgrid1.cells[3,j]:=inttostr(t);
stringgrid2.cells[3,i]:=inttostr(t); break; end;
          end;
edit1.Text:=inttostr(t);
end;
procedure TForm1.SpeedButton3Click(Sender: TObject);
var t:integer;
begin  t:=0;
for i:=1 to 11 do begin for j:=1 to 30 do
if (kelu2[1,i]<kelu1[1,j]) and (kelu2[2,i]>kelu1[2,j]) then
begin t:=t+1;stringgrid3.cells[3,j]:=inttostr(t);
stringgrid4.cells[3,i]:=inttostr(t); break; end;      end;
edit2.Text:=inttostr(t);end;
procedure TForm1.FormCreate(Sender: TObject);
begin
for i:=1 to 30 do begin stringgrid1.Cells[0,i]:=inttostr(i);
stringgrid3.Cells[0,i]:=inttostr(i);end;
for i:=1 to 11 do begin stringgrid2.Cells[0,i]:=inttostr(i);
stringgrid4.Cells[0,i]:=inttostr(i);end;end;
```

«Екі жүзгіш» есебін математиктер өз тәсілімен ғана шешеді. Ал, математикалық шешу жолын түсінетін оқушылар «жүздің бірі ғана» десек болады. «Информатика» мамандығы студенттеріне (2, 3, 4 курстардан барлық саны 70 шамасында) осы есепті шешуді ұсындым. Компьютерлік бағдарламаның сан түрлі курстарын өткендеріне қарамастан, олардың ешқайсысы есеп шешуіне жете алмады. Аталмыш жағдайдан қандай қорытынды шығаруға болады?

Математикалық теория салыстырмалы түрде алғанда көп өзгермейді. Бірақ математикалық әдістерді пайдалану соңғы жылдарда есептеулерді ойша және қағазда, калькуляторда шешуден бастап – компьютерде есептеуге көшті. Сондықтан да математика маманы өз пәнін жақсы игергенімен, компьютердегі математикалық әдістерді қолдана білмесе, қазіргі заманға сай жақсы деңгейдегі маман болып есептелмейді.

Жалпы, компьютерлердің өзі нақты практикалық маңызды математикалық есептерді шығару мен есептеулерді орындау үшін жасалынған болатын. Шетел мектептерінде стереометрия элементтеріне баса назар аударылады. Өйткені, математикалық сауатты адам үшін қажетті халықаралық деңгейдегі білім мен біліктер: кеңістіктік түсініктер.

Жазықтықтағы график тақырыбын түсіндіру математика маманы үшін көп қиыншылық әкеле қоймайды. Ал, кеңістік үшін бұл мәселе шешуі оңай емес. Осы жағдайда компьютерлік математика жүйесі (КМЖ) үш өлшемді кеңістіктегі беттердің қасиеттерін, формасын, әртүрлі есептерін шешуде жақсы көмектеседі. Студенттердің, оқушылардың кеңістіктегі координаттар әдісін жақсы меңгеруі олардың жалпы координаталарды енгізуді қаншалықты түсінгендігімен анықталады. Ол үшін алдымен координаталарды көрнекі түрде түсіндіру қажет.

«Теория келеді де кетеді, ал, мысалдар қалады» деген қанатты сөзге орай (И.М.Гельфанд, ағылшын ғалымы) кеңістіктегі декарттық координаталар жүйесіндегі әртүрлі беттердің Mathcad жүйесінде бейнеленуінің бірнеше мысалдарын қарастырайық.

1. Жазықтық.

2. Гиперболоид. Гиперболоидтың екі түрі бар: бір қуысты және екі қуысты. Бір қуысты гиперболоидтың теңдеуі $\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}-\frac{z^2}{c^2}=1$ түрінде болады. Ал, екі қуысты гиперболоидтың теңдеуі $\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}-\frac{z^2}{c^2}=-1$ түрінде болады. a=2, b=3, c=1 жағдайы үшін беттің кескіні осы түрде болады.

3. Параболоид. Параболоидтың екі түрі бар: гиперболалық, теңдеуі $\frac{x^2}{p}-\frac{y^2}{q}=2z$ және эллипстік, теңдеуі $\frac{x^2}{p}+\frac{y^2}{q}=2z$ түрінде болады.

4. Эллипсоид. Теңдеуі $\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}+\frac{z^2}{c^2}=1$ түрінде болады.

Суретте эллипстің тұтас және жарты бөлігінің кескіндері бейнеленді.

Біз аналитикалық геометрия курсында қарастырылатын негізгі 2-ретті қисықтарды компьютер көмегімен қалайша бейнелеуге болатынын келтірдік. Ал, Mathcad КМЖ-де бұл суреттер өте айқын және әсерлі де пайдалы болатыны сөзсіз. Себебі, программа терезесінде тұрған кезде алынған беттерді қалаған бағыттан қарауға немесе үздіксіз қозғалысқа келтіру арқылы айналдыра көруге мүмкіндік бар.

Арнайы үлкейткіш құралдардың көмегімен баяндаманы тыңдаушыларға компьютердегі кескінін көрсетіп беруіме болады.

Mathcad программасы қалайша жұмыс істейді, көрсетілген кескіндер қалайша алынады деген сұрақтарды баяндау менің ойымша артық мәселе. Себебі, Mathcad ортасында еркін жұмыс істеу үшін математика және информатика пәндерінен алған білімдерді толықтай іске қосуға тура келеді. Бұл жүйенің арнайы

анықтамалық кітаптары бар. Оларды игеру - көлемді жұмыс. Ал, менің мақсатым компьютердің мүмкіншілігін математика пәніне пайдаланудың қажеттілігін және артықшылығын тағы да еске түсіру. Компьютерді қағаз басуға, музыка, дизайнер жұмыстарында біршама кең пайдаланғанымызбен, компьютердің шығуымен, жұмыс істеу принциптерімен тығыз байланысатын математика пәніне тереңдетіп пайдалана алмай келе жатқанымыз бәрімізге белгілі мәселе. Негізінде барлық жоғарғы оқу орындарында жүргізілетін математика (жоғары математика) пәнінің барлық бөлімдерін компьютерде (Mathcad, Excel) өте көрнекі және мазмұнды етіп шығаруға болады.

Педагогикалық тұрғыдан айқын көрінетін бір мәселе – қаншама адамдар математиканы бала кезінен «ата жауындай» көріп кететін себептер ол пәннің ауырлығында жатыр деп ойлаймын. Ал, мұның өзі халық шаруашылығында мектеп бітірушілер мен университет түлектерінің жаңа математикалық әдістерді практикада қолдана білмеуіне әсер етеді де, экономика үлкен зиян шегеді. Көптеген студенттер математикалық заңдылықтар мен білімді тек емтихан тұсында ғана шала-пұла еске сақтаған болады. Мұндай қордаланған мәселелерден шығудың бір жолы - әмбебап КМЖ-н пайдалану деп ойлаймын. КМЖ студентке де, ғылыми қызметкерге де ЖОО орнында алған білімді тез еске түсіру және жеңіл пайдалануға мүмкіндік береді. Нәтижесінде, ауыр есептеулер мен түрлендірулерден құтылып, қазіргі заманға сай математикалық жаңа әдістерді игеруге болады. Қазіргі таңда фундаментальды математиканың түпкі мақсаты да қызметкерлердің жаңа математикалық әдістерді практикада қолдана білуі болып табылады.

Бұл - тек бір ғана есептің төңірегінде пайда болған мәселе. Және де бұл мәселе жалпылауға болатындай жағдайды байқатады. Сонда оқушы мен студентке, тіпті мұғалімге де жетіспей тұрған білім орнын тек компьютер немесе тек фундаментальды білім толтыра алмайды екен. Олардың бірлестігі ғана қажет екені айқындалып тұр. Сондықтан да, компьютерлік модельдеуді математика немесе информатика пәні мамандары білім берудің күшті құралына айналдыра білуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Дьяконов В. MathCAD 2000 «Учебный курс». – М., 2000.–592 б.

2.Сафуллин Е.Н. «Математика есептерін компьютер көмегімен шешу» // Үздіксіз білім беру жүйесіндегі білім сапасын арттыру мен зәру мәселелері - Облыстық ғылыми-практикалық конференция. Орал - 2006, 94-96 бб.

***

Статья посвящается проблемам раздела обучения компьютерному моделированию. В ней рассматриваются вопросы использования компьютера в математике при изложении темы поверхности в трехмерном пространстве.

***

The article deals with the problems of studying computer modeling. It considers items of using computer in mathematics to explain the theme about three-dimensional space surface.

УДК 615.82

Жищенко А.Н.
ст. преподаватель, ЗКГУ им. М. Утемисова

МЕТОДИКА РУЧНОГО И АППАРАТНОГО МАССАЖА ДЛЯ КОРРЕКЦИИ НАРУШЕНИЙ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ ВЕРХНИХ КОНЕЧНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ

В настоящее время массаж рассматривается как научно обоснованный метод, направленный на лечение, профилактику ряда заболеваний, достижение спортивной формы, поддержание и восстановление физической и умственной работоспособности, повышение функционального состояния нервно-мышечного аппарата, сердечно-сосудистой системы, суставно-связочного аппарата и многих других органов, систем и организма в целом /А.А. Бирюков, В.А. Савченко, 2003/.

Следует отметить, что популярность массажа растет с каждым годом, он стал объектом пристального внимания и научного изучения медиками, педагогами, биологами, физиологами, тренерами, специалистами ЛФК, физической реабилитации и т.д.

Массаж оказывает на организм самое разное физиологическое воздействие. Он улучшает кровообращение, обмен веществ, положительно влияет на секреторную функцию. Массаж оказывает общеукрепляющее действие на мышечную систему, повышает тонус, эластичность и сократительную способность мышц. Работоспособность утомленной мышцы под влиянием массажа восстанавливается быстрее, чем при полном покое. При систематическом проведении массажа улучшаются функции рецепторов, проводящих путей, усиливаются рефлекторные связи коры головного мозга с мышцами и сосудами. Под влиянием массажа в рецепторах кожи и мышцах возникают импульсы, которые, достигая коры головного мозга, оказывают тонизирующее воздействие на центральную нервную систему, в результате чего повышается ее регулирующая роль в отношении всех систем и органов.

Благодаря тому, что в одном квадратном сантиметре кожи находится около 25 нервных окончаний, первой воспринимает действие массажа нервная система. Варьируя характер воздействия, можно влиять на нервную возбудимость, рефлексы, деятельность внутренних органов. Массаж вызывает расширение функционирующих капилляров, раскрытие резервных капилляров, стимулирует циркуляцию лимфы /Н.А. Бернштейн, 1966.

Массаж необходим всем - взрослым, детям, и пожилым людям. В первую очередь массаж нужен здоровым людям для поддержания хорошего самочувствия и профилактики различных заболеваний.

Массаж кистей рук полезно делать еще в младенческом возрасте. В этот период следует поглаживать кисти рук, слегка надавливая, в направлении от кончиков пальцев к запястью. Затем нужно проделывать движения пальцами ребенка - при этом взрослый берет каждый пальчик ребенка в свои пальцы и сгибает и разгибает его. Делать так надо 1-3 минуты ежедневно.

С десятимесячного возраста следует начинать активную тренировку пальцев ребенка. Приемы могут быть самыми разными; важно, чтобы вовлекалось в движение больше пальцев и чтобы эти движения были достаточно энергичными.

В коррекции нарушений мелкой моторики рук у детей с различными отклонениями в развитии может быть использовано несколько видов массажа. Основным является дифференцированный (тонизирующий и расслабляющий) массаж, основанный на приемах классического массажа /С.А. Бортфельд, Е.И. Рогачева, 1986/.

Классический массаж - метод ручного массажа, сложившийся в XVIII столетии и состоящий из девяти приемов. Это разминание, выжимание, по-

тряхивание, растирание, поглаживание, движения, вибрация, встряхивание, ударные приемы.

Представим понятийный аппарат, раскрывающий значение различных приемов массажа.

1. Поглаживание - прием, с помощью которого массируется кожа. В основе его лежит скользящее, легкое перемещение кисти (1-5 пальцев) без смещения кожи, действующее на организм как слабый раздражитель. Поглаживание имеет свою внутреннюю видовую классификацию: концентрическое, комбинированное и т.д.

2. Выжимание - прием, оказывающий влияние на кожу, подкожную жировую клетчатку, поверхностный слой мышц и сосудов. В основе технических действий лежит механизм давления и плавного смещения кисти на массируемом участке тела.

3. Растирание - прием, с помощью которого массируются кожа, подкожная клетчатка и соединительная ткань (главным образом, фасции, связки, сухожилия, суставы). В основе технических действий лежит механизм давления, трения и смещения подлежащих тканей. Растирание имеет свою внутреннюю видовую классификацию приемов: «щипцы», подушечками 1-4 пальцев и др.

4. Разминание - прием, с помощью которого массируются кожа, подкожная жировая клетчатка и мышцы на всю их глубину, до костного ложа, а также сосуды, заключенные в этих тканях. В основе технических действий при выполнении этих приемов лежит циклический механизм попеременного сдавливания, придавливания, смещения, натяжения, скручивания ткани то в одном, то в другом направлениях. Разминание имеет свою внутреннюю видовую классификацию приемов: основанием ладони, подушечкой большого пальца и другие разминания.

5. Вибрация, или сотрясение, - прием, с помощью которого массируются кожа, подкожная жировая клетчатка, мышцы, кости, суставно-связочный аппарат, внутренние органы. В основе технического действия при выполнении этого приема лежит механизм движения (низкочастотного или высокочастотного) колебательного характера.

6. Сотрясение - прием, с помощью которого массируются мягкие ткани. В основе технического действия при выполнении этого приема лежит механизм колебательного движения: то в одном, то в другом направлении.

7. Встряхивание - прием, с помощью которого массируются мягкие ткани и некоторые внутренние органы. В основе технического действия при выполнении встряхивания лежит механизм колебательного характера.

8. Ударные приемы - приемы, с помощью которых массируются кожа, подкожная жировая клетчатка, мышцы, сосуды, кости и некоторые внутренние органы. В основе технических действий при выполнении этих приемов лежит механизм сильного раздражения тканей в виде ударов.

9. Движения - прием, с помощью которого выполняются и повторяются движения на конкретном участке тела в определенной последовательности, с определенной длительностью, с должной силой, темпом.

Кроме того, может использоваться массаж биологически активных точек, массаж с применением различных приспособлений (вибромассажера, зондов, массажных валиков и колец, массажных мячей и т.п.), а также элементы самомассажа (массаж выполняется на самом себе - руками или массажными приборами).

Самомассаж рук является одним из видов пассивной гимнастики. Пассивные движения - прием классического массажа, который применяется на мышцах, суставах, связках. В основе технического действия при выполнении этого приема лежит механическое натяжение мягких и жестких тканей (суставно-связочного аппарата) без участия массируемого.

Может показаться удивительным, какое огромное напряжение «скапливается» за день в кистях, но это понятно: ведь мы пользуемся руками постоянно.

Большая часть движений - это выполнение действий удержания и сжимания. Поэтому расслабляющими являются противоположные движения, открываю-

щие ладонь и вытягивающие пальцы. Учитывая это, можно рекомендовать следующий комплекс движений без участия массируемого:

1) поглаживать верхнюю сторону кисти с силой по направлению вверх от пальцев к запястью и легко - назад;

2) помять всю кисть с нажимом между ладонью и пальцами;

3) разминать пальцы, делая круговые надавливания большим пальцем на суставах;

4) взять палец у основания, потянуть слегка от основания до кончика и скользящим движением - назад. Выполнять в течение 1-1,5 минут;

5) разминать большим пальцем все сухожилия на верхней стороне кисти. Начинать между суставами оснований пальцев. Надавливать по каждой борозде до запястья не менее четырёх раз;

6) перевернуть руку и, поддерживая ее верхнюю часть пальцами, делать большим пальцем круговые и прямые надавливания по всей ладони и запястью. Выполнять в течение 1-1,5 минут;

7) закончить массаж поглаживанием от пальцев до запястья, надавливая бугром большого пальца по направлению к запястью, а при возвращении - поглаживая. Выполнять в течение 1-1,5 минут.

Комплекс самомассажа рук включает упражнения трех видов: самомассаж тыльной стороны кистей рук, самомассаж ладоней, самомассаж пальцев рук. Можно рекомендовать следующий комплекс движений:

1. Подушечки четырех пальцев правой руки установить у оснований пальцев левой руки с тыльной стороны ладони. Пунктирными движениями смещать кожу на 1 см вперед-назад, постепенно продвигаясь к лучезапястному суставу («пунктирное» движение). Проделать те же движения для другой руки.

2. Кисть и предплечье левой руки расположить на столе. Ребром ладони правой руки имитировать «пиление» по всем направлениям тыльной стороны левой ладони («прямолинейное» движение), проделать те же движения для другой руки.

3. Кисть и предплечье левой руки расположить на столе. Правой рукой сделать массаж тыльной стороны ладони левой руки. Проделать те же движения для правой руки.

4. Буграми сжатых в кулак пальцев правой руки двигать вверх-вниз по ладони левой руки («прямолинейное» движение). Проделать те же движения для правой руки.

5. Фалангами сжатых в кулак пальцев производить движения по принципу «буравчика» на ладони массажируемой руки. Поменять руки.

6. Самомассаж пальцев рук. Кисть и предплечье левой руки расположить на столе.

Согнутыми указательным и средним пальцами правой руки делать хватательные движения на пальцах левой руки («прямолинейное» движение). Проделать те же движения для правой руки.

7. Движения, как при растирании замерзших рук.

8. Подушечку большого пальца правой руки положить на тыльную сторону массируемой фаланги пальца левой руки. Остальные четыре пальца правой руки охватывают и поддерживают палец снизу. Массировать «спиралевидными» движениями. Проделать те же движения для правой руки.

Общие рекомендации к проведению массажа:

- массаж должен проводиться в комфортных для ребенка условиях, желательно в сопровождении приятной музыки, способствующей релаксации;

- кожа рук ребенка должна быть сухой, чистой, руки массажиста - чистыми и теплыми, без ссадин, царапин или каких-либо очагов воспаления, с коротко остриженными ногтями, без украшений;

- продолжительность массажа: по 10-12 процедур - циклом; циклы можно повторить с перерывом от двух недель до двух месяцев. Частота: ежедневно или через день. Начальная продолжительность - 2-3 минуты;

- для большей эффективности массажа можно сочетать его с пассивными и активными движениями кистей, пальцев, с логоритмикой;

- положение ребенка и поза массажиста во время процедур: а) поза массируемого - сидя (массируемая рука свободно лежит на плоской поверхности стола, массажист располагается напротив ребенка или несколько сбоку); б) поза массируемого - лежа (массируемая рука свободно лежит на плоской поверхности кушетки. Массажист располагается сбоку от ребенка).

Выбор приемов массажа зависит от состояния мышечного тонуса и двигательных возможностей.

При пониженном тонусе используются следующие приемы:

- поглаживание (глубокое),
- растирание,
- разминание,
- сильная вибрация,
- поколачивание.

Движения рук массажиста - ритмичные, сила нарастает. При повышенном тонусе:

- поверхностное поглаживание,
- легкая вибрация,
- потряхивание.

Движения рук массажиста - медленные, плавные, легкие, сила воздействия равномерная.

Все движения (особенно поглаживания) выполняются снизу вверх - от кончиков пальцев к подмышечной впадине (по ходу лимфатических сосудов).

Рассмотренные выше направления коррекции нарушений мелкой моторики рук у детей с использованием массажа позволяют говорить о его системном характере.

Система массажа - конкретное определение, направление, своеобразие техники приемов (манипуляций) и методики их выполнения. Техника проведения массажа традиционно включает три этапа: подготовительный, основной, заключительный. Каждый этап при этом соотносится с результатами предыдущего и на их основе строится содержание последующего.

Рассмотрим методику выполнения массажа пальцев, кисти и предплечья.

I. Подготовительный этап.

1. Расслабление мышц всего тела (достигается правильным положением, позой). Можно использовать медленную спокойную музыку или проговаривание формул спокойствия аутогенной тренировки и другие приемы.

2. Расслабление мышц предплечья и кисти:

а)предварительное прогревание мышц с помощью грелки, согревающего компресса;

б) легкое потряхивание кисти для расслабления мышц предплечья: захватить предплечье в его средней части и сделать 3-5 потряхивающих движений кистью ребенка;

в)валяние плеча, предплечья между двумя кистями взрослого плюс точечный массаж под дельтовидной мышцей;

г) легкая вибрация, встряхивание кисти и предплечья с отведением рук;

3. Активизация лимфотока, улучшение дренажной функции глубоких сосудов плюс разогревание мышц перед основными приемами:

а)поверхностное непрерывное поглаживание всей ладонью от кончиков пальцев ребенка до середины предплечья 5-6 движений;

б) обхватывающее непрерывное поглаживание всей ладонью от кончиков пальцев до плеча (до подмышечной впадины);

в)щипцеобразное поглаживание. Несколькими пальцами в виде «щипцов» массируется каждый палец ребенка отдельно. Направление: от кончиков пальцев к их основанию по тыльной, ладонной и боковой поверхностям.

II. Основной этап.

1. Растирание:

а)щипцеобразное круговое и прямолинейное растирание. Массируется каждый палец от кончика к основанию по ладони и боковой поверхности;

б) круговое и прямолинейное растирание кисти: костяшками пальцев по тыльной и ладонной поверхности кисти в направлении от основания пальцев до запястья;

в)спиралевидное растирание мышц кисти и предплечья. Направление: от основания пальцев до локтя. Проводить попеременные спиралевидные движения двумя руками (кисть массажиста в форме «щипцов»).

2. Разминание.

Выполняется в той же последовательности теми же приемами, но с большим сдавливанием тканей.

3. Надавливание.

Двумя пальцами сдавливаем подушечку пальца и ноготь ребенка 3-5 секунд.

4. Вибрация, или пунктирование с помощью вибромассажера.

Кистью (ладонью) по тыльной и ладонной поверхности кисти и пальцев в направлении от кончиков пальцев к запястью.

III. Заключительный этап.

Повторное поглаживание пальцев, кисти и предплечья (см. выше).

Пассивно-активные движения пальцев и кисти (сначала пассивные - затем активные отдельными пальцами).

В процессе массажа используют дополнительные средства - различные приспособления:

- массажные мячи и валики различной жесткости и величины (для растирания ладони, кисти и предплечья);
- массажные кольца (для растирания и точечного воздействия на отдельные пальцы);
- пальчиковый бассейн (для точечного воздействия и улучшения кинестезии в руках).

В реабилитации детей чаще всего пользуются аппаратным массажем, т.к. методики аппаратного массажа являются более щадящими, мягко действующими. Кроме того, для некоторых детей ручной массаж является весьма сильнодействующим средством, и немаловажную роль в эффекте массажа играют биоэнергетические особенности массажиста и биоэнергетическая совместимость массирующего с массируемым. Из видов аппаратного массажа можно выделить магнитно-рефлекторный, механический многоточечный и сочетания гидро и вибрационного способов с ручным массажем и между собой.

Магнитно-рефлекторный массаж выполняется массажером в виде игольчатого валика с ручкой. На валике установлены острые металлические иглы, соединенные с внутренним магнитным элементом, который поддерживает намагниченность игл. За счет передвижения валика по поверхности кожи тела происходит контакт на биологические активные точки (БАТ), на отдаленных участках, рефлекторно связанного с массируемым участком, благодаря точкам соответствия. Эти рефлекторно-проекционные связи хорошо изучены и используются в иглорефлексотерапии и в су-джок-терапии.

Установлено, что верхняя половина спины и шеи проекционно связаны с активными точками соответствия, расположенными на ладонной поверхности пальцев кисти и стоп, а нижняя половина спины – с тыльной поверхностью кистей и стоп.

При этом нужно иметь в виду, что рефлекторного влияния на правые кисть и стопу, необходимо массировать правую сторону спины вдоль позвоночника так называемую паравертебральную зону, и, наоборот, по отношению к левой стороне.

Методика массажа продумывается индивидуально для каждого пациента и соответственно назначается.

Все виды массажа проводятся в теплом помещении. Желательно, чтобы у пациента после процедуры была возможность передохнуть 20-30 мин в расслабленном состоянии, затем проводить движения в руках.

Процедура магнитно-рефлекторного массажа длится 10-15 мин, до выраженного покраснения кожи. При повышенной чувствительности кожи, длительность массажа уменьшается до 5-7 мин. В течение дня рекомендуется проводить 1-2 сеанса. Длительность курса – 20 дней ежедневно, после чего делается перерыв на 10 дней.

Механический многоточечный массаж выполняется специальными массажными мячами или валиками, изготовленными из экологически чистой пластмассы или резины. Эти приспособления имеют множество тупоконечных шипов одинаковой длины. Упругость шипов обеспечивает передачу механического воздействия на глубокие ткани и слои мышц, БАТ, расположенные в мышцах и сухожилиях. Таким образом, данные виды массажа оказывают питающее и укрепляющее действие на мышцы, повышает их тонус. Применяются строго по индивидуальным показаниям с составлением схемы, которая включает в себя длительность курса, число сеансов и т.д.

Список использованной литературы:

1.Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности, М. Медицина, 1966.

2.Бирюков А.А., Савченко В.А. Понятийно-терминалогический аппарат теории и методики массажа//Физкультура в профилактике, лечении и реабилитации, 2003, №3, С.

3.Бортфельд С.А., Рогачева Е.И. ЛФК и массаж при ДЦП – Л.; Медицина, 1986.

4.Дмитриев А.А. Теоретические основы физического воспитания детей с отклонениями в развитии. МежВУЗ. Сб. научн.трудов. – Красноярск, 1991.

5.Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание: Программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта. М.: Просвещение, 2003.

6.Ефимов А.П. Семейная реабилитация детей с заболеваниями органов движения, Н. Новгород, 2005.

7.Красикова И.С. Энциклопедия массажа. СПб.: Кристалл, 1996.

8.Подготовка к школе детей с задержкой психического развития / Под общ.ред. С.Г. Шевченко. М.: Школьная Пресса, 2003.

9.Шипицина Л.М., Иванов Е.С., Данилова Л.А., Смирнова И.А. Реабилитация детей с проблемами в интеллектуальном и физическом развитии – СПб, 1995.

***

Мақалада түзету жұмыстары кезіндегі балалардың саусақ қозғалысы моторикасын дамытудың қол және аппараттық уқалау әдістемесі берілген. Уқалау қозғалыспен қатар дене және ақыл-ой қабілеті жұмысын, нерв-бұлшық ет, буын-сіңір аппараты, тұтас ағзаның мүшелері мен жүйесінің функционалды жағдайын қалпына келтіретін негізгі құралдардың бірі болып табылады.

***

In the article the technique of manual and hardware massage is given using for carrying out the correctional work on development of an impellent motility of the upper extremities of children. Massage together with movements is the basic means of restoration of physical and intellectual working capacity, increase of a functional condition of the organs of never and muscles, the organs of anchylosis and chords, respiratory organs and organism systems as a whole.

УДК 37.01:340

Власова Н. А.
преподаватель, ЗКГУ им. М. Утемисова

ОСНОВЫ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

Существуют различные способы воздействия с целью воспитания не только профессиональных качеств студента, но и личных, человеческих качеств. Это и нравственное воспитание, патриотическое, духовное, физическое и др. Не последнее место в этом списке занимает правовое воспитание. Его задача состоит в усвоении каждым студентом основных принципов и направленности правовых норм, выработке правильной правовой ориентации, в приобретении знаний основ законодательства, и в формировании глубокого уважения к праву, превращающегося в личное убеждение, потребность и привычку соблюдать закон.

В современном цивилизованном обществе правовое воспитание должно занимать одно из главных общегосударственных задач. Важность этого вопроса подчеркнута Президентом Республики Казахстан в его послании «Казахстан - 2030» - «уважение к закону – есть основа демократического государства и безопасности страны» [1].

В процессе правового воспитания должен быть предусмотрен такой качественный, содержательный уровень, который способен обеспечить у студентов сознательное, основанное на стойкой внутренней убежденности отношение к закону, исходя не только из сугубо личных, но и общественных интересов.

При проведении воспитательной работы необходимо учитывать тот факт, что молодежи присущи в большей или меньшей степени ***подражание и внушение***. Поэтому, по моему мнению, в первую очередь мы, как педагоги, как эталон поведения, должны начать с себя, научиться уважать закон, обладать высокой правовой

культурой, знаниями норм права (особенно в области образования) и соблюдать данные нормы.

В общем же **правовое воспитание студента осуществляется по трем направлениям:**

1. профилактика правонарушений;
2. правоохранительная деятельность;
3. правовое обучение.

Все эти три компонента взаимосвязаны между собой и имеют единые цели: искоренение и сокращение правонарушений, укрепление правопорядка, неуклонное и добровольное соблюдение всеми гражданами предписаний правовых норм. Различие же заключается в следующем.

Профилактика правонарушений заключается в выявлении и устранении причин и условий совершения правонарушений, то есть предотвращение их возникновения. Правонарушения, совершаемые студентами вузов, имеют свои особенности.

Правонарушения среди студентов можно выделить в три уровня:

1. Дисциплинарные проступки.

Это деяния, которые нарушают установленные внутренними нормативными правовыми актами правила поведения студента в высшем учебном заведении (Устав вуза, положения, приказы ректора, распоряжения декана). Они могут выражаться в нарушении правил проживания в студенческом общежитии, пропусках занятий, порче библиотечных книг и т.п. За эти правонарушения следуют такие меры принуждения как дисциплинарные взыскания, замечание, выговор, строгий выговор и отчисление из вуза как крайняя мера воздействия.

2. Административные правонарушения .

Это противоправные деяния, за которые предусмотрены административные санкции. Среди них можно выделить употребление спиртных напитков в общественных местах, мелкое хулиганство, незаконное применение и ношение оружия и др.

3. Уголовные преступления.

Это совершенное виновно-общественно-опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное уголовным кодексом под угрозой наказания [2]. Среди них коррупционные преступления (как правило, дача взятки), преступления против общественного порядка, собственности, жизни и здоровья, половой неприкосновенности (хулиганство, кража, грабеж, разбой, изнасилование, причинение тяжкого вреда здоровья и др.).

По статистике среди перечисленных правонарушений, совершаемых студентами, основное место занимают дисциплинарные проступки и административные правонарушения (примерно 70%). Реже встречаются уголовные преступления.

Почти все правонарушители - студенты, привлеченные к уголовной и административной ответственности, имели дисциплинарные взыскания или устные замечания должностных лиц вуза за нарушение уставных норм. Это показывает, что преступное поведение не возникает спонтанно. Антиобщественный характер поступка складывается постепенно, начиная с незначительных отклонений от социально одобряемых норм. Выявленная связь между дисциплинарными проступками уголовными и административно наказуемыми деяниями позволяет сделать заключение, что особый акцент в профилактической работе нужно делать на борьбу с искоренением дисциплинарных проступков.

Успех профилактической работы зависит во многом от хорошо налаженной системы контроля; от общего - за всем комплексом профилактических мер, до индивидуального - за поведением отдельного лица.

Основой для ***правоохранительной деятельности*** является выявление и устранение самих правонарушений и применение предусмотренных законом мер воздействия к лицам, их совершившим, то есть борьба с правонарушителями.

Правовое обучение представляет собой способ внешнего выражения и организации передачи теоретического правового материала объекту воспитания. Целью правового обучения является формирование теоретической основы правового сознания и правовой культуры, обеспечения необходимого уровня систематизации знаний о праве, развитии правовых интересов, чувств, правового мышления, формирование научного правового мировоззрения.

В ходе проведения кураторских часов можно использовать различные **методы и средства правового воспитания.**

Например, используя ***метод убеждения***, с помощью которого формируются взгляды, представления, понятия воспитуемых, происходит оперативный обмен информацией, мы можем проводить кураторские часы в форме беседы, диалогов с представителями правоохранительных органов, проводить индивидуальную работу, направленную на убеждение правомерного поведения и т.д.

С помощью ***метода упражнений***, возможно стимулировать студента на поведение с позитивными мотивами. Например, подготовить кураторский час, разделив студентов на малые группы и предложить им подготовить материал для выступления на выбранную правовую тему в любой интересной для них форме. Это может быть выражено в танце, поэзии, мини спектакле, видеоролике или просто подготовки сообщения. Или проведение ролевой игры в форме судебного заседания. Здесь студент, во-первых, может почувствовать свою социальную значимость, исполняя ту или иную роль. Во-вторых, это сплотит группу. Ну и, в-третьих, не так важно показать правильность судебного процесса и всей процедуры проведения, сколько настроить студента на то, что за противоправным поведением всегда следует ответственность и наказание. Необходимо использовать раскаяние преступника и призывы для других не совершать такой же ошибки, показать, на сколько ухудшилась его жизнь в связи со сложившейся ситуацией. Очень важным здесь является создание ситуаций успеха, что позволит студенту повысить самооценку, утвердиться перед сокурсниками, что в свою очередь может помочь избежать совершения проступков. Ведь ни для кого не секрет, что подростки, как правило, совершают преступления под давлением своих сверстников, которые говорят: «укради, или тебе слабо?». Имея высокую самооценку и уверенность в себе - 1 из 100 пойдет на это преступление.

Ну и третий метод – это ***метод оценки и самооценки***. С их помощью производится оценка поступков, стимулирование деятельности, оказывается помощь в саморегуляции поведения. Например, при совершении проступка студентом группы, на кураторском часе вынести на общее обсуждение случившееся, где каждый желающий студент может высказать свою точку зрения поведения провинившегося. Так же, используя данный метод, в качестве кураторского часа можно организовать тематический вечер, общественный просмотр фильмов, роликов, спектаклей, телепрограмм нравственно-правовой тематики с последующим обсуждением. Немалую роль сыграет метод «кнута и пряника», т.е. использование поощрений и наказаний.

Реализация данной деятельности осуществляется при помощи проведения тематических лекций, обсуждений, диспутов, связанных с правовыми вопросами современности. Например, на настоящий момент очень интересен вопрос о проведении внеочередных выборов на пост главы государства. Здесь студенты могут получить информацию, как вообще проводятся выборы, кто может принять в них участие, кто имеет право избирать и быть избранным. Также такой семинар будет способствовать формированию патриотического чувства, не оставаться в стороне и строить судьбу нашего независимого государства самим.

В решении задач правового воспитания граждан нашей страны важное место занимает формирование правосознания подрастающего поколения. Праву принадлежит значительное место в формировании у молодежи правомерного образа жизни [3].

Правосознание представляет собой сферу или область сознания, отражающую правовую действительность в форме юридических знаний и оценочных отношений к праву и практики его реализации, социально правовых установок и ценностных ориентаций, регулирующих поведение (деятельность) людей в юридически значимых ситуациях [4].

Хотя необходимо отметить, что проблема законности не решается в рамках правосознания, стержнем правовой культуры ставится чувство справедливости, развиваемое с детства и «понимаемое как следование правилу» [5].

Подводя итог, хотелось бы отметить, что проблемы развития воспитания несомненно заслуживают самого пристального внимания, так как речь идет о завтрашнем дне Казахстана, ценностных ориентирах нашего общества, о национальной безопасности страны, корни которой кроются в воспитании, творческом развитии, гражданском становлении подрастающего поколения.

Список использованной литературы:

1. *Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана. – Алматы, 1997.*
2. *Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года N 167 (БД «Закон»)*
3. *Ибраева А.С. Правовая культура: проблемы теории и практики: Монография – Алматы, 2002.*
4. *Сейфуллина А.Б.Роль правосознания и правовой культуры в современном обществе / Проблемы формирования правовой культуры современного Казахстана: Материалы международной научно-практической конференции, Уральск, 2-3 июня. – Алматы: Изд-во Нур-Принт, 2009. – стр. 83*
5. *Кон И.С. Психология юношеского возраста. – М. 1995. – 225 с.*

***

Бұл жұмыста қазіргі таңдағы студент тұлғасын құқықтық тәрбиелеу мәселелері ашылады. Құқықтық мәдениеттің арттыруына, заңға құрметтеушіліктің жетілуіне және құқықтық нормаларды сақтауына әсер ететін қазіргі заманғы студентке негізгі ықпал ету әдістері мен құралдары суреттеледі.

***

In the work the author opens problems of legal education of the person of the student, existing for today. They accept the basic methods and levers on the modern student, promoting increase of legal culture, development of respect for the law and observance of rules of law.

УДК 001.859:378

Молдагалиев А. М.
преподаватель, ЗКГУ им. М.Утемисова

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ПРИ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ

Особенно ценным является то, что в статье автор показал отношение Президента РК к профессии педагога. Глава государства в своих ежегодных Посланиях народу Казахстана отмечает, что одним из результатов реформирования системы образования должно стать появление педагога новой формации.

Это очень важно, если вспомнить, что по мысли А.С. Макаренко, - «Педагогика… есть прежде всего наука практически целесообразная и прогрессивная».

Перемены, происходящие в настоящее время в Казахстане, предопределяют создание адекватных этим процессам социально-педагогических условий для осознанного реформирования системы подготовки специалистов в высшей школе.

Решение данной задачи связано с творческим и методически грамотным подходом к организации учебного процесса в вузе. Во многом это зависит от преподавательского корпуса, отличающегося новым, аналитическим, проектно-конструктивным характером мышления, направленным на совершенствование практики обучения студентов. Иными словами, реализация нового подхода к обучению определяется разработкой и применением инновационных технологий активного обучения.

Поэтому его содержание носит преимущественно прикладной характер и может быть полезным преподавателям в их профессионально-педагогической и практической деятельности, осуществляемой в настоящее время, как правило, в условиях кредитной системы обучения.

Конструирование учебного процесса в современной педагогической литературе рассматривается с двух сторон: «обучение через информацию» и «обучение через деятельность». Выявлены различные формы организации деятельности студентов в контекстном обучении как концептуальной основы интеграции различных видов деятельности студентов (учебной, научной, практической): учебная деятельность академического типа - квазипрофессиональная деятельность – учебно-профессиональная деятельность. Особую роль в контекстном обучении играют активные формы и методы обучения или технологии активного обучения (ТАО), которые опираются не только на процессы восприятия, памяти, внимания, но прежде всего на творческое, продуктивное мышление, поведение, общение.

Технологии называют активными, так как в них существенно меняются и роль обучающего (вместо роли информатора роль менеджера) и роль обучаемых (информация не цель, а средство для освоения действий и операций профессиональной деятельности).

Активные методы обучения (АМО) – это методы обучения, которые побуждают к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом.

Использование в учебном процессе активных методов обучения, оформленных в определенные временные и пространственные рамки, детерминирует активные формы обучения (АФО). Активные методы и формы обучения в педагогической литературе часто называют активными группами обучения или, просто, активным обучением.

Выделяют неимитационные и имитационные технологии активного обучения, в основу их классификации положены два основных признака: наличие модели (предмета или процесса деятельности) и наличие ролей (характер общения обучаемых).

Неимитационные технологии обучения характеризуются отсутствием модели изучаемого процесса или деятельности.

Активизация достигается за счет отбора проблемного содержания обучения, использования особым образом организованной процедуры ведения занятия, применения технических средств и обеспечения диалогических взаимодействий преподавателей и студентов.

Имитационные технологии обучения характеризуются имитацией профессиональной деятельности. Их делят на игровые и неигровые.

Особенностями активного обучения являются:

– принудительная активизация мышления, когда обучаемый вынужден быть активным независимо от его желания;

– совпадение активности обучаемых с активностью преподавателя;

– повышенная степень мотивации, эмоциональности, творчества;

– постоянное взаимодействие преподавателя и обучаемых посредством прямых и обратных связей;

– направленность на преимущественное развитие профессиональных, интеллектуальных, поведенческих умений и навыков в сжатые сроки и др.

К концептуальным основам использования активных методов и форм обучения можно отнести несколько положений, которые определяют философию практической деятельности современного педагога.

Благодаря использованию активных методов и форм обучения осуществляется личностно-ориентированный подход к обучению: упор делается не только на формирование педагогически адаптированной системы знаний, умений, навыков, но и на усвоение опыта творческой деятельности, опыта эмоционально-волевых отношений, формирование качеств личности. Реализуются известные в дидактике современные принципы личностно-ориентированного обучения: вариативности – использования различных моделей обучения; синтеза интеллекта, аффекта и действия – использования методов, которые бы вовлекали обучаемых в процесс познания, совместного действия и эмоционального освоения мира; приоритетного старта – вовлечение обучаемого в такие виды деятельности, которые ему приятнее, ближе, предпочтительнее.

Изменилась современная парадигма образования, система образования должна готовить специалистов, открытых к новым знаниям и готовых самостоятельно добывать их.

Именно включение студента в активную познавательную деятельность при помощи АМО позволяет решать следующие задачи:

– способствует осмыслению, а значит, активному усвоению новых знаний;

– улучшает качество усвоения знаний;

– способствует усвоению методов интеллектуальной работы, познания нового материала, а также самих мыслительных технологий, операций, действий.

Очень важно видеть и понимать необходимость усвоения студентами новых методов и приемов интеллектуальной работы, которыми они овладевают посредством активных методов обучения. АМО развивают мыслительные способности студентов, а также способствуют формированию умения представлять, излагать, обосновывать, аргументировать свои ответы. Это усвоение элементов ораторского искусства. В то же время при работе с активными методами и формами обучения часто используют групповые формы деятельности, а значит, происходит усвоение коллективных форм взаимодействия людей.

Известны их *преимущества:*

- учить основным навыкам жизни;
- действенному общению;
- умению слушать;
- умению стать на точку зрения другого;
- умению разрешать конфликты;
- умению работать сообща для достижения общей цели.

Кроме того, улучшается академическая успеваемость, воспитывается самоуважение, укрепляется дружба в группе, меняется отношение к коллективу и учению, появляется возможность избежать негативных сторон соревнования, обучаемые убеждаются в ценности взаимопомощи. У студентов формируется готовность к самостоятельному освоению знаний, их построению и использованию, а также готовность к работе в команде.

Использование АМО позволяет усваивать модель новых отношений в обществе, формировать их в коллективе. В то же время педагог становится управленцем взаимодействия со студентами, выполняет функции планирования и организации, мотивации и контроля обучения.

Процесс обучения - это информационная система, поскольку одной из основных функций обучения является передача информации, знаний новому поколению. Соответственно в ней работают закономерности, характерные для информационного общества.

Три свойства информации: новизна, динамичность и разнообразие – характеризуют общество и современное образование.

Новизна связана с:

– обновлением парадигм образования;

– обновлением содержания образования – как в каждой из дисциплин, так и в появлении новых дисциплин. Выражается в общем, в обновлении всего содержания образования, а также в ежедневной кропотливой работе преподавателя каждой дисциплины;

– обновлением форм и методов обучения и т.д.

Динамичность диктует:

– ускорение темпов обновления знаний;

– ускорение темпов самого процесса обучения и т.д.

Разнообразие влечет за собой:

– совершенствование образования, которое выражается в реформировании образовательных учреждений, источников финансирования, а также учебных программ, планов, курсов.

Новизна, динамичность и разнообразие – ключевые свойства информации, непосредственно затрагивающие методы и формы обучения.

Новизна диктует и постоянное обновление содержания лекционных и семинарских занятий, а также методов и форм обучения. Поэтому с появлением информационных технологий и открытости общества происходит обновление методов обучения за счет появления новых на базе информационных технологий и значительного их притока из зарубежных методик обучения.

Список использованной литературы:

1. *Овчарова Р.В. Рабочая книга практического психолога: технология эффективной профессиональной деятельности. – М.: Просвещение, 1996.*
2. *Педагогические технологии. – Ростов н/Д: Изд. Центр «Академия», 2002.*
3. *Бугрин В.П. Технология подготовки и проведения конкретных ситуаций. Обзорная лекция. - М.: ИЦПКПС, 2000.*
4. *Борисова Н.В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора. Учебное пособие. -М.: ИЦПКПС, 2000.*

***

Мақалада оқытудың жаңа әдіс-тәсілдері және ең құндысы – ҚР Президентінің педагогикалық кәсіпке деген оң көзқарасы сөз болады.

УДК 81’243:002.5

Полянина О.Г.
преподаватель, ЗКГУ им. М.Утемисова

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

В последнее время все чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в вузе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры студентов, обучение практическому овладению иностранным языком.

По мнению Е.С. Полат задача преподавателя состоит в том, чтобы создать условия практического овладения языком для каждого студента, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому студенту проявить свою активность, свое творчество. Задача преподавателя – активизировать познавательную деятельность студентов в процессе обучения иностранным языкам. Современные педагогические технологии такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, Интернет – ресурсов помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечива-

ют индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей обучаемых [2].

Одним из приоритетных направлений процесса информатизации современного общества является информатизация образования – внедрение новых информационных технологий в систему образования. Это сделает возможным: совершенствование механизмов управления системой образования на основе использования автоматизированных банков данных научно-педагогической информации, информационно – методических материалов, а также коммуникационных сетей; совершенствование методологии и стратегии отбора содержания, методов и организационных форм обучения, соответствующим задачам развития личности обучаемого в современных условиях информатизации общества; создание методических систем обучения, ориентированных на развитие интеллектуального потенциала обучаемого, на формирование умений самостоятельно приобретать знания, осуществлять информационно–учебную, экспериментально–исследовательскую деятельность, разнообразные виды самостоятельной деятельности по обработке информации; создание и использование компьютерных тестирующих, диагностирующих, контролирующих и оценивающих систем.

В связи с развитием процесса информатизации образования изменяется объем и содержание учебного материала, происходит переструктурирование программ учебных предметов (курсов), интеграция тем, что приводит к изменению структуры и содержания учебных предметов (курсов), и, следовательно, структуры и содержания образования, а также приводит к изменению частных методик преподавания.

В настоящее время значительные преобразования в области образования затронули и преподавание иностранного языка в вузе. В частности, стали интенсивно внедряться в учебный процесс новые информационные технологии, такие как использование Интернет – ресурсов, обучающих компьютерных программ.

Ведется активная работа по разработке и внедрению компьютерных тестов по изучаемым иностранным языкам (английскому, французскому, немецкому). Основными критериями, создания компьютерных программ для контроля знаний студентов являются:

- повышение эффективности учебного процесса;
- обеспечение немедленного и постоянного подкрепления правильности учебных действий каждого студента;
- повышение сознательности и мотивации изучения языка;
- обеспечение оперативной обратной связи и контроля действий всех обучаемых;
- возможность быстрого ввода ответов без длительного их кодирования и шифрования.

Как показывает практика, из всех существующих средств обучения компьютер наилучшим образом «вписывается» в структуру учебного процесса, наиболее полно удовлетворяет дидактическим требованиям и максимально приближает процесс обучения иностранным языкам к реальным условиям.

Информационные технологии Интернет позволяют получить доступ к любым знаниям, которые представляются пользователю в виде текста и в мультимедийном формате. Фактически это означает, что информационная среда Интернет решает проблему доступа к знаниям в любое время и в любом месте. Умение использовать современные информационные технологии в повседневной жизни, пользоваться базами данных, редакторами, электронными таблицами, информационными сетями необходимо специалистам языкового профиля; так как это дает новое представление о мире, позволяет свободно обрабатывать информационные потоки.

Интернет является действенным средством формирования и развития информационной культуры личности, предоставляя возможность полного удовлетво-

рения образовательных, культурных, социальных, политических и прочих потребностей человека независимо от местонахождения.

Учебный процесс в условиях применения информационных ресурсов *Интернет имеет свои особенности:*

1. Обучаемый, имея доступ к мировым достижениям в любой области деятельности человечества посредством Интернет, может ставить и решать оригинальные и глубокие по содержанию задачи.

2. Индивидуальная, свободная от влияния различных внешних психологических факторов работа в сети усиливает стремление к самореализации и саморазвитию.

Использование Интернет-технологий в обучении активизирует мотивацию обучения, внося в работу обучаемого исследовательский аспект, позволяет оценить интегративный характер новых информационных технологий с конкретными учебными дисциплинами, способствует преодолению психологического барьера в освоении компьютерных технологий. Что особенно важно, процесс обучения с использованием Интернет становится увлекательным, развивается творческое начало, заложенное в каждой личности.

Превратившись в мощный источник информации и телекоммуникации, Интернет является действенным средством формирования и развития информационной культуры личности, предоставляя возможность полного удовлетворения образовательных культурных, социальных, политических и прочих потребностей человека.

Интернет - это не только мощная образовательная среда, это еще и прекрасное средство для самовыражения. Студенты при отсутствии навыков могут воспользоваться средствами создания WEB-страниц с использованием шаблонов, создать свою персональную страничку, на которой можно рассказать о себе.

Материал, который размещает преподаватель на своём WEB-ресурсе должен помогать студентам в поиске той информации, которую по разным причинам они не могут найти в учебном заведении. Лекции презентации, методические указания по лабораторным работам, материал текущих самостоятельных работ, вопросы к зачетам и т.д. помогут студентам при подготовке к занятиям.

Использование служб Интернета и качество самообразования имеет немало преимуществ перед традиционными формами профессионального самоусовершенствования филологов:

- большой выбор виртуальных образовательных услуг, удовлетворяющих потребности филологов с различной подготовкой, интересами и опытом работы;
- специфика пространственно-временных характеристик виртуального пространства снимает ограничения, связанные с местом и временем получения образовательных услуг;
- интерактивный характер значительной части виртуальных образовательных услуг гарантирует необходимую для занимающихся самообразованием филологов обратную связь;
- уникальные возможности для сотрудничества и обмена опытом, открываемые службами Интернет, позволяют избавиться от чувства изолированности от коллег, работающих в других школах, городах, странах; наличие в виртуальном пространстве бесплатных образовательных услуг высокого качества даст возможность заниматься самообразованием при сравнительно низких финансовых затратах. Однако по достоинству оценить перечисленные преимущества можно, только научившись работать в Интернет, т.е. находить виртуальные ресурсы и оценивать их с точки зрения качества и соответствия целям самообразования, вести переписку по электронной почте, участвовать в телеконференциях и разговорах в реальном времени и т.д.

Различные виды компьютерных технологий используются как инструмент для создания тренировочных упражнений, как информационная база данных, по-

зволяющая создавать, хранить и анализировать различные тексты на изучаемом языке, как средство учебного взаимодействия в системах Интернет и дистанционного обучения.

Перед филологами и преподавателями иностранных языков и настоящее время стоит задача использовать Интернет для решения профессиональных задач.

Система компьютерных сетей и баз данных предоставляет возможности получения информации из серверов крупнейших образовательных учреждений и библиотек, облегчает обеспечение учащихся аутентичными текстами (газетными, художественными, деловыми) в электронной записи для использования в учебном процессе (такие тексты в (огромном количестве можно найти в электронных версиях журналов, в литературных электронных библиотеках). Новые возможности контактов между различными группами, изучающих язык, осуществления совместных проектов, проведения телеконференций, специальных уроков-экскурсий на основе российской части Интернет.

Компьютерный обмен информацией в целях обучения языку имеет ряд неоспоримых преимуществ. Он позволяет: получать и обмениваться информацией с носителями языка в режиме реального времени; совместно создавать, обрабатывать тот или иной текст, изучать, обсуждать его в учебных целях, принимать участие в различного рода образовательных проектах; иметь неограниченный доступ к актуальной информации о стране изучаемого языка и др.

Следует учитывать, что в системах электронной коммуникации можно выделить, по крайней мере, три вида общения: 1) поиск и чтение информации. 2) диалог посредством электронной почты, 3) полилогическое общение в электронных конференциях, обсуждениях, дискуссиях, опросах. Особую часть Интернет составляет так называемая сетевая литература.

Обучающие функции компьютерных систем хранения, обработки и передачи информации могут быть сформулированы следующим образом:

§ позволяют как преподавателю, так и учащемуся получить доступ к актуальным аутентичным или методически обработанным текстам, которые относятся к различным областям экономики, политики, культуры страны изучаемого языка;

§ стимулируют учащихся к оперативному обмену информацией на изучаемом языке благодаря возможности обсудить ту или иную тему, проблему, вступить в переписку, получить те или иные знания и др.;

§ облегчают преподавателю поиск и обработку интересных и актуальных для данной аудитории текстов, необходимых для проведения занятий, а также обеспечивают оперативный доступ к новым актуальным методическим материалам;

§ дают возможность получить новую интересную информацию о стране изучаемого языка в самых различных аспектах (от цен на товары до выставок, постановок в театрах и др.) и в большей степени быть готовым к контакту на иностранном языке;

§ позволяют наиболее естественно использовать принципы дистантного (дистанционного) обучения благодаря оперативности обмена учебной информацией.

При использовании приемов обучения посредством электронной почты меняется роль преподавателя иностранного языка. Он становится организатором обмена информацией с помощью компьютерных сетей, стимулирует и направляет коммуникативную учебную деятельность, готовит учащихся к письменному общению с носителями языка, корректирует и исправляет коммуникативные ошибки, помогает преодолевать психологические и культурологические барьеры общения.

В преподавательской и филологической деятельности информационные ресурсы находят еще более широкое применение. В последнее время говорят об использовании новых средств коммуникации и новых технологий в обучении иностранным языкам. Под новыми средствами коммуникации подразумеваются муль-

тимедийные обучающие компьютерные программы, а также Интернет в качестве источника информации и средства индивидуальной коммуникации. В качестве компьютерных технологий, которые необходимы в обучении, выступают те кетовые редакторы, системы мультимедиа, системы мультимедийной презентации и Интернет

Опыт показывает, применение компьютеров на занятиях по иностранным языкам значительно повышает интенсивность учебного процесса. При компьютерном обучении усваивается гораздо большее количество материала, чем это делалось за одно и то же время в условиях традиционного обучения. Кроме того, материал при использовании компьютера усваивается прочнее.

В заключении необходимо подчеркнуть, что внедрение в учебный процесс информационных технологий вовсе не исключает традиционные методы обучения, а гармонично сочетается с ними на всех этапах обучения: ознакомление, тренировка, применение, контроль. Но использование информационных технологий позволяет не только многократно повысить эффективность обучения, но и стимулировать студентов к дальнейшему самостоятельному изучению английского языка.

Список использованной литературы:

1.Азимов Э.Г. Материалы Интернет на уроках английского языка. // Иностранные языки в школе. 2001. - № 1. С.45 – 50

2.Гаврилов Б.В. Плюсы и минусы компьютеризированного обучения иностранным языкам. // Иностранные языки в школе. 2002. - № 4. С.13.

3.Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М, 2002. 235с.

***

Бұл мақалада қолданылған ақпараттық технологияларды оқытушы студенттердің білім сапасын арттыруға және әртүрлі ақпараттық ресурстарды нақты жұмыс жасауы туралы қарастырылған.

***

The advantage of the usage of information technologies is considered in this article. The knowledge of information technologies allows teachers to improve the quality of students' knowledge and to work effectively with different information resources.

УДК 911.5(574)

Айманова Е. Е.
магистрант, ЗКГУ им. М.Утемисова

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА АГРОПРИРОДНЫХ ФАКТОРОВ РАВНИННОЙ И ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ И РЕСПУБЛИКИ АЛТАЙ)

Пространственный подход, составляющий основу географического мышления, пронизывает на различных уровнях все курсы географии. Но соотношения этих уровней в изучении разных предметов неодинаковы. Рассмотрим основные этапы и методические приёмы формирования и развития пространственного мышления при изучении курса «География сельского хозяйства», в процессе сравнительного анализа агроприродных факторов равнинной и горной местности на примере Западно-Казахстанской области и Республики Алтай.

В геоморфологическом отношении территория Западно-Казахстанской области относительно однородна, в то же время геологическая история Алтая определила весьма сложный и неоднородный его современный облик. В орографическом отношении территория Горного Алтая представляет сложное пересечение самых

высоких в Сибири хребтов, разделенных глубокими долинами рек и обширными межгорными котловинами.

Студенты приходят к выводу, что рельеф Республики Алтай в основном имеет горный характер, с преобладанием среднегорья. Такая структура рельефа благоприятна для развития сельского хозяйства, главным образом животноводства. Большое влияние на развитие сельского хозяйства оказывает климат, поэтому вторым этапом анализа является изучение климатического фактора, который особо значим для развития как равнинного, так и горного животноводства. Отличительной чертой климата Западно-Казахстанской области является его резкая континентальность, которая проявляется в резких температурных контрастах дня и ночи, зимы и лета.

Необходимо во время аудиторного занятия подвести студентов к следующему выводу: главной причиной формирования резко континентального климата является географическое положение Западно-Казахстанской области: размещение и вблизи центральной части материка, значительно удаленной от Мирового океана, и расположение в умеренном климатическом поясе.

Природные условия и ресурсы Западно-Казахстанской области, влияющие на развитие сельского хозяйства, имеют низкий и очень низкий биоклиматический потенциал. Природным условием, ограничивающим сельское хозяйство области, является влагообеспеченность растений. Поэтому, несмотря на большие площади естественных кормовых угодий (пастбищ и сенокосов), кормов с них можно получить не так уж много, а значит – это в свою очередь ограничивает развитие животноводства. Лучшие по качеству земли находятся на северо-востоке и на западе (Джанибекский район) области. С продвижением к югу качество сельскохозяйственных земель ухудшается. [1]

В горных районах Алтая, где формируется свой микроклимат, необходимо учитывать способность адаптации продуктивных животных к окружающей среде. Анализируя рассмотренные факторы, студенты подводятся преподавателем к следующим выводам: 1.Невозможность создания кормовой базы на Алтае в естественных условиях из-за отсутствия площадей, засеянных многолетними высокопродуктивными и однолетними кормовыми травами.

2.Неправильное распределение по территории продуктивных животных по породам, что приведет к финансовым потерям.

3.Создание дополнительных предприятий инфраструктуры, обеспечивающих животноводство.

В результате картографического анализа на третьем этапе работы студенты приходят к выводу, что Алтай расположен почти в центре материка Евразии, на значительном удалении от морей и океанов, что в значительной степени определяет его климатические условия. Основное влияние на климат оказывают воздушные массы, поступающие с преобладающим западным переносом, холодный арктический воздух с севера, а также сухие континентальные воздушные массы, приходящие с юга и востока.[3]

Преподаватель обращает внимание студентов на то, что необходим дифференцированный подход к ведению хозяйства, в частности для животноводства. Зависимость распределения отраслей животноводства от климатических условий в целом соответствует наличию или отсутствию кормовой базы на естественных кормовых угодьях.

Ключевым этапом формирования пространственного мышления студентов является анализ такого интегрального показателя, как почвенный и растительный покров, который представляет собой ценнейший природный ресурс и источник богатств нации и народа. Почвенный покров является как бы зеркалом биоклиматического потенциала территории, в котором сконцентрированы все природные условия, влияющие на жизнь растений и на развитие животноводства.

Природные условия Западно-Казахстанской области являются более благоприятными для развития в ее пределах животноводческих отраслей. Преобладаю-

щая часть естественных кормовых ресурсов Западно-Казахстанской области представлена пустынно-степными и пустынными пастбищами, засоренными тырсой и тырсиком, которые пригодны для выпаса овец, лошадей и верблюдов весной, летом и осенью. По речным долинам распространены хорошие луговые пастбища, на которых летом и осенью можно проводить выпас всех групп сельскохозяйственных животных.

Подводя итог изучения почв, других природных условий и ресурсов, влияющих на развитие и размещение сельского хозяйства, необходимо в процессе эвристической беседы подвести студентов к выделению территорий, которые отличаются по природным условиям сельскохозяйственного производства. Эти территории представляют определенный тип земель. В нашей области выделены следующие типы земель:

1.Земли преимущественно пахотнопригодные, используемые под пашню главным образом без орошения.

2.Земли преимущественно пастбищные и отчасти сенокосные, используются под пашню при орошении.[2]

Для Алтая характерно заметное повышение высотного уровня всех почвенных поясов и изменение состава почв с севера на юг и с запада на восток. Так, с продвижением в глубь гор широко распространенный пояс лесных почв выясняется или имеет прерывистые очертания, но при этом расширяется пояс степных почв, и проявляются горно-луговые почвы. В вертикальной структуре почвенных поясов Юго-Восточного Алтая наблюдается соседство каштановых и горно-луговых почв отмечается выпадение некоторых почвенных поясов.

Сравнительный анализ агроприродных факторов Западно-Казахстанской области и Республики Алтай.

№	Объект	Рельеф	Теплообеспеченность	Водообеспеченность	Почвенный и растительный покров	С/х. использование земель
1.	Западно-Казахстанская область. ЗКО.	Равнинность территорий нарушаемая небольшими поднятиями на северной и восточной окраине.	Область находится в глубине климатического пояса обширной, достаточно однородной в климатическом отношении сплошной широтной полосы. Континентальность нарастает с северо-запада на юго-восток. Так как рельеф равнинный, воздушные массы свободно проникают в глубь материка, что создает условия для развития сельского хозяйства.	Лучшие корма находятся там, где больше влаги, в том числе в речных долинах и по берегам озер. Главной рекой области является Урал. Основным типом питания большинства рек области является снеговое.	Выделяются следующие зональные типы почв: черноземы южные (Общий Сырт), темно-Каштановые (Подуральское плато), каштановые почвы (Предсыртовый подрайон)	Для развития с/х ЗКО определяют главным образом агроприродные условия. Без их учета с/х будет мало эффективным, не будет приносить своим производителям экономической прибыли.
2.	Республика Алтай. РА.	Рельеф в основном имеет горный характер, с преобладанием среднегорья.	Основное влияние на климат оказывают воздушные массы, поступающие с преобладающим западным переносом, холодный арктический воздух с севера, а также сухие континентальные воздушные массы, приходящие с юга и востока. С повышением высоты происходит уменьшение тепла, воздушные массы не могут свободно проникать в глубь материка.	В животноводческих целях в РА используются все виды водных ресурсов. Наибольшее значение принадлежит рекам, а использование озер носит ограниченный характер.	Выделяются следующие зональные типы почв: чернозем, горно-лесная оподзоленная, лесотундровая (Северный Алтай), каштановая (Центральный Алтай), темнокаштановая (Юго-Восточный Алтай)	В горных районах, где формируется свой микроклимат необходимо учитывать способность адаптации продуктивных животных к окружающей среде, если не учитывать климатический фактор в горных условиях, возможны негативные последствия.

Для северных и северо-западных районов гор свойственно горно-лесные и горно-тундровые почвы. Горно-степные и горно-луговые почвы распространены, главным образом, в южной и юго-восточной частях горных хребтов.[4] Почвенные пояса Алтая, обусловленные особенностями рельефа, геологическим строением и климатическими условиями, имеют разную структуру. По наличию своеобразных почвенных поясов Алтай делится на три района: Северный, Центральный и Юго-Восточный.

Главным итогом пространственного анализа, его обобщением должно стать составление таблицы, из которой следует, что фактором географической среды, лимитирующим развитие сельскохозяйственного производства в ЗКО, является влагообеспеченность растений, а в Алтайском крае – рельеф. Основным природным ресурсом в этих двух, казалось бы, диаметрально противоположных по своим природным условиям районах, являются природные кормовые ресурсы.

Наш педагогический опыт показывает, что использованная методика в процессе сравнительного анализа агроприродных факторов равнинной и горной местности (на примере Западно-Казахстанской области и Республики Алтай) является наиболее оптимальной для формирования и развития пространственного мышления студентов.

Список использованной итературы:

1. Амельченко В.И., Ракитников А.Н. О картографировании сельскохозяйственного использования земель//Природные условия Нечерноземной зоны РСФСР-М.:МГУ, 1982.ВЫП.1.с.82-87

2. Амельченко В.И. Экологические проблемы сельскохозяйственного использования земель Западного Казахстана.//Экологические проблемы Казахстана : Тезисы докл.3 съезда. Геогр. Общества СССР- Л.: Издательство ГО СССР, 1990.с.12-14.

3.Атлас Алтайского края. Москва; Барнаул: Издательство ГУГК, 1980.Т.2

4.Баев Л.Н. Экономическая и социальная география Алтайского региона. Горно-Алтайск, 1994.с.271.

5.Итоги национальной сельскохозяйственной переписи. Животноводство ЗКО. Уральск 2008.

6.Сельское хозяйство ЗКО. Статистический сборник. Уральск 2009.

7. Сельское хозяйство республики Алтай. Статистический сборник. Горно-Алтайск, 2001.с.151.

8. Численность скота и птицы в ЗКО. Статистический бюллетень. Уральск 2009.

***

Мақалада «Ауыл шаруашылығы» пәні бойынша практикалық сабақтардағы студенттердің кеңістіктік ойлауының қалыптасуындағы тәсілдер әдістемесі қарастырылады.

***

The article dears with the methods on formation of extensive thinking of students on practical studies on discipline «Agricultural Geography»

УДК 37.015.12.378

Жумагалиева Г.Е.
магистрант, ЗКГУ им. М.Утемисова

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СПЕЦИАЛИЗАЦИЙ В ВУЗАХ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА

В организации и руководстве самодеятельным творчеством существенно возросла роль углубленной социально-педагогической подготовки студентов художественных специализаций в вузах культуры.

В настоящее время без достаточно серьезной и фундаментальной социально-педагогической подготовки нельзя сформировать высококвалифицированного руководителя музыкальной самодеятельности, способного создать и вырастить музыкальный коллектив, ансамбль или оркестр народных инструментов, национальную фольклорную группу.

Остановимся на специфике самодеятельного музыкального искусства как социально-педагогической сферы.

Музыкальная самодеятельность - одно из многочисленных средств духовного общения людей, способствующих передаче новым поколениям высших человеческих ценностей. Именно в процессе достижения музыкального искусства, безгранично дополняющем реально возможное общение, ценности музыкальной культуры становятся личным достоянием исполнителя и слушателя, обретают статус его жизненной позиции.

В педагогике неизменно подчеркивается большой воспитательный потенциал музыкального искусства, его способность активно воздействовать на формирование нравственных, этических качеств человека к совершенству, на утверждение моральных устоев доброты, милосердия, уважения к старшим и т.п. Не случайно статистика свительствует, что среди лиц, получивших в детстве музыкальное или какое-либо иное художественное образование, злостных правонарушителей и преступников практически не бывает.

Занятия музыкальным искусством способствуют формированию таких столь необходимых каждому человеку, качеств, как трудолюбие, выносливость, собранность, внимательность, физическое совершенство и пр.

Музыка, как и любой другой вид искусства, в социальном плане ценна не только своей возможностью развивать нравственную и эстетическую культуру мышления. Музыка необходима для полноты человеческого существования, потому что художественно воспитания личность, по словам А.В.Луначарского, является великой организаторской силой человеческого счастья.

Можно сказать, что необходимость музыкального воспитания детей, подростков, взрослых сегодня официально признана. Однако от теоретического осмысления этого постулата до его реализации, что его активным сторонникам приходится вести нелегкую борьбу с господством так называемого «остаточного принципа», который практически исключал выделение средств, кадров и материально-технических возможностей для полноценного культурно-эстетического и художественного развития людей. Они сказываются и в «остаточном отношении», согласно которому, например, приобщение школьников к миру музыки в среде учителей и родителей нередко считается чем-то вроде приятной, но совсем не обязательной роскошью, иногда пустой тратой времени и сил, просто развлечением, личным делом каждого ученика.

Остаточный принцип выделения ресурсов органично перерос в остаточное отношение к художественному, в частности, музыкальному воспитанию. Все это привело сегодня к тому, что практическое осуществление музыкального воспита-

ния и образования, отвечающее современным научно-педагогическим представлением, в недрах самой школы остается мало реальным.

В учебном общеобразовательном плане школы не заложена возможность приобщения к таким комплексно развивающимся видам искусства, как ритмика, танец, сценическое действие. Не предусмотрен акцент на деятельностной стороне приобщения детей к музыкальному искусству, особенно с учетом национальных и местных традиций. Нередко в преподавании музыки и других видов искусств преобладают пассивные и нередко начетнические методы.

Это подчас ведет к неправомерной конфронтации альтернативных методических концепций и учебных программ, подменяющей плюрализм педагогических взглядов, необходимый для творчества педагогов. Преподавание музыки в школе основывается преимущественно на академической традиции профессионального искусства. При этом часто игнорируется богатейшей опыт освоения национального музыкального фольклора, в том числе детского, народной художественной педагогики.

С другой стороны, для ныне существующих масштабов музыкального образования и воспитания в школах и внешкольных учреждениях республики остро не хватает учителей-специалистов, из–за чего их нередко заменяют разного рода любители, преподаватели других дисциплин, не имеющие специального музыкально-педагогического образования.

Таким образом, приобщение человека к музыкальному искусству становится своего рода энергетическим центром его культурно-эстетического развития, поскольку именно здесь чувства, эмоционально-ценностное отношение к миру является главным, а не сопутствующим предметом и целью педагогического процесса.

Неудовлетворительное состояние воспитания, использования национальных музыкальных традиций в школе, дошкольных и внешкольных учреждениях, выдвигает задачу особого внимания к данной проблеме при разработке системы эстетического всеобуча детей, подростков и взрослых.

Надо исходить из того, что в существующих сегодня условиях приоритет на довольно длительное время неизбежно остается за внеклассными и внешкольными формами приобщения людей к музыкальному искусству. Обеспечение их кадрами и ресурсами реально лишь за счет тщательно продуманного объединения всех имеющихся на местах сил и резервов. При этом важно, с одной стороны, обеспечить разумную координацию практических действий различных социально-культурных институтов и конкретных воспитателей с помощью действенных социально-педагогических механизма музыкального воспитания населения в городах и сельской местности. С другой стороны сохранять и упрочивать связи внешкольных форм музыкального образования и воспитания подрастающего поколения. При этом следует иметь в виду, что главной ячейкой, интегрирующей внешкольные и школьные формы музыкального воспитания детей, учитывающей народные и местные культурные традиции, могла быть семья.

Одной из наиболее реальных форм воспитания бесспорно могло бы стать приобщение людей к народным музыкальным традициям в семье. Однако семейная сфера лишена социально-педагогического управления и корректирования. В этом плане она нуждается в глубоком исследовании, выявлении путей и эффективных средств, которые позволили бы с максимальной отдачей использовать музыкальные традиции как неисчерпаемый резерв культурно-эстетического развития не только детей младшего возраста, но и подростков, а также старших поколений семьи. При этом важно помнить, что именно семья является наиболее действенным и устойчивым очагом преемственности и сохранения народных музыкальных традиций. Разработка способов их возрождения, укрепления и развития отвечала бы общим целям настоящего комплексного исследования. Эта задача заслуживает стать и одним из главных, приоритетных направлений и содержании социально–

педагогической деятельности руководителей народно-инструментальных ансамблей и оркестров, семейных коллективов, музыкальных школ и студий.

Наиболее типичными и распространенными внешкольными воспитательными институтами во многих городах и районах Казахстана являются, например: музыкальные школы и школы искусств. Однако далеко не полностью реализуются возможности сколько-нибудь серьезного использования национальных музыкальных традиций на учебных занятиях. Случаен набор кружков художественно-эстетического профиля и подбор их руководителей, нет научно–обоснованных рекомендаций для корректировки учебных планов и программ, критерии и результативности занятий разного возраста. Крайне низкая материальная база и техническое оснащение также не позволяют расширять формы приобщения детей и подростков к истокам народного музыкального творчества, организовывать массовые мероприятия и т.д. В итоге в значительной части музыкальных школ и школ искусств музыкально-эстетическое развитие детей ограничивается лишь обучением игре на отдельных музыкальных инструментах тех детей, которые по каким-либо обстоятельствам не попали в орбиту иных форм музыкального воспитания.

Социально-педагогический анализ бытующих институтов и форм музыкального воспитания и образования детей и молодежи, их приобщения к национальным музыкальным традициям показывает, что здесь необходимы комплексное и углубленное изучение имеющегося опыта, массив предложений и инициатив, а также умение соотнести их с новыми подходами к организации социально-культурной сферы в каждом городе, каждом сельском районе республики.

Актуальность проблемы совершенствования социально-педагогической подготовки студентов музыкальных специализаций обусловлена потребностью создать необходимые условия для оптимального функционирования системы музыкального воспитания населения городов и сельской местности путем использования богатейшего потенциала народных музыкальных традиций и авторского творчества.

К числу актуальных задач мы относим к разработке вариативных моделей возрождения форм музыкального образования и воспитания детей, подростков и взрослых в условиях городов и сельских районов с учетом специфики социума, а также национальных, региональных, социально-экономических, климато - географических и других его особенностей. В этой связи нам представляется целесообразным определять роль к конкретные функции руководителей музыкальной самодеятельности в качестве социальных педагогов в структуре городских и сельских социально-педагогических комплексов, организуемых в микрорайонах.

Одновременно в учебном процессе в вузе и училище культуры мы ставим задачу широкого использования различных форм участия студентов в изучении, возрождении, укреплении и развитии народных культурно-педагогов и партнеров семьи, школы, различных внешкольных учреждений народного образования и культуры, а также неформальных объединений и общественных организаций.

Список использованной литературы:

1.Багов И.Т. Методическое обслуживание обеспечение культурно-досуговой деятельности /И.Т.Багов.- Алматы,1991.

2.Генкин Д. М. Организация методика художественно-массовой работы / Д.М.Генкин,-М.,1987

3.Ерошенков И.М. Работа клубных учреждений с детьми и подростками /И.М.Ерошенков.- М.,1982

4.Ерошенков И.М. Культурно- досуговая деятельность в современных условиях / И.М.Ерошенков.- М.,1997

5.Киселева Т.Г. Основы социально культурной деятельности./ Т.Г. Киселева.-М.,1995

6. Культурно-досуговая деятельность:учебник/ под ред. А.Д. Жаркова., В.М.Чижикова, М.,- 1998.

***

Мақалада көркем-музыкалық білім - студенттер тұлғасын мәдени-эстетикалық дамыту құралы екені туралы жан-жақты ашылып көрсетіледі.

***

Improvement the social and pedagogical competence of students of the artistic specialties at the institute of culture and art.

УДК 37.01

Габдулова Ж.М.
магистрант, ЗКГУ им. М.Утемисова

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ПРОБЛЕМЫ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Развитие в социально-экономической жизни, изменения профессиональной подготовки специалистов требуют новых подходов в высшей школе. В связи с чем следует обратить внимание на разработку таких направлений в профессиональной деятельности, как понятие «компетенция» и «компетентность». В педагогической, управленческой, экономической и инженерной деятельности составляющей и довольно существенной частью выступает коммуникативная компетентность. Эти идеи поднимаются во многих исследованиях ученых, занимающиеся проблемой компетентности, - как исследователями советского периода (А.А.Бодалев, Л.С.Выготский, В.В.Давыдов, А.В.Запорожец, И.А.Зимняя, Н.В.Кузьмина, Б.Ф.Ломов, Л.А.Петровская, С.Л.Рубинштейн, Р.Б.Сабаткоев, В.А.Сластенин), так и современными исследователями последних десятилетий (А.М.Муханбетжанова, М.В.Бирюкова, Е.А.Гришина, Е.В.Прохорова, Е.А.Хамраева). В своих работах они раскрывают особенности формирования коммуникативной компетентности у школьников, педагогов, специалистов-менеджеров, инженеров, курсантов военных вузов, студентов вузов гуманитарного и технического профилей. При этом отмечается важность данной проблемы – как особой деятельности, целостной системы общения личности в условиях любой профессии. Таким образом, эти исследования раскрывают различные аспекты данного направления, в одних работах представлена модель коммуникативной подготовки специалистов (В.В.Рыжов), в других - структура коммуникативной компетентности (О.И.Муравьева), в третьих - коммуникативная компетенция рассматривается как способность личности (А.М.Муханбетжанова).

Теоретический анализ научно-исследовательской литературы показал, что исследования большинства ученых были посвящены изучению отдельных сторон проблемы формирования коммуникативной компетентности. Различие подходов к пониманию исследуемой проблемы требует уточнения и приведения в систему психолого-педагогических основ данного явления, решению которого может способствовать выявление следующих характеристик:

– общение как форма обучения коммуникативным умениям и навыкам (И.А.Зимняя, А.А.Леонтьев, А.Н.Леонтьев, М.И.Лисина, С.Л.Рубинштейн, А.М.Шахнарович);

– речевая деятельность как условие развития коммуникативной компетентности (Л.С.Выготский, А.А.Леонтьев, Б.Ф.Ломов, Е.И.Пассов, В.А.Сластенин);

– педагогическое взаимодействие (Ю.К.Бабанский, Н.В.Кузьмина, Н.Ф.Талызина, В.В.Давыдов, В.А.Кан-Калик, И.А.Зимняя).

Теоретические основы коммуникативной компетентности школьников и студентов определяются исследователями (М.Н.Вятютнев, И.А.Зимняя, А.Н.Леонтьев, А.А.Леонтьев, Н.В.Кузьмина, М.В.Мазо, А.М.Муханбетжанова,

Ш.Т.Муканбетова, А.К.Махимова) как способность осуществлять речевую деятельность, реализация коммуникативного поведения на основе системы компонентов: мотивационного (речевое поведение), когнитивного (знания), оперативного (преодоление противоречий, предписанных содержанием обучения).

Ю.Н.Караулов считает, что структура коммуникативной компетенции соотносительна со структурой языковой личности, но не тождественна ей. В структуре языковой личности выделяются три уровня (вербально-семантичекий, когнитивно-тезаурусный и мотивационно-прагматический). Коммуникативная компетенция рассматривается как структура, состоящая из пяти уровней, в которую включаются психофизиологические особенности личности, социальная характеристика ее статуса, культурный фонд, языковая компетенция и прагматика личности.

В целом же уровень культуры речи человека прямо и непосредственно определяется уровнем его коммуникативной компетенции, поэтому повышение уровня этой компетенции должно рассматриваться как основная задача лингвометодики. Следовательно, в проведенных нами исследованиях мы обращались с одной стороны к культуре речи студентов, умению их выражать свою мысль, доносить до аудитории, а с другой стороны, как в учебно-воспитательном процессе реализовываются задачи формирования коммуникативной компетенции.

В социально-психологическом смысле коммуникация - это процесс передачи информации от отправителя к получателю, процесс общения. Реализуя свои материальные и духовные потребности, человек посредством общения вступает в разного рода отношения - производственные, политические, идеологические, нравственные и т.д. Производственные отношения являются структурообразующим элементом всей системы общественных отношений. В процессе производства неизбежно возникает потребность в таком виде деятельности, как управление, предполагающем планирование, организацию, мотивацию и контроль, а также тесно связанные с осуществлением этих функций - коммуникацию и принятие решений. Исходя из этого, управленческое общение можно определить как общение, вызванное необходимостью осуществления управленческих функций с учетом обратной связи.

Общение может происходить на разных уровнях, в этом плане ученый А.Б.Добрович выделяет следующие уровни общения: конвенциональный, примитивный, манипулятивный, стандартизированный, деловой, игровой, духовный [1].

Другой подход к рассмотрению уровней общения предлагает Б.Ф.Ломов, выделяя три уровня: макро-, меза- и микроуровни. На макроуровне человек общается с другими людьми в соответствии со сложившимися общественными отношениями, традициями, обычаями. Он определяет своеобразную стратегию общения личности на протяжении всей жизни. На мезауровне общение происходит в пределах содержательной темы, один или много раз. Общение на микроуровне - это акт контакта (вопрос - ответ, мимический, пантомимический акт и др.). Микроуровень объединяет простейшие элементы, лежащие в основе других уровней общения [2].

И.Н.Горелов выделяет шесть стадий общения:

1) ориентировка в окружающих условиях;

2) привлечение внимания собеседников;

3) поиск совместимости собеседников по объему общения, по темпам общения, по настроению, по позициям и дистанциям общения;

4) обмен фактами и оценка их, поиск общей точки зрения, приемлемой для обеих сторон темы общения;

5) возникновение проблемной ситуации, конфликта, столкновения мнений;

6) принятие решения [3].

Для нашего исследования важны и проблемы коммуникативных тактик и стратегий, так как именно в деятельности педагога-психолога учет этих уровней позволяет вести правильное речевое взаимодействие. По мнению Е.В. Клюева ком-

муникативная компетенция есть рабочий набор коммуникативных тактик и стратегий, присущих индивиду или группе индивидов [4].

Коммуникативная тактика рассматривается ими в качестве совокупности практических ходов в реальном процессе речевого взаимодействия, т. е. коммуникативная тактика, в отличие от коммуникативной стратегии, прежде всего, соотнесена не с коммуникативной целью, а с набором коммуникативных намерений.

Коммуникативное намерение (оно же - коммуникативная задача; эти понятия у вышеназванных авторов не различаются) трактуется в качестве практического хода, являющегося практическим средством движения к соответствующей коммуникативной цели. Вся совокупность таких практических средств в реальном процессе речевого взаимодействия и создает коммуникативную тактику.

Под коммуникативной стратегией Е.В. Клюев понимает совокупность запланированных говорящим заранее и реализуемых в ходе коммуникативного акта теоретических ходов, направленных на достижение коммуникативной цели. Представление о способе объединения этих теоретических ходов в единое целое (коммуникативную стратегию) называется коммуникативной интенцией, которая и есть движущая сила коммуникативной стратегии [4].

У Е.В.Руденского существует другая социально-психологическая характеристика коммуникативной компетенции, которая рассматривается как общение и имеет следующие составляющие:

– прогнозирование и программирование коммуникативной ситуации;
– знания и эрудиция;
– средства общения (вербальные и невербальные);
– управление коммуникативной ситуацией;
– коммуникативная культура (общая и национальная);
– ориентировка на социального партнера;
– речевая компетенция [5].

В структуре социально-психологического компонента личностной готовности специалисты выделяют коммуникативную, социальную и языковую компетентности.

В сущности, социальная компетентность предполагает знание норм и правил поведения, принятых в определенной социально-культурной среде, отношение к ним, а также реализацию этих знаний на практике.

В свою очередь языковая компетентность предполагает такой уровень речевого развития, которая позволяет человеку в процессе общения свободно использовать свои знания о языке.

На наш взгляд, эти два вида компетентности можно рассматривать как элементы коммуникативной компетентности, или более широко - как компетентность в общении, которая включает еще и понимание невербального языка общения, умение вступать в контакт с партнерами.

Формирование этих компетенций происходит в результате четкой организации и совокупности методов обучения и внутреннего содержания занятий. В свою очередь определение методики обучения характеризуется содержанием учебного материала и целями, которые применительно к управленческим дисциплинам отличаются тем, что предполагают не только приобретение знаний, но и формирование умений и навыков, необходимых в практической работе. Поэтому в процессе обучения управлению персоналом в первую очередь включаются те методы, при которых студенты идентифицируют себя с учебным материалом, включаются в изучаемую ситуацию, побуждаются к активным действиям, переживают состояние успеха и соответственно мотивируют свое поведение. Всем этим требованиям в наибольшей степени отвечают активные методы обучения.

Таким образом, коммуникативная компетентность рассматривается как система внутренних ресурсов, необходимых для построения эффективной коммуникации в определенном круге ситуаций личностного взаимодействия. Несомненно,

компетентность в общении имеет инвариантные общечеловеческие характеристики, и в то же время они обусловлены исторической и культурологической направленностью.

Необходимо обратить внимание и на то, что развитие компетентного общения в современных условиях имеют ряд принципиальных направлений, которые предполагают его гармонизацию. Следовательно, для практики развития коммуникативной компетентности важно ограничить такие виды общения, как служебно-деловое или ролевое и интимно-личностное. Следует обращать внимание в процессе подготовки специалистов, что основание для различия является обычно психологическая дистанция между партнёрами, это я – ты контакт. Чаще всего другой человек приобретает статус ближнего, а общение становится доверительным в глубоком смысле, поскольку речь идет о доверии партнёру себя, своего внутреннего мира, а не только “внешних” сведений, например, связанных с совместно решаемой типовой служебной задачей.

Компетентность в общении предполагает готовность и умение строить контакт на разной психологической дистанции – и отстранённой и близкой. Хочется обратить внимание, что трудности порой могут быть связаны с инерционностью позиции, и в случае овладения какой-либо одной из них и её реализации повсеместно, независимо от характера партнёра и своеобразия ситуации, задача по овладению гармонизации компетентностного подхода будет выполнена. В целом все же компетентность в общении обычно связана с овладением не какой-либо одной позицией в качестве наилучшей, а с адекватным приобщением их к группе навыков. Итак, гибкость в адекватной смене психологических позиций является одним из существенных показателей компетентного общения.

Коммуникативно-исполнительское мастерство личности педагога-психолога проявляется с одной стороны, как два взаимосвязанных и всё же относительно самостоятельных умения найти адекватную теме общения коммуникативную структуру, и, с другой стороны, соответствующую цели общения, и умение реализовать коммуникативный замысел непосредственно в общении, т.е. продемонстрировать коммуникативно-исполнительскую технику общения. Таким образом, в коммуникативно-исполнительском мастерстве личности проявляются многие её навыки и прежде всего навыки эмоционально-психологического саморегулирования как управление своей психофизической органикой, в результате чего личность достигает адекватного коммуникативно-исполнительской деятельности эмоционально-психологического состояния.

Список использованной литературы:

1.Добрович А.Б. Общение: наука и искусство. М.: Яуза, 1996. – 256 с.

2.Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1984. - 444 с.

3.Горелов И. Н. Избранные труды по психолингвистике. М.: Лабиринт, 2003. - 320 с.

4.Клюев Е.В. Речевая коммуникация: Учебное пособие для университетов и институтов. М., 2002. - 320 с.

5.Руденский Е.В. Социальная психология: Курс лекций. М.: ИНФА-М; Новосибирск: ИГАЭиУ, 1997. - 224 с.

***

Мақалада педагогикалық ғылымдағы құзыреттіліктің даму мәселелері тарихына сипаттама беріліп, коммуникативтік құзыреттілік ішкі ресурс жүйесі ретінде өзара қарым-қатынас жағдайында тиімді құзыреттілікті қалыптастырудағы қажеттіліктер қарастырылады.

***

Communicative competence is considered as a system of internal resources that are necessary for the building of effective communication in a particular range of situations of the personal interaction.

ӘОЖ 351.85: 331.44

Каукеев А.Қ.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ДЗЮДОШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКА-ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚТАРЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Дене тәрбиелеу денсаулықтың нығаюына және организмнің гармондық дамуына мүмкіндік береді. Оның міндеттеріне – жылдамдылықты, күшті, төзімділікті, икемділікті, иілгіштікті тәрбиелеу жатады. Ерік сапалары – батылдықты, қайсарлықты, ержүректілікті тәрбиелеу кіреді [1]. Күрестегі спорттық кездесулер жауынгерлік әрекеттердің жоғары ширығуымен адамнан бұлшық еттің максималды күшеюін талап ететін, қарсыласы белсенді қарсылық көрсеткенде, қажудың үдеген кезінде, тез ауысатын жағдайларды экстремалды шарттармен қолдана білуге мінездеме береді. Кездесулер кезеңінде күресшілердің организміне экстремалды әсер ететін жүктеменің көлемі және жалғасушылығына организмнің функционалдық жағдайларын, психикалық, физикалық шектелген мобилизацияларды талап етсе, онда спортшының кең кешенді даярлығына жоғары талап қоятын ұсыныстар бар.

Балуандардың дене шынықтыру дайындығына ең көп еңбектер арналған. Сонымен қатар балуандардың дене шынығу қасиеттерінің дамуының көптеген жағдайлары белгілі бір күрестің түрімен айқындалмайды. Мамандар жылдамдық-күштілік қасиеттердің жетілуі мен арнайы төзімділіктің [2] жетілуіне зор көңіл бөледі. Бұл жағдай осы қасиеттер балуандардың жарыстағы жетістіктеріне айтарлықтай ықпал ететіндігін дәлелдейді.

Дахновский В.С., Сиротин О.А., Еганов А.В. [3] дзюдошыларды жарысқа дайындау барысында жылдамдық қасиеттерін жетілдіру үшін жаттығу көлемін көбейту керек деп санайды. Спортшылардың функционалды күйін бақылау үшін олардың жаттығу алдындағы, жаттығу кезіндегі және қалпына келу кезіндегі жәй және күрделі қозғалыс реакциясының уақытын тіреп, жазып отыру қажет. Оған қоса үнемі жасалған дене жүктемелеріне организмнің функционалдық жүйесі мен жүрек тамырларының жиілік көрсеткіштерін қадағалап отыру керек.

Авторлардың айтуынша, жарыстарда бірінші орын алған дзюдошылардың сайыс алдында және сайыстан кейінгі жүрек соғысы басқа спортшыларға қарағанда көбінесе жиірек екен. Бұл - бәлкім балуандардың жарысқа қатысу үшін белсенділігін жұмылдыратындығы. О.В.Коптевтің ойынша, жоғары дәрежелі дзюдошылардың (50%-ға дейін) жылдамдығы мен күшін жетілдіру үшін жаттықтырудың әсерінің тиімділігінің ұзақтығын еске ала отырып, құралдарды жинақтау спортшының дайындық деңгейін жағымды түрде алға бастырады.

Жылдамдық-күштілік сапасы – 5-14%-ға, техникалық шеберлік – 5,3%, тұру қалпындағы қорғаныс сенімділігі – 3,9%, сайыс нәтижесі – 19,5% өскен.

Автордың айтуынша, (бірінші 5 аптада) жылдамдық-күштілік сапасының көлемін жинақтау кезеңінен кейін жылдамдық пен күш көрсеткіштерінің бәрі төмендейді. Бұл қасиеттердің ең көп жинақталу фазасы жаңағы төмендеу аптасынан 3-4 апта өткеннен кейін немесе жылжымалы жаттықтыру әсерін іске асыру кезеңінде анықталады. Дзюдошылардың жарыс барысында жылдамдық-күштілік дайындығының айтарлықтай маңызын, олардың техникалық қозғалыстарының нәтижелілігімен (r=0,4), тұру қалпындағы қорғаныс сенімділігімен (r=0,39), сайыс нәтижесімен (r=0,42) өзара тығыз байланысты.

Автордың ойынша, жарыс мезоциклындағы жылдамдық пен күштілік деңгейінің айтарлықтай көтерілуі, жаттығу алдында жылдамдық пен күшті дамыту үшін арнайы үдемелі жаттығуларды қосу барысында байқалады.

Кіші салмақтағы дзюдошылардың арнайы күштік төзімділігінің деңгейін қадағалау үшін, автордың ойынша, әрбір 20 с. Кейін лақтыруды спортпен

алмастырып тұратын, 4 минут бойы өз салмағындағы спуртшымен арқадан асыра лақтыруды орындайтын арнайы сынақ өткізілуі керек. Лақтыру санын спуртта санап, ал арнайы төзімділіктің коэффициентін төмендегі формуламен анықтайық:

$$(АТК = \frac{\text{Спуттағы лақтыру саны}}{90})$$

Мұндағы АТК – арнайы төзімділік коэффициенті, 90 дегеніміз – сынақтан өтуші спортшының ең қолайлы жағдайда спуртта жасай алатын лақтыру саны.

Я.К.Ковлев дзюдошылардың көпжылдық дайындық жүйесін зерттей келе, спорттық күрестің бірнеше кәсіптік ерекшеліктеріне назар аударады. Оларға объективті өлшеу қорытындыларының жоқтығы, спорттық жетістікке әсер ететін жағдайларды айтарлықтай толтыру мүмкіндігінің жоқтығы жатады. Жоғары спорттық жетістіктерге сайысты әр түрлі әдіспен жүргізетін спортшылар жетеді. Сондықтан олардың дайындық бағыты әр түрлі болады. Спорт түрінің маусымға байланысты болмауы, жарыс кестесінің күрделілігі жыл бойы жоғары көрсеткіш көрсетуді талап етеді. Осыған байланысты көбінесе дайындық макроциклмен өтеді.

С.В.Калмыковтың [4] пікірінше, жаттығушылар мен спортшылар дзюдошылардың шапшаңдылығын жетілдіруге көңілді аз бөледі, ал, күш пен төзімділікті тәрбиелеуге айтарлықтай уақыт бөледі. Дзюдошылардың жаттығу барысындағы жағымсыз кездері болып, техникалық әдістерді орташа шапшаңдықпен, қозғалыспен жауап беру жылдамдығына айтарлықтау көңіл бөлінбейтіні зерттеудің қорытындылары жоғары деңгейлі спортшылардың өз назарларын – қарсыласының қимылын алдын -ала білу қабілетін жетілдіруге жұмсайтынын дәлелдейді. Онымен қазіргі жарыс ережесіне сай тактикалық-техникалық сенімділікті қамтамасыз ететін қорғанысқа және жауапты іс-әрекетке жұмсайтын уақыт көрсеткіштерінің жоғарылылығын түсіндіруге болады.

Халықаралық спорт шебері В.Т.Ивлев шапшаңдылық-күштілік және арнайы шапшаңдылық-күштілік дайындық балуанның дене шынықтыру дайындығының негізгі бөліктері екендігін дәлелдейді. Шапшаңдылық-күштілік қасеитінің деңгейімен техникалық әдістерді нәтижесі мен жарыстағы көрсеткішінің табысына байланысты. Уақыт тығыздығына байланысты әдісті жүргізе алу үшін, тек қана техникалық-тактикалық шеберлік емес, сонымен бірге қарсыласын ашып, оған өзінің ұстау тәсілінде өткізе білу керек, ол үшін жоғары деңгейлі шеберлік, әсіресе шапшаңдылық-күштілік керек. Автордың айтуынша, арнайы шапшаңдылық-күштілік қасиетін жетілдіру үшін партердегі (жатып көрсету) техникалық әдістерді өткізу керек. Себебі, күрестегі техникалық әдістердің әр түрлісі өте жиі күрес тәсілдерімен аяқталады.

Соңғы жылдары күрестің шапшаңдық-күштік және арнайы шапшаңдық-күштік дайындық тәжірибесінде, басқа күрестің спорт түрлеріндегідей жүктемелерді беру әдісі көп қолданылады. Жергілікті аудандық және жалпы түрдегі жаттығулар – күштік дайындықты негізгі қызмет түріне лайықтайды, қолданылатын тәсілдерді әртүрлендіреді, назар аударумен күшті үнемдеумен үлкен нәтиже алдырады. Күштілік және шапшаңдық-күштілік жаттығуының нәтижесін көтеру үшін – бұлшық еттердің жұмысын әр түрлі жағдайда қолданылуын үнемді үйлестіру керек. Қиыстыру жақсы нәтиже береді: 70-80%-жеңі жұмысы, 10-15% - орын беру, 10% - басып жатуға. Бірақ бұл тәсілдер ер спортшылар үшін. С.И.Телюк пен Н.В.Мельникова жарыс кезінде дзюдошылардың дене шынықтыру дайындығының көрсеткіштеріне талдау жасай отырып, шапшаңдық-күштік қасиеттің маңызы мен мәні бар деген қорытындыға келеді. Авторлардың ойынша, бұл қасиеттер жалпы дайындық құрамында алдыңғы орынды алады. Сондықтан шапшаңдық-күштік бағыт көлемін ұлғайту керек және жарыс кезінде бұл қасиеттің өсуіне жете білу керек. Автордың ойынша бастапқы кезеңде жалпы дене шынықтыру дайындығы көлемінің 10-15%-ға дейін шапшаңдық-күштік бағыты орын алса және арнайы дайындық кезінде 30%-ға дейін партердегі техникалық-

тактикалық қозғалысты жетілдірсе, жаттығу барысының нәтижелілігімен дзюдошылардың жарыс кезіндегі дене шынықтыру деңгейі көтеріледі.

В.Ф.Никофоров [5] факторлы талдау қорытындысы негізінде мынадай тұжырымға келеді: жас дзюдошыларды жақсы дайындау үшін оларды дене шынықтыру сапасы немесе психометриямен өсіру қарқыны емес, сол қасиеттерді жарыс қабілеті үшін пайдалана білу деңгейінің маңызы өте зор.

Факторлардың маңыздылығы жас дзюдошылардың спорттық шеберлігіне кейін қандай негіз бола алатын тұрғыдан қарау керек. Арнайы дайындық барысында спорттық техниканың кейбір элементтеріне кері әсер ететін қозғалыс құрамының келісімділігін уақытша бұзылуы мүмкіндігін есте ұстау қажет. Дзюдошыларды дайындау барысында арнайы төзімділікті жетілдіруге жаттықтырушылар көп көңіл бөледі. Бұл мәселемен арнайы төзімділікті тексеруге көптеген зерттеулер арналған. Бірнеше арнайы мамандардың ойынша жарысқа дайындықтың соңғы кезеңінде жалпы және арнайы дене дайындығына қажет амалдардың үйлесімділігін табу маңызды. Б.М.Рыбалко, Н.И.Тронин, А.П.Хренов тәжірибелік зерттеу барысында жоғары деңгейлі балуандарды жарыс алдында дайындау кезеңінде арнайы дене дайындығының көлемін 70-80%-ға дейін өсіру керек, бұл зерттеу қорытындысынан көрінеді. Авторлар жалпы дене дайындығы мен арнайы дене дайындығының көлемі 45-55% шамасында болған кезде (Гарвард степ-тест көрсеткіші бойынша) 80%-ға дейін жалпы дене дайындығы өсіп, арнайы төзімділігі айтарлықтай өзгермейтіндігін дәлелдейді. Жарыс алдындағы дайындық кезеңі (21 күндік дайындық) арнайы дене дайындығы амалын - 80%-ға өсіру, арнайы төзімділікті көтеруге жеткізеді, мұны балуандарды 6 минуттық жаттығумен тексеру қорытындысы және өте шапшаңдықпен уақытты тіркеумен 15 рет лақтыру тексеруі дәлелдейді. 6 минуттық тексеруден кейін арнайы төзімділіктің жағымды салыстырулары сүт қышқылының 80,7 мг %-ға көбейді. САН (50,1$\pm$ 0,2 шартты белгі) орташа көрсеткіші балуандардың хал-жағдайының жоғары деңгейде екеніне дәлел.

В.Ф.Байко 5 фактордан тұратын балуандардың арнайы төзімділігінің күрделі құрылымын тапты: жұмысқа деген арнайы төзімділік, анаэробты энергетика (өте жоғары оттегі несиесі), қайта қалпына келу қарқыны, сапаны көрсете білу қабілетімен шаршаған кезде жол таба білу. Автор спорттық тәжірибе жағдайында балуандардың арнайы төзімділігінің әр түрлі бағалану көрсеткіштерін өзгертуге ұсыныстар береді, сонымен бірге 62-74 кг салмақтағы әр деңгейдегі балуандардың арнайы төзімділігінің моделді сипаттамаларының зерттеулерін келтіреді. Автордың ойынша, аэробты энергетика мен арнайы төзімділік арасында r=0,72 деңгейдегі тығыз өзара байланысы бар. Жоғары байланыс барынша көп оттегі несиесі мен арнайы төзімділік (r=0,70) көрсеткіштері арасында тығыз. Бірақ, еңбекте байланыс есебі туралы мәліметтің жоқтығы, бұл зерттеудің маңызын да жояды.Ю.А.Шуликтің [6] пікірінше, екі күресуші спортшының кездесуі барысында:

–екі спортшының техникалық шеберлігі;

–олардың физикалық мүмкіндіктері максималды жылдамдығы мен күшінің ұзақтығы;

–өзінің тактикалық мүмкіндіктерін қолданып, қарсыласушыны бейтараптандыру.

В.В.Шиян арнайы төзімділікті, стандартты арнайы зерттеулерді орындаудың нәтижесін сипаттайтын биохимиялық және педагогикалық көрсеткіштерді құрама түрде анықтау негізінде бағалауды ұсынады. Оның мазмұны мынада: балуан қыздыру жаттығуларынан кейін 5 минут дем алып, манекенді лақтыруды төмендегі сызба бойынша орындайды: алдымен 40 секунд ішінде белгіден кейін бірдей уақыт аралығында 4 рет манекенді лақтырады (фонды жүктеме), одан кейін спортшы белгі бойынша әрбір спуртты орындау уақытын анық тіркеп, өзі үшін барынша тез арада манекенді 8 рет лақтырады. Бұл

тапсырманы балуан берілген тәртіп бойынша 5 реттен орындайды. Арнайы төзімділіктің көрсеткішін анықтау үшін спурттың тапсырманы орындау уақыты саналып, әрбір тексерістен кейін 3 минут қалпына келу кезіндегі қандағы рН-ды өлшеп, сүт қышқылының жиналуын анықтайды, алынған көрсеткіштерді формулаға келтіреді.

$$АТК = \frac{100}{\sum_t . \Delta pH}$$

Мұндағы АТК – арнайы төзімділік көрсеткіші (шартты белгімен),

100 – тұрақты сан,

$\sum_t$ – бес спурт кезіндегі манекенді 8 рет лақтыруға жұмсалған уақыт,

ΔрН – қандағы қышқыл сілті тепе-теңдік көрсеткіші. Ұсынылған формуланы автор келесі шешімдермен негіздейді:

a. АТК шамасы 5 спуртта 8 лақтыру орындауға жұмсалған уақытқа теріс пропорционалды немесе тексеруге – балуан неғұрлым аз ықпал етсе соғұрлым арнайы төзімділігі жоғары болады.

b. АТК шамасы ацидотикалық жылжу (1/ΔрН) шамасына теріс пропорционалды немесе ацидотикалық жылжу тексерудің орындалуына неғұрлым аз ықпал етсе, соғұрлым балуанның арнайы төзімділігі жоғары болады.

Бірінші жағдай ешбір күмәнсіз дұрыс болып шықты, ал екінші тұжырым біздің ойымызша толық негізделмеген. Жақсы жаттыққан балуан манекенді лақтыру кезінде жақсы жинақталады, сондықтан керісінше оның тексеріс кезіндегі қозғалысы да онша жаттықпаған спортшыдан жоғары. Осыған байланысты берілген формуланы арнайы төзімділікті анықтау үшін тәжірибеде қолдануға болмайды.

А.А.Новиков, А.А.Петрушев, А.О.Акопян, С.С.Топольян авторлар тобы арнайы төзімділікті бағалау үшін манекенді лақтырудағы 6 минуттық тексерістің күрделі формуласын ұсынады:

$$АТД = \frac{ортЛ}{5} . \frac{3\ мс}{Бс} . \sqrt{\frac{Т_{барынша\ көп}}{Т_{барынша\ аз}}} . \frac{20}{Т_{орташа}} . \frac{Т\ фт}{Т_{фф}} .$$

Мұндағы: АТД – арнайы төзімділік деңгейі;

ортЛ – лақтырудың (ұпаймен) орташа педагогикалық бағасы;

МС – манекеннің салмағы;

БС – балуанның салмағы;

Т бар.аз. – барынша аз спурт уақыты;

Т бар.көп – барынша көп спурт уақыты;

Т орташа – спурттың орташа ұзақтығы;

Т фт – фондық лақтырудың тиісті уақыты;

Т фф – фондық лақтырудың фактілі уақыты.

Берілген формула спурттың арнайы төзімділік бағасын оның беру мүмкіндігін ұсынады. Ол балуанның арнайы төзімділігінің динамикасын спортпен шұғылданған кезінде толық бақылауға мүмкіндік береді. Берілген формула бойынша төзімділікті бағалау жаттығу қозғалыстарын дұрыс таңдап немесе дайындау құрылымындағы кемшіліктерді анық табуға жағдай туғызады.

Н.И.Волков пен В.В.Шиян [7] дзюдошылардың организмінің энергетикалық мүмкіншіліктерін пысықтап зерттеген. Жарыстық мүмкіндіктерін бағалауды, жаттықтырушылардың тәжірибесінде қолданылатын әдістемелер бойынша жүргізді. Сайысты жүргізу белсенділігін (СБЖ) мына формула бойынша анықтаған:

$$СБЖ = \frac{\text{әрекет жасау қорытындысы+тәсілдер қорытындысы}}{\text{сайыс уақыты}}$$

Техника сенімділігі

$$\frac{\text{(тәсілдер қорытындысы) . 100}}{}$$

(СЕН %) = әрекет жасау саны+тәсілдер саны

Соқпалы қимылдар нәтижелігі (НӘТ %) мына формуламен есептелген:

$$НӘТ = \frac{\text{Соқпа саны. 100}}{\text{тәсілдер саны}}$$

Балуандардың аэробты мүмкіндіктерін бағалау үшін арнайы (тест) тексеру қолданылды. Спортшы өз салмағының 1/3-не тең манекенді 15 рет лақтыруды 3 мәрте орындаған. 3 мәртенің уақыты да тіркелген (t). Осыдан кейін 1000 3 жаттығудың жалпы уақытына қарама-қарсы көрсеткішті

($\sum_t$)

есептеген. Зерттеу жұмысы балуанның гликолитикалық мүмкіндіктері – жарыстық қызметі көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етпейтіндігін көрсетеді. Бір мезгілді жалпы жұмыс қабілеті – жарыс жағдайларында дзюдошының техникалық нәтижелігінің көрсеткішіне өте қатты әсерін тигізеді. Манекенді лақтыру бойынша арнайы тексеру-жарыстық қызмет көрсеткіштерімен де, функционалдық көрсеткіштермен де байланыспайды. Сондықтан бұл тексеруді функционалды мүмкіндіктерді бағалау үшін қолдану дәлелсіз деп табылады. Авторлар мынадай қорытындыға келді: балуандардың анаэробты гликолитикалық мүмкіндіктерін бағалар алдында велоэргометрлік тексеріс неғұрлым сенімді нәтижелер де береді. Балуанның анаэробты гликолитикалық мүмкіндіктерінің көрсеткіші велоэргометрлік тексерудің алдында орындалған механикалық жұмыстың жиынтық көлемін қолдануға болады.

Авторлардың ойынша, жаттықтырушылық тәжірибесінде қолданған жарыстық қызмет көрсеткіштері – күресшілердің анаэробты гликолитикалық мүмкіндіктерін анықтау жеткіліксіз. Дзюдошылардың организмінің функционалдық мүмкіндіктерін анықтаушы көбінесе жеткілікті және интегралды көрсеткіш болып жалпы жұмыс қабілетінің көрсеткіші табылады. Жоғарыда жасалған қорытынды дзюдошылардың дайындық мәселелеріне және олардың жаттыққандығының бағаламасына байланысты жасалынған.

Оқу-жаттығу кезеңін құру барысында спортшының дене дайындығының басты міндеті болып дене сапаларын гармондық тәрбиелеу, адам организміндегі қабілеттердің кешенді дамуы саналатынын ұмытпаған жөн. Сондықтан, спорттық сайыстарда нәтижелі дайындықтың маңызды бір шарты болып, уақыттың жеткілікті ұзақтығы аралығындағы оның үйлесімді ұйымдастырылуы табылады. Бұл жаңадан келген спортшыдан бастап спорт шеберіне дейін, спортшының техникалық, тактикалық, психологиялық және дене дайындықтарының жүйелі жетілдірілуінің көпжылдық кезеңі болуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Каражанов Б.К., Қуанышбекова Г.А., Махмудова Ш.А.,Сариев К.С. Активность симпато-адреналовой и гипо- физарно-надпочечниковой системы борцов во время соревнований.// Резервные возможности организма спортсменов. /Сб. научн.статей. – Алма-Ата КазИФК, 1986. – б. 15-22.

2 Байдосов Қ.Р., Мұхитдинов Е.Д., Жалмағамбетов А.А.Палуанның жан-жақты дайындығы. –Қазақша күрес: оқу құралы. Қазақ физкультура институты.-Алматы, 1987. – б. 11-19.

3 Дахновский В.С., Сиротин О.А., Еганов А.В. Индиви-дуальный подход в совершенствовании технико-тактического мастерства зюдоистов.//Спортивная борьба: Ежегодник, 1984. –б. 57-59.

4 Калмыков С.В., Халтагарова З.Ф., Калмыков С.В., Павлов А.Е. О физической работоспособности борйов вольного стиля. //Спортивная борьба:Ежегодник, 1986.-б. 47-50.

5 Никифоров В.А.Факторная структура физической подготовленности юных дзюдоистов.//Теория и методика физической культуры, 1988. №4. –б. 36-38.

6 Шулика Ю.А., Коблев Я.К., Невзоров В.М., Схаляхо Ю.М.. Дзюдо система и борьба // Ростов-на-Дону: Феникс, 2006.-800 с.

7 Волков Н.И., Шиян В.В. Анаэробные возможности и и связь с показателями соревновательной деятельности у дзюдоистов // Теория и методика физической культуры, 1983. №3. –б. 23-25.

***

Физическое воспитание представляет развитие гармонного организма и укрепление здоровья. Занятия спортом способствуют приобретению – мощности, силы, гибкости.

***

Physical education gives to development harmony an organism and to health consolidation. To its duties treat– power, force, good quality, fitness, flexibility.

ӘОЖ 796:371

Акмуханов Е.У.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАҢА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың соңғы екі жылдан бері республика мектептеріндегі білім беру мен тәрбие жұмысын жақсартудағы қатаң талабы бүкіл республикамыздың білім саласын жаңаша ұйымдастыру міндетін қойып отыр. «Бізге экономикалық қоғамдық жаңару қажеттілігіне сай келетін осы заманғы білім беру қажет»,- деп 2006 жылғы 1 наурыздағы «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» атты Қазақстан халқына Жолдауында атап көрсетті [1]. Сондықтан ел экономикасы жақсарып, алға қойған мақсаттарымыз айқындалған тұста білім беру жүйесінде өзгерістер мен қайта жаңартулар орын алуда.

Ертеңгі күннің бүгінгі күннен асып түсуіне ықпал етіп, адамзат қоғамын жетелеуші құдіретті күш тек білімге ғана тіреледі. Заман талабы тұрғысынан жеке тұлғаны дамытудағы қоғамның рухани және адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда білім беру саласы – баса назар аударарлық мәселе.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев 2007 жылғы 28 ақпандағы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Білім берудің сапасын жаңарту мен әлемдік білім стандарттарына сәйкес ұлттық білім беру жүйесін құру қажет» – деп атап көрсетті [2]. XXI ғасырда Қазақстанның білім беру жүйесіндегі жаңа технологиялардың білім беру жүйесіне енгізілуі уақыт талабы болып отыр. Қоғамымыздың әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылымының түпкілікті жаңаруына байланысты бірінші міндет – халықтық білім жүйесін жаңаша тұжырымдама жасап, жаңаша талап қоюды қажет етеді. Мектептердегі нақты міндеттердің бірі білім беру кезеңінде балалардың физиологиялық, психологиялық деңгейінің дамуын, олардың әрі қарай білім алу, күрделі білімді жеткілікті қабылдауын дамыту, әр салада болсын біліктерін жетілдіру негізінде, еліміздегі үздіксіз білім беру білім саласында үлкен жаңалық болып табылады.

Бүгінгі білім жүйесінде «Үлкен өзгерістер басталуда. Ол маңызы жағынан, К.Коперниктің жаңалығына (Күн - астрономиялық орталық, басқа планеталар оның айналасында шоғырланады, оны айнала қозғалады) тең болып отыр, яғни оқушы тұлғасы орталыққа айналып, барлық педагогикалық әрекеттер оның айналасына шоғырландыра жүргізіледі».

Осыған сәйкес дамыған елдердің білім беру жүйесінде төмендегідей тенденциялар байқалып отыр:

- білім беру философиясы мен әдіснамасының жаңаруы;
- білім беру мазмұнын құру әдістерінің өзгеруі,
- білім беру жүйесінде жетілдірілген үлгілердің жасалуы;
- білім беруді басқарудың тиімді жолдарының қарастырылуы;
- жаңа білім технологияларының енгізілуі;
- оқытудың дәстүрлі тиімсіз стилін ығыстырып, оқушылардың танымдық белсенділігі мен өзіндік ойлауын қамтамасыз ететін дамытушы, сындарлы білім беру үлгісіне көшуі;
- терең және белсенді кәсіби бағдар берудің ерте жастан басталуы;
- оқушы жастарға азаматтық-патриоттық, рухани-адамгершілік, көп мәдениеттілік, денсаулық сақтау және экологиялық тәрбие беру рөлінің күшейтілуі;
- білім ұйымдарының оқушыны әлеуметтендірудегі рөлінің артуы.

Біз бүгінгі күні осындай әлемдік білім беру жүйесіне негізделген жаңа технологияның басым бағыттарын қарастырып отырмыз.

«Білім беру реформасы талабының басты өлшемі – тиісті білім мен білік алған еліміздің әрбір азаматы әлемнің кез-келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтерілуі болып табылады. Біз бүкіл елде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметіне қол жеткізуге тиіспіз» – деген болатын Елбасымыз өзінің Жолдауында.

Республикамыздағы білім беру саласында және әртүрлі қолдану салаларына байланысты жаңа бағыттағы спорт, дене тәрбиесі жүйесі бойынша мамандарға деген сұраныстың артуы, оларды даярлаудағы білімділігі мен қабілеттілігі, біліктіліктің қазіргі талаптарға сай болуы өте үлкен маңызды жұмыстарды атқаруды талап етеді және болашақ педагогтардың кәсіби даярлығын, білім стандарттарына, мазмұнына сай жетілдіру мәселелері көкейтесті мәселе болып отыр.

Көрсетілген міндеттерді толық жүзеге асыру дене тәрбиесі жүйесіне тікелей байланысты. Дене тәрбиесін жүзеге асыру – денсаулықты нығайту, білім беру, дамыту, тәрбиелеу міндеттерін шешуге арналған педагогикалық жұмыстардың бірі бола отырып, жеке тұлғаның денсаулық деңгейін арттыру, табиғи күш-қуатын нығайту, дене мүшелерін гигиеналық негіздері мен дене-қозғалыс қабілеті мүшелеріне сай, өз бетінше қимыл-қозғалыс жаттығуларын орындап, өзін-өзі үнемі дамытып, көңілді де сергек жүруге баулиды.

Болашақ ұрпағымыздың денсаулығының мықтылығы, салауатты өмір сүруі мектеп мұғалімінің жеке басы мен жоғары оқу орнындағы теориялық жеке тәжірибелік даярлығының дәрежесіне тікелей байланысты. Осыған орай оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыру жұмыстарын ұйымдастыруға болашақ мұғалімдерді даярлау ісін кәсіби даярлықтың ажырамас бөлігі ретінде қарастыру керек. Дене тәрбиесі және спорт мамандары күрделі әлеуметтік міндеттерді шешуге араласумен бірге оқушылардың психологиялық ерекшеліктеріне сай, оқу-тәрбие міндеттерін шешуде олардың рухани жетекшісі де болуы тиіс.

Қазіргі кезде дене тәрбиесі мұғалімі биологиялық (физиология, анатомия, биохимия, спорттық метрология, т.б.), педагогикалық (педагогика, психология, дене мәдениетінің ілімін, спорттық жаттығу негіздері, дидактика, т.б.) пәндерді, философия, әлеуметтану, медицина, математика ғылымдарын және басқару мен ұйымдастыруды жете меңгеру керектігін ескерсек, дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыруда педагог кадрлар даярлау мәселесінің өзектілігі айқындалып, оның түрлі бағыттары бойынша ауқымды зерттеулердің қажеттілігі байқалады.

Бүгінгі таңда болашақ мұғалімдерді оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыруды ескере отырып, дайындаудың қажеттілігі мен бұл мәселенің ғылыми-теориялық тұрғыда талданбауы және болашақ мұғалімдердің кәсіби дайындығын ғылыми-әдістемелік тұрғыдан жеткілікті деңгейде қамтамасыз ету сұранысы мен осы уақытқа дейін дене шынықтыру және спорт педагогикасында

аталған мәселенің арнайы жүйе ретінде қарастырылмауы арасында қарама-қайшылықтар орын алып отырғаны байқалады.

Бүгінде жаһандану заманында жас ұрпаққа әлемдік стандартқа сай білім беру мәселесі республикада ғылыми-педагогикалық тұрғыда ізденіспен әлемдік жинақталған тәжірибеге, отандық қол жеткен табыстарды саралай отырып, ұлттық ерекшеліктерді ескере, оқу мен тәрбиелеуді жаңаша ұйымдастыру көкейкесті мәселе болып отыр.

Дене мәдениетін қалыптастыру мәселелерін шығармашылық тұрғыда шешуде, өзгермелі өмір жағдайында инновациялық үдерістер мен жаңашыл бағыттарды дер кезінде меңгере отырып, тәжірибеге сын көзбен қарап, дене тәрбиесі міндеттерін жүзеге асырудың маңыздылығы артуда.

В.А.Сластенин, Л.С.Подымовалардың пікіріне сүйенсек, адамның құндылығы оның ерекшелігімен, шығармашылығымен анықталады. Шығармашылық дегеніміз жаңа көзқарас, жаңа шешім, жаңаша қарау, күнделікті сызбалар мен мінез-құлық стереотиптерінен бас тартуға дайын болу, қабылдау мен ойлаудан, өзін-өзі өзгертуге дайын болу деген мағынаны білдіреді.

«Білім беру технологиясы» – бұл оқушылар мен оқытушының қатысушыларға жайлы жағдайда нақты нәтижеге жету мақсатын көздеген білім беру процесін ұйымдастыруды жобалау, бағдарлау және түзету бойынша біріккен жұмысының процесті жүйесі (Т.Н.Шамова, Т.М.Давыденко).

Педагогикалық технологияның белгілеріне:

-оқыту әдістерінің тәсілдер жиынтығы;

-мұғалім мен оқушылардың арасындағы өзара байланысқан процессуалды екіжақты сипаты;

-оқу процесінің қатаң ғылыми жобалауы және ұйымдастыруы;

-жайлы жағдайлардың болуы;

-оқытудың нақты нәтижесінің кепілденген жетістігі (зерттеушілердің көпшілігінің ойынша бұл оқыту әдістемесінен педагогикалық технологияның негізгі ерекшелігі);

-оқыту мен бақылаудың дидактикалық, технологиялық құралдарын кешенді қолдану, т.б. жатады.

Жеке тұлғаны жан-жақты дамыту шеңберінде білім берудің мақсаты мен мәнінің өзгеруі «білім беру технологиясы» деп аталатын жаңа ұғымның пайда болуына ықпал етті. Бұл ұғымның мәнін білім беру үдерісін өздігінше дамытатын жүйе деп түсінуге болады, онда білім алушылардың қызметі жетекші фактор болып табылып, оқыту мұғалім мен білім алушының субъектаралық өзара әрекетін қарастыратын және олардың мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін рефлексиялық басқару ретінде көрінеді.

Білім беру жүйесіндегі реформалар мен қазіргі мектептің тұлғалық-бағдарлы оқытуға бет бұруы болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығының даярлығына жаңа талаптар қояды. Білім беру жүйесі дамуының қазіргі кезеңі жаңа парадигмаға өтудің жолдарын іздестірумен, яғни білім берудің жаңа мақсатының жетістіктерімен байланысты.

Жаңа парадигманың маңызды компоненті – тұлғаның өзіндік даму тұжырымдамасы болып табылады. Өзіндік даму – бұл ішкі және сыртқы әлеммен байланысу қабілетін қалпына келтіру. Тұлғаның әртүрлі саладағы икемділіктері мен қабілеттерін дамыту оның дербес ерекшеліктеріне өзіндік талдау, өзіндік баға беру қабілеттеріне байланысты, мұның өзі әрбір студентке ерекше қатынас керек екендігін, оларға өзін көрсетуге, дамытуға мүмкіндік жасау қажеттігін дәлелдейді. Сондықтан біздің зерттеуіміз болашақ мамандарды дәстүрлі формада даярлаумен қатар жаңа педагогикалық технологиялар негізінде жетілдіруді көздейді.

Білім берудегі жаңа ақпараттық технологиялар – оқу-тәрбие материалдарын үйретуге арналған есептеуіш техника мен инструменттік құралдардың жиынтығы, сол сияқты ол есептеуіш техника құралдарының оқу процесіндегі рөлі мен орны,

оқытушылар мен оқушылар еңбегін жеңілдетуде оларды пайдаланудың түрі мен әдістері туралы ғылыми білімнің жүйесі. Оқытудағы жаңа ақпараттық технология аса қажетті педагогикалық мәселелердің шешімдерін табуға, ой еңбегін арттыруға, оқу процесін тиімді басқаруды қамтамасыз етеді. Жаңа ақпараттық технологиялардың негізгі ерекшелігі ол оқытушылар мен оқушыларға өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасауға көп мүмкіндік береді және оны педагогикалық мақсатта пайдалану оқушылардың зердесіне, сезіміне, көзқарасына әсер ете отырып, оның интеллектуалдық мүмкіншіліктерін арттыруға көмектеседі. Ақпараттық технологиялардың білім беру саласына енуі педагогтарға оқытудың мазмұнын, әдістері мен ұйымдық түрлерін сапалы өзгертуге мүмкіндік береді.

Инновациялық процестердің даму аспектілері шетелдік көптеген ғалымдардың зерттеулерінде көрініс тапқан, солардың ішінде келесі ғалымдарды атап өтуге болады: Р.Акофф, Б.Артур, Г.Беккер, В.Беренс, Р.Драккер, Д.Кларк, Р.Нельсон, Б.Санто, Г.Сильверберг, А.Тоффлер, Д.Фридман, Т.Шульц және т.б. Олар инновация теориясының, инновациялық процестердің дамуының, олардың жекелеген елдердегі халық шаруашылығында және кәсіпорындарда алатын орындарының базалық концептуалды жағдайларын негіздеді.

Білім беру жүйесінде дене тәрбиесінің негізгі мақсаты ретінде мектеп оқушыларының дене мәдениетін қалыптастыру мәселесі көрсетілуде. Бұл мақсат үздіксіз білім беру жүйесінің жекелеген бөліктерінің сабақтастық принципін бейнелейді, онда мәдениет аясында жеке толыққанды өмірдің субъектісі сапасында өзін-өзі анықтауға бағытталған перспективамен оқыту идеясы да айтылған. Осындай интегративтік мақсатпен осы мәдениеттің индивидте, оның жалпы мәдениетінің бөлшегі ретінде дамытудың шикізаты болып мектеп оқушыларында дене мәдениетін қалыптастыру алынады.

Қоғам сұранысынан туындап отырған талапқа сәйкес оқушының ой-өрісін дамытып, алған білімдерін өз тәжірибесінде жаңа жағдайларда қолдану біліктілігін арттыру, ізденімпаз, шығармашыл тұлға қалыптастырудың бірден бір жолы жаңа технологияны қолдана отырып білім беруге көшу екендігін тәжірибе дәлелдеуде.

Әлемдік білім кеңістігінде оқытудың озық технологияларын қамтитын жаңа білім мазмұны шынайы жарыс, адал бәсекеге қабілетті адам тәрбиелеуді қамтамасыз етуге тиіс.

Білім беруді жаңарту – үнемі алға қарай ұмтылу мен даму үрдісі, білім беруде кезең-кезеңмен өтетін және алынған нәтижелерге сәйкес түзету енгізіліп, талданатын өзгерістер. Сонымен қатар, білім беруді жаңарту үрдісі салт-дәстүрді, мәдени мұраны, жалпыұлттық құндылықтарды көздің қарашығындай сақтауды талап ететін тұрақты жүйелерден тұрады [3,4].

Білім жүйесінің жаңа бағыттарын жүзеге асыратын ұстаздар болғандықтан еліміздің ертеңі, болашағы осы ізгі жандардың парасатына, білімі мен біліктілігіне тәуелді екендігі сөзсіз.

Білім берудегі стратегиялық мақсатты анықтау жеке тұлғаны философиялық тұрғыдан түсінумен тікелей байланысты. Қазіргі кездегі кеңінен тараған «әлеуметтендірілген индивид» туралы ұғым білім беру саласында үдеріс ретінде білім берудің негізгі мақсаты оқушыны барлық қажетті біліммен «толтыру» деген түсінікке трансформацияланды. Педагогикалық оқытудың бұл жүйесі өз бастауын үш ғасырдан астам уақыт қайта өрлеу кезеңі идеясының ықпалымен Еуропадан алған болатын. Я.А.Коменский талаптары заманында педагогикалық ой діни оқытудан діни емес, яғни ғылымға негізделген білімді үйрету туралы болып, негізгі мақсат жаппай білім беруге көшу болған [5].

Қазіргі жүйе «бәріне барлығын үйретуге» бағытталған. Қазіргі заманғы динамикалық қарқынмен даму кезеңінде жылдан-жылға білім көлемінің өсіп отыруы оқушылардың денсаулығына кері ықпалын тигізумен қатар, ондай «шексіз ақпарат жинауға» оқушының мүмкіндігі де жете бермейтіні анық болып отыр. Сөйтіп, білім мазмұнын жаңарту мәселесі алға шығып отыр. Қоғамдағы қазіргі

кездегі қайта құрулар, экономиканы дамытудағы жаңа стратегиялық бағдарлар, қоғамның ашықтығы, оның жедел ақпараттануы мен қарқынды дамуы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Әлемнің жетекші елдерінің көпшілігінің білім беру жүйесі білім берудің мақсатын, мазмұны мен технологияларын оның нәтижесіне қарап бағалайтын болды. Білім берудің қазіргі негізгі мақсаты білім алып, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке ақпаратты өзі іздеп табу, талдау және ұтымды пайдалану, жылдам өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеде лайықты өмір сүру және жұмыс істеу болып табылады [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы». –Астана, 2006. Наурыз.

2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа әлемдегі – Жаңа Қазақстан». –Астана, 2007.-70 б.

3. Жексенбаева У.Б. Диалог – 5. Основные направления обновления содержания образования // Учитель Казахстана. -2006, 11 декабря. –С. 8.

4. Абылкасымова А.Е. Состояние тенденции развития педагогической науки Казахстана прорывные направления приоритеты // Білім. -2006. -№2. – С. 64-67.

5. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы, 2002. -382 б.

6. Ұзақбаева С.А. В образовании мы следуем общемировым тенденциям // Central Asia Monitor. -2007, 22 июня. –С. 1-3.

***

В статье рассматривается использование новых технологий в учебном процессе.

***

The President of Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev, during two last years, demands to improve education in schools of our country and to organize new ways of teaching in sphere of education.

ӘОЖ 796:378

Баекесова Г.К.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

КӘСІБИ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ТАРИХИ ДАМУ АСПЕКТІЛЕРІ

Кадрлар қорын дайындау негіздерінің бірі - дене тәрбиесі. Дене тәрбиелеудегі басты мақсат - денсаулығы мықты, сапалы кәсіби маман дайындау. Кәсіптік қолданбалы дене дайындығының мақсаты студенттер мен тыңдаушыларға нақты қолданбалы білім беруді қалыптастыру, психикалық қабілетін жетілдіру және дене-күш қабілеттерін арттыру арқылы болашақ маманның жұмысқа дайындығын қалыптастыру [1].

Елбасымыз «Қазақстан – 2030» ұзақ мерзімді стратегиялық даму бағдарламасында мемлекетіміздің алдында тұрған міндеттерді айрықша көрсетіп, даралап берді. Онда ең басты жауапты міндеттердің бірі - еліміздің өсіп өркендеуіне, гүлденуіне өз үлесін қосар білімді, мәдениетті жастарды тәрбиелеу. Бұл игі істердің бәрі ұрпақ қамы. Еңсесі биік, тұғыры кең болашақ алып мемлекетіміздің азаматтары қандай болуға тиісті немесе қалай етіп тәрбиелеуіміз қажет. Бұл - қоғам талабы.

Жастары, болашақ мамандары әлсіз, денсаулығы нашар, білімсіз, зиянды әдеттерге әуес, жалқау, тәрбиесіз болса, ол мемлекет қашан да әлсіз, қорғансыз. Жастар - болашағымыз. Ал, бізге болашағымыздың айқындығы, айбындылығы, асқарлығы, жарқындығы қажет.

Республикалық оқу бағдарламасында тыңдаушылардың кәсіптік қолданбалы дене дайындығына маңызды орын беріледі, оның міндеті болашақ мамандарды жоғары сапалы кәсіби еңбекке дайындау. Тақырыптың өзектілігі, білім беру мен дене тәрбиесін бірге шешу проблемаларымен белгіленеді. Мысалы, кейбір жоғары оқу орындарында дене тәрбиесі пәні бойынша сағаттар қысқартылған. Сондықтан, білім алушылардың дене-күш дамуы жағынан шектеліп қалып қоюы байқалады. Аталған және басқа да өзекті мәселелерді шешу үшін кәсіптік қолданбалы дене дайындығының пайдалана қоймаған әдістемелерін табу және оны одан әрі дамыту қажет.

Дене тәрбиесі - бұл жас ұрпақтың денсаулығының нығаюы, ұлдар мен қыздардың дене дайындығын дамытып жетілдіру, Қазақстан Республикасының қорғаныс күшіне және еңбекке дайындайтын арнайы педагогикалық процесс. Қазақстанның жоғары оқу орындары студенттерін дене тәрбиесімен ғылыми жағынан қамту шамамен жақында ғана бастау алды. Алғашқы диссертациялық зерттеу жұмыстарында әлеуметтік педагогикалық мағынасы бар мәселелер қозғалады.

Белгілі бір кәсіби қызметке бейімделу осы қызметке қажетті білімді, дене, психологиялық және жеке сапаларды, қозғалыс машықтары мен шеберлікті оқытуды, тәрбиелеу мен қалыптастыруды көздейді [2].

Күресу және өзін-өзі қорғау машықтарын қалыптастыру кезінде оқушылардың тәсілдерді жетілдіру жөніндегі интенсивті жүктемелерге дайындалған дене сапаларын дамытудың белгілі бір деңгейі болуы тиіс [3, 4].

Кәсіптік қолданбалы дене дайындығы құралдары арқылы адамның кәсіби қабілеттерін мақсатты қалыптастыру оларды мамандықтың ерекшеліктерін, еңбек жағдайын, қызмет сипатын, адамның жеке ерекшелігі мен қабілетін зерделеу негізінде жасалған жобаланған үлгі бойынша жандандыруды көздейді [4].

Кәсіптік қолданбалы дене дайындығы нысандарына оқу сабақтарын, күн тәртібіндегі дене шынықтыру жаттығуларын орындауды, өзіндік және дербес сабақтарды, спорт түрлері бойынша үйірмелік сабақтарды, жаттығу залдарына, жүзу бассейндеріне немесе ойын алаңдарына, көпшілік дене шынықтыру-сауықтыру, әскери-спорттық және спорттық іс-шараларға тұрақты баруды жатқызған жөн [5].

Мәселен, жоғары оқу орындарын бітірушілердің барлығының жауапкершілік сезімі, ақыл-ойы, шығармашылық ойлауы мен ұқыптылығы болуы тиіс. Бірақ әр мамандықта көрсетілген сапалар еңбек нәтижесіне әртүрлі ықпал етеді. Мұны білмейінше педагогикалық процестің терең мақсатына қол жеткізу мүмкін емес [4].

Кәсіптік қолданбалы дене дайындығының жоғары жаттығу әсеріне ойын, жарыс жаттығуларын және нақты қызмет жағдайларына дайындау әдістерін қосқанда ғана қол жеткізіледі

Дене тәрбиесі әрқашан адамды еңбекке және әлеуметтік ортаға баулу құралдарының бірі болды. Ежелгі дәстүрлі көріністерде аңшылық пен еңбек процестерін ойын түрінде бейнелеу - қоғамның дамуының бастапқы сатыларында адамдардың денесін шынықтыру мен еңбек дағдысын жетілдіру құралдарының бірі болды. Уақыт өткен сайын адамдар қарапайым ойындарда дене қозғалыстары мен еңбек процестеріндегі қолданылатын әдістерді, ережелері бар ойындар түрінде және қазіргі заманғы спорт түрлері мен дене тәрбиесі жаттығуларында қолданылатын спорттық құрал-жабдықтарды, снарядтарды жасауға көшті.

Қоғамның қажетіне сай әскери-қолданбалы дене дайындығы да қатар дами түсті, әсіресе құл иеленушілік пен феодалдық дәуірде бұған көп мән берілді. Ол адамның еңбекке қажетті қолданбалы дене дайындығының мазмұны мен әдістемесіне ықпалын тигізді.

Орта ғасырлардың соңында жастарды кәсіби еңбекке тәрбиелеу мен білім беру жүйесінде арнайы дене дайындығына мән беріле бастады. XV-XIXғ. әйгілі

педагогтері Франсуа Рабле (1494-1553), Джон Лок (1632-1704), Иоганн Песталоцци (1746-1827), Иоганн Густс-Мутс (1756-1839), Жорж Домени (1850- 1917) дене жаттығуларының рөліне көп көңіл бөлінді.

Ертедегі Қазақстан жеріндегі өмір сүрген халықтар туралы, олардың ойын-сауықтары, мәдениеті тағы басқалары жайындағы деректерді 18-19-ғасырларда Орта Азия мен Қазақстан жерлерінде болған Европа саяхатшыларының еңбектерінде көптеп кездеседі. 19-ғасырда халқымыздың әдет-ғұрпын, ойын-сауықтарын, ұлттық және спорт ойындарын зерттеуде қазақтар арасынан шыққан Ешмұхаммед Букинді атауға болады. Оны дене тәрбиесінің қазақ жеріндегі тұңғыш ұстазы деп атауға болады. Е. Букиннің «Физическое и умственное воспитание у киргиз» атты еңбегінде ол бірінші болып «гимнастика» деген терминге ғылыми түсініктеме береді, дене шынықтырудың маңызын, оның жасөспірімдер үшін ғана емес, ересектер үшін де үлкен маңызы бар екендігін баяндайды. Қазақтың ұлттық спорттық ойындарының да өзіндік тарихы, даму жолдары, қалыптасу кезеңдері бар. Бізге жеткен ұлт ойындарының барлығы сонау көне заманнан бастау алады.

Ағылшын ғалымы Э. Маккей «шамамен алғанда 5000 жылдар бұрын көптеген ұлттық және спорттық ойындардың біразы Азия елдерінде тайпалы одақтардың арасында тарағанға ұқсайды» деген болжам айтады. М. Тәникеев, Б. Төтекеев, А. Асарбаев, т.б. ұлттық спорт ойындары дене-күш қасиеттерін ғана тәрбиелеп қоймайды, ол жас жеткіншектерді өз ұлтының, рухани, мәдени, салт-санасын, дәстүрін, тілін, дінін құрметтейтін құралы ретінде де қызмет атқарды деп мысалдар келтіреді. Ұлттық спорт ойындары қоғамның өзгеруі, әлеуметтік-экономикалық жағдай негізінде толығып, тұрмысқа сіңіп, өзгерістерге ұшырап отырған.

Қоғам дами келе өнеркәсіпте барынша өнімді жұмыс істеу мақсатында әр жұмыс орнына бағыттарына қарай кәсіптік бейімдеу пайда бола бастады.

XIX-XXғ. тоғысында АҚШ-та «тейлоризм» атауын алған еңбекте ғылым мен техниканың жетістіктерін кеңінен қолдана отырып, адамның қызметтік мүмкіндіктерін жетілдіріп пайдалану мақсатында арнайы өндірісті ұйымдастыру мен басқару жүйесі дамыды. XXғ. 20-30 жылдары Кеңес үкіметі кезінде еңбек дағдыларын тез және сапалы игеру, еңбек тиімділігін арттыру, белсенді демалыс және кәсіби аурулардың алдын алу үшін дене тәрбиесі құралдарын бағытты пайдалану қарастырылған еңбектер жарияланды. Кейінгі жылдары бұл тәжірибе еңбекті ғылыми ұйымдастырудың негіздерін құрды. Кәсіби еңбектің белгілі бір түріне адамның арнайы дене-күш дайындығын қалыптастырудың өзіндік бағыты пайда болды. Дене тәрбиесінің теориясы мен практикасында мұндай арнайы дайындық кәсіби-қолданбалы дене дайындығы (ККДД) деген атауға ие болды.

Болашақ маманға өз кәсібіне қажетті арнайы дене-күш дайындығы не үшін кажет? Бұл еңбектің қазіргі заманғы технологияның адам тіршілігіне ықпалымен, қазіргі заманғы өндірістік процестерде адам рөлінің өзгеруімен байланысты. Ғылыми-техникалық жетістік неғұрлым дамыған сайын, адамды соғұрлым жасанды техникалық орта қоршайды. Медицина қызметкерлері мен биологтар адамның тек денсаулығына ғана емес, сондай-ақ оның кәсіби еңбек қабілеттілігіне теріс әсер ететін құбылыстар қатарына да ерекше назар аударады. Ол өзгерістер: қозғалыс белсенділігінің аздығынан, адамның шынықпауынан, әлсіреуінен, күнделікті жұмыс процесіндегі эмоционалды жүктемелерден және сыртқы ортаның жағымсыз әсерлерінен пайда болады. Бұл факторлар адамдарға әр түрлі әсер етеді, бірақ адамның табиғи физиологиялық дағдылануы қазіргі заман жағдайларының өзгеруі мен қарқынының артуына ілесе алмайды. Осыдан келіп үнемі эмоционалдық қозу, жүйке жүйесінің шаршап-шалдығуы салдарынан еңбек қабілеттілігінің төмендеуі мен денсаулықтың әлсіреуі пайда болады.

Қазіргі заманғы өндірістік процестерде адам орны мен атқаратын рөлінің өзгеруіне байланысты арнайы дене-күш дайындығына ерекше талап қояды. Егер бұрын еңбек процесінің қарқыны мен ритмін адам өзі басқарып отырған болса, ал

қазіргі таңда адамның еңбегін өндіріс технологиясы анықтайды. Бұл адамның өндірістік процестегі орны мен рөлін біршама өзгертеді, - Адам тікелей еңбек күшінің объектісі болып, үлкен мөлшерде заттанған еңбекті, күрделенген машиналарды, автоматтық жүйелерді және олардың үнемі жетілуін саналы пайдаланумен игерумен байланысты. Адамның еңбек нәтижесіне жауапкершілігі арта түсуде.

Еңбек құрылымы мен адамның рөлінің өзгеруі қазіргі заманғы өндірістегі дене сезім-қозғалыс қызметіне, назарының тұрақтылығына, шапшаңдығы мен дәлдігіне қойылатын талаптарды күшейте түсті. Сонымен қатар, жоғары дәрежелі қазіргі заман маманы тек техниканы ғана басқарып қоймай, адамдарды да басқара білуі қажет. Әлеуметтік зерттеулер нәтижесі бойынша, адамдармен жұмыс және оларды басқару адам организмінің тез шаршап-шалдығуына әкелетіндігі дәлелденді.

Осының бәрі бағытталған дене жаттығуларын белсенді қолдану негізінде психикалық және дене-күш қабілеттердің құрылуына қосымша талаптар қояды. Спорт және әсіресе спорттық ойындар, күрес түрлері адамдардың деңгейде жұмыс атқаруға үйретеді. Спортпен үнемі шұғылдану процесінде қажетті дене қасиеттерін ғана дамытып қоймай, сонымен қатар жастардың ұжымға бейімделуін, олардың басшы рөлін атқаруын қамтамасыз ететін психологиялық қасиеттеріне де дамытатын пайдалы ықпалын көрсетеді.

Адамның еңбек қызметіндегі арнайы дайындығының бағыты мен мазмұнынан болашақ маманның кәсіптік дайындығының мазмұнына еңбек өзгерісі мен бөлінісі қажеттілігінің ықпалы көрінеді. Өндірістің техника- технологиялық негізінің үнемі түрленуі, экономика мен саясаттың өзгеруі мамандықты ауыстыру қажеттілігіне жиі алып келеді. 80-ші жылдары шыққан халықаралық басылымдарда: «2000 жылғы әлем», «әрбір жұмысшы өмірінде кемінде үш рет мамандығын ауыстыратындай жағдай болады» - деп тегін айтылмаған. Қазіргі таңда бұл болжам өндірісшілердің басым көпшілігінде орындалып отыр. Мамандықты ауыстыру, қайта даярлау - қайта жетілдіру қажеттілігі барған сайын арта түсуде. Мұндай қызмет ауыстыру арнайы жан- жақты қабілетпен қатар, арнайы дене шынықтырумен бірге психологиялық дайындықты талап етеді.

Сондықтан болашақ мамандардың таңдаған кәсіби еңбегіне байланысты дене күші мен психологиялық қабілеттер сенімділігін қамтамасыз ету керек. «Маман сапасы» түсінігі оның тек білімі мен кәсіби саладағы іскерлігі ғана емес, сонымен қатар дене дайындығы деңгейіне тәуелді. Жоғары оқу орындарында сабақ уақытында студенттер мен тыңдаушылардың жалпы және қолданбалы дене дайындығын белгілі бір дәрежеге дейін арттыруға болады. Егер студенттің жоғары оқу орнына түспестен бұрын қажетті дене дайындығы болмаса және оған міндетті сабақ уақыты аздық етсе, ондай жағдайда ол дене тәрбиесінің сабақтан тыс түрлерін, оның ішінде қосымша өзіндік дайындық арқылы дене дайындық деңгейін көтеруі керек. Өйткені, әлсіз дене дайындығы салдарынан оқу және өндірістік тәжірибеден өту кезінде, студенттердің ашық далада, жер асты және басқа да аса қауіпті-күрделі жағдайларда жұмыс істеуге даярлайтын факультеттерде қолайсыз жағдайлар тууы мүмкін. Дене күші және психологиялық жағынан нашар дайындалған түлектерді мамандық бойынша өндірістің аса қауіпті жауапты учаскелеріне жұмыс істеуге жіберуге болмайды. Бұны сонымен қатар кәсіби «қайтарымның» аздығынан немесе мамандықты мәжбүрлі ауыстырудан байқауға болады, ал ол болса, маман даярлаудың белгілі бір экономикалық және моральдық шығындарына алып келеді. Бұл туралы экономикалық әдебиеттерде былай делінген: егер адамның білімі мен кәсіби тәжірибесі бола тұра, еңбек ету үшін қажетті дене дайындығы болмаса, ол адамды еңбек ресурсына жатқызуға болмайды. Міне, сол себептен әрбір жасөспірім таңдаған мамандығына алдын-ала және белсенді дайындалуы керек. Өзінің болашақ мамандығына - кәсіби қызметіне

сенімділігін анықтайтын дене қабілеттері мен психикалық қасиеттерін жүйелі түрде дамытуы керек.

Алдын-ала кәсіби бағытталған дайындық мәселесі арнайы оқу орындарында ең өзекті мәселе болып отыр.

Арнайы әдебиеттерде «кәсіби қолданбалы дене дайындығы» түсінігінің әр түрлі тұжырымдамалары бар. Кәсіби қолданбалы дене дайындығы (КҚДД) - бұл адамды белгілі бір кәсіби қызметке дайындау үшін дене тәрбиесі мен спорт құралдарының арнайы бағытты және оны пайдалану.

Қазіргі заманғы еңбек кез келген еңбек саласында ақыл-ой, психикалық және дене күшін, жоғары қимыл-қозғалыс координациясын талап етеді. Бірақ әрбір мамандықтың өзінің даму деңгейі, кәсіби-қолданбалы іскерлігі мен дағдысы бар. Сондықтан, егер сіз геолог іздеуші мамандығын таңдаған болсаңыз, сізге кәсіби қолданбалы дене дайындығының бір түрі, ал егер сіз биология мамандығын таңдаған болсаңыз, онда сізге кәсіби қолданбалы дене дайындығының екінші бір түрі қажет. Осы айырмашылықтар «Дене тәрбиесінің» дербес тарауы болатын кәсіби қолданбалы дене дайындығы мақсаты мен міндеттерінде бейнеленген.

Сонымен, кәсіби қолданбалы дене дайындығы мақсаты - табысты кәсіби қызметке дене күші мен психикалық дайындық. Бұл мақсатқа жету үшін:

-кәсіби оқудың сапасын арттыруға;

-таңдаған мамандықта жоғары еңбек өнімділігіне жетуге;

-кәсіби аурулар мен жарақаттарды алдын алуға, кәсіби өмірлікті қамтамасыз етуге;

-бос уақыттар мен жұмыс уақытында жалпы кәсіби жұмыс істеу қабілеттілігін қалыпқа келтіру үшін және белсенді демалыс үшін дене тәрбиесі мен спорт құралдарын пайдалануға;

- кәсіби ұжымда дене тәрбиесі мен спортты енгізу бойынша қызметтегі және қоғамдық міндеттерді орындауға - болашақ мамандардың дене дайындығының алғы шарттарын тудыру қажет.

Студенттердің кәсіби қолданбалы дене дайындығының нақты мақсаттары олардың болашақ кәсіби қызметтерінің ерекшеліктерімен анықталады және қажетті іскерлік пен дағдыларды игеруден, қолданбалы арнайы қасиеттерді дамытудан тұрады. Қолданбалы білім болашақ кәсіби қызметпен тікелей байланысты, оны дене тәрбиесі процесінде, «Дене тәрбиесі» пәні дәрістерінде, қысқаша әдістемелік сұқбаттасу кезінде, әдістемелік-тәжірибелік және жаттығу-машықтану сабақтарында әдебиетті өздігінен зерттеу арқылы алуға болады. Спорттық еңбекке қабілеттілікті арттыру заңдылықтары туралы білім адамның еңбек саласында жоғары кәсіби еңбек қабілеттілігіне жетуі туралы біліммен біртұтас дене күш және психикалық негізде болатынын ескере кету керек.

Мысалы, спортшы-альпинистерді алайық. Өздерінің спорттық тәжірибесі кезінде олар таулы гипоксияның (оттегінің жетіспеуі) адам организміне әсері, оны анықтау жолдары жөнінде, т.с.с. көптеген мағлұматтар алады. Дәл осы білім тауда жұмыс істейтін геодезистер, геологтар, үшін де қажет. Спорттық тәжірибеден алынатын және әр түрлі саладағы мамандар қолданатын осындай қолданбалы білім туралы мысалдарды көптеп келтіруге болады. Қолданбалы іскерлік пен дағды тұрмыста және еңбектің белгілі бір кәсіби түрлерін орындауды қамтамасыз етеді.

Өндірістік мәселелерді шешуде тез және үнемді алға басуға (суға жүзу, шаңғы тебу, автомотокөлік жүргізу, ат спорты және т.б.) септігін тигізеді. Әрине, мұндай іскерлік пен дағды спорттың қолданбалы түрлері: туризм, автомотокөлік, су спорты және ат спортының әр түрлерімен айналысатын адамдарда көбірек болады.

Қолданбалы дене-күш қасиеттері - бұл спорттың әр түріне арналған сабақтар кезінде қалыптасатын әрбір кәсіби топ үшін қажетті қолданбалы дене-күш және психикалық қасиеттер тізімі. Қолданбалы дене күш қасиеттері - жылдамдық, күш, төзімділік, икемділік пен ептілік және жалпы төзімділік пен шапшаңдық

кәсіби қызметтердің көптеген түрлерінде мамандарға еңбектің сапалы орындалуы үшін қажетті болады. Осы қолданбалы қасиеттерді дене тәрбиесі процесінде кәсіби қажет деңгейіне дейін көтеру үшін алдын-ала қалыптастыру кәсіптік қолданбалы дене дайындығының міндеттерінің бірі болып табылады.

Болашақ маманға қажет қолданбалы психикалық қасиеттер мен тұлғалық қасиеттер оқу-жаттығу сабақтарында да, өздігімен дайындалу барысында да қалыптасады. Адамды тек әңгімелесу барысында батыл, ержүрек, ұжымшыл етіп тәрбиелеу мүмкін емес.

Оны міндетті түрде осы қасиеттер керек болатын жағдайларға әкелу керек. Спорттық жаттығулар, дене тәрбиесімен өздігімен үнемі айналысу кезінде табандылық, шешімділік, батылдық, ұстамдылық, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі тәрбиелеу сияқты еріктік қасиеттерді көрсететін жағдайлар туады.

Болашақ мамандардың кәсіби қолданбалы дене дайындығының нақты мәселелерін шешу барысында жоғары дайындықтың негізі жоғары оқу орындарында жүргізілетін «Дене тәрбиесі» пәнінің негізі болып табылатын жалпы дене дайындығымен тығыз байланыста болатынын үнемі есте сақтау керек. Бірақ зерттеулер нәтижесі бойынша, болашақ мамандардың тек жалпы дене дайындығы белгілі бір мамандыққа арнайы дайындықтың мәселелерін толық шеше алмайды. Кәсіби қолданбалы дене дайындығы студенттердің жақсы жалпы дене дайындығына сүйенуі керек. Жалпы дене және кәсіби қолданбалы дене дайындықтарының қатынасы мамандыққа байланысты өзгеруі керек. Гуманитарлық мамандықтар өкілдері үшін болашақ мамандыққа психикалық дайындығына қарағанда жалпы дене дайындығы жеткілікті дерлік, бірақ та физиологтардың соңғы зерттеулері бойынша, ақыл-оймен жұмыс істейтін адамдарда кездесетін бас айналу, мойын омыртқасының остехондрозының ерте байқалуы тірек аппаратының шынықпауынан, басты ұзақ уақыт еңкейтуден болады. Осының бірі мұндай жағымсыз құбылыстарды емдеу немесе олардың алдын-алу үшін таңдалған дене жаттығуларын өз бетімен қолдануға білім мен дағдыны қажет етеді.

Оқу процесі барысында студенттердің ҚҚДД тарауы бойынша даярлық деңгейі «Дене тәрбиесі» пәнінің оқу бағдарламасында көрсетілген арнайы нормативтерімен бақыланады. Әдетте бұл нормативтер әр түрлі факультет студенттері үшін әр қалай және оқу семестрі мен курсқа тәуелді айырмашылықтары бар. ҚҚДД бойынша даярлық деңгейі жеке бағаланады және теориялық білім мен жалпы дене дайындығымен қатар «Дене тәрбиесі» пәні бойынша кешенді бағаға кіреді.

Физиолог және қозғалыс белсенділігін жақтаушы академик П.М. Амосовтың пікірінше [6], организмнің барлық өмірлік маңызды жүйелерінің өзара әрекеті бәрінен де төзімділік арқылы көрінеді. Төзімділік негізі - жалпы және кәсіби еңбек қабілеттілігін арттырып, көңіл-күйді жақсартатындай физиологиялық жүйелердің жұмысын айқынырақ басқаратын орталық жүйке жүйесіне оң әсер ететін, оттегіні жақсы қамтамасыз ететін механизм.

Зерттеу жұмыстарының көпшілігінде ҚҚДД мазмұнының анықтамасында жоғары кәсіби еңбек қабілеттілігін қамтамасыз етудегі жалпы төзімділіктің жетекші рөлі ескеріледі. Жекелеген қолданбалы жаттығуларды таңдаған кезде «төзімділікке» арналған жаттығуларға ерекше көңіл бөлген жөн деп атап көрсетуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Анаркулов Х.Ф. Педагогика физической культуры как особая отрасль научного знания // Материалы международной конференции «Проблемы и перспективы развития физической культуры и спорта» - Бишкек, 2003. - С. 186 - 191.

2. Харлампиев А.А. Система самбо. - М.: ФАИР - ПРЕСС, 2002. - 528 с.

3. Шепетюк М.Н. Совершенствование в спортивной борьбе: учебное J пособие. - Алматы: КазАСТ, 2005. - 228 с.

4. Асарбаев А.К., Агадилов А.Е. Педагогические основы профессионально-прикладной физической подготовки // Труды Международной научно-практической конференции «Теориия и практика физической культуры и спорта» - Алматы: ННПЦФК, 2006. - С. 186-188.

5. Закирьянов К., Иванов Г., Ордабаев Н., Жаксылыков М. Профессионально-педагогическая и прикладная физическая подготовка студентов: учебно-методическое пособие. - Усть-Каменогорск: Изд-во ВКГу, 1998.-112 с.

6. Агаділов Ә. Е., Деңгелбаев Б.Ш. Өз еркімен жүргізілетін сабақтардың мазмұны мен әдістері // Тәрбие құралы. - 2005. - №5. -55-56 б.

7. Амосов П.М. Раздумья о здоровье. - М.: Физкультткра и спорт, 1987ж. -64 бет.

***

Создание резерва кадров является одна из основ физического воспитания. Основной целью физического воспитания является подготовка физически здорового, качественного профессионального специалиста

***

Creation of a reserve of shots is one of physical training bases. A physical training main objective is preparation of physically healthy, qualitative professional expert

ӘОЖ 37.01:371.03 (574)

Исатаев М.И.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫН ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

Қазақстан Республикасы мемлекетінің қажеттілігінен туындап отырған демократиялық реформалар мен қоғамдық өмірді ізгілендіру жұмыстары елдегі этносаралық тұрақтылық пен қазақстандық патриотизмді қалыптастыру және қазіргі қоғамға сай халықтардың этникалық қайта жаңғыруы жағдайында халықтық педагогиканың, халықтық сананың рөлі артып келеді. Халықтық педагогиканың мәселесін шешу – оның әдістемелік негізі мен айқындалған мақсат-міндетіне, халықтық салт-дәстүрлердің мазмұнына тікелей байланысты. Осы мәселені қазіргі заманға сай оқыту мен тәрбиелеу үрдісінде тәжірибеге алу педагог-тәжірибешілерден, ғалымдардан, білім беру мекемелері мен қоғамдық ұйымдардан жаңа идеялар мен күш-жігерді талап етіп отыр.

Орталық Азия халықтарының тарихи, ғылыми және мәдени өмірінен сыр шертетін Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Тарих толқынында» атты еңбегін осы тұрғыда айрықша атап өтуге болады. Бұл еңбек – мазмұны жағынан да, әдістемелік жағынан да біздің тарихымызды тереңірек тануға, мәдениетін зерттеуге үлкен негіз болып отыр. Елбасының кітабында халықтық менталитеттің маңызды трилогиясы орын алады. Олар: тіл, тарихи жады және мәдениет.

Алтай мен Атыраудың арасындағы ұлан-ғайыр даланы, Жайық атырабынан Алатау шыңы аралығын мекендеген қазақ халқы ғасырлар тереңіне бойлайтын бай рухани мұраға ие. Ұлы дала перзенті атанған қазақ халқы - байырғы кезден бастап өзінің жер аумағына айнымас тілі мен мәдениетіне ие халық. Бұл қасиетті далада қазақ халқының ұлы ғұламасы, данышпан Әбу Насыр әл-Фараби дүниеге келген.

Қазақ халқының фольклоры да ерекше бай. Бұнда халықтық педагогиканың және көшпенділер психологиясының ажырамас белгілері мен ұлттық нышаны айқын көрініс тапқан. Ондаған ғасырларға созылған араб, моңғол, жоңғар шапқыншылықтары қаймағы бұзылмаған көне қазақ өркениетін ойрандады.

Қатыгездікпен қырып-жоюға ұшыраған бір ғана Отырардың күйреу тарихына қарасақ, осынау өркениетте өмір сүрген халықтың ұлттық рухын, намысын көруге болады. Қазақ халқы қанша қиындықтарға қарамастан өзінің мәдениетін, тілін, ділін аман сақтай білді. Алғашқы дала философтарының бірі – Асан Қайғының сөздері мен толғаулары ауыздан-ауызға тарап, бес ғасырды артқа тастап, бізге дейін жетті. Бұл - тағы бір қазақ халқының этнопсихологиялық ерекшелігінің бірі.

Қазақстан Республикасының тәуелсіз даму жылдарының ішінде қазақ халқының дәстүрлі мәдени құндылықтарын зерттеу мен тануға қоғамның назары ерекше өсті. Мәдени құндылықтар – ұлттың әлеуметтік жағдайын, өнерін, рухани беріктігін, менталитетін, қоғамдық идеалдарын, бір сөзбен айтқанда халық тұрмысының барлық тұстарын қамтиды.

Салт-дәстүрлер әлеуметтік өмірдің құбылыстарынан, қоғамдық көзқарастардың, мәдени ерекшеліктердің және табиғи-географиялық орта мен тұрмыстың негізінде қалыптасқан. Олардың сақталуы, қалпына келтірілуі және кейінгі ұрпақтарға берілуі қоғамның зердесі арқылы жүзеге асырылған. Дәстүрлер - сан жылдар бойы қалыптасқан адамдардың еңбегі мен қоғамдық қызметінің нәтижесі. Ол халықтың этникалық келбетін бейнелеп, өзін-өзі ұстай білуге бағыттайтын ұлттық ерекшелік болып табылады.

Халықтың дәстүрін, әдет-ғұрпын зерттеу ғылыми-теориялық және қолданбалы негізге ие тарихи көмекші құрал болып саналады. Әдет-ғұрыптардың, тұрмыстың, дәстүрдің ерекшеліктері халықтың тарихынан сыр шертетін ерекше белгілері. Сондықтан да қазақ халқының тәуелсіздік жылдары тарихи, мәдени, ғұрыптық және дәстүрлі қайта жаңаруы орынды құбылыс. Ол басқа халықтар үшін де ерекше мәнге ие болуда. Қазақстан бүгінгі таңда әртүрлі ұлттар мен ұлыстардың, діни наным-сенімдері бөлек басқа да тұрғылықты халықтардың нағыз Отанына айналды. Олардың басын біріктіріп отырған Қазақстанның тарихи тағдыры, ешкім де немқұрайлы қарай алмайтын достығы мен ұлтаралық, конфессияаралық келісімі болып табылады. Өз ұлтының мәдениетін сыйлай білетін адам ғана басқа халықтардың мәдениетін танып, оны құрметтей алады. Өзара сыйластыққа негізделген түсіністік пен рухани әлем ел бейбітшілігінің кепілі.

Қазақстан Республикасын 130-дан астам ұлттар мекен етеді. Әрқайсысының өзіне тән мәдениеті, дәстүрлері мен ырым-тыйымдары, ән-би өнері және фольклоры бар. Аталған халықтардың өнерлері мен дәстүрлері бір арнаға тоғысып, біртұтас қазақстандық мәдениетті қалыптастыруға өз үлестерін қосып келеді. Бұл – елдің тыныштығы мен халықтар достығының кепіліне айналып отырған Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың салиқалы саясатының жемісі. Біздің баға жетпес байлығымыз да Қазақстанның бейбітшілігі мен тұрақтылығы болмақ.

Тәрбие берудің қажеттілігі адамзаттың пайда болуымен бірге қалыптасқан құбылыс. Аға буын өкілдері кейінгі ұрпаққа жинақтаған өмірлік тәжірибесін сіңіруге тиісті болған және жас буынды өз халқының тағдыры үшін белсенді қызмет етуге тәрбиелеген. Жылдар бойы қалыптасқан өмірлік тәжірибенің нәтижесінде бала тәрбиесін ұрпақтан-ұрпаққа жалғастыру арқылы халықтың педагогикалық ойлауы да қатар дамыды. Әр халықтың педагогикалық мәдениеттілігінің айғағы - тәрбие беруді біртұтас үрдіс ретінде жүйелі жүзеге асыруы болып табылады.

Жалпы мәдениет теориясын, оның тарихын жасау педагогикалық мәдениеттің негізгі жақтарының бірі тәрбие берудің шынайы тарихын қайта жаңғыртусыз мүмкін емес.

Қоғамның экономикалық өмірі мен рухани өмірін жалғастырушы көпір – тәрбие беру үрдісі.

Елдегі педагогикалық ойлаудың жетістігі, бұқараның педагогикалық білімділігі, өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеудің жағдайы, азаматтардың жеке педагогикалық мәдениеті - халықтың педагогикалық мәдениеттің жиынтығы болып

табылады. Сондықтан да халықтық педагогиканың гүлденуіне елдегі демократиялық тұрақтылық әр кез оңтайлы жағдай туғызады. Қоғамның қолдауынан туындаған шығармашылық бастамашылдық пен бұқаралық белсенділік педагогикалық салаға да өз ықпалын тигізуде.

Педагогикалық мәдениеттің гүлдену шағында халықтық тәрбие беру дәстүріне баса назар аударылуы қажет. Халықтық педагогика тәрбие беру мәдениетінің тәжірибесінен пайда болды. Сондықтан да халықтың ұлттық, діни, мәдени этикеттерінің ерекшеліктерін зерттеп, зерделеу арқылы белгілі бір этностың тарихын, рухани белгілерін тани отырып, табиғат пен адам арасындағы қатынастың нормалары мен жағдаяттарын ұрпақтан-ұрпаққа таратып, халық дәстүрлі педагогикалық мәдениетке адамгершілік тәрбиенің қайталанбас бейнелерін жеткізген. Этикет әлеміне шақыруда әлеуметтік орта институттары арқылы жас ұрпақты тәрбиелеуде табиғатпен қатынас жүйесі қалыптасқан. Қалыптасқан жүйеде жанұя тәрбие берудің негізгі моделі орналасқан, орта саналған. Ал бұл моделдің негізі адамгершілік тәрбиеде жатыр. Дәстүрлі қазақ жанұясындағы адамгершілік тәрбие кодексін құрайтын халық педагогикасына, этикалық нормаларына бағытталған. Осылар халықтың моральды-этикалық және әлеуметтік ілімінің энциклопедиясын құрауыштары.

Қазақстандағы қоғамдық жағдайдың қазіргі күйі экономикалық және саяси реформалау нәтижесінде өзгерген өсер ұрпақтың әлеуметтік-мәдени өміріндегі шарттармен түсіндіріледі, ал мұндай күй жастар мәдениетіне, оқыту барысындағы интеллектуалдық және шығармашылық әлеуетінің қалыптасуына алаңдаушылық тудырады. Қоғам дамуындағы ескі дәстүрлер мен жаңа тенденциялардың ұштасуы барысында аса үлкен назарды аудартатын маңызды мәселелер: ұрпақты халық даналығына негіздей отырып, рухани-танымдық жетілдіру көлеңкеде қалғандай болды.

Оқу және тәрбие – қазіргі мектептің тұтас оқу үрдісі. Мұны тағылым жылдардың өзінде әл-Фараби айқын жеткізген: «Тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы». Ал талантты педагог және философ В.Белинский «Тәрбие – ұлы іс, онымен адам тағдыры шешіледі»,- деп дәл айтқан. Бұл жерде ескере кететіні, әлеуметтік тұрғыдан алғанда, тәрбие – бұл жеке тұлғаның әлеуметті бірлескен, мақсатты бағытталған түрде адамзаттың мәдени әлемін игеруі және оны қайта қалыптастыруы.

Қазіргі таңда білім беру саласында жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудегі ұлттық салт-дәстүрлер мен этномәдени бағытты қолдануға үлкен басымдық қойылып отыр. Жалпы адами құндылықтарды игеру сол немесе басқа халықтың ұлттық-мәдени дәстүріне тән тәрбиенің арнайы әдістері арқылы жүзеге асады. Сондықтан, қазіргі замандағы тәрбиенің басты тапсырмасы – жеке тұлғаны:

- Ұлттық салт-дәстүрді ескере отырып, рухани-адамгершілік, этикалық нормалар негізінде дамыту;
- Тұлғаның дүниетанымдылық деңгейін қалыптастыру;
- Ұлттық мәдени байлығымызды танып-білуге тәрбиелеу. Өз Отанының және халқының мәдени мұраларын игерту болып табылады.

Әр адам дүние есігін ашқанда белгілі бір этномәдениетке бағынышты болады. Ол оны өз бойына ана сүтімен, бесік жырымен, ертегілермен, үлкен кісілер айтқандай этикалық өмір сабақтарымен дарытады. Ұлттық өзін-өзі дамыту, түсіну түсінігінің қалыптасуында халық даналығына сүйену зор мәнге ие, өйткені ұлттық мәдени құндылық жалпы адамзатқа ортақ. Жалпы мәдениетке жол таным арқылы, этникалық мәдениеттің прогрессивті элементтерін қолдану арқылы жатыр. Ал ұлттық мәдениеттің негізгі міндеті: жастардың бойындағы өз Отанына адал қызмет етуге деген күш-жігерлерінің тегеурінін қатайтып, тілегін талаптандыру. Қазіргі қоғамдық жағдайда жастардың рухани, адамгершілік бағыттардан кері кетуін тоқтатудың жолы - жалпы тәрбие беру жүйесінің негізі болып табылатын ұлттық нақыштағы тәрбие деп білеміз.

Салауатты қоғам мен мықты мемлекеттің негізін қалау тек өз Отанының патриоты бола алатын адамның ғана қолынан келеді. Бүгінде Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің алдына жаңадан басты міндеттер қойылған. Олар: өз Отанын сүйетін, жоғары рухани құндылықтарға ие, интелектуалдық жетілген, шығармашылықпен жұмыс жасай алатын кәсіпқой мамандарды даярлау. Білім беру жүйесі адамдарды тек қана оқытып, білімді үйретіп қана қоймай, оның қоршаған әлеуметтік ортаға, мәдениетке, географиялық жағдайға деген көзқарасын қалыптастыруы тиіс. Сонымен қатар еңбек пен өндірістің аумалы- төкпелі жағдайына төтеп бере алатын, қарым-қатынас жасауға икемді және ұшқыр ойлы тұлға болуына әсер етуі қажет.

Білім мен тәрбие беру – бұл тұлғаны дамыту мен қалыптастырудың ажырамас үрдісі. Ежелгі данышпандар мен философтардың өзі «Адами қасиеттерді игермей тұрып, адам болу мүмкін емес» деп айтып кеткен болатын.

Қазіргі кезде Қазақстан жастарына тәрбие берудегі ең маңызды мәселе - нақты стратегияның болмауы. Мемлекеттің саясаты тәрбие беру саласының мақсаты мен міндетін анықтап, оны шешудің стратегиялық жолдарын қарастыруы қажет. Атап айтқанда, заңдарды жетілдіру, мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыру, қаражат қорын бөлу, әлеуметтік маңызы бар тәрбиелік бағыттағы жобаларды қолдау және бақылау тетіктерін анықтау, т.б.

Бүгінгі таңда ұлттық білім беру моделін дамытудың стратегиялық бағыттары ретінде ұлттық нақыштағы оқыту мен тәрбие беру құндылықтарының философиялық мәселелерін атап айтуға болады.

Осылайша, олардың нақты мақсаты мен міндетін айқындау, тұлғаның өзін-өзі тануын қамтамасыз ету мақсатындағы тәрбие кеңістігін модельдеу немесе өзін-өзі танытуда жағдай жасау Қазақстанның білім беру жүйесіндегі саясатының негізін құрайды. Бұдан шығатын қорытынды: осы жүйеде тұлғаны қалыптастырудың стратегиялық мақсаттары мен міндеттері, бағыттары анықталуы тиіс. Аталмыш бағыттар Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында да орын алған.

Стратегия мақсаты – білім беру жүйесінде тұлға қалыптастыруда ғылыми негізделген, мәдени, әдістемелік, ұйымдастырушылық, кадрлық, ақпараттық және басқа да жағдайларды қамтамасыз ету; тұлғаның әлеуметтік және мәдени құзыреттілігін дамытуға, қоғамдағы өз орнын анықтауға, адамның гуманист, патриот, кәсіби-маман ретінде қалыптасуына итермелейтін қызметтерді реттеу.

Стратегия міндеттері төмендегідей тізбектеледі:

1. Сапалы білімге қолжетімділікті арттыруға бағытталған білім беруді қаржыландырудың жаңа тетіктерін әзірлеу.
2. Білім беру жүйесін жоғары білікті кадрлармен қамтамасыз ету;
3. Педагог қызметкерлердің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды күшейту.
4. Мектепке дейінгі ұйымдардың желісін ұлғайту;
5. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнын жаңарту;
6. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту ұйымдарын кадрлармен қамтамасыз ету.
7. 12-жылдық оқыту моделіне көшуді білім беру мазмұнын жаңғыртумен қоса жүзеге асыру.
8. Жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу және олардың азаматтық белсенділігін, әлеуметтік жауапкершілігін және әлеуетін ашу тетіктерін қалыптастыру жөніндегі шаралар кешенін іске асыру.
9. Ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениеті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, таңдаған мамандығы бойынша кәсіби дайындалған және бойында басқа да игі қасиеттері қалыптасқан маманды тәрбиелеу.

10. Қоғамды жаңғырту үрдісіне толыққанды қатысуға қабілетті этикалық және іскери қатынаста өзін таныта алатын тұлғаны қалыптастыру және ұлттық негізде өзіндік сана-сезімді ұялатар тәрбие беру.

11. Ұлтаралық және этникааралық қатынастар мәдениетін көтеру;

12. Үнемі жаңашылдықпен толықтырылып отыратын саяси және әлеуметтік-экономикалық ортада өзекті әлеуметтік және кәсіби мәселелерді шешуде өзіндік ұстанымы берік, ғылыми негізі қаланған, бастамашыл, шығармашыл тұлғаның қалыптасуына ыңғайлы және тиімді жағдай туғызу;

13. Адам денсаулығының негізі қалыптасу уақытының жастық шақ екенін ескере отырып, дене шынықтырумен айналысуға талаптандыратын тұрақты ынта-жігер қатарын қалыптастыру;

14. Тәрбие мәселесіне байланысты БАҚ-тың жұмыс деңгейін жетілдіру.

Білім беру жүйесіндегі тәрбие үрдісі - адами, азаматтық және кәсіби тұлғаны қалыптастыру үрдісінде жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарға сүйене отырып, оқушының рухани дамуына жағдай жасау мақсатына бағытталған қызмет.

Адамдар әрекеті мен қылықтарында байқалатын ерекшеліктердің қалыптасуы тәрбиеге келіп тірелетіні сөзсіз, олай болса, келешек өмірінде әсері тиетін бұл қасиеттерді дамытуды рухани дүниесі енді баиитын бала кезінде қолға алуымыз тиіс.

Тәрбиенің ұйымдастырушылық нысандары төмендегі принциптерге сүйене отырып, жасалады:

- Табиғи талғамдылығы – табиғат пен әлеуметтік-мәдени үрдістердің өзара қатынасының ғылыми түсініктілігіне негізделген;
- Гуманистік көзқарасы – педагогтың өз шәкіртін жауапты субъект ретінде қабылдап, әрекет етуі;
- Мәдени талғамдылығы - жалпы адамзаттық құндылықтарға қарсы келмейтін, ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеу.

Тұлғаны қалыптастыру мақсатын жүзеге асыру үшін оқу орнында жүргізілетін тәрбие жұмысында төмендегідей бағыттарға басымдық беру қажет:

- Оқу-тәрбие үрдісі толық қамтитын, тәрбие жұмысын қалыптастыру;
- Ұлттық рух, отансүйгіштік, салт-дәстүрге деген сүйіспеншілік қасиеттерін дарытар кешенді шаралардың ұйымдастырылуы мен сапалы өткізілуі;
- Жастарды өнерге баулу (шығармашылық үйірмелер жұмысы: ұлттық аспаптар, жас ақындар, драма, би клубтары);
- Мемлекеттік тілдің қызмет ету аумағын кеңейту;
- Елімізде тұратын өзге ұлт өкілдерінің мәдениетіне, салт-дәстүріне, дініне деген құрмет сезімін ояту;
- Жаңа әдіс-тәсілдер жасау мақсатында жастардың қызығушылығын ескере отырып, әлеуметтік, психологиялық, мәдени ерекшеліктерді оқыту;
- Жастар қоғамдық бірлестік қызметін бағыттау және өзін-өзі басқаруға жағдай жасау;
- Жастардың рухани және мәдени қажеттілігін қанағаттандыратын түрлі демалыс жұмыстарын ұйымдастыру (фестиваль, конкурс, кездесу, театр-мұражайларға бару, т.б.)
- Салауатты өмір салтын насихаттауға бағытталған іс-шаралар өткізу.

Жастар – ел болашағы, оның интеллектуалды және шығармашыл әлеуеті. Олай болса, білім беру жүйесінің де басты міндеті – жалпы адамзаттық маңызы бар, ұлттық құндылықтар мен салт-дәстүрді бойына сіңірген, өз болашағын ел болашағымен ұштастырған, жан-жақты кәсіби-маман дайындау болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Ахметов Ш. Народные традиции воспитания детей у казахов в кн. Свидетель древнейкультуры. Алматы, 1996.

2.Абсаттаров Р. Б. Национальные процессы: особенности и проблемы. «Ғылым», Алматы, 1995.

3.Абылкасымов Б. Телқоңыр (Қазақтың көне наным-сенімдеріне қатысты ғұрыптық фольклоры). Жауапты редакторы Қасқабасов С.А. –Алматы: Атамура-Қазахстан, 1993.

4.Әлімбев М. Халық – ғажап тәлімгер. «Рауан», 1994 жыл, 666 мақал-мәтел. Алматы, ҚМКӘБ, 1991.

5.Билинский В.Г. Таңдамалы шығармалар. Алматы, ҚМБМ.

6.Ержанов М. Педагогические основы эстетического воспитания молодежи. главы учебн. Педагогика досугового изотворчеста. Учебное пособие для институтов культуры. Алматы, ШПИК 1993.

7.Ержанов М. Теоретические основы развития этнокультурного образования (Монография). Москва, МГУК, 1999.

8.Ержанов М. Народно-традиционное воспитание студентов вуза культуры. Уральск, ЗКИИ, 1994.

9.Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. Алматы, «Атамұра», 1999.

10. Қалиұлы С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. Алматы, «Білім», 2003.

11. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы, Астана, 2010.

***

В этой статье четко определены преемственные связи обучения и воспитания на основе народной педагогики. Воспитание молодежи является одним из ответственных периодов в педагогической деятельности профессорско-преподавательского состава. Приведенные автором методы и приемы воспитания на основе народной педагогики являются наглядным примером по совершенствованию воспитательного процесса.

***

In this article continuity of training and education on the basis of national pedagogics are accurately defined. Youth education is one of the responsible periods in pedagogical activity of the faculty staff. The methods resulted by the author and receptions of education on the basis of national pedagogics are a bright example on perfection of educational process.

ӘОЖ 374.7: 37.018

Сүлейменов М.Қ.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ОТБАСЫЛЫҚ МӘДЕНИ-ТЫНЫҒУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі кезде тынығуды әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыру мәселесі әлемдегі барлық ғалымдардың назарын аударып отыр. Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өзгерістер тұлға санасында да жаңаша көзқарас пен түйсіктің қалыптасуын қамтамасыз етуде. Еліміздің президенті Н.Ә.Назарбаев «Бүгінгі күн тәртібінде елімізде іске асырылып отырған жаңарулардың мазмұнына сәйкес Қазақстанда жаңа қоғамдық сананы қалыптастыру қажеттілігі туындап отыр» деп атап көрсенкені мәлім. Осыған сәйкес тұлғаның санасында адамгершілік-рухани қасиеттерін қалыптастыруда маңызды орын алатын жайт: олардың мәдени тынығуын тиімді пайдалану болып табылады. Мектеп жасына

дейінгі балалардан бастап, зейнеткерлік жасқа дейінгі тұлғалар уақыттарын босқа өткізбей, саналы, пайдалы әрекеттермен айналысуда мәдени-тыныгу іс-шараларының алатын орны ерекше екендігі айқын нәрсе.

Отбасы – бұл туысқандық байланыста болатын (күйеуі, әйелі, ата-анасы, баласы, т.б.), бірлесіп, әлеуметтік-тұрмыстық өмір сүретін адамдардың тобы. Отбасында туу, өсу, тұлғаның қалыптасу процесі жүреді. Бұл процесте мәдени-демалыс жұмысы үлкен орын алады. Отбасының бос уақытын тиімді ұйымдастыру отбасылық тәрбиенің негізгі бөлігі. Отбасылық тыныгу отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынасты нығайта түседі. Ол сонымен қатар педагогикалық құндылыққа ие: бір жағынан ол отбасын біртұтас ретінде сақтауға көмектессе, екінші жағынан отбасындағы балалардың жан-жақты үйлесімді дамуына әсер етеді. Бос уақытты ұйымдастыру әрқашан отбасының салттарына, мәдениет, білім, мекен-жайы, отбасы мүшелерінің жасы және отбасының қаржылық кірісіне байланысты болады. Отбасы мүшелерінің қызығушылықтары да ескерілуі қажет. Себебі кей жағдайда ата-ананың көңіліне жағатын істер балалардың қызығушылықтарын арттырмауы мүмкін. Сондықтан да кейде ата-аналар өздерінің шын көңілмен атқаратын жұмыстарынан бас тартуы керек болады. Уақыт өткен сайын отбасылық тыныгуды ұйымдастыру қиындай түседі. Оған себеп:

– Отбасының ортақ қаражатының жеткіліксіздігі;

– Отбасы мүшелерінің бос уақыттарының сәйкес келмеуі;

– Ата-ананың отбасы жағдайына немқұрайлы қарауы;

Бұл жағдайларда отбасы клубтарына жүгінуге болар еді. Белгілі бір кесте бойынша отбасы мүшелерімен сұхбат немесе тренингтер өткізудің өзі бір қадам алға басу болып саналады. Отбасылық тыныгуды ұйымдастыру отбасының дәстүріне айналуы қажет. Тек мерекелерде ғана емес, жыл сайын белгілі бір уақытта отбасы мүшелерінің бас біріктіруін ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып, салтқа айналдыруға болады.

Отбасылық тыныгу – бұл тұлғаны тәрбиелеу үрдісі жүретін кеңістік. Бұнда отбасы мүшелерінің арасындағы өзара қарым-қатынас анықталады, өмірлік қуаттың қалыптасуы, физикалық және жандүниелік қажеттіліктердің қанағаттандырылуы жүреді.

Отбасылық тыныгу отбасы өмірінің әртүрлі салаларын біріктіреді:

– белсенді физикалық демалыс: бақташылық, балықшылық, туризм, спорттық ойындар, серуен, теңізде демалу;

– өнермен байланыстылық: кино, театр, ән, әдеби шығармалар оқу;

– үй шаруашылығының жұмыстары: өңдеу, тазалау, пісіру, жуу;

Отбасылық тыныгудың ұйымдастырылған және ұйымдастырылмаған түрлері деп екі бөліммен қарастыруға болады.

Ұйымдастырылмайтын тыныгу – тек отбасы мүшелерінің қатысуымен жүзеге асырылатын шағын түрдегі тыныгу (отбасылық, күнтізбелік мерекелер, отбасылық серуен, т.б.)

Ұйымдастырылатын тыныгу – белгілі бір әлеуметтік институттардың ұйымдастырылуымен жүзеге асырылады (мәдениет, білім орталықтары, әлеуметтік сала бірлестіктері, т.б.)

Отбасымен әлеуметтік-мәдени орталықтардың жұмыстану формалары әртүрлі. Дәстүрге айналған отбасылық мерекелер, жекелік формалар отбасы мүшелерінің қызығушылықтарына байланысты жаңарып отырады.

Ата-аналар мен балалардың кемшіліктерін толықтыру мәселелерін шешуге отбасылық әңгіме, жасөспірімдер клубтары, театр, кітапханалар және басқа да орталықтар көмектеседі.

Отбасылық тыныгудың ішкі қарым-қатынасын орнатуда «үлкен апа», «үлкен аға», «ата-ана және бала» түріндегі рөлдік ойындардың маңызы үлкен. Әкелер конференциясы, ерлер клубы, кездесулер, психиатр мен медбикелердің коррекциялық әңгімелерінің де әсері мол.

Қазіргі уақыттың өзінде отбасылық клубтар отбасылық тәрбиенің, педагогика және әлеуметтік-мәдени білім берудің маңызды бөлігіне айналуда. Өзіндік көркем шығармашылық үйірмелері балалардың тыныңу жұмыстарын ұйымдастыруға белгілі дәрежеде үлесін қосқанымен өзіне жүктелген тәрбиелік мүмкіншіліктерін толығымен пайдаланбайды.

Біріншіден, оларға тән орындаушылық формадағы сабақтар қызметтің сәйкестігіне алып келмейді. Екіншіден, қатысушылардың міндетті түрде музыкалық және вокалдық қабілеттерінің болуын талап етеді. Үшіншіден, мектептегі мерекелерді ұйымдастыруға үйірме мүшелерінің тартылуы, үйірме басшыларының барлық күшті әзірлік жұмыстары және келесі мерекелік кешке бағдарлама жасауға жұмсауға мәжбүрлейді. Үйірме басшысының жұмыс сапасы үйірме мүшелерінің кез-келген шараға дайындығы және кез-келген шараның өту деңгейімен бағаланады.

Драма үйірмелері басқа үйірмелер қатарынан тыс қабылданады. Себебі, бұнда нәтижені сол уақытта алуға мүмкіндік болмайды. Егер макаренколық үйірме жұмысын ұйымдастыру тәжірибесіне назар аударатын болсақ, оның әр тарапты және ортақ қызмет ортасын орнатуға бағытталғандығына көз жеткіземіз. Бұл ұйымда бейнелік шығармашылық үйірмесі алдыңғы қатарда көрінеді. Бірақ оның түпкілікті түрде басқа үйірмелерден айырмашылығы болады. Бұнда балалар тек сурет салу ғана емес, сонымен қатар көзқарас, фантазия, шығармашылық ойды талап ететін әртүрлі жұмыстармен айналысады. Картографиялық жұмыстар атқарылып, үстелді және басқа да ойындар, драмүйірме үшін қажетті көрнекіліктер, киім-кешектер дайындалады. Мүсіндеу, кесу және т.б. секциялар жұмыс жасады. Ер балалар жұмыстанатын бөлмелерде, бір қарағанда, бейнелеу өнеріне ешқандай қатысы жоқ заттар – ұсталық аспаптар, құрылғылар, әртүрлі жұмыстар орындауға арналған құралдар мен материалдар болған. Үйірме «ашық ұстахана» деп аталып, онда әркім бос уақытында жұмыстанып, қиялында жүрген «жоғарғы техникалық» құрылғыларын жүзеге асыру мүмкіндіктері болады. Ең маңыздысы бұнда балалар жұмыстың шын мәніндегі жүзеге асуына көз жеткізеді.

Бұндай ұйымдарда балалардың әлі дұрыс бағдарланып, белгілі бір бағыт таңдамағандықтары және барлық жұмыстарға да қызығушылық танытып отыратындықтары ескерілген. Бұл көрініс Агнии Бартоның өлеңінде жақсы айтылған: «Драма үйірмесі мен сурет үйірмесінде мен ән де айтқым келеді...».

Уақыт өте келе бала бұл жұмыстардың ішінен өзінің жанына жақын қызметті таңдайды. Үйірмеге кім келсе де, оған айналысатын бір жұмыс табылатын еді. Әдеби үйірмелердің де маңызы мол болады. Бұнда әртүрлі әдеби кештер, қойылымдар өткізіліп отырады. Жалпы барлық үйірмелердің жұмыстары бір-бірімен байланысты болады. Осындай дәрежедегі өзара байланыстылық ортақ қызығушылықты арттырып, отбасылық тыныңу жұмысын күнделікті өмірдің маңызды бөлігіне айналдырады.

Қазіргі заманда туындап отырған жағдай бұл тәжірибені тек пайдаланып қана қоймай, сонымен қатар оның үйірме жұмыстарында жаңарып отыруына мүмкіндік туғызады. Компьютерлік техника және басқа да техникалық құрылғыларын пайдалана отырып, балалардың өз бетіндік әдеби тәжірибелерін көп таралымды әдеби қабырға газеттерін шығару арқылы көрсетуі, мектептік баспа орталығының пайда болуына негіз болады. Мерекелік күндері шығарылатын бояулы қабырға газеттеріне қараған көп таралымды газеттер нағыз қабырға газеттері болып саналады. Бұл шараға қатысу балаларға жоғары дәрежеде көрінеді, себебі олардың төл шығармалары, өлеңдері, мақалалары, суреттері жарық көреді. Компьютерлік техниканы осы бағытта пайдалану оны тек ойын құрылғысы ретінде қабылдаудан алшақтатады. Тыныңу жұмыстарының қатаң түрде өткізілуі және қадағалануы үйірме жұмыстарына жоғары сынып оқушыларының тартылуына алып келеді.

Ашық шеберханалардың қағидаларын ұстанған мектептер «мектеп – біздің үйіміз» деген ұғымды шындыққа айналдырады. Мектептегі тыныңу жұмыстарының мазмұны отбасы тыныңуының мәдениетінде өз белгісін қалдырады. Ата-аналар ерікті немесе еріксіз түрде мектепте жүзеге асырылатын баланың қызыңушылықтары мен қызметтеріне араласып, қолдап, тіпті бөлісе де бастайды.

Осы мақсатта муниципалды ұйымдардың отбасылық клубтарға материалдық және қаржылай көмек көрсетуіне көңіл бөлінеді. Кейбір мәдениет орталықтары отбасының мәдени-демалыс, салауатты өмір салты мәселелерін шешуге кеңес беру жұмыстарын ұйымдастырады.

Отбасылық тыныңудың ұйымдастырылған түрлеріне мәдениет орталықтарының кеңесімен жүретін түрлерін айтады. Бұл жұмыстар осы орталықтарда өткізіледі. Ал отбасылық тыныңудың ұйымдастырылмаған түрлеріне қатаң түрде отбасына өткізілетін шаралар жатады (төменде мысалдар келтірілген).

Отбасының мәдениеті сөзсіз ата-ананың мәдениетіне, олардың бос уақыттарын қалай ұйымдастыруларына байланысты болады. Егер ата-ананың қандай да бір өздерінің сүйікті істері болса, балалары да сол қызыңушылықтарымен бөліседі. Бірақ бұл тек ата–ана қызыңушылықтың жай ғана көрермені емес, оның белсенді қатысушысы болса ғана жүзеге асады. Ата-ананың өз тобының ортасында уақытын қалай өткізуі балаға үлкен әсерін тигізеді. Егер бұл тек әңгіме мен әзілдесу арқылы өтетін кеш болса, ол баланың ешқандай қызыңушылығын туғызбайды. Оған қоса бұндай кештерге балалардың артық әңгімелерді естіп қалуынан сақтанып, қатыстырмайды. Бірақ егер ата-аналар өздерінің кештерінде әртүрлі ойындар, театрлық кездесулер ұйымдастырып, шығармашылықпен өткізетін болса, бұл кештің баланың көкейінде бір із қалдыруы айдан анық. Осындай ата-аналардың кештерінде балаларға тыйым салмай, керісінше, қатысуға рұқсат етіледі. Бұндай жағдайда балаларда ересектермен өздерін салыстыру сезімдері пайда болып, тыныңу жұмыстарына деген көзқарастарының туындауына негіз болады.

Отбасылық тыныңу құрылымында тәрбиелік маңызы бар тағы бір аспектіні көрсетуімізге болады. Бұл ата-ана мен балалардың өзара әңгімесі болып табылады. Бұнда белгілі бір тақырыпқа байланысты әңгіме емес, демалыс және серуен уақытындағы ата-ана мен баланың өзара әңгімесі көзделеді. Кез келген қажеттілік тікелей белгілі бір адаммен ой бөлісу қажеттілігін туындатады. Бала үшін бұл адам ата-анасы болуы қажет. Себебі бала әрқашан да олармен әңгімелесуді қажеттілік деп тұтынады.

Ата-аналар балаларымен әңгімелескенде, көбіне, жас ерекшелігіне сай келетін тақырыптарды қозғайды: мектептегі жағдай, достары, оқытушылары, т.б. Отбасындағы жағдай, ата-анасының жұмысы, олардың уайымдары баланың қызыңушылықтарына кірмейді деп есептеледі. Нәтижесінде, балалар өз ата-анасының қайда жұмыс жасайтындығын және отбасына кірістің қайдан кіріп жатқандығын білмейтін болып шығады.

Осындай отбасылық мәселелерден алшақ болған балалардың ата-анасымен рухани байланысы үзіліп, жеке басының қамын ойлау, өз қызыңушылықтарын ғана ескеру сияқты мінездің туындауына алып келеді. Балаларды әрқашан да ата-анасы дәл өзіндей жаста кезінде немен айналысқандығы және өз басынан өткен қиыншылықтарды олар өткізген бе екен деген сұрақтар қызықтырып отырады. Ата-аналар баламен осы бағытта әңгімелесуі арқылы ақыл-кеңес айтып емес, ой бөлісу арқылы тәрбиелік әсер етеді. Әңгіме кезінде баланың саяси ойын дамытуға әсер ететін ғылым, мәдениет, техника салалары да қамтылуы қажет.

Кейбір ата-аналардың бұны жүзеге асыра алмауына байланысты бұл мәселені қажеттіліктер қатарына орналастыруға мәжбүр етеді. Бұнда әңгіме отбасылық тыныңу мәдениеті жайында емес, қоғамдағы алдыңғы қатарлы құндылықтар мен қоғамдық мәдениет жайында қозғалады.

Мәдениет орталықтарының қызметкерлері отбасыларға отбасылық мерекелердің күнтізбесін құруға кеңес бергені дұрыс:

– Жаңа жылдық кеш;

– Отбасындағы аса маңызды күндер:
А) отбасы мүшелерінің туған күндері
Ә) мерейтой күндері
Б) туысқандар туралы естеліктер «Отбасылық альбом», т.б.
– «Әке - асқар тау»
– Аналар күні, т.б.

Отбасылық дәстүрлі демалыс мерекелерін ұйымдастыруда отбасы мүшелерінің жас ерекшеліктерін ескеру қажет. Мысалы, мектеп жасына дейінгі балалардан бастап, зейнеткерлік жасқа дейінгі аралық. Осы бағытта отбасы мүшелерінің физикалық және психологиялық мүмкіндіктерін де ескеру қажеттігі туындайды. Бұл үшін барлық әлеуметтік институттардың күшін біріктіру керек екені айтпаса да түсінікті.

Қорыта келе, отбасылық тыныгу формаларының маңыздылығы: отбасы-бала, отбасы-отбасы, бала-бала, бала-жасөспірім-ересектер түріндегі қарым-қатынас механизмінің іске асырылуы. Бұл қарым-қатынастардың бір уақытта жүруі отбасылық тыныгудың эмоционалды тартымды, іштей толыгуына, отбасында жағымды психологиялық ортаның орнауына алып келеді. Ата-ана мен балалардың әлеуметтік-маңызды және тыныгу жұмыстарын ортақ ұйымдастыруға бағытталу отбасы бірлігінің нығая түсуіне оңтайлы әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Н.Ә.Назарбаев. Қазақстандық жол. Астана, 2007.
2. «Қазақстан мектебі». 9/2010. 14 б.
3.А.Д.Жаркова, В.М.Чижикова. Культурно-досуговая деятельность. Учебник. Москва, 1998.
4. Г.А.Аванесова. Культурно-досуговая деятельность. Москва, 2006.

***

В статье автор раскрывает особенности семейных отношений, роль культурно-ценностных отношений. Во главу угла воспитательного процесса ставится взаимоотношения в семье родителей и детей. В статье описываются методы и приемы, которые способствуют укреплению тесных взаимоотношений в семье. В целом рекомендации, данные автором статьи, дадут возможность выстроить целостную систему по семейным взаимоотношениям.

***

In article the author opens features of family relations, a role of cultural-valuable relations. As the corner-stone educational process it‘s put mutual relations in a family of parents and children. In article described methods and receptions which promotes to strengthening of close mutual relation in a family. As a whole the recommendations given by the author of article will give the chance to build complete system on family mutual relations.

(В этом номере журнала представлены материалы областной научно-практической конференции «180 лет Болдинской осени А.С.Пушкина», рекомендованные ее оргкомитетом к публикации.

Конференция состоялась в ноябре 2010 года, информация о ее проведении имеется в четвертом номере журнала «Вестник ЗКГУ» за 2010 год.)

УДК 821.161.1: 908(574.1)

Щербанов Н.М.
к.ф.н., доцент, ЗКГУ им.М.Утемисова

СКАЗКА ВТОРОЙ БОЛДИНСКОЙ ОСЕНИ ПОЭТА. ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТЕКСТА

О поездке А.С.Пушкина на Урал (Уральск) писалось многократно. Есть книги, очерки, статьи. Однако до сих пор в уральской пушкиниане существуют спорные вопросы, ответы на которые найти трудно, а порой и невозможно. Незначительные, на первый взгляд, детали, факты, связанные с пребыванием великого поэта в Уральске, порой таят в себе много тайн и загадок. Постижение их помогает лучше понять созданные о нашем крае или навеянные им произведения.

В созданных в этот период произведениях есть немалая доля впечатлений от поездки по местам, когда-то охваченным пугачевским движением. Многое он почерпнул из красочных рассказов В.И.Даля, с которым встретился в Оренбурге. Даль хорошо знал быт уральских казаков, незадолго до этого он только что вернулся из длительной поездки по землям казачьего войска. Даль не мог не поделиться с поэтом своими впечатлениями о «здешнем крае», который «представляет смесь необыкновенного, странного, многообразного, хотя еще и дикого…».

Пушкина в ярких рассказах Даля могли привлечь сведения об истории Яицкого войска, о «частых смутах, несколько раз здесь возникавших», о казачьих рыболовных промыслах, учуге, останавливающем красную рыбу, и о «наемке». Наконец, о самих уральцах, «непреклонных, безусловных чтителях старины», сохранивших «дониконовский быт, со всеми странностями своими, радушием и закоренелыми предрассудками».

У поэта сложилось мнение об Урале как о месте по-настоящему своеобразном, может быть, экзотическом, достойном художественного отображения, краем важных исторических событий, интересных социальных, культурных явлений и национальных взаимоотношений разных народов. Примечательно, что, вспоминая о пребывании Пушкина в Оренбургском крае, дочь Даля подчеркивала, что поэт «был поражен тем же, что поразило и отца по приезде в Оренбург: строем жизни на Урале. Пушкину показалось, что Урал – непочатый край, которым сочинитель может заняться. Он почувствовал, что Урал мог бы многое вызвать у него»[1].Самое пристальное внимание в осенние болдинские дни 1833 года было, по всей видимости, сосредоточено на основном труде – «Истории Пугачева». Но все-таки вначале – в первые две недели(1-14 октября) после приезда в Болдино – Пушкин создает «Сказку о рыбаке и рыбке».

Поводом обращения поэта именно к этому сюжету послужил рассказ Даля о волшебной рыбке, жадной старухе и ее безропотном муже, слышанный им, по-видимому, еще в детстве от своих родителей. В Оренбурге по сути произошел

своеобразный обмен сюжетами–«подарками», Даль пересказал поэту свой вариант бродячего германского сюжета, а Пушкин поделился с ним сюжетом легенды о Георгии Храбром. Устный рассказ Даля был блестяще воплощен поэтом в «Сказке о рыбаке и рыбке». Он способствовал созданию самой лучшей сказки Пушкина. «Твоя от твоих! Казаку Луганскому сказочник Александр Пушкин», - написал поэт на рукописи «Сказки о рыбаке и рыбке», подаренной Далю. В словах этих и благодарность за подаренный сюжет и весьма высокая оценка далевских сказок. В свою очередь легенду, рассказанную Пушкиным, Даль воплотил в интересную и занимательную «Сказку о Георгии Храбром и о волке». Наличие в ней тюркских слов и выражений говорит о том, что Пушкин мог слышать её где-то по пути следования своего восточного путешествия. Это могло быть или в Казанской или в Оренбургской губернии. «Сказка эта, - сообщил Даль в примечании, - рассказана мне А.С.Пушкиным, когда он был в Оренбурге и мы вместе поехали в Бердскую станицу, место пребывания Пугачева во время осады Оренбурга».

Даль, передавая Пушкину устный народный вариант сказки о волшебной рыбке, мог указать и первоначальный её источник – сборник сказок братьев Гримм, в котором была помещена померанская сказка «О рыбаке и его жене».

В черновых рукописях поэта, относящихся к 1833 году, пушкиновед Т.Г. Цявловская расшифровала рисунок двух мужских голов как изображение Якоба и Вильгельма Гримма. Сборник сказок был издан братьями Гримм в 1812 году. Пушкин мог познакомиться с этой книгой в переводе на французский язык. Сказка из сборника братьев Гримм дала поэту сюжетную основу, которую он самостоятельно развил. В тексте Гримм отсутствует мотив корыта (первое требование у Гримм – новый дом), по-разному именуется рыбка, у Гримм – Камбала, причем у Пушкина опущено указание, что рыбка – заколдованный принц. Наконец, Пушкин значительно усилил мотив покорности мужа. В сказке братьев Гримм старик – только покорный муж, не смеющий ослушаться приказов жены и пользующийся вместе с ней дарами чудесной рыбы; у Пушкина – судьба старика отделена от судьбы старухи; он так и остается простым рыбаком. В померанской сказке «Рыбак и его жена» старуха получает маленький домик, затем становится владелицей замка (т.е. дворянкой), затем королем, императором, Папой и возвращается в прежнее состояние, пожелав стать богом.

Пушкин постоянно подчеркивал славянское происхождение «Сказки о рыбаке и рыбке». Так, он полагал, что сказка сложилась среди древних жителей Померании – славян-«поморян». По первоначальному замыслу Пушкин собирался включить её в состав «Песен западных славян». Сохранилась приписка в рукописи: «18-ая песня сербская».

Глубинный смысл пушкинского текста совершенно иной, отличный от немецкой сказки. И он тесно связан с русским фольклором, в частности с традициями народного стиха. Исследователи давно почувствовали секреты «Сказки о рыбаке и рыбке». Так, В.М. Жирмунский установил сходство ритмики пушкинского стиха с тоникой народной песни: «В ритмике своих народных стихов Пушкин следует за образцами русской народной (преимущественно эпической) поэзии»[2]. Ф.Я.Прийма нашел схождения «Сказки о рыбаке и рыбке» с духовным стихом о Голубиной книге, в которой упоминается птица Строфилус[3].

На связь через образ Строфилус - птицы пушкинской сказки со стихом о Голубиной книге также указал М.Мурьянов[4].

В русских духовных стихах о Голубиной книге, то есть глубинной, древней и мудрой, Строфилус – «всем птицам мать». Живет среди «моря-океана», подобно Алконосту. Поутру, после того, как Строфилус «вострепенется», на всей земле начинают петь петухи. Прийма полагает, что Пушкин знал стихи о Голубиной книге. Сведения о них он мог получить от собирателя фольклора П.В. Киреевского. Не исключает он и вероятности непосредственного слушания поэтом «калик перехожих» - знатоков духовных стихов.

Мифический Строфилус упоминается поэтом в эпизоде сказки о старухе, ставшей «римским папой» (или, в простонародной передаче, «римской папой». Этот эпизод Пушкин исключил из окончательной редакции своего текста. В нем золотая рыбка удовлетворила желание старухи «быть римской папой». Старик, возвратившись с моря, видит «монастырь латынский»:

Перед ним вавилонская башня
На самой на верхней на макушке
Сидит его старая старуха
На старухе сорочинская шапка,
На шапке венец латынский,
На венце тонкая спица,
На спице Строфилус птица.

В «Стихе о Голубиной книге» о Строфилусе говорится:

Живет тая птица посреди моря,
Она ест и пьет повеленное,
После полуночи во втором часу
Стрефел птица вострепехнется,
Осветится в ту пору вся земля,
Запоют петухи по всей земли.

Нам удалось обнаружить упоминание Строфилуса и в духовном стихе «Егорий Храбрый», текст которого записан Далем на Урале. В нем есть подробности описания таинственной птицы, отсутствующие в «Стихе о Голубиной книге»:

И еще Егорий наезжаючи
На те ворота кесарийския, иерусалимския, -
На воротах сидит Острафил-птица,
В когтях держит осетра-рыбу[5]

В другом варианте этого же стиха:

А святый Егорий проглаголует:
«О ты, матушка, стратим-птица!
Возвейся под небеса,
Полети на Океан-море,
Ты и пей и ешь в Океане-море»[6].

Образ Георгия Храброго, без сомнения, интересовал Пушкина, о чем свидетельствует записанная им на Урале «Сказка о Георгии Храбром и о волке», о которой говорилось выше. И сказка, и духовный стих о Георгии Храбром во многом тождественны. И если суждения Приймы о знакомстве Пушкина со «Стихом о Голубиной книге» может подвергнуться сомнению, то вероятность сведений о Строфилусе, почерпнутых в духовном стихе «Егорий Храбрый», несомненна.

Эпизод о старухе-папессе поэт вычеркнул из основного текста, почувствовав, вероятно, его чужеродность, его несоответствие русскому строю жизни и исторической реальности. Можно также предположить, что это было связано с другими творческими замыслами Пушкина, в частности с созданием «Сказки о золотом петушке», в которой наблюдается перекличка с текстом вычеркнутого отрывка.

Особенно заметно это на лексическом уровне. И в том, и в другом случае неизменны две детали: «сарачинская шапка» и «тонкая спица». В тексте чернового отрывка читаем:

На старухе сарачинская шапка,
На шапке венец латынский,
На венце тонкая спица,
На спице Страфолус птица.

В «Сказке о золотом петушке»:
Вот мудрец перед Дадоном
Стал и вынул из мешка
Золотого петушка.
«Посади ты эту птицу,-
Молвил он царю, - на спицу…
- -
Вдруг в толпе увидел он,
В сарачинской шапке белой,
Весь как лебедь поседелый,
Старый друг его, скопец…
- -
И в глазах у всей столицы
Петушок спорхнул со спицы,
К колеснице полетел,
И царю на темя сел…

Сарачинский от слова «сарацин» - значит мусульманин, неверный[7]. Сарачинская шапка на мудреце – звездочете говорит о его принадлежности к мусульманскому миру, востоку. Сарачинская шапка на старухе – указание на то, что она, став папой, изменила веру на латинскую, то есть католическую, что в народном понимании - басурманскую. В духовном стихе «Егорий Храбрый и царище Демьянище» стойкий святой Егорий Храбрый на принуждение царем принять латинскую веру неизменно отвечает:

«Я умру за веру христианскую,
Не покину веру христианскую,
Не буду веровать во латынскую,
Латынскую, басурманскую!»

Итак, единым общим источником наших представлений о золотой рыбке и золотом петушке являются не столько немецкая сказка «Рыбак и его жена» и повесть Вашингтона Ирвинга «Легенда об арабском звездочете», а сколько русский духовный стих. Что за чудесная, магическая, роковая «золотая» рыбка и «золотой» петушок? Откуда они пришли? Почему все дарят и вдруг все отнимают у неразумных, жадных, зарвавшихся Старухи и Дадона, которых безмерно одарили? «Чего тебе надобно, старче?» - какой-то вечный библейский вопрос, типа «Камо грядеши» или «Что есть истина?»

Не является ли мифический Строфилус, птица «великая и страховитая», как она характеризуется в духовном стихе, прообразом и золотой рыбки, и золотого петушка? Строфилусу преписывается управление судьбой не только отдельного существа, но и всего мира. Ему отводится роль предвестника конца мира, «светопреставления». Он олицетворяет свободную стихию моря. Он ее повелитель. В духовном стихе Строфилус неразрывно связан с темой синего моря – («океана-моря»), как и золотая рыбка в сказке. Да и в «Сказке о золотом петушке» образ моря возникает, хотя он совершенно, казалось бы, не мотивирован: «лихие гости идут от моря…».

Нарастание напряженности в описании моря («Море слегка разыгралось», «Помутилось синее море», «Не спокойно синее море», «Почернело синее море») – может быть воспринято в качестве реминисценции тех эпизодов духовного стиха, где Строфилус выступает как повелитель разбушевавшейся стихии, сотрясатель моря. Указателем, крайнего возбуждения и гнева волшебной птицы является её состояние, которое духовный стих определяет словом «вострепенулась»:

Страфиль птица востряпехнитца,
Все синё море восколыхнитца,
Тады будя время опоследняя[8].

В «Сказке о золотом петушке» слово «встрепенуться», упоминаемое поэтом трижды, выступает как знак судьбы царя Додона.

Петушок спорхнул со спицы,
К колеснице полетел
И царю на темя сел,
Встрепенулся, клюнул в темя
И взвился…и в то же время
С колесницы пал Дадон –
Охнул раз, - и умер он.

Отчего ломаются и летят в бездну судьбы Старухи и Дадона? Старуха посягает на самое святое, то, что вершит её судьбу: «Чтоб служила мне рыбка золотая и была у меня на посылках!». Дадон, находясь в гневе, убивает звездочета, подарившего золотого Петушка. Не есть ли в поведении самоназванной царицы и утратившего способность править царя нечто оскорбительное для неведомой власти судьбы?

В «Сказке о рыбаке и рыбке», создававшейся одновременно с «Историей Пугачева» в какой-то степени нашли отражение некоторые проблемы исторического характера, волновавшие поэта в то время, в частности вопрос о самозванстве, столь характерном и актуальном для русской истории 17 и 18 веков. Не есть ли мудрая «Сказка о рыбаке и рыбке» Пушкина своеобразной реминисценций на неудавшиеся притязания Е.И.Пугачева на царское имя.

Мысль о комически-драматическом обыгрывании самозванства: царствование волею случая, таинственной, «золотой» судьбы, которая то вознесет, то вновь повергнет в бездну, вниз, к «разбитому корыту» в сказке, без сомнения, есть и она созвучна пугачевской истории.

Возможно, некоторые трагикомические эпизоды, связанные с Пугачевым – царем Петром III, натолкнули А.С.Пушкина на создание сцен сказки, где старуха предстает в облике царицы. Так, в своих воспоминаниях Даль привел интересный рассказ о реакции поэта на событие, происшедшее в церкви Бердинской станицы: «Пугач, ворвавшись в Берды, где испуганный народ собрался в церкви и на паперти, вошел также в церковь. Народ расступился в страхе, кланялся, падал ниц. Приняв важный вид, Пугач прошел прямо в алтарь, сел на церковный престол и сказал вслух: «Как я давно не сидел на престоле!». В мужицком невежестве своем он вообразил, что престол церковный есть царское седалище. Пушкин назвал его за это свиньей и много хохотал…». Ситуации, подобные «сидению на престоле», есть в «Капитанской дочке». «Царские знаки» на груди и спине Пугачева, которые он показывает казакам в бане: по наивности они думают, что цари отмечены особой татуировкой.

Явление старухи-царицы в сказке напоминает «царские» выходы Пугачева во время присяги.

Пушкину со слов старой казачки И.А.Бунтовой было известно, что у Пугачева в Берде был так называемый «золотой» дворец, на крыльце которого он принимал присягу. В записи Пушкина читаем: «К Пугачеву приводили ребят. Он сидел между двумя казаками, из коих один держал серебряный топорик, а другой булаву. У Пугачева рука лежала на пелене – подходящий кланялся в землю, а потом, перекрестясь, целовал его руку («История Пугачева»).

Этот же рассказ от Бунтовой записала мемуаристка Е.З.Воронина: «Как же! Хорошо знала его (Пугачева Н.Щ.)и присягала ему вместе с другими. Бывало, он сидит, на колени положит платок, на платок руку; по сторонам сидят его енаралы; один держит его серебряный топор, того и гляди, что срубит, другой - серебряный меч, супротив виселица, а около мы на коленях присягаем; присягаем, да по очереди, перекрестившись, руку у него поцелуем…»[9].

Пушкинист Н.В.Измайлов отмечал ценность записей Ворониной, отличающихся точностью, с большими подробностями, чем у Пушкина, и по ним можно

судить о том, что и как – в живых словах – говорила Бунтова Пушкину[10]. Эти сведения, без сомнения, повлияли на описание Пушкиным дворца и окружения старухи-самозванки:

Старичок к старухе воротился.
Что ж? Перед ним царские палаты
- -
Вкруг ее стоит грозная стража,
На плечах топорики держат.
- -
А в дверях-то стража подбежала,
Топорами чуть не изрубила.

В пародийном ключе изображается в сказке и сама Старуха-царица:

В палатах видит свою старуху.
За столом сидит она царицей,
Служат ей бояре да дворяне,
Наливают ей заморские вина;
Заедает она пряником печатным…

Царственность старухи здесь чисто внешняя и показная, как и у Пугачева.

Из многочисленных притязаний жадной старухи бессловесного и покорного старика особенно возмущает ее желание стать царицей. И главный аргумент здесь следующий: старуха не может быть царицей, так как она невежественна и необразованна:

«Что ты, баба, белены объелась?
Ни ступить, ни молвить не умеешь.
Насмешишь ты целое царство».

Старуха посягает на царское достоинство. Её требование стать царицей незаконно, и поэтому истолковывается стариком как бунт. «Моя старуха бунтует, - говорит он золотой рыбке. (Пугачев – бунтовщик (Екатерина II). До этого и после реакция старика на требования старухи была несколько снисходительной, что подчеркивается разговорно-бытовой лексикой:

Разбранила меня старуха;
Еще пуще старуха бранится;
Пуще прежнего старуха вздурилась;
Опять моя старуха бунтует;
Что мне делать с проклятою бабой?

В черновой рукописи, в эпизоде «Старуха – римский папа» образ старухи чрезвычайно снижен и соответствует бытовой реальности.

Примечательны и другие детали в сказочном тексте. Так, например, бояре и дворяне выполняют не свойственную им по рангу функцию:

Подбежали бояре и дворяне,
Старика взашеи затолкали…

Известно, что приближенные к Пугачеву соратники также носили различные высокие титулы князей, фельдмаршалов и часто выступали простыми подручными во время многочисленных «царских» расправ и казней. Так, Чумаков Ф.Ф., яицкий казак, носил титул графа Орлова; Зарубин-Чика называл себя графом Чернышевым и т.д. В романе «Капитанская дочка» Пугачев называет своих соратников «господа енаралы».

История самозванства тесно вплетена в историю Уральска. Причем, самозванство как явление стало здесь в какой-то степени не столько историко-общественным, сколько бытовым и даже обыденным, привычным.

У Даля, сопровождавшего в июне 1837 года наследника престола, будущего Александра II в поездке из Оренбурга в Уральск, есть очень интересный рассказ: «Мы выехали в 4 часа пополудни в Мухрановскую станицу, на этом пути первую станицу Уральского войска. Все казаки собрались у станичного, в избах оставались

одни бабы и дети. Тощий, не только голодный, я бросился в первую избу и просил старуху подать каймака, топленого молока – сырого здесь не держат – и хлеба…

- Ну что,- сказал я, - чай, рады дорогому гостю, государю наследнику?

- Помилуй, как не рады, - отвечала та, ведь мы тута – легко ли дело, царского племени не видывали от самого государя Петра Федоровича. То есть от Пугачева (В.И.Даль, «Воспоминания о Пушкине»).

Позднее В.Г.Короленко, проживший целое лето 1900 года в Уральске, также указывал на широкую распространенность этого явления на Урале. В работе «Современная самозванщина» он привел известный эпизод из времен пугачевщины:

- Знаешь ли ты, матушка, кому ты подаешь напиться? - спросил Пугачев. – Я император Петр Федорович.

- Как, и ты тоже! – ответила крестьянка. – Ноне уж трое были, все-то Петры Федорочи….Испей, батюшка, испей себе на здоровье…

На Урале Пушкин и сам слышал подобные рассказы. Об этой фанатичной вере уральских «престарелых очевидцев» в то, что Пугачев был не простой казак, а император Петр III, так поразившей поэта, он говорил своим друзьям и знакомым как о самом сильном своем впечатлении от поездки на Урал. Общение с уральцами позволило Пушкину разглядеть характер Пугачева-мятежника значительно полнее и достовернее, во всей его необычайной сложности и противоречивости: жестокость сталкивается с желанием добра и любви, простота – с явной хитростью, надежда на победу – с гнетущим душу предчувствием трагического конца.

Пушкину была известна и драматическая судьба казачьей лже-царицы Устиньи Кузнецовой, второй жены Пугачева, фантастическое царствование которой продолжалось всего три месяца. О казачьей “царице” Пушкин услышал еще в Берде от Бунтовой: “Устинью Кузнецову взял он насильно, отец и мать не хотели ее выдать, она-де простая казачка, не королевна, как ей быть за государем”.

Вся история фантастического царствования Устиньи полна тайн. Были четко соблюдены все атрибуты своеобразной игры, все было направлено на доказательство законности царского достоинства простой казачки. Состоялась пышная свадьба, венчание происходило в церкви Петра и Павла, где было объявлено и велено именовать Устинью «государынею всероссийскою».

Был выбран лучший в городе дом старшины Андрея Бородина, в котором Пугачев поместил свою молодую жену со всем ее «придворным штатом» и приказал, чтоб у ворот ее дома был постоянный караул из яицких казаков. «При дворце у ней оставались Толкачев с женою, две фрейлины и еще множество разных служителей (Пугачевщина.Т.II).

Семнадцатилетняя «царица» с первой встречи с Пугачевым попала в сказочную ситуацию: необыкновенаая обстановка, пышная свадьба, дворец, придворный штат, преклонение окружающих, наконец, титул императрицы.

Царствование Устиньи было чисто внешним, декоративным, как и царствование Старухи в «Сказке о рыбаке и рыбке».

В «Истории Пугачева» Пушкин из отдельных кратких, разрозненных сведений высветил образ простой казачки из уральских Куреней, вознесенной судьбой в ранг царицы и низвергнутой рабыней-наложницей в темные казематы далекой Кексгольмской крепости.

Разумеется, образы старухи царицы из «Сказки о рыбаке и рыбке» и казачьей «царицы» из «Истории Пугачева» совершенно не сопоставимы. Но общий итог «царствования» обеих одинаков – сказочные превращения закончились крахом – «разбитым корытом».

Для обозначения волшебства чудесной рыбки в сказке Пушкина используется эпитет золотой. В уральском фольклоре этот эпитет символизирует богатство и изобилие. Так, в казачьей песне образ реки, олицетворяет вольность и неисчерпаемость природных даров:

Золочено у Яикушки
Его было донышко,
Серебряны у Горыныча
Его круты бережки…

То же и в пословицах: «Яик – золотое дно», «Не житье, а Яик».

Возможно, подобные песни и устные речения, услышанные поэтом на Урале в сентябре 1833 года, повлияли каким-то образом на обозначение сказочной рыбки.

И еще. По некоторым данным, попутчиком Пушкина в поездке из Оренбурга в Уральск был известный путешественник и натуралист Г.С.Карелин – картограф Восточного побережья Каспийского моря.

На весну 1834 года он готовил новую экспедицию на Каспий. Не исключено, что эта экспедиция была одной из тем разговора во время довольно продолжительного пути. Влюбленный в Прикаспий Карелин, возможно, мог обратить внимание поэта на то, что в древнерусских памятниках Каспийское море именовалось Синим. Не отсюда ли через всю сказку рефреном проходят слова «синее море»?

Список использованной литературы:

1. «Русский архив». М.,1899, № 5.

2.В.М.Жирмунский. Русский народный стих в «Сказке о рыбаке и рыбке»//Проблематика современной филологии. М., 1965.С.131).

3. Ф.Я.Прийма. Из истории создания «Песен западных славян»//Из истории русско-славянских литературных связей. М.,- Л.,1963.С.116-117).

4.К тексту «Сказки о рыбаке и рыбке// Временник Пушкинской комиссии, 1969.Л.1971).

5.П.Бессонов. Калики перехожие. Казань, 1863.Т. I, С.103-111.

6.Народные духовные стихи. М., 2004.С.155.

7.М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка. Том III.М.,1987.С.561.

8. П.Бессонов. Калики перехожие.Т.II.М.,1861.С.370.

9. Русский архив.1902.№ 8.С.643-660.

10. Измайлов Н.В. Очерки творчества А.С.Пушкина. Л., 1975. С.294.

***

Мақалада А.С.Пушкин шығармаларының көркемдік идеясы, мәтіндерінің тақырыбы кеңінен талданған.

***

The article “The story of Poet’s second autumn. Local history textual criticism” says about the influence of Uralsk impressions upon the main ideas and artistic contents of “Fairy tale about the fisherman and the goldfish”.

УДК 821.161.1:82-3

Евстратов А. Н.
к.ф.н., доцент, ЗКГУ им.М.Утемисова

ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО И ИРРАЦИОНАЛЬНОГО В ПОВЕСТИ А.С.ПУШКИНА «ПИКОВАЯ ДАМА»

Одним из шедевров пушкинской прозы, безусловно, является небольшая по объёму, но неисчерпаемая по глубине содержания и во многом загадочная повесть «Пиковая дама», которая представляет собой совершенно уникальный художественный синтез реалистических и романтических элементов в творчестве Пушкина.

Исследователями на протяжении длительно времени не раз подчёркивалось, что «Пиковая дама» - типично петербургская повесть, предваряющая петербургские повести Гоголя и такой роман Достоевского, как «Преступление и наказание» (образ Германна – образ Раскольникова). Не раз цитировался и восторженный отзыв о ней самого Достоевского: «Мы пигмеи перед Пушкиным, нет уж между нами такого гения! Что за красота, что за сила в его фантазии. Недавно перечитал я его «Пиковую даму» Вот фантазия!.. Тонким анализом проследил он все движения Германна, все его мученья, все его надежды и, наконец, страшное, внезапное поражение».

В последующее время исследователи «Пиковой дамы» склонялись к самым противоречивым суждениям и оценкам в истолковании фантастического начала в повести, противоречащим, казалось бы, её реалистической природе. Не подвергается сомнению тот факт, что в «Пиковой даме» с огромной силой выявились глубина и вместе с тем сжатость и строгость психологического анализа, стройность и логичность фабулы, драматизм без нарочитых романтических эффектов, точность и лаконичность стиля. Вместе с тем в ней важное место занимает фантастический элемент, который зачастую рассматривался ранее лишь компонентом формы, но не содержания. Пушкина в первую очередь волнует не соотношение фантастического и реального в художественном прозаическом произведении – на этот счёт современная ему романтическая литература имела богатейшие традиции (к тому же нельзя забывать и о завоеваниях в этом плане эпохи Ренессанса), - а более глубокие, философские и психологические сцепления мистического и реально сущностного в человеческой судьбе и бытии, возможности и причины перехода, как бы сейчас сказали, в параллельные миры, существование на тёмной стороне Луны.

Глобальность этих вопросов объясняет и то, что споры, касающиеся проблемы взаимосвязи реалистического и фантастического в повести, не утихают по сей день, появляются и новые интерпретации, касающиеся смыслосодержащего и философского значения иррационального в её общей идейной концепции.

Уже в самом начале «Пиковой дамы» это противоречие между иррациональной, «огненной», «страстной» натурой Германна и его рационалистическим сознанием проявляет себя в том, что он, который «отроду не брал карты в руки», «целые ночи просиживал за карточными столами и следовал с лихорадочным трепетом за различными оборотами игры». Услышав историю о трёх магических картах, Германн вначале реагирует на неё крайне недоверчиво. Но в то же время «анекдот о трёх картах сильно подействовал на его воображение и целую ночь не выходил из его головы». Далее у Пушкина следует «внутренний диалог», раскрывающий борьбу двух начал в душе героя. Одно из них побуждает его поверить в существование иррационального в жизни, а другое одергивает и возвращает к здравому смыслу. Одно толкает к риску и заставляет строить совершенно фантастические планы овладения тайной («подбиться в её милость, - пожалуй, сделаться её любовником»). Другое напоминает, что графине уже восемьдесят семь лет, что она может умереть через неделю и что вообще главное в жизни - «покой и независимость». Хотя Пушкин-прозаик обычно не индивидуализирует речь героев, принад-

лежащих к современному ему светскому обществу, он тем не менее передаёт внутреннюю борьбу в душе Германна через контраст между логически упорядоченной и несколько стереотипной речью («Игра занимает меня сильно, но я не в состоянии...») и речью взволнованной, прерывистой, насыщенной вопросами и восклицаниями. Многочисленные эмоциональные тире и многоточия ещё более подчеркивают возбужденное состояние героя.

Развитие сюжета свидетельствует о том, что эта борьба длится недолго и заканчивается полной победой иррациональной «натуры» над сознанием. Последняя её вспышка происходит после того, как Германн непостижимым образом оказывается около дома старой графини, а потом ночью видит сон о том, как он выигрывает в карты огромные деньги. «Проснувшись уже поздно, - пишет Пушкин, - он вздохнул о потере своего фантастического богатства». Но, когда Германн вторично оказывается перед домом графини и видит Лизу, голос рассудка окончательно и навсегда замолкает: «Эта минута решила его участь». Так пушкинский герой попадает во власть «сильных страстей и огненного воображения», и с этого момента он до конца повести действует, движимый не здравым смыслом, а тем, что Пушкин многозначительно называет «неведомой силой», которая воплощает некое иррациональное начало в человеческой душе. Эта «неведомая сила», как показывает Пушкин, «носит явно деструктивный характер и неумолимо влечет Германна к пропасти: сначала к преступлению, а потом к безумию» [6; 87].

В своём всепоглощающем, безумном стремлении любой ценой добиться богатства Германн доходит до формальной готовности заложить душу Дьяволу и совершить самое страшное с религиозной точки зрения - преступление (по существу, он уже это сделал, придя в дом графини готовым пойти на всё, вплоть до угрозы убийством). Так в «Пиковой даме» возникает «фаустовская тема», о которой пишут некоторые исследователи, в частности А. Коджак и Ю. Манн.

Навязчивая мысль о приобретении богатства, невозвратная, казалось бы, потеря и чудесное обретение тайны трёх карт, «голос совести, твердивший ему: ты убийца - старухи», и подсознательное ожидание возмездия - всё это окончательно расшатывает психику Германна и превращает его в настоящего маньяка, живущего в иррациональном мире. Уже тогда, когда он выходит из дома графини, его волнуют «странные чувствования»: думая о её «давно истлевших» любовниках (может быть, Чаплицком?), Германн как бы подставляет себя на их место. Во время похорон графини ему мерещится, что мёртвая старуха насмешливо подмигивает ему. В свете этого явление призрака, так же, как полубредовые видения Германна во сне и наяву, вполне может быть истолковано как галлюцинация (именно такое истолкование и предлагают сторонники психологической интерпретации «Пиковой дамы»). Фантастический выигрыш девяноста четырёх тысяч и следующая за ним катастрофа довершают дело: Германн оказывается в сумасшедшем доме, и это формально подтверждает то, что по существу произошло значительно раньше.

«Германн сошёл с ума», - пишет Пушкин, и его слова можно понять не только в буквальном смысле. «Пиковая дама» - это история человека, в котором страсти победили рассудок, определив его трагическую судьбу. Торжество стихийного начала над сознательным в душе Германна подчёркивается в повести с помощью контраста между ним и его товарищами, гвардейскими офицерами, которые показаны Пушкиным как вполне ординарные люди. Они тоже играют, но ни для кого из них игра не становится делом жизни и смерти, никто из них не отдаётся ей с такой всепоглощающей страстью, которая отличает Германна.

Существует ли иррациональное в жизни или это плод больного воображения? Является ли человек хозяином своей судьбы или она определяется какими-то непонятными, но могущественными силами, Роком? Развитие сюжета «Пиковой дамы» убеждает нас в реальности существования Рока и таинственных иррациональных сил. Как известно, завязкой сюжета служит история, рассказанная Томским. За «анекдотом» о загадочном графе Сен-Жермене и тайне «трёх верных

карт», способных принести огромное богатство, кроются именно эти вопросы. Здравый смысл и просвещенное сознание подсказывают отрицательный ответ на них, и неудивительно, что над графом Сен-Жерменом, как пишет Пушкин, смеялись как над шарлатаном, а Казанова в своих записках назвал его просто шпионом. Точно так же реагируют слушатели и на рассказ Томского о магических картах: «Случай!», «Сказка!», «Может статься, порошковые карты?» И хотя Томский приводит два доказательства существования «трёх верных карт» (история его бабушки-графини и история Чаплицкого), вопрос остается открытым. Ответом на него служит сюжет повести.

На первый взгляд может показаться, что в «Пиковой даме» Пушкин остаётся всего лишь беспристрастным рассказчиком, избегающим какой бы то ни было оценки происходящих событий и дающим читателю возможность понимать их как угодно: либо в серьёзном, либо в ироническом смысле. Именно так воспринимают авторскую позицию некоторые исследователи, считая «Пиковую даму» произведением в высшей степени двусмысленным.

И всё же тайна трёх карт - не самое важное. В свете сказанного выше слова Германна: «Старая ведьма! Так я же заставлю тебя отвечать», - воспринимаются не только в буквальном, но и в метафорическом смысле как попытка человека подчинить себе иррациональные силы и стать хозяином Судьбы. С этой точки зрения сцена Германна с графиней имеет принципиальное значение, поскольку именно в ней основной философский вопрос повести заостряется до предела. Как же Пушкин отвечает на него? «При виде пистолета графиня во второй раз оказала сильное чувство. Она закивала головой и подняла руку, как бы заслоняясь от выстрела... Потом покатилась навзничь... и осталась недвижима.

- Перестаньте ребячиться, - сказал Германн, взяв её руку. - Спрашиваю в последний раз: хотите ли назначить мне ваши три карты? - да или нет?

Графиня не отвечала. Германн увидел, что она умерла».

Здесь не только судьба «реальной» графини, но и ответ на вопрос, предвестие грядущего триумфа Германна, бывшего на волосок от достижения поставленной цели, и его рокового поражения, символизирующего бессилие человека в единоборстве с Судьбой.

Некоторые советские литературоведы вслед за Гуковским рассматривают «наполеоновский мотив» в образе Германна исключительно в социально-психологическом аспекте, делая упор на крайнем индивидуализме и аморальности героя. Такой подход игнорирует тот факт, что «Пиковая дама» - это не только социально-психологическая, но и философская повесть и что Наполеон интересует Пушкина прежде всего как «лицо истинно романтическое», как сильная личность, претендовавшая на власть над Судьбой, уверенная, что человеческой воле доступно абсолютно всё. В своем творчестве Пушкин не раз обращался к образу Наполеона, и его отношение к нему претерпело серьёзную эволюцию. В данном случае хотелось бы отметить, что для Пушкина, как и для многих мыслящих людей его времени, Наполеон был не только конкретной личностью, но и живым олицетворением величия и бессилия человеческой воли перед лицом «таинственной игры» Рока, «игралищем» которого на их глазах становились целые народы, не говоря уж об отдельных личностях. В свете этого, вводя в «Пиковую даму» наполеоновскую тему, Пушкин не только характеризует Германна как человека, но и указывает на его судьбу, в которой будут и «Аустерлиц», и «Иена», и «Бородино», и даже «остров Святой Елены».

Эта судьба осуществляется в пятой и шестой главах «Пиковой дамы». В них Германн повторяет «в миниатюре» путь Наполеона. Будучи кульминацией и развязкой повести, эти главы привлекают наибольшее внимание исследователей, что вполне естественно, ибо именно здесь отношение Пушкина к иррациональному в жизни и его понимание отношений человеческой личности с Судьбой находят наиболее рельефное выражение.

Тайна трёх карт становится в этих главах очевидной реальностью: тройка, семёрка и туз выигрывают, притом в той последовательности, которая была указана Германну призраком графини, явившимся тогда, когда тайна, казалось, была утеряна безвозвратно. Конечно, состояние крайнего нервного напряжения и то, что накануне Германн очень много пил, играют определённую роль, но лишь как психологическая предпосылка его мистических видений, отнюдь не отменяя их реальности, ибо объяснить выигрыш трёх карт рациональным образом невозможно.

Овладение тайной трёх карт и последующие выигрыши Германна, на первый взгляд, свидетельствуют о безграничных возможностях человеческой воли. Именно так понимает дело М. Гершензон. «Сам космос склоняется перед такой непреклонной верой, - пишет он, - слепой случай, как пёс, лижет властную руку» [6; 102]. Но это всего лишь иллюзия. До шестой главы Пушкин начинает осторожно подготавливать трагическую развязку и изображением краха надежд Германна в тот момент, когда он уже чуть было не вырвал тайну у графини, и упоминанием о Наполеоне, и эпизодом похорон графини, когда «мёртвая насмешливо взглянула» на Германна, после чего тот «оступился и навзничь грянулся об земь». К этому можно добавить зловещий образ паука, как бы заманивающего в свои сети и сулящего несчастье, - образ, с которым в ночных видениях Германна ассоциируется злополучный туз. В свете всего этого катастрофа Германна вовсе не кажется «чистой случайностью», как это утверждает Гершензон. Напротив, она выглядит как неизбежность, выражая идею торжества Рока над человеческой волей.

Психологическое объяснение срыва Германна как результата нервного перенапряжения, чувства вины и страха возмездия за совершённое преступление выглядит весьма убедительно. И всё же «Пиковая дама» - это не только психологическая повесть о «преступлении и наказании». Следует, как думается, согласиться с В. В. Виноградовым, который пишет, что в «Пиковой даме» «эпизоды игры в фараон превращаются в символ жизни, управляемой роком и случаем. Рок отделён от образа старухи, хотя и действует через неё. Старуха является лишь орудием, послушной картой в руках той силы, которая царит над игрой и жизнью» [5; 103]. Об этом же пишет и Лотман: «В ту минуту, когда Германну кажется, что он играет (причём - наверняка), оказывается, что им играют» [4; 406]. Если согласиться с этим истолкованием, становится понятно, почему Пушкин вообще взял карточную игру за основу сюжета своей философской повести: игра - это поэтическая метафора жизни с её взлетами и падениями, удачами и неудачами, с её непостижимостью и подвластностью таинственным иррациональным силам, о которые разбиваются самая могучая человеческая воля и самая сильная страсть. Исходя из этого можно объяснить и карточную символику Пушкина. В числовом измерении туз равен одиннадцати; тройка, семёрка и туз в сумме дают двадцать одно очко, которое у игроков является знаком полной победы. Дама равна тройке, тройка, семёрка и дама в сумме дают тринадцать - несчастливое число, знак проигрыша. Человеческая жизнь колеблется между 13 и 21, между горем и счастьем, приближаясь то к одному, то к другому и останавливаясь на 17 (номер палаты Германна в сумасшедшем доме), то есть посередине, в состоянии неустойчивого равновесия.

Таким образом, «Пиковая дама» характеризуется многоплановостью, сопряжением социальных, психологических и философских мотивов, выступающих в живом единстве: трагедия человека «железного века» оказывается у Пушкина формой трагедии человека вообще перед лицом «таинственной игры» Рока. И если есть в повести ирония, о которой упоминают некоторые исследователи, то она направлена не на фантастику, а прежде всего на человека, наивно верящего во всемогущество своего разума и воли.

Список использованной литературы:

1.Гей Н. Проза Пушкина. - М.: Наука, 1989.

2.Измайлов Н. Фантастическая повесть // Русская повесть XIX века. - Л.: Наука, 1973.

3.Лотман Ю. М. Избранные статьи. – Таллинн: Изд-во Таллиннского ун-та, 1992.

4.Муравьева О. С. Фантастика в повести Пушкина «Пиковая дама» // Пушкин: исследования и материалы. - Л.: Наука, 1978.

5.Раскольников Ф. Статьи о русской литературе. - М.: Информ, 2002.

6.Черняев Н. Критические статьи и заметки о Пушкине. - М.: РИД, 1990.

***

«А.С.Пушкиннің «Пиковая дама» повесіндегі рационалды және иррационалды арақатынас проблемалары осы жұмыста жан-жақты талданған.

***

The article "Problem of the correlation between rational and irrational in Pushkin's novel 'Queen of spades'" presents an independent attempt to analyse the complicated and conflicting content of this so far mysterious Pushkin's work. The author of the article regards as the main theme of "Queen of spades" some irrational spontaneous forces that occasionally have invincible power over the man.

УДК 84,22

Донскова Г.А.
к.ф.н., ст.преподаватель,ЗКГУ им. М. Утемисова

ИМЕНА ФАТИЧЕСКОГО НАЗНАЧЕ-НИЯ И ШИФТЕРЫ В СТРУКТУРО-ОБРАЗОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ А.С.ПУШКИНА «ГРОБОВЩИК»)

Юбилей Болдинской осени – еще один повод обратиться к творчеству Пушкина - поэта, прозаика и драматурга. Предлагаем взглянуть на художественный текст первого прозаического произведения, написанного Александром Сергеевичем в Болдине (9 сентября 1830 г.), с позиции семиотики – науки о знаковых системах, прежде всего языковых.

Среди семиотических аспектов интересным представляется возможность анализа структурообразования текста через шифтеры и имена фатического назначения. Предлагая новую концептуальную структуру описания текста, остановимся на терминах, используемых нами как основа исследования

Шифтеры (термин Отто Ясперсена) – это грамматические категории, способные изменять характер связи сообщения с актом речи – переводить сообщение в разные плоскости по отношению к реальности, времени и участникам речевого акта.

Чарльз Пирс включал в этот вид знаков личные и указательные местоимения, а Р.О. Якобсон относил к шифтерам также глагольные категории лица, времени и наклонения.

Художественный текст повести как акт речи представлен сменяющими друг друга структурами:

– повествованиями и описаниями с диалогами действующих лиц – живых и мертвецов;

- диалогами автора с его потенциальными читателями (и критиками).

Действующие лица повести – живые и мёртвые – вступают в диалоги и другие речевые/неречевые формы контакта, которые достаточно часто связаны с контактоустановлением, т.е. фатической функцией.

Фатическая функция в художественном тексте занимает особое место. Наряду с традиционным рассмотрением способов фатиса (дежурные приветствия, разговоры «ни о чем»), «среди контактоустанавливающих вербальных единиц», по мнению лингвистов, «значительное место занимают антропонимы. Их функционирование в разных языках определяется интралингвистическими закономерностями

и экстралингвистическими факторами»[4] Интралингвистические черты – выбор деминутивной или гипокористической формы (лингв. уменьшительное имя, неофициальный, образованный при помощи тех или иных словообразовательных средств вариант личного имени). Слова, выражающие уменьшительность, называются деминутивами, а гипокористики выражают ласкательность — при назывании человека или каких-либо других одушевленных или неодушевленных предметов. К экстралингвистическим факторам вокативного употребления антропонимов относятся этнокультурно-исторические традиции, обусловливающие выбор форм обращения.

Динамичная завязка представляет собой повествование без диалоговых форм, которые возникают в следующей сцене: «Извините, любезный сосед“, сказал он тем русским наречием, которое мы без смеха доныне слышать не можем, „извините, что я вам помешал... я желал поскорее с вами познакомиться. Я сапожник, имя мое Готлиб Шульц, и живу от вас через улицу, в этом домике, что против ваших окошек. Завтра праздную мою серебряную свадьбу, и я прошу вас и ваших дочек отобедать у меня по-приятельски“.

Значительная часть антропонимов выполняет в тексте номинативную функцию: Адриян Прохоров (гробовщик Адриян Прохоров, Адриян)

- дочери Акулина и Дарья;
- господин и госпожа Шульц и дочка их, семнадцатилетняя Лотхен;
- старая купчиха Трюхина и другие действующие лица.

Фатическая функция реализуется в обращениях, которые содержатся в репликах и в этикетных речевых/неречевых формулах «Гости начали друг другу кланяться, портной сапожнику, сапожник портному, булочник им обоим, все булочнику и так далее. Гости начали друг другу кланяться, портной сапожнику, сапожник портному, булочник им обоим, все булочнику и так далее…». Интересно, что контактоустановление в сцене серебряной свадьбы, выраженное традиционной формулой тоста с включением в него имени звучит по-русски (до этого «разговор на немецком языке час от часу делался шумнее»): „За здоровье моей доброй Луизы!“ Фатическая формула повторяется четырежды, сопровождаясь другими семиотическими знаками. «За здоровье любезных гостей моих!“ Последний вариант „За здоровье тех, на которых мы работаем, unserer Rundleute!“ (вариант перевода – за первого клиента) „Что же? пей, батюшка, за здоровье своих мертвецов“ – представляет собой оксюморон.

Текст кульминации завершается употреблением нулевого вокатива, когда в ответ на вопрос гостя-мертвеца, представившегося гробовщику в максимально полной трёхчленной форме + трёхчленная форма обозначения звания, что соответствовало официально-деловой сфере, особенно военной "Ты не узнал меня, Прохоров", сказал скелет. "Помнишь ли отставного сержанта гвардии Петра Петровича Курилкина, того самого, которому, в 1799 году, ты продал первый свой гроб - и еще сосновый за дубовый?" С сим словом мертвец простер ему костяные объятия, но Адриян, собравшись с силами, закричал и оттолкнул его.

Действующие лица у Пушкина связаны незримыми, но выявляемыми посредством семиотического анализа нарраторами – (от лат. Рассказчик, повествователь) *Лингв., лит.* : тот, от лица кого ведётся повествование; рассказчик, повествователь. Нарратор важен для изучения как внутритекстовых, так дискурсивных характеристик.

Контактоустановление (фатическая функция) в этих структурных формах представляется нам в двух типологиях:

- контактоустановление внутрисюжетное – между действующими лицами произведения;
- контактоустановление дискурсивное – между автором и читателем, а также автором реальным (А.С.Пушкин) и гипотетическим (Белкин как автор появляется в болдинских черновиках позже – 14 сентября 1830 г., сначала как Пётр Иванович Д., ставший позднее Иваном Петровичем Белкиным). Через год, уже в

опубликованных «Повестях Белкина» Издатель « выписывает для любопытных изыскателей» - «рассказан был ему …приказчиком Б.В.». Возникает сложная цепочка «мнимых собеседников» читателя: Издатель - Иван Петрович Белкин – приказчик Б. В. Хотя это цепочка и формируется позднее, позволим себе не согласится с высоким мнением В.И. Порудоминского и Н.Э.Эйдельмана, что в «Гробовщике» «личность рассказчика почти не видна…» и проявляется «только однажды»[1] Мы анализируем 3 подобных отрывка (см. ниже).

1. Просвещенный читатель ведает, что Шекспир и Вальтер Скотт оба представили своих гробокопателей людьми веселыми и шутливыми, *дабы* сей противоположностию сильнее поразить наше воображение. Из уважения к истине мы не можем следовать их примеру, и принуждены признаться, что нрав нашего гробовщика совершенно соответствовал мрачному его ремеслу. Богатство модальных оттенков сопровождает диалоги Автора и Читателя (37 слов: 5 глаголов с разнообразными модально-оценочными значениями и формами выражения модальности; два местоимения)

ГЛАГОЛЫ: Ведает, Представили, дабы поразить, (мы) не можем следовать, принуждены признаться

МЕСТОИМЕНИЯ: Указательное – сей; Личное – мы.

2. "Извините, любезный сосед", сказал он тем русским наречием, которое мы без смеха доныне слышать не можем, "извините, что я вам помешал... я желал поскорее с вами познакомиться» - в этом отрывке в авторской речи доминируют формы прошедшего времени: Спросил, Отворилась, можно было узнать, приблизился, было принято. Прямая речь героев представлена разнообразными глагольными формами: Извините, Помешал, Желал познакомиться, Живу, (завтра) праздную, Прошу отобедать (фатическая функция проявляется в формах этикетных оборотов). Заключительная часть диалога Адриана Прохорова и Готлиба Шульца представляет собой рассуждение. Здесь употреблены глагольные формы: торгует, пожаловаться не могу, обойдется, не живет, не купить, не прогневайся, ходит, даром берет.

Доминируют формы с несобственно настоящим значением:

-расширенного: торгует;

- абстрактного: не живет, ходит, даром берёт.

3. Третий отрывок с участием норратора также богат модальными оттенками: «Не стану описывать ни русского кафтана Адрияна Прохорова, ни европейского наряда Акулины и Дарьи, отступая в сем случае от обычая, принятого нынешними романистами. Полагаю, однако ж, не излишним заметить…»

Части текста, содержащие описание событий, построены на смене временных планов: «Последние пожитки гробовщика Адрияна Прохорова были взвалены на похоронные дроги, и тощая пара в четвертый раз потащилась с Басманной на Никитскую, куда гробовщик переселялся всем своим домом. Заперев лавку, прибил он к воротам объявление о том, что дом продается и отдается в наймы, и пешком отправился на новоселье. Приближаясь к желтому домику, так давно соблазнявшему его воображение и наконец купленному им за порядочную сумму, старый гробовщик чувствовал с удивлением, что сердце его не радовалось» Употреблены 57 значимых единиц, из них – 9 глаголов, большинство – в личной форме прошедшего времени изъявительного наклонения, что подтверждает реальный план сообщения.

ГЛАГОЛЫ: были взвалены, потащилась, переселялся, прибил он, продается и отдается, чувствовал, не радовалось.

ЛИЧНЫЕ МЕСТОИМЕНИЯ: Он, Им.

Основная часть номинации передается именами существительными – собственным *(Адрияна Прохорова)* и нарицательными *(гробовщик и старый гробовщик)*.

Богатство модальных оттенков сопровождает диалоги Автора и Читателя

Просвещенный читатель ведает, что Шекспир и Вальтер Скотт оба представили своих гробокопателей людьми веселыми и шутливыми, дабы сей противоположностию сильнее поразить наше воображение. Из уважения к истине мы не можем следовать их примеру, и принуждены признаться, что нрав нашего гробовщика совершенно соответствовал мрачному его ремеслу.

Просвещенный читатель ведает, что Шекспир и Вальтер Скотт оба представили своих гробокопателей людьми веселыми и шутливыми, *дабы* сей противоположностию сильнее поразить наше воображение. Из уважения к истине мы не можем следовать их примеру, и принуждены признаться, что нрав нашего гробовщика совершенно соответствовал мрачному его ремеслу

(37 слов: 5 глаголов с разнообразными модально-оценочными значениями и формами выражения модальности; два местоимения)

ГЛАГОЛЫ: Ведает, Представили, дабы поразить, (мы) не можем следовать, принуждены признаться

МЕСТОИМЕНИЯ: Указательное – сей; Личное – мы.

Частотность шифтеров глагольного времени в описании семейного праздника вновь указывает на реальное прошедшее время: потребовал, запенилось, поцеловал, выпили, провозгласил, благодарили, начали следовать, пили (4), пил, развеселился, предложил, поднял и воскликнул, было принято, начали кланяться, закричал, захохотали, почел, нахмурился. Диалоги героев оживляют шифтеры настоящего времени и повелительного наклонения, делая изложение еще динамичнее: пей, мы работаем.

Внутренний диалог гробовщика Адриана сочетает шифтеры прошедшего и настоящего времени, сменяемого будущим временем:: рассуждал, сказала, разувала, работаю; смеются, городишь, перекрестись, Хотелось было мне позвать, задать им, не бывать же, созову (я тех). Завершается ряд фатической формулой без антропонимов: Милости просим… попировать; угощу, чем бог послал".

В сцене начинающегося мистического сна активизируются шифтеры ирреальности/неопределённости, выраженные повтором неопределённого местоимения КТО-ТО.

В диалоге Адриана и отставного бригадира – покойника сначала нет ничего ирреального, кроме указания на звуковой жест собеседника гробовщика – особую глухость его голоса:

"Вы пожаловали ко мне", сказал запыхавшись Адриян: " войдите же, сделайте милость".

"Не церемонься, батюшка", отвечал тот глухо: "ступай себе вперед; указывай гостям дорогу!"

Здесь присутствуют традиционные фатические формулы вежливости.

В монологе же главного гостя начинают проявлять себя шифтеры указательных местоимений, сочетающихся с личными: "Видишь ли, Прохоров", сказал бригадир от имени всей честной компании; "все мы поднялись на твое приглашение; остались дома только те, которым уже не в мочь, которые совсем развалились, да у кого остались одни кости без кожи, но и тут один не утерпел - так хотелось ему побывать у тебя...." В эту минуту маленькой скелет продрался сквозь толпу и приближился к Адрияну. Череп его ласково улыбался гробовщику. Клочки светлозеленого и красного сукна и ветхой холстины кой-где висели на нем, как на шесте, а кости ног бились в больших ботфортах, как пестики в ступах» - Мы, Ему, Тебя, на нём - те, Тут, Кой-где.

Текст кульминации завершается употреблением нулевого вокатива, когда ответом на вопрос гостя-мертвеца становится нечленораздельный крик.

Развязка возвращает повествование в русло реальности: «Солнце давно уже освещало постелю, на которой лежал гробовщик. Наконец открыл он глаза и увидел перед собою работницу, раздувающую самовар. С ужасом вспомнил Адриян

все вчерашние происшедствия. Трюхина, бригадир и сержант Курилкин смутно представились его воображению. Он молча ожидал, чтоб работница начала с ним разговор, и объявила о последствиях ночных приключений. "Как ты заспался, батюшка, Адриян Прохорович", сказала Аксинья, подавая ему халат. "К тебе заходил сосед портной, и здешний буточник забегал с объявлением, что сегодня частный именинник, да ты изволил почивать, и мы не хотели тебя разбудить". - "А приходили ко мне от покойницы Трюхиной?" - "Покойницы? Да разве она умерла?" - "Эка дура! Да не ты ли пособляла мне вчера улаживать ее похороны?" "Что ты, батюшка? не с ума ли спятил, али хмель вчерашний еще у тя не прошел? Какие были вчера похороны? Ты целый день пировал у немца воротился пьян, завалился в постелю, да и спал до сего часа, как уж к обедне отблаговестили". - "Ой ли!", сказал обрадованный гробовщик. "Вестимо так", - отвечала работница. - "Ну, коли так, давай скорее чаю, да позови дочерей". В описании вновь наблюдается частотность шифтеров прошедшего времени (открыл, увидел, представились, начала, объявила, заспался, заходил, забегал, изволил почивать и т.д.). Группу местоимений составляют личные: он, с ним, ты, к тебе, мне. Указательное же местоимение в выражении до сего часа означают границу реальности - пробуждения и ирреальности – сна.

В качестве шифтеров могут выступать местоимения, наречия, глагольные суффиксы, а также другие языковые средства, которые соотносят рассказываемую историю с положением рассказчика во времени, тем самым усиливая непосредственность воздействия рассказываемой истории.

В свою очередь, Р.Якобсон, рассматривая проблему шифтеров, касается также явления «засвидетельствованности», под которым понимается сообщение говорящего о событии, основанное на высказывании другого лица и принимающее форму прямой, несобственно-прямой, косвенной или цитатной речи.

Завершение повести характеризуется повышением эмоциональности диалога (Эка дура! Ой ли? Что ты, батюшка? не с ума ли спятил, али хмель вчерашний еще у тя не прошел?).

Подводя итог исследования текста можно отметить значение, которое имеют имена фатического назначения (собственные и нарицательные) во внутритекстовой структуре, организуя диалоги и монологи героев повести. Пушкин, стоявший у истоков реализма в русской прозе, через варьирование имен фатического назначения (от внутрисемейного и внутригруппового батюшка, любезный сосед до официально-делового отставного сержанта гвардии Петра Петровича Курилкина) создаёт пёструю социально-психологическую картину Москвы первой трети 19 века. Шифтеры (категории лица и времени) организую сюжет повести от завязки через кульминацию к развязке. От реальности – через мистическую картину сна с частотностью указательных и неопределённых местоимений – к реальности. Можно обратить внимание на своеобразное обрамление повести. В начале повести, несмотря на осуществлённую мечту гробовщика Адриана Прохорова о покупке дома «сердце его не радовалось». Последняя сцена, возвращающая героя в мир живых людей, показывает новое для него состояние: « — „Ой ли!“, сказал обрадованный гробовщик». Пушкин – гуманист делает счастливым своего мрачноватого героя только мыслью о жизни. Не в обладании богатства, не в осуществлении намеченных выгодных сделок, а просто в жизни среди родных людей!

В завершении отметим любопытную дискурсивно-биографическую деталь Болдинской осени: в письме к Н.Н. Гончаровой от 4 ноября 1830 г. Пушкин писал: « 9-го Вы были еще в Москве!.. Как Вам не стыдно было оставаться на Никитской во время эпидемии? Так мог поступать Ваш сосед Адриан, который обделывает выгодные дела..»

М.М.Бахтин описывает проблему текста и его восприятия как диалог: «Увидеть и понять автора произведения - значит увидеть и понять другое, чужое сознание и мир, т.е. другой субъект

При объяснении - только одно сознание, один субъект; при понимании - два сознания, два субъекта. К объекту не может быть диалогического отношения, поэтому объяснение лишено диалогических моментов(кроме формально-риторического). Понимание всегда в какой-то мере диалогично».

Список использованной литературы:

1. Бахтин М.М.Автор и герой. К философским основам гуманитарных наук.- СПб., 2000. http://parshin.pochtamt.ru/pushkin.htm

2. Болдинская осень. Стихотворения, поэмы, маленькие трагедии, повести, письма, критические статьи, написанные А.С.Пушкиным в селе Болдине Лукояновского уезда Нижегородской губернии осенью 1830 года. Сопр. текст. В.И. Порудоминского и Н.Э. Эйдельмана.- М., 1974. - С.51

3. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. М., 2008, с.515.

4. Супрун В.И. Антропонимы в вокативном употреблении № 20(2001) Гуманитарные науки. Выпуск 4. Аспекты ономастических исследований http://proceedings.usu.ru/base

***

Мақала семиотикалық әдістемелерді көркем мәтіндерді талдауда қолдану проблемаларына арналған.

***

The article is devoted with problems of semiotic usage methods to analyses of artistic texts.The author is considered phatic proper names and shifters as basic structure formation of texts.

УДК 821.161.1:78.3

Выдрина И.С.
студентка, ЗКГУ им.М.Утемисова

ПУШКИНСКИЕ МОТИВЫ И РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ РОССИЙСКИХ БАРДОВ XX ВЕКА

Пушкинские традиции творчески осваивались и трансформировались в русской литературе 20 века. Этот процесс постоянно имел место и в таком новаторском жанре, как авторская песня. Устное бытование авторской песни обусловило обращение в ней к разговорной речи, живым интонациям, фольклорным формам, что сделало ее поистине «народным жанром». Творения великого поэта через посредство авторской песни как бы обретали новую жизнь в эпоху, значительно отличающуюся от пушкинской.

Из поэтов-бардов А.Галичу в наибольшей степени свойствен интерес к русской литературе. В его песнях ощущается присутствие и В.Жуковского – предшественника и учителя А.Пушкина, и А.Грибоедова, и поэтов-декабристов, и А.Полежаева, и всей пушкинской поры, которая в лучших своих проявлениях соотносится А.Галичем с современностью:

И все так же, не проще,
Век наш пробует нас –
Можешь выйти на площадь,
Смеешь выйти на площадь,
Можешь выйти на площадь,
Смеешь выйти на площадь,
В тот назначенный час?!
Где стоят по квадрату
В ожиданьи полки –
От Синода к Сенату,
Как четыре строки?!

(«Петербургский романс»)

Пушкин был для А.Галича олицетворением России – всего честного, гуманного, мужественного и поэтического в ней. С запахами родины – «хвои, дыма, воды, снега» вошли в его сознание и пушкинские строки:

Редеет облаков летучая гряда!
Звезда вечерняя, печальная звезда!
Твой луч осеребрил увядшие равнины,
И дремлющий залив, и черных скал вершины.

Об этом А.Галич писал в автобиографической повести «Генеральная репетиция». К этим строкам он обратился в стихотворении «Салонный романс». Но здесь они подверглись некоторым изменениям. Пушкинский шестистопный ямб воссоздает обстановку неторопливого созерцания и воспоминания. И земля, и небо в стихотворении Пушкина находятся в состоянии покоя. У Галича шестистопный ямб преобразуется в четырехстопный, в результате чего стих приобретает динамику. Строка «А гавань созвездия множит…» вызывает представление не только о звездах, но и об огнях портового города, возможно, шумного и многолюдного. Возникающие у Галича аллитерации и ассонансы во второй строке («тучи летучей грядой») создают ощущение движения ветра, который гонит тучи. Эти изменения вносятся в пушкинский текст не случайно – ведь две строки органично включаются в художественную ткань стихотворения Галича:

А гавань созвездия множит,
А тучи – летучей грядой!
Но век не вмешаться не может,
А норов у века крутой!

Даже такое убежище в новое время, как «кисейная гавань», убеждает Галич, не является воплощением спокойствия. Век с его крутым норовом «судьбы смешает, как фанты».

Дыхание этого века ощущается и в песне Галича «Ночной дозор». В ней поэт воссоздает страшную картину движения оживших памятников вождя:

То он в бронзе, а то он в мраморе,
То он с трубкой, а то без трубки,
И за ним, как барашки на море,
Чешут гипсовые обрубки.

По наблюдению исследователя авторской песни Л.А. Левиной, «усиленный аллитерацией инфернальный барабанный бой в рефрене в равной степени вызывает в памяти и гулкие в ночной тишине шаги командора», и строки из «Медного всадника»[1]. Но картина, которую воссоздал Галич, намного страшнее представленных некогда Пушкиным картин в указанных выше произведениях:

Им бы, гипсовым, человечины -
Они вновь обретут величие!

Но и в этом дисгармоничном и даже страшном мире Пушкин для Галича – надежный ориентир. Сатирически бичуя отрицательные явления или с болью рисуя трагические события века, он отправляется от того идеала, который связан у него с именем Пушкина, с его пониманием патриотизма, человеческого долга (стихотворения «Бессмертный Кузьмин», «Памяти Живаго», «Счастье было так возможно», «Песня о Тбилиси»).

В течение всей своей творческой жизни постоянно обращался к произведениям Пушкина и Высоцкий. Юмористические стихотворения Высоцкого, в которых весьма вольно пересказываются пушкинские сюжеты, у некоторых критиков вызывали представление о том, что Высоцкий проявляет кощунственное неуважение к творчеству классика. Однако в последние два десятилетия опубликованы серьезные работы ряда исследователей творчества Высоцкого (Б.С.Дыхановой и Г.А. Шпилевой, А.В. Кулагина и др.), в которых доказывается, что Высоцкий не ставит задачей пародирование Пушкина, а через «сказочный мир … смотрит на со-

временную себе действительность»[2], передает её несовершенство, состояние кризиса.

По мнению известного высоцковеда Вл.И.Новикова, само использование реминисценций у Высоцкого во многом идет от пушкинских традиций: «Но цитаты, реминисценции работают только тогда, когда они активно включены в жизнь современников, когда они освоены по-новому, творчески, неожиданно раскованно, как это делал Пушкин. Вот мы почему-то редко вспоминаем слова Блока: «Веселое имя Пушкин». А для Пушкина обращение к мировой культуре было всегда делом веселым, он был далек от хрестоматийного глянца в обращении с прославленными именами. …. И вот пример цитаты из Пушкина у Высоцкого в очень неожиданном месте, в сатирической песне «Про речку Вачу и попутчицу Валю», где идет разговор от имени «бича», в очень простецкой речи этого персонажа вдруг проскальзывает изысканная цитата: «Вача – это речка с мелью во глубине сибирских руд»… Какова же ее роль? – Та же, что и у Пушкина: сближение высокой поэзии с самой обыденной жизнью, - такой вот неподдельный демократизм. Подобно тому, как Пушкин считал, что позволительно именины в доме Лариных описывать высоким слогом ломоносовской оды, так и для Высоцкого эти простые люди, которые моют золото в Сибири, достойны того, чтобы о них говорили такими высокими словами[3].

Используя эти общие посылки литературоведов, обратимся к сопоставлению с первоисточниками произведений Высоцкого, в которых наиболее сильно сказалось влияние Пушкина.

В стихотворении Высоцкого «Песня о вещем Олеге» явно ощущается присутствие героя-рассказчика. Этот человек дает своего рода фольклорный вариант пушкинского текста. История Олега передается в сниженном плане: в таком пересказе «врата Царьграда» становятся «воротами», вместо «вдохновенного кудесника» предстает человек, который «шепелявит чего-то», и волхвы, «разящие перегаром». Это «заземление» истории князя Олега как бы переносит ситуацию летописного сказания, поэтически воссозданную Пушкиным, в реальную жизнь. В то же время трагическое по сути своей событие не воссоздается всерьез, как у Пушкина: о нем рассказывает повествователь, не без юмора передающий хрестоматийно известный факт:

Злая гадюка кусила его –
И принял он смерть от коня своего.

Но переосмысление текста идет отнюдь не произвольно, а обусловлено идейно-тематическим содержанием пушкинского произведения. В пушкинском тексте значительное место занимает образ «вдохновенного кудесника», который говорит князю:

Волхвы ни боятся могучих владык,
А княжеский дар им не нужен;
Правдив и свободен их вещий язык
И с волей небесною дружен.
Грядущие годы таятся во мгле;
Но вижу твой жребий на светлом челе.

Песня Высоцкого, имея в основе пушкинский источник, делает акцент на противостоянии князя и волхвов, причем, конфликт между ними у поэта нового времени становится резче: не князь спрашивает кудесника о своей судьбе, а волхвы пытаются предостеречь Олега. Это вызывает особое раздражение князя: действия волхвов, с его точки зрения, совершенно не мотивированы. Такая смелость по отношению к «могучему владыке» должна быть наказуема:

Ну, в общем, они не сносили голов –
Шутить не могите с князьями!
И долго дружина топтала волхвов
Своими гнедыми конями.

Смерть Олега в стихотворении Высоцкого проистекает не оттого, что такова его судьба, а потому, что он не послушался волхвов. Таков не только Олег, но и другие власть имущие («каждый волхвов покарать норовит»). А между тем князь обрел бы подлинное величие, послушав волхвов, представляющих наиболее мудрую часть народа. В конце стихотворения Высоцкого в речь рассказчика вплетается голос автора, выносящего свое суждение об этой истории.

В стихотворении «Бывало Пушкина читал всю ночь до зорь я…» представлению о сказке противостоит реальная действительность: «зеленый дуб, как есть, был весь в инициалах, а Коля Волков здесь особо преуспел», на «невидимой дорожке» лежали банки, отсутствовали избы на ножках, худые мартовские кошки были совсем не похожи на ученого кота, а сам повествователь предпочел приворотному зелью реальное пиво в чайной.

В стихотворении «Лукоморье» описываются сказочные персонажи, но они попадают в ситуации, связанные с обыденной жизнью современников поэта. Дядька морской «имел участок свой под Москвой», бабку-ведьму подпоили, колдун берет русалку «с дитем», леший требует рубль у лешачихи и говорит, что он «добытчик» в семье: «Я ли ягод не носил? … А коры по скольку кил приносил?» Это «снижение» сказки не только вызывает у читателя смех, но и заставляет задуматься над происходящим. Оказывается, «переселение» сказочных персонажей в нашу реальность разрушает сказку: не стало дубов, избушек на курьих ножках, забыли свой долг ЗЗ богатыря, кот ученый превратился в циника и рвача, леший – в пьяницу, русалка перестала беречь свою честь, исчезли невиданные звери. В начале стихотворения воссозданы тяжеловесные образы «здоровенных жлобов». Торжество грубой силы губит сказку, вызывает мрачноватые ассоциации со смертью и всего живого, и духовных начал: ведь дубы порублены не на паркет, а на гробы. В таких условиях и сказочные персонажи становятся иными. Уже в начале стихотворения звучат строки:

Ты уймись, уймись, тоска,
У меня в груди!
Это только присказка –
Сказка впереди!

В конце стихотворения мы слышим обеспокоенный голос автора, за шутливой интонацией прячущего свою тревогу за происходящие:

Ты уймись, уймись, тоска,
Душу мне не рань!
Раз уж это присказка –
Значит дело дрянь.

Как видим, «смешные» песни Высоцкого не так просты, как это кажется на первый взгляд. Одна из таких песен – «Я к вам пишу». Она не только заставляет вспомнить строку из романа «Евгений Онегин», но и несмотря на шуточный характер поднимает тему очень важную и для Пушкина, и для Высоцкого.

В этой песне, по сути дела, говорится о той «народной тропе», которая проложена к творчеству Высоцкого:

Найдя стократно вытертые ленты,
Все хрип мой разбирали по слогам,
Так дай же Бог, мои корреспонденты,
И сил в руках, да и удачи вам!

Для истинного поэта очень важна связь с читателем, а еще очень важно чутко уловить ход времени. Стараясь осмыслить эту проблему, Высоцкий вновь обращается к Пушкину в стихотворении «Люблю тебя сейчас…» По мнению А.В.Кулагина, Высоцкий в этом стихотворении отнюдь не полемизирует с Пушкиным, у которого «прошлое – уже в прошлом, будущее – еще только в будущем; сейчас же есть лишь только настоящее: «Я не хочу печалить вас ничем»[4]. Впрочем, у Высоцкого в стихотворении несколько иная ситуация, чем в стихотворении пуш-

кинском: у него нет оснований сомневаться в чувствах лирической героини, поэтому любовь для него находит свое полное выражение в настоящем времени.

Поэт любит «навзрыд», «смеясь», «сгорает» в лучах любимой. Это чувство дает смысл земному бытию: «Я дышу – и, значит, я люблю! Я люблю – и значит, я живу!» Время, постепенно заставляющее забывать любовь в разлуке и тем самым освобождающее человека от страданий, по мнению Высоцкого, «не исцеляет, а калечит: ведь все проходит вместе с ним». Прошлое и будущее у него поверяются живой жизнью, настоящим, что дает ему основание сказать: «Люблю тебя и в сложных временах – и в будущем, и в прошлом настоящем!».

Эти сложные времена поэт старается осмыслить и там, где они выходят за пределы одной человеческой жизни. Прошлое у Высоцкого предстает как настоящее: надо только «поднять верхний пласт».

В этом как раз и проявляется феномен искусства: оживить прошлое, сделать его настоящим. Но жизнь поэта как человека конечна. А каков же итог его творческой судьбы?

Пушкин в стихотворении «Памятник» уверен в своей посмертной славе. Залог этого – его гуманистическое творчество, которое должно быть свободным:

Веленью божию, о муза, будь послушна,
Обиды не страшась, не требуя венца,
Хвалу и клевету приемли равнодушно
И не оспоривай глупца.

Но Высоцкий – поэт иной эпохи, в которой противоречия и дисгармонию преодолеть значительно труднее. У Высоцкого посмертная слава убивает поэта, делает его «всех мертвых мертвее». Поэта хотят видеть удобным, приятным. Высоцкого возмущает то, что он «обужен». Возникает еще один пушкинский мотив: литой монумент поэта оживает, как статуя командора, и отстаивает свое право на жизнь после смерти, потому что к его творчеству нельзя подходить с обычной меркой.

Если в стихотворении Пушкина ощущается величавая, торжественная интонация, то стихотворение Высоцкого передает напряженные ритмы эпохи, оно не из тех, которые звучат «на ослабленном нерве»:

Накренился я – гол, безобразен, -
Но и падая – вылез из кожи,
Дотянулся железной клюкой, -
И, когда уже грохнулся на земь,
Из разодранных рупоров все же
Прохрипел я похоже: «Живой!»

Как видим, авторская песня развивалась в русле классических традиций, вела диалог с Пушкиным, в новое время решая проблемы, поднятые им (власть и «маленький человек», «судьба художника», «народные идеалы и реальная жизнь»). С Пушкиным таких ярких представителей авторской песни, как Галич и Высоцкий, роднит гуманизм их творчества, энциклопедизм в изображении явлений современности, обращение к фольклорным формам, демократизм, который во многом обусловлен и спецификой авторской песни, ее ориентацией на устную речь.

Список использованной литературы:

1.Левина Л.А. Грани звучащего слова. Эстетика и поэтика авторской песни.- М., 2002 – С. 158.

2.Дыханова Б.С., Шпилевая Г.А. «На фоне Пушкина…» (К проблеме классических традиций в поэзии В.С.Высоцкого)//В.С.Высоцкий: исследования и материалы – Воронеж, 1990 – С.73.

3.Мир Высоцкого. Исследования и материалы. Вып.IV/Сост. А.Е.Крылов и В.Ф.Щербакова – М.: ГКЦМ В.С.Высоцкого, 2000 – С. 328-329.

4.Кулагин А.В. Поэзия В.С.Высоцкого. Творческая эволюция. – М., 1997 – С.149.

***

«XX ғасырдағы ресейлік бардтардың шығармашылығындағы пушкиндік бағыттары мен реминисценциялары» атты мақалада А.Галич және В.Высоцкийлардың еңбектері мен Пушкиннің шығармашылық мәтіндеріне салыстырмалы талдау жасалған.

****

The article "Pushkin's motives and reminiscences in the creative work of the Russian bards of the XX century" presents comparative analysis of Galich's and Vysotskiy's poetry with Pushkin's texts.

УДК 82.09:821.161.1Р

Винник Р.Э.
ст. преподаватель, ЗКГУ им. М.Утемисова

ПУШКИНСКИЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ПОЭЗИИ Д.САМОЙЛОВА

Выдающийся философ XX века С.Франк справедливо писал о необходимости изучения пушкинского наследия: «Пушкин, как всякий истинный гений, живет в веках. Он не умирает, а, напротив, не только вообще продолжает жить в национальной памяти, но именно в смены эпох воскресает к новой жизни. Каждая эпоха видит и ценит в нем то, что ей доступно и нужно, и потому новая эпоха может открыть в его духовном образе то, что оставалось недоступным прежним». [5; 396]

Эти слова с полным правом можно отнести к творчеству Давида Самойлова, в лирике которого наиболее ярко проявляются пушкинские мотивы. Недаром сам писатель причислял себя к поэтам «поздней пушкинской плеяды».

Уже раннее стихотворение Д.Самойлова «Старик Державин» ассоциируется у читателя со знаменитыми строчками А.С.Пушкина:

«Старик Державин нас заметил
И, в гроб сходя, благословил.»

Но Самойлов показывает судьбу молодого поколения, на долю которого выпали тяжелейшие испытания военных лет. В то время многие молодые литераторы прямо со студенческой скамьи ушли на фронт, некоторые из них погибли, так и не успев реализовать свой поэтический дар.

Вот как об этом пишет поэт:

Рукоположения в поэты
Мы не знали. И старик Державин
Нас не заметил, не благословил…

В эту пору мы держали
Оборону под деревней Лодвой.
На земле холодной и болотной
С пулеметом я лежал своим.

Критик Игорь Шайтанов отмечает: «Разговор о поэзии Самойлова так или иначе выводит к имени Пушкина. Пушкинские ассоциации часты… Полуцитата, обрывок интонации, намек – они определяют тон, но сами тотчас же растворяются, поглощенные движением стиха.» [4;11]

Точная цитата из стихотворения Пушкина «Читатель ждет уж рифмы «розы» из стихотворения Д.Самойлова «Мороз» отсылает нас к лирике гениального поэта, поражающей легкостью, изяществом, меткой рифмой, своей игрой с понимающим читателем, и в то же время подчеркивает неповторимость индивидуальности самого Самойлова:

Повторов нет! Неповторимы
Ни мы, ни ты, ни я, ни он.

Неповторимы эти зимы
И этот легкий ковкий звон,

И нимб зари округ березы,
Как вкруг апостольской главы…
Читатель ждет уж рифмы «розы»?
Ну что ж, лови ее лови!

Своеобразны реминисценции из пушкинского стихотворения «К Чаадаеву» в произведении Давида Самойлова «Пушкин по радио».

Читали Пушкина.
Вокруг
Сновали бабы и солдаты,
Шел торг военный, небогатый
И вшивый клокотал майдан.
Гремели на пути составы.
«Любви, надежды, тихой славы
Недолго тешил нас обман».
Мы это изучали в школе
И строки позабыли вскоре –
Во времена боев и ран.

Сначала строчки пушкинских стихов вспоминаются как некое абстрактное воспоминание об изучении классики в школе.

Но неожиданно стихи поэта обрастают живой плотью и кровью самой жизни, наполняясь новым смыслом для юноши, оказавшегося в пекле войны:

Вокзал взрывался как вулкан.
И дымы поднялись курчавы.
«Исчезли юные забавы,
Как сон, как утренний туман».

В стихотворении Д.Самойлова «Над Невой» явно повторяются мотивы прославления новой столицы России в «Медном всаднике». Вспомним величавые строки Пушкина, воспевшие славное детище Петра I:

Люблю тебя, Петра творенье,
Люблю твой строгий, стройный вид,
Невы державное теченье,
Береговой ее гранит..

В произведении Д.Самойлова мы также видим восхищение человеческим гением, создавшим чудесный город с классическими архитектурными линиями, олицетворяющими государственную мощь державы:

Весь город в плавных разворотах,
И лишь подчеркивает даль
В проспектах, арках и воротах
Классическая вертикаль.

И все дворцы, ограды, зданья,
И эти львы, и этот конь
Видны, как бы для любованья
Поставленные на ладонь.

И плавно прилегают воды
К седым гранитам городским –
Большие замыслы природы
К великим замыслам людским.

В стихотворении «Пестель, поэт и Анна» Самойлов противопоставил лидера декабристов Пестеля с его холодным, рассудочным умом, мечтавшего переде-

лать общество с помощью социального переворота, и пылкого поэта, живо откликающегося на те проявления подлинного искусства, которые невольно волнуют сердце.

Там Анна пела с самого утра
И что-то шила или вышивала
И песня, долетая со двора,
Ему невольно сердце волновала.
А Пестель думал: «Ах, как он рассеян!
Как на иголках! Мог бы хоть присесть!
Но, впрочем, что-то есть в нем, что-то есть.
И молод. И не станет фарисеем».

Пестель говорит Пушкину о необходимости равенства сословий, изменения основ власти, а Пушкин прислушивается к голосу самой жизни:

За окном
Не умолкая распевала Анна.
И голос был высок: вот-вот сорвется,
А Пушкин думал: «Анна! Боже мой!»

Мудрость Пушкина, понимавшего, что жизнь можно изменить к лучшему лишь эволюционно, в этом стихотворении передается через интуицию гениально одаренного человека. Это произведение напоминает о мыслях А.С.Пушкина, выраженных в путевом очерке «Путешествие из Москвы в Петербург»: «Лучшие и прочнейшие изменения суть те, которые происходят от одного улучшения нравов, без насильственных потрясений политических, страшных для человечества…»

Размышляя о русской истории, Д.Самойлов обращается к образу Пугачева. Изображение предводителя народного восстания, потрясшего всю Россию времени царствования Екатерины II, во многом перекликается с пушкинской традицией. Стихотворение «Конец Пугачева» ассоциируется у читателя с трактовкой фигуры Пугачева в «Капитанской дочке», где автор произведения изобразил его не только жестоким на расправу с дворянством крестьянским лидером, но и показал способность этого человека к великодушию, умению ответить благодарностью за добро. Произведение Д. Самойлова кажется своеобразной иллюстрацией реплики Пугачева из повести «Капитанская дочка»: «Улица моя тесна; воли мне мало. Ребята мои умничают… при первой неудаче они свою шею выкупят моею головою»:

Как прощался он с Устиньей,
Как коснулся алых губ,
Разорвал он ворот синий
И заплакал, душегуб:

Ты зови меня Емелькой,
Не зови меня Петром.
Был, мужик, я птахой мелкой,
Возмечтал парить орлом.

Предадут меня сегодня,
Слава богу – предадут.
Быть (на это власть господня!)
Государем не дадут…»

Как его бояре встали
От тесового стола.
«Ну, вяжи его, - сказали, -
Снова наша не взяла».

Как и многие исследователи творчества А.С.Пушкина, Д. Самойлов считал повесть «Капитанская дочка» основополагающим произведением русской прозы

XIX века, положившим начало правдивому изображению народной жизни в один из кульминационных моментов ее исторического развития. Эти мысли подчеркнуты в произведении «Стихи и проза»:

Мужицкий бунт – начало русской прозы.
Не Свифтов смех, не Вертеровы слезы,
А заячий тулупчик Пугача,
Насильно снятый с барского плеча.

Мужик бунтует против всех основ,
Опровергая кесаря и бога.
Немая Русь, обильна и убога,
Упрямо ищет сокровенных слов.

Ю.М. Лотман писал: « Годы, когда Пушкин создавал только стихи или преимущественно стихи, помогли ему выработать особую манеру письма – сгущенного, лаконичного, отсвечивающего многими смысловыми оттенками. А удивительный дар его отыскивать единственное слово, а ритм литературной речи, ее музыкальность? Все эти качества отмечаем при чтении не только стихов, но и «Капитанской дочки», «Повестей Белкина», других сочинений». [1; 64]

Восхищаясь исключительной простотой, лаконизмом, точностью, безыскусственностью стиля прозаических произведений Пушкина, Самойлов восклицал:

Учусь писать у русской прозы,
Влюблен в ее просторный слог,
Чтобы потом, как речь сквозь слезы,
Я сам в стихи пробиться мог.

Красота, как высшая гармония, перед которой благоговеет простой смертный, воспета Пушкиным в стихотворении «Красавица». Вспомним знаменитые пушкинские строки:

Куда бы ты не поспешал,
Хоть на любовное свиданье,
Какое б в сердце не питал
Ты сокровенное мечтанье, -
Но, встретясь с ней, смущенный ты
Вдруг остановишься невольно,
Благоговея богомольно
Перед святыней красоты.

Стихотворение Д.Самойлова «Красота» развивает тему, предложенную А.С.Пушкиным. поэт пытается разгадать тайну красоты и ее магического воздействия на людей:

Она как скрипка на моем плече.
Что знает скрипка о высоком пенье?
Что я о ней? Что пламя о свече?
И сам господь – что знает о творенье?
Ведь высший дар себя не узнает.
А красота превыше дарований –
Она себя являет без стараний
И озарять собой не устает.

Оправдание жизни поэта – его высший творческий дар, который он без остатка отдает людям. Эта мысль Д.Самойлова выражена в подтексте стихотворения «Михайловское»:

Деревья пели, кипели,
Переливались, текли,
Качались, как колыбели,
И плыли, как корабли.

Всю ночь, до самого света,
Пока не стало светло,
Качалось сердце поэта –
Кипело, пело, текло.

В произведении «Два стихотворения» Д.Самойлов размышляет о безвременной трагической гибели А.С.Пушкина от руки Дантеса и бессмертии его творчества:

Он заплатил за нелюбовь Натальи.
Все остальное – мелкие детали:
Интриги, письма – весь дворцовый сор.
Здесь не ответ великосветской черни,
А истинное к жизни отвращенье,
И страсть, и ярость, и души разор.

О нравственном наследии творчества Пушкина интересно размышляет известный пушкиновед Б.М.Мейлах. Он пишет: «Для поэта совесть – первостепенный критерий нравственной чистоты, свойство, безраздельно спаянное с такими высокими качествами, как гражданский долг, правдивость, способность к самопожертвованию во имя великой цели». [3; 106]

Те же нравственные качества находит читатель в поэзии Давида Самойлова, который после смерти Анны Ахматовой написал стихи, призывающие современных поэтов ориентироваться в своем творчестве на высокие образцы классической поэзии:

Вот и все. Смежили очи гении.
И когда померкли небеса,
Словно в опустевшем помещении
Стали слышны наши голоса.

Тянем, тянем слово залежалое,
Говорим и вяло и темно.
Как нас чествуют и как нас жалуют!
Нету их. И все разрешено.

В стихотворении «Болдинская осень» Д.Самойлов обращается к образу Пушкина, показывая его в минуты наивысшей творческой активности, когда вдохновение приводит к духовному взлету, гармонии мысли и чувства, согласию с самим собой.

Везде холера, всюду карантины,
И отпущенья вскорости не жди.
А перед ним пространные картины
И в скудных окнах долгие дожди.
Но почему-то сны его воздушны,
И словно в детстве – бормотанье, вздор.
И почему-то рифмы простодушны,
И мысль ему любая не в укор.
Какая мудрость в каждом сочлененье
Согласной с гласной! Есть ли в том корысть!
И кто придумал это сочиненье!
Какая это радость – перья грызть!
Быть, хоть ненадолго с собой в согласье
И поражаться своему уму!
Кому б прочесть – Анисье иль Настасье?
Ей-богу, Пушкин, все равно кому!

Поэзия требует от поэта полной самоотдачи, жертвенного служения во имя идеалов добра и справедливости, ради таких строк, которые не оставят читателя равнодушным:

Надо себя сжечь
И превратить в речь.
Сжечь себя дотла,
Чтоб только речь жгла.

Невольно вспоминаются знаменитые пушкинские строки: «Глаголом жги сердца людей». И сам поэт, причисляя себя к наследникам пушкинской традиции, к поэтам «поздней пушкинской плеяды», пишет:

Пусть нас увидят без возни,
Без козней, розни и надсады.
Тогда и скажется: «Они
Из поздней пушкинской плеяды».
Я нас возвысить не хочу.
Мы – послушники ясновидца…
Пока в России Пушкин длится,
Метелям не задуть свечу.

Критик И.Шайтанов справедливо писал о поэзии Самойлова: «Палимпсест – это слово кажется лишь однажды мелькнуло в стихах Самойлова, но напрашивается как верное определение его метода поэтической работы и культурного мышления: палимпсест – «древняя рукопись, написанная на писчем материале после того, как с него счищен прежний текст».

Старый текст очищен, но проступает сквозь новый, что-то рассказывает, о чем-то напоминает. Напоминает прежде всего о том, что все однажды бывшее в жизни, в культуре, в истории – неуничтожимо. Даже невидимое и забытое, оно готово проступить, обнаружиться, врезаться в память, входит в поэтический образ». [4; 19]

Д.Самойлову было дано и острое чувство истории России, и умение отразить наше трудное, противоречивое время, но именно пушкинская школа давала поэту возможность не только продолжить великие традиции русской литературы, но и находиться в вечно новом поиске добра и красоты. Творчество Д.Самойлова подтверждает замечательный тезис литературоведа Ю.М.Лотмана, сказавшего об авторе «Евгения Онегина» так: «Пушкин всегда таков, каким он нужен новому поколению читателей, но не исчерпывается этим, остается чем-то большим, имеющим свои тайны, чем-то загадочным и зовущим» [1; 64].

Список использованной литературы:

1. *Лотман Ю.М. Пушкин в 1999. Каким он будет? // Таллин, 1987, №1.*
2. *Макогоненко Г.П. Творчество А.С.Пушкина в 1830-е годы. Л., 1982.*
3. *Мейлах Б.С. …Сквозь магический кристалл… М., 1990.*
4. *Шайтанов И. О времени слышнее весть // Давид Самойлов. Избранные произведения. М., 1989*
5. *Франк С. Пушкин как политический мыслитель. // Пушкин в русской философской критике. М., 1990.*

***

Бұл еңбекте Ұлы Отан соғысының зардабын шеккен жас ұрпақтың тағдыры, азаматтық жауапкершіліктің проблемасы, халыққа мәдениеттік еңбек көрсету, қоғам дамуының тарихи жолдары бейнеленген.

***

The article “Pushkin’s reminiscences in Samoylov’s poetry” presents the way how by means of Pushkin’s cultural traditions David Samoylov resolves in his lyrics some problems such as: the fortune of young generation undergoing terrible ordeals during The Great Patriotic War, civic duty, the historical ways of progress of society.

***

ӘОЖ 82-93(574)

Ерғалиева Б.Ж.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ДҮКЕНБАЙ ДОСЖАН – БАЛАЛАР ЖАЗУШЫСЫ

Балалар әдебиетіне өзіндік үлес қосып, «Балалықпен тілдесу» (2005 ж.) атты әңгімелер мен хикаяттар жинағын жарыққа шығарған жазушы Дүкенбай Досжан шығармашылығы - тартымды суреттер мен тың дүниелерге толы. Балалар тақырыбын ұлттық болмыста көтеруді мақсат тұтқан жазушы туындыларында қазақтың қара баласының бойындағы ұлттық рухты басты назарда ұстай отырып суреттейді.

Кейбір әңгімелері балаларды қызықтыру мақсатында аңыздық желіге құрылады. «Келіншектаудағы тас түйелер» деп аталатын повесі аңыздық прозаға негізделіп, баланың қиялын өсіріп, дүниетанымдық шеңберін молайтуға зор еңбек сіңіріп тұр. Д.Досжанның балаларға арналған шығармаларының сюжеттік құрылымы өте шымыр, оқиғалары кең тынысты, композициялық құрылымы көп қырлы. Кей шығармалары шығарманың шиеленісуінен немесе шарықтау шегінен басталады. Поэтикалық тілі жұп-жұмыр, балалар, жасөспірімдер жасына сәйкестендірілген. Д.Досжанның балаларға арналған шығармаларының көпшілігі негізінен мектептің орта жасындағы балаларына арналған, яғни көбіне бұғанасы қатпаған, әлі де кішкентай балалар оқиғаларына сайма-сай. Оның «Ардақ деген баланың бастан кешкен қызықты оқиғалары», «Нағашы», «Нан туралы екі әңгіме», «Қара нар», «Камин пешінің қызуы», «Қойшы мен қарлығаш», «Бәйге», «Қарықбол мен Ақбата» секілді шығармаларын алатын болсақ, бұлардың барлығы дерлік бала сезімі мен танымына орайластырылған, бала мәнерімен жымдасқан дүниелер.

Кітаптың алғашқы туындысының өзі «Атшабар бала» әңгімесімен басталған. Қазақтың бар баласы балалығын ең әуелі ат жалын тарта мініп, тай үстінде өткізетінін есімізге түсірсек, жазушы Дүкенбай Досжан да балаларға арнаған жинағындағы алғашқы «тоқым қағарын да» «Атшабар баладан» бастаған. «Тарт!», - деп басталатын әңгіме бірден сәйгүлік шабысымен басталып кетеді. Желмен жарыса шапқан Бекбаулы баланың мінезі мен болмысы бала болса да, даналыққа тән көрегендікпен сәйгүлік халін тани білетін психологиясы оқырманын бей-жай қалдырмай қоймайды. Нағыз қазақ баласы – міне, осындай болу керек деген көңіліне қуаныш ұялап, намыс-жігеріңді жана отырып оқисың. Әңгіме динамикасы оқырманын өзімен бірге ілестіре отырып, тақымын мықтап қысып отырып шауып келе жатқан Бекбаулы күйімен бірге болады. Бекбаулы да, оқырман да мәреге бірге келіп жетеді. Әңгіме бір деммен оқылады. Артық ауыз сөз жоқ. Құйрық-жалы сүзе таралып, сөреге қойған сәйгүліктей төрт аяғын тең басқан туынды.

«Қазақ бәйгесінің Бекбаулы білетін екі түрі бар. Бірі – айналма бәйге, екіншісі – айдама бәйге. Айдама бәйгеде аттар күні бұрын белгіленген алыс жерге апарылады да, кейін қарай, елге дейін тура шабады. Мұнда жұрт ат шабысын көре алмайды. Тек бәйгеден қалай келгенін көреді. Ал айналма бәйге кең жазықтың әр тұсына қадаған қарауыл қадалардан айналып шабылады. Мұнда жұрт аттың шабысын да, бәйгеден қалай келгенін де көріп тұрады. Бүгінгісі – айналма бәйге болатын» [1.3].

Міне, осындай қазақтың ұлттық спорты ат жарыстың түр-түрінен мол мәлімет беретін шығарманы оқып отырған бала атқа мінгісі келіп кететіні хақ. Бабын келістіре сәйгүлігін сылап-сипаған атбегінің әрбір іс-әрекеті бала түгілі, үлкендердің өзіне үлкен өнеге, сабақ болмағын мына бір жолдардан аңғаруға болады:

«Кішкентай Бекбаулының көз алдына сайыпкер әкесі елестеді. Қашан да қатулы жүретін. Ат суытқанда: «Бүгін қатты шауыпсың», «үйге жеткенше тізгінін тартпайтының қалай» - деп көңілі бітпейтін. Ентіккен жылқының алқымына қол жүгіртеді, біле қояды. «Арам тері шығыпты», «Ертең қамау терін аламыз», «Арғы күнге қаңтар тер қалады». «Сосын бәйгеге қосамыз», Міне... осылай, ат бабы бір таусылмайды. Мазасыз-ақ, бәйге болады деген күні түннен тұрады. Түнімен аш, таңасулы қалған атқа қайнаған арпа береді. Сосын мұздай суға салады. Құйрық-жалын сүзіп тарайды. Тізгінін түйеді», - деп [2.4] бәс тіккен бәйгеде сәйгүлігінің сырын тереңнен ұққан бала-көңілдің көзқарасынан өткен қазақ деген ұлтымыздың көрегендікке толы ғұмырын танимыз.

Балалығы мен даналығын қатар қоя сомдаған Бекбаулы мінезі – жылқы мінез, табиғаттың өз баласы. Әке аманаты – құлағында қалған өнегелі сөзі, жылқы жануарының жанын тереңнен түсінуі – кісіліктің белгісі екенін жазушы тамаша тартысты сәйгүліктің жарысы арқылы береді. Сезімтал бала бейнесін автор тамаша суретпен бере білген. Егер академик З.Қабдоловтың пікірімен қарасақ: «Суреткер үшін керемет қиын нәрсе «адам жаны мен жүрегіндегі көзге ілінбес көп иірімдерді» (Гоголь) табу, тану және жазу. Сезімнің тілі – бір түрлі, тілсіз тіл. Сол тілсіз сезімге тіл бітіргендей, қағаз бетіне адамның ішкі күйінің суретіне, құбылысына, қимылына айналдыру – суреткердің қаншалықты нәзікті, шеберлікті қажет ететінін түсінікті болуға тиіс», - [3.103] деп тұжырымдаған. Ал осы жерде жазушы берген суретпен дәлелдейтін болсақ, ол былай:

«Ат шабысы мүлтіксіз. Бір қалыпты, созылмалы. Дала бетімен қалыпты ұшып келе жатқандай сезіледі. Құлағына жел ысқырады. Ат жалы бетін осады. Әріпжан Күреңмен құйрық тістесті. Күрең ақ көбік терге малшынған. Қатты қиналып шауып барады. Бұл суытуы кем аттың шабысы. Керкиікті алғаш бәйгеге қосқанда Бекбаулы да осындай күйге түскен. Атшабар бала күреңге қамшы ұрды, тағы ұрды, тағы ұрды... Тізгін тістесіп бара жатып байқады. Күрең аттың көзі жасқа толы екен. Бекбаулының жүрегі шым етті» [2.4].

Жүрегі шым еткен балада салмақты мінезге тән көрегендікті автор нағыз қазақ баласының, ауыл баласының болмысына сай туа бітті ірілікті асқан шеберлікпен бере білген.

Жазушының осы жинақтағы «Атшабар бала» тақырыбымен өзектес «Шабандоз» атты әңгімесінен де халқымыздың атбегілік өнерінің көркемдігінен тек қана ләззат ала отырып оқисыз. Бұндағы бір замандарда шабандоз атанған Шортанбайдың ат бабын келтіре баптаудағы шеберлігіне тәнті боласыз. «Әке - балаға сыншы» деген халық даналығы айтқандай, Шортанбай да өзінің ата кәсібін енді өз баласының бойына сіңіруін арман етеді. Және оған әке ретінде әр уақытта көңілі толмай, сын айтумен болады. Он жасар бала Мейірбан болашағынан зор үміт күткен әке арманы – қазақ халқының өмірлік асыл мұраттарының бірі. Адам ұрпағымен ғана көрікті деген қағиданың идеясы осы әңгімеден анық байқалады.

Екі әңгіменің тақырыбы бір, идеялас болса, ішкі шешім, иірімі жағынан екі түрлі. Алғашқысы сәйгүліктің шабысымен желдей есе отырып баяндалса, екіншісі, Шортанбайдың ішкі психологиялық тартысымен, мұңымен оқушысына терең ой сала суреттелген. Бұндағы жазушы шеберлігіне тек қана таң қаласыз:

«Екеуі де батар күнге қарады. Қызарып Қаратау өркешінің айрығына тақап қалыпты. Күні бойы ыстығын төгіп-төгіп, сөнуге айналған сексеуіл шоғындай. Шортанбайдың қой көзі де қанға толып, шоқтай жанып келеді...

- Енді есіме түсті. Жаңа сенімен әңгімеге алданып жүріп, байқамай... Шаптауына ескі тартпа салып жіберіппін ғой. Қараң қалғыр шіріп тұр еді. Ат арындап алғасын шарт үзіледі-ау... Ау, Тоқбала не ғып жүрсің?! Қойсаңшы, енді сиырдың желінін соза бермей!..» [4.22].

Батып бара жатқан күннің қызылы мен Шортанбай көңілінің қыжылын психологиялық параллелизммен бере білген автор кейіпкер мінезінің өзгеру сипатын табиғат болмысымен салыстыра отырып тамаша берген. Суреткерлік

мақсат орындалды деп осы суретті оқығаннан кейін тап басып айтуға толық негіз бар. Осы арада мазмұн мен форманы дәл таба білетін Д.Досжан қаламының ұшқырлығы мен қарымдылығына қайран қаламыз.

Жазушы осы шағын жанр – әңгіме жанрына келгенде ерекше шабыттана жазатынын жалпы шығармашылығындағы әңгімелер мен хикаяттар тынысынан байқалады. Таза ұлттық нақышта бояуын келтіре салатын суреткерлік қасиеті жазушы Дүкенбай Досжанның ең бір ұтатын тұсы деуге толық негіз бар. Ұлтымыздың салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын жазуда этнографиялық әңгімелері өмірдің өзінен алынып, шынайылығымен оқырманын әр уақытта сүйсіндіріп отыратын жазушының осы жинағындағы «Қымыз» атты әңгімесін ерекше атап айтуға болады. Жанға шипа, көңіліне сергектік сыйлайтын қымыз сусынын қазақтан басқа дәмді етіп дайындайтын халық, сірә, жоқ шығар?.. Қымыз ашыту үрдісін бала кезінен көріп-біліп өскен автор осы әңгімесі арқылы өте сәтті бере білген. Бұдан біз қазіргі кезеңде ұмыт бола бастаған қымыз түрлері мен оның дайындалу әдіс-тәсілінен мол мағлұмат аламыз. Әңгіме Далабай арқылы бірінші жақтан баяндалады. Ақтәтенің бабына келген қымызы талайдың таңдайынан дәмі кетпес сусынын оқырман да бірге отырып дәм татады.

«...Айдың жаңасында жайылған биенің қымызы қулық, емдік қасиеті аз, сусын ғана. Айдың ортасында жайылған биенің қымызы дәрі. Жылқы ай жарығымен жайылып таңдаған шөбін еріп жейді, әсіресе ай сәулесімен ашылатын шашыратқы, өңіл деген шөптердің гүлі неткен қасиетті десеңші! Айдың аяғында жайылған биенің қымызы арақ қана деп атам айтып отырушы еді», - [4.116] дей келіп, қымыздың өзін ыдыстың бірнеше түріне ашытатынын, мәселен, тай саба, құнан саба, жылқы терісінің мойнынан жасалған торсық, қауақ сынды ыдыстарда әзірленетінін, олардың бірін тобылғымен ыстап, енді бірін өрік талдың немесе ұшқаттың сөлін сіңдіріп ашытқанда ғана бал татыған қымыз шығатынын бүгінгі жас ұрпақ осы туындыдан ғана оқып біледі. Өйткені, мұндай тұрмыстық өмірдегі жәдігерлерді болашақта тек мұражайлардан ғана көруіміз мүмкін. Ал осы асыл қасиетті бойына сіңіріп өскен әке-аналарымыз бен ата-әжелеріміз үшін бұл туынды көптен күткен көзайымындай болмақ.

«Ақтәте биелерді теріп сауды. Байқаймын, кәрі тіс биелерді тастап кетіп барады. Жақында ғана желіге үйретілген, әлі шабының қытығы кете қоймаған жас биелерге жанасады. Оларды сауу ешкі баққаннан бетер қиын. Елеңдеп бір орында тұрмайды, шелекті тебеді, құлынына иімейді. «Басын ұстап көмектесейін», - деп көріп едім. Ақтәте: «Бөгде иістен мүлде құтырады», - деп жолатпады» [4.119].

Осының бәрін көңіліне тоқып тұрған бала-жігіт Далабайдың зеректігі бүгінгі ұлттық рухта тәрбиеленетін ұрпақ үшін үлкен үлгі-өнеге екенін атап өтуіміз керек. Зеректік, ұқыптылық, әрбір қазақы жөн-жоралғылардың мәнін ұғып, оны ұрпағының бойына сіңіруді мақсат еткен ата-ана үшін де, ұлтының өзіндік болмысын танимын деген ересектер үшін де құнды еңбек болып табылатын бұл туындының шоқтығы биік деп білеміз.

Жалпы осы біз қарастырған үш әңгімені сюжеті тұрғысынан алып қарасақ, жылқы малының айналасына құрылып, балалық таным-түйсікпен түйін түйеді. Дүкенбай Досжанның балалар тақырыбына жазған шығармаларынан біз білетін Қожа (Бердібек Соқпақбаев «Менің атым - Қожа» повесіндегі) сияқты образдарды көре алмайсыз. Өйткені ұлттық болмысты ашуда бар шеберлігін аямайтын жазушы үшін қазақтың өз болмысы әр уақытта сұранысқа ие деп біліп, білмекке құмар, жақсыны көруге ынтық балалардың образы кеңінен суреттеледі. Атшабар Бекбаулы болсын, шабандоздың баласы Мейірбан болсын немесе бала-жігіт Далабай болсын бір-бірінен еш бөліп қарай алмайсыз. Бірте-бірте өскен, таным-түйсігі толысқан бала, одан соң жасөспірім бала, одан соң бала-жігіт образдары сан қырынан ашылып, мінездері түрлі тенденцияда көрініс табады. Тілі жас оқырманға оқуға жеңіл, жатық келетін бұл әңгімелерден оқушы қауым өзіне керекті мол қазынасын оңай алады.

Жазушының «Қойшы мен қарлығаш» әңгімесі әдемі лиризмге, бала көңілін жібіп, оның жүрегін сүйіспеншілікке баулуға деген ниеттілікке толы. Бұл шығарманы оқып отырып, көзіңе жас аласың. Әңгіме өте қысқа желіге құрылған. Бұл да - балалардың жас ерекшелігіне орай берілген деп ойлаймыз. Шығарма бір жолаушының Күмісті асуынан асып, елге келе жатқан бетінен басталады. Осы жерде жазушы ерекше бір деталь келтіреді. Қаратау тауымен құрдас кәрі қыранның осы маңайдағы әрбір адамды танып, көре қалса, бәйек болып, аспанда қалықтап ұшып жүретінін адами қасиеттерге тели суреттейді. «Қыран өзге құстардай суық түсе жылы жаққа безіп жоғалмайды. Осында қыстап үйренген. Топшысын талай үсіткен, аңшыға тап болған; бірақ Күмісті құзынан қанат серіпкен емес. Қайта қартайған сайын үйкүшіктене береді. Бұл маңайдың жұрты кәрі қыранды аспаннан-ақ айна-қатесіз таниды. Құс та екі аяқты жерлестерін алыстан ажыратады, білем. Асудан түсіп, жазыққа шыққанша кәрі қыран төбемнен кетпей қойды. Көрмегелі көп болса да, таныған. Бауырмалдығына ішім еріді. «Атамекенді кәрі қыранша сүйсек қой!...» - деп ойладым» деген жолдарды алар болсақ, қыран-екеш қыранның да екі аяқтылар секілді туған жерге, өз өңіріне деген, адамдарға деген әлі де сүйіспеншілігінің толастамағанын айтып отыр. Осындай бауырмалдық адамдарда да болса екен деп балаларға үндеу тастап отырғандай. Шығарманың желісі бойынша, жолаушы қойшының үйіне қарай беттейді, бірақ басқа қойшылардан гөрі, бір ерекшелігі ретінде оның таулы, сулы жерлерге көшпей, мидай жазық даланың арасында топырақпен жағаласып отырғанына түсінбейді. Осы жерде де оқырманның ойы сергиді, шындығында «неліктен?» деген сұрақтың туатыны мәлім. Осы жерден шығарма шиеленіседі. Жолаушы атын қаңтарып, үйге кіреді, бірақ үй иелері болмай шығып, жалғыз күтіп отыра береді. Бір уақытта қойшының кіргенін біліп, алдынан шығып амандасып, жөн сұрасқаннан кейін, кемпірінің де қурай теруге кеткенін де біледі. Иесіз үйдің осылайша сүреңсіз жағдайы арқылы жазушы ол үйде бала қарасы көрінбейтінін тағы да меңзейді. Көрісіп-біліскеннен кейін жолаушы қойшыдан неліктен тауды сағалап кетпегенін, оның жұрттан екі есе артық бейнет көріп отырғанын сұрағанда, қойшы былай деп жауап қайырады:

« - Мына мақұлықтар шаңыраққа ұя салып қойыпты. Айдың жаңасына дейін балапан ұшырар. Ұясын бұзып, көше жөнелуге обалсындық тегі...». Бұл қойшының ең ізгі жүректі адам екендігін, адамның досы ретінде ел жадында айтылып жүрген қарлығаштың ұясын қимай отырғандығы – нағыз азаматтықтан туған ізгі бейнелілік. Бұл жерде жазушы қойшыны әйгілі Қарлығаш әулие деп аталып кеткен Төле биге ұқсас сюжетке сай суреттеп отыр. Бүкіл ел дүркіреп, қалмақтар соғыс ашқан мезетте, жалғыз Төленің үйі көшпей отырған көрінеді. Сонда не қылған үй екен деп, қалмақтың сарбазы келгенде, Төле би үйінің төбесіне қарлығаштың ұя салғанын, оны ешқайда тастап кете алмайтынын ерекше шешендікпен жеткізген кезде, қалмақтар сөзден ұтылып қалса керек. Сол секілді бұл жерде де қойшының асыл да жанашыр қасиетін, табиғаттың жаратылған кішкентай құстың қамын ойлағандықтан ауыр да күйзелісті жолды таңдап тұр. Қарлығашты қимағандықтан, ол елден жырақ отыр, таулы, көлеңкелі жер емес, топырақ қарыған кең сахарадай құмның арасына көміліп отыр. Одан кейінгі мына сюжетпен шығарма аяқталады: «Ақтала сөйлеп отыр. Әрідегі көңіл-күйін түсінбес деп ойлады. Қарт мінезі қатты толқытты. Туған табиғаттың титімдей мақұлығына дейін сүйе білген шалдың үлкен жүрегінің лүпілін сездім. ...Күн ата атқа қондым. Бұлекеңнің қос қарлығашы көп жерге шейін шығарып салды. «Жұрттың бәрі табиғатты Бұлекеңше сүйсе ғой, шіркін!». Бұл аяқталымды жазушы өте шебер бере білген. Өйткені терең де саф, таза да аппақ оймен баланың ақ жүрегіне әдемі әнді құю мақсатында жазушы ерекше пафоспен аяқтады. Осылайша жұртшылықты, әсіресе жас оқырмандарды, балаларды табиғатты сүюге, табиғаттың таңғажайып тірі мақұлықтарына да жанашырлықпен қарап, жалпы өмірді, қоршаған ортаны сүюге тәрбиелеп тұр. Сонда бұл шығарманың негізгі тақырыбы – қойшының өмірі

болса, жазушы осы тақырып арқылы табиғатты қорғап, табиғатты сүю идеясын алға тартып отыр.

Сонымен, қорытар болсақ, жазушы Дүкенбай Досжанның «Қойшы мен қарлығаш» атты әңгімесі өте қысқа да нұсқалы түрде берілген. Сюжеттік желісі аса терең иірімдерден тұрмаса да, композициялық бөлшектері сайма-сай құрылған. Оқырманын өзіне баурап әкетерліктей ерекше сезімді аңдатпа – жазушының ең басты қаруы десек те болады. Идеялық мазмұны жағынан терең мәнге құрылған бұл әңгіме балалар қауымын жақсылыққа үндейді деуге толық негіз бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Д.Досжан. «Балалықпен тілдесу». Алматы: «ҚАЗ ақпарат» 2005, 3 бет.
2. Сонда 4 бет.
3. Қабдолов З. Сөз өнері. Алматы: «Санат», 2002 ж. 103 бет.
4. Д.Досжан. Балалықпен тілдесу. Алматы: «ҚАЗ ақпарат» 2005, 22 бет.
5. Сонда 116 бет.
6. Сонда 119 бет.
7. Досжанов Д. Келіншектаудағы тас түйелер. Алматы: «Жалын», 1979 ж., 80 бет.
8. Сонда 81 бет.

***

В данной статье рассматриваются произведения казахского поэта Д.Досжана, посвященные детям.

***

The given article speaks about works of the Kazakh poet Doszhan D. devoted to children's literature.

ӘОЖ 821.512.122:323(574)

Кенжеғалиева А.С.
магистрант, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

Н.Ә.НАЗАРБАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ

Тарихымыздың арғы-бергі тұстарын шолып қарасақ, осынау ұшы-қиыры жоқ сайын даланың төсінде халқымыз басынан не кешпеді. Осы бір ұлы далада жұртты аузына қаратқан Темір, Мөде, Бумын, Естеми, Тоныкөк, Білге, Күлтегін, Қорқыт, Қазтуған, Төле, Әйтеке, Қазыбек билер, Абылай, Абай, Жамбыл, Ахмет, Мұқағали, тағы басқа ғұлама, абыздар өмір кешті.

Қазақ ғылымында тұлға тану мәселесінің қалыптасып, жоғары кәсіби деңгейге көтерілгеніне бір ғасырдың жүзі. Әрине, алғашында бұл ағартушылық бағытта басымдық алса, кейіннен мұның арнасы ұлғайғандығын байқаймыз. Өткен ғасырдың соңында қазақ елін басқарған немесе құзырлы орындарда жауапты қызметтер атқарған тұлғалар болмысын тану, бағалау қоғамдық өмірімізде көрініс ала бастады. Бұл өзін-өзі тануды ұмытпаған елдің ертеңі баянды дегенді аңғартса керек. ХХ ғасырдың басында қазақ азаттығы үшін басын бәйгеге тіккен Мұстафа Шоқайды, Димаш ағаны, тағы басқаларын тануға ұмтылу - осының дәлелі.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алмастан бұрын жұрт көшбасшысы деп таныған, сенім артқан Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың ел экономикасы мен мәдениетін қатар іргелілетіп келе жатқан сарабдал саясаты бүгінгі таңда жан-жақты талдануын тұлға танудағы желісі үзілмеген сабақтастық деп қараған жөн. Елбасының қайраткерлігі жөнінде: «Нұрсұлтан Назарбаев - әлем мойындаған, жаһанға атағы жеткен, жер бетіне сөзін өткізіп, дегенін істетіп отырған бүгінгі заманның ұлы саясаткері, лидері, ата кіндігінен ерекше дарынды туған, тумысынан қасиет дарыған қайраткер, табанды күрескер, гуманист, туған халқының бәйтерегі, көсемі» (20)–деп, Мырзатай Жолдасбеков баға берген болатын. «Ел өмірінің алуан

салалы тіршілік тынысын терең білу, маңдай тіреген проблемалардың ең елеулісін тап басып тани алу, ел ішіндік және әлемдік ахуалдармен санаса отырып, ұрымтал әрекеттерге бару, сол жолда таңдаған бағытын табандылықпен жүзеге асыру – Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың мемлекет басшысы ретіндегі басты қасиеті» (20), - деп жазушы Ақселеу Сейдімбек жоғары бағалаған. Елбасының халықпен кездесулері мен Жолдаулары, сұхбаттары мен еңбектері, қайраткерлігі белгілі бір деңгейде жете сараланды десек те, кейбір қалыс қалып жатқан тұстары да бар. Соның бірі - тұңғыш президентіміз Н.Ә.Назарбевтың қазақ әдебиетіне қатысты әр жылдары айтқан ой-толғамдары мен қазақ әдебиеті үшін жасаған қамқорлығы. Әрине, Н.Ә.Назарбаев әдебиет зерттеуші ғалым емес, бірақ бұған қарап Елбасының қазақ сөз өнеріне қатысты айтқан толғамды ойларын тасада қалдыру елдігімізге сын.

Халықты, мемлекетті басқару өнері күнделікті ел тағдырына қатысы бар үлкенді-кішілі заңдар, шешімдер, қаулылар қабылдаумен ғана шешілмейді. Ол сондай-ақ халқыңмен күнбе-күн жүздесіп отыруды, өз ойыңды көркем тілмен кестелі етіп жеткізе білуді, мақсат-міндеттерді айқын ұғындыру арқылы жұртыңды ұлы істерге ұмсындырып, соны орындауға жұмылдыра білуді қажет етеді. Ал сол орнықты ой мен кестелі сөз өмірде нақты іспен өріліп жатса, әрі соның нәтижесін халық өзінің күнделікті тіршілігінде нақты сезініп отырса, мұндай елдің бүгіні қандай жарқын болса, келешегі де сондай кемел болады деп үміттенуге негіз бар. Сондықтан да халқының көңілінен шығатын Елбасының ойға терең, сөзге шешен болып келуі, ең алдымен, елдің бағы деуіміз керек. Тәуелсіздік жылдарынан бері елдің жүгін аудырмай алып келе жатқан кемел көшбасшымыз, талантты тұлға, халқын сүйетін ұлтжанды азамат, тұңғыш Елбасымыз, екі тілде шешен де көсем сөйлеп, көсілте жаза білетін Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевты сондай айтулы тұлғалардың қатарынан көреміз. Оның тәуелсіздік алған жылдардан бергі түрлі мінбелерден сөйлеген сөздері мен халық өкілдерімен өткізген кездесулерінде ағынан жарылып айтқан пікірлерінің арасында оқырманы мен тыңдарманын елең еткізіп қана қоймай, жан-жүрегін баурап алатын өрісті ойлар мен толғамды пікірлер аз емес.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев мемлекет басқару ісіндегі қауырт та кезек күттірмес сан-салалы қызметтеріне қарамастан әдебиет, мәдениет мәселелерін тыс қалдырған емес.

Мемлекет басшысы «Қазақ әдебиеті» газетіне берген сұхбаттарының бірінде: «Ауыз әдебиетін оқығанда бәріміз де бала жүрегіміздің Қозы боп қайғырып, қыз Баянды аяушы едік. Ауыз әдебиеті, салт-дәстүр, иман біздің болмысымызға осылай сіңген»(10)-деп өзінің бала кезінен бастап-ақ қазақтың ақын-жазушыларының шығармаларын оқып есейгенін, қазір де қаламгерлер қауымымен, олардың шығармаларымен таныстығын кеңінен әңгімелейді. Халқымыздың баға жетпес байлығы әдебиет қайнарымен сусындап өскен Елбасының сырт көзге қарапайым көрінгенмен, мағынасына терең үңілген жанға жеткізер жүгі салмақты ой-пайымдауларында мол өмірлік тәжірибе, шиыршық атқан ой тебіренісі, ғибратты тағылым жатқаны ақиқат.

Мысалы, Елбасының «Түркі әлемінің эпостары - қазіргі түркі тектес халықтардың тарихы мен мәдениетінің біртұтас екендігін терең түсініп, жете сезіну үшін теңдесі жоқ құнды қазыналар. Сонау есте жоқ ежелгі замандардан бергі бауырлас түркі халықтарының асыл қазынасы болып табылатын эпостар олардың даму тарихындағы небір қиын-қыстау кезеңдерде халықпен бірге жасасып, бірге сақталып келеді» (5) немесе « ...Қазақтардың рухани әлемі, негізінен, ауызекі поэзия дәстүрінің ықпалымен қалыптасып отырған. Қазіргінің талай елін қайран қалдыратын осынау байтақ кеңістікті кернеген поэзиялық әлем тек қана сұлулық пен сезімнің шеңберінде шектелмеген. Ол жаңашылдықтың жалынын лаулата да білген. Содан да болар, қазақтың поэзиялық шығармашылығында мейлінше терең танымдық қасиеттер бар. Сондықтан да қазақтың дәстүрлі поэзиясы ұдайы

философиямен шендесіп жатады»(5)-деген сөздерінде талғамы терең түсінікпен айтылған ойлар бейне бір жақсы жыр секілді төгіліп жатыр.

Халық бар жерде онымен бірге жасайтын поэзия өнерінде терең танымдық қасиеттер бар екенін көрсеткен. Талай тарихи кезеңдерді басынан өткерген халқымыздың ел арасында ауызекі поэзия арқылы тарап, осы күнге жеткен бай мұрасын айрықша бағалайды. Небір жаугершілік заман, аласапыран кезеңдерде де жоғалмай халықпен бірге жасап келген, жасай беретін асыл қазынасы туралы осылай ой түйеді.

Енді бір сөзінде: «Қазақ даласында поэзия тек ақын-жыраулардың ғана еншісі болып қоймаған, ол қазақ мәдениетінің барлық тамырына нәр берген»(5)-деп қазақ мәдениетінің түп тамыры поэзияда жатқандығын айтып, поэзияға ерекше баға береді.

Н.Ә.Назарбаев: «Қазақтың тек өз төл тарихы, әдебиеті мен мәдениеті әлі талай ұрпақ үшін таусылмайтын қазына. Ұрпаққа өнеге болар өзіміздің хан-сұлтан, батыр-бағлан, би-шешен, ақын-жазушыларымыз қаншама. Ендеше, біз неге әйтеуір киіз туырлықта дүниеге келді екен деп, есте жоқ ескі дәуірдің ерлерінің жыртысын жыртамыз. Қайта, керісінше, бүгінгі ұрпаққа өз ата-бабамыздың өнегелі тарихын ұсынбаймыз ба?! Ұлттық тәрбиенің өзі осындайдан басталмаушы ма еді?!»(3)-деп, ата-бабадан қалған асыл қазынаны сөз ете келіп, келешек ұрпаққа, болашақ иелеріне үлгі етуді ұсынады. Немесе «Абайдың ақылы, Жамбылдың жырынсыз өскен ұрпақ уызына жари қоя ма?»(3) - деген иірімі мол өрнекті ойларынан дана бабаларымыздың ұрпағына берері көп екенін мақтаныш тұтатынын сеземіз. «Қазіргі ұрпақ - бақытты ұрпақ. Таңдайымен тасқа ойып таңба салған сөз сүлейлері Ахмет, Мағжан, Жүсіпбектердің жауһар туындыларымен сусындап отыр» (8) - деген сөздерінен сонау қуғын-сүргін заманының кесірінен қазақ қауымының бір буыны әдебиетіміздің небір айтулы қаламгерлерінің шығармаларынан рухани нәр ала алмаған болса, қазіргі ұрпақтың қолы жеткен бақытын жақсылыққа балайды.

Біз еліміздің экономикасындағы, саясаттағы басымдылығымыз жөнінде айтқанда еліміздің дамуын қамтамасыз ету үшін жасалып жатқан еңбектің барлығы, айналып келгенде, халқымыздың әлеуметтік-мәдени дамуының нақты мақсаттарымен анықталады. Сондықтан, Елбасы отандық тарихи-мәдени құндылықтарымызды сақтауға, дамытуға және еселей түсуге, жасампаз дәстүріміз бен оны жасаушы тұлғаларымыздың қайта жаңғыруына, жаңа дарындарды анықтауға, рухани саланың материалдық базасын нығайтуға бағытталған кең ауқымды іс-шаралар жүргізді. Қазақтың бүгінгі жаңарған мәдениетінің қалыптасуы үшін құнарға бай мәйекті болып табылатын өзіміздің рухани кемеңгерлерімізді қашан да қадір тұтатын Елбасының «Шығармашыл тұлға әсершіл, көңілі нәзік келеді емес пе. Ауызда - оты, қағазда – хаты қалады, бақытты адамдар. Алдымен айтарым, біз елімізге зәрулігі туса мұнай, көмір, темір, тіпті кез келген байлықты сатып ала аламыз. Ал, дарынды ше? Жоқ. Ешкім сатпайды. Мүмкін емес. Бұл адамдар - мемлекеттің бәс жетпес байлығы. Сондықтан әрдайым жүрегімнің жылуын бөліскім келеді де тұрады» (7) - деген сөздерінде талант иелеріне деген үлкен құрметпен қоса, қалам қайраткерлеріне артылған зор сенімін де көреміз. Ал, «Ғылым мен өнерге мемлекет тарапынан жасалатын қамқорлық елдігімізге, кемелденуімізге, келешегімізге қызмет ете алатындай шоқтықты шығармалар мен зерделі зеттеулерге, соларды дүниеге әкелетін ғалымдар мен суреткерлерге ғана бағышталып, сүреңсіздік топанына тосқауыл қойылатындай шынайы талапшылдық пен бәсекешілдік ахуалын орнату – кезек күттірмейтін міндет» 11)-деген сөзінен Президенттің қазақ елінің бүгіні мен болашағы жайындағы толғанысқа толы пайымдаулары мен кейбір жәйттерге алаңдаушылығы көрінеді.

Қай халықтың болмасын өзге жұртқа ұқсамайтын бөлек болмыс-бітімін даралап, өзіндік тағдырын айқындайтын басты белгі - мәдениеті. Мәдениет - ұлттың бет-бейнесі рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік

мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады.

«Қазақстандағы күллі ұлттық топтардың өкілдері қарапайым ғана ақиқатты қазақ мәдениетінің Абай мен домбыра ғана емесін, тіпті ол Мұхтар Әуезов немесе Мағжан Жұмабаев та емес екенін түсінуі керек. ХХ ғасырдағы қазақ мәдениеті дегеніміз - Мұқан Төлебаевтан Ғазиза Жұбановаға дейінгі ең бір тамаша сазгерлік мектеп, Ермек Серкебаевтан Әлібек Дінішевке дейінгі әлемнің кез келген тетрының сәні болар опера әншілері, бұл дегенің – жас Қазақстан суретшілерінің жаңалық ашулары мен қазақ философтарының тың ізденістері, бұл дегенің - Әлкей Марғұланның этнологиялық айқындамалары мен Алматының әсем сәулет ансамблі, бұл дегенің - Мұқағали Мақатаевтың лирикасы мен Асқар Сүлейменовтың эсселері, бір сөзбен айтқанда, бұл дегенің сырты жылтырақ жаттанды бірдеңе емес, жанасып кетсең, жаныңды байытар байтақ әлем – қазақ мәдениеті» (11),- деген Елбасының түйдекті ойларынан қазақ мәдениетін күллі жұртқа мақтаныш ететіндігін көреміз.

«Ұлылардың мұрасы да, мұраты да, атақ-даңқы да, мерейтойы да -кейінгіге үлгі. Ал үлгіге қарап ұрпақ өседі», «Бар өнерін бармақтың басына, тілдің ұшына қондырған халқымыздың көп шежіресі, көнекөз естелігі осы әні мен күйінде, жыр-толғауларында жатыр» деген сияқты сөздерді де жай ғана айта салмаған, кей ақын-жазушылардың қаншама айтса да жүректерге жеткізе алмай жүрген пікірлері іспетті.

Ұлтының ұлы мұратына басын тіккен, саналы ғұмырын ел мүддесіне арнаған Елбасының баяндама, Жолдау, сұхбаттарынан сөздің орайын келтіре айтатын шешен екенін көреміз. А.Ахметбекұлының «Көсем де, шешен де өзі көре алғанға» атты еңбегіндегі «Әрдайым көсем халқының перзенті ретінде өз ұлтының дәуірлегенін, өз мемлекетінің гүлденіп толысқанын қалайды. Нұрсұлтан Назарбаев бір ұлттың өкілі емес, Отаны ортақ барлық халықтың көсемі ретінде көрінеді. Өмірді бар болмысымен оймен, санамен саралап қабылдайды. Нұрсұлтан Назарбаев көре алғанға көсем де, шешен де өзі екенін шексіз дәлелдеді»(21) деген пікірі - осы сөзіміздің дәлелі.

Халықтың өткендегі ұмытылмас ерліктерге, шежіреге толы ғажап тарихын барынша мұқият зерттеуге, ұзақ уақыт бойы қағажу көріп, орынсыз түртпекке түскен қазақы, ұлттық салт-дәстүрлеріміздің саф алтындай жарқырап қайта оралуына, күнделікті өмірімізге кеңінен енуіне де қаншалықты көңіл бөлініп, қамқорлық жасалып келе жатқаны аян.

Елбасы «Біз мәдениетіміздің алдында қарыздармыз»,-деп Жолдауында көрсетіп қана қоймай, қашан да төл әдебиетіміздің негізін салған, дамуына үлес қосқан ақын-жазушы, әдебиетшілеріміздің мерейтойларын атап өтуді назарынан тыс қалдырған емес. «Абайды өзге елдер әлі танып білген жоқ», «Тарихымыздың ашылмаған сырлары көп», «Ұзақ уақыт ескілік саналып келген ежелгі салт-дәстүрімізде қаншама тәрбиелік мазмұн жатыр» деген сияқты сөздерді жай ғана айта салмағанына, бұл жайлардың оны шындап толғандырғанына, сол олқылықтардың орнын толтыру үшін қажырлы қайрат көрсетіп, үлкен істердің ұйымдастырушысы бола білетініне көзіміз жетті. Абайдың 150-жылдық тойы бұрынғыдай Алматы мен Семейде, Қарауыл мен Жидебайда ғана емес, Нұрсұлтан Әбішұлының күш салуы арқасында бүкіл адамзат әулетінің мәдени-рухани тынысын қадағалап, зерделеп отырған аса беделді халықаралық ұйым ЮНЕСКО-ның арнайы шешім қабылдауымен дүние жүзінің көптеген іргелі елдерінің астаналарында тойланса, сол ұлы тойға ілесе келесі жылдарда Жамбыл Жабаевтың, Мұхтар Әуезовтың, Махамбет Өтемісұлының тойлары да тағылымды болып өтті. Осындай мерейтойларда Елбасы өз баяндамаларында ұлылардың өмір өткелдерін құр сөзбен баяндап қоймай, шешен сөзбен баға беріп, шығармаларын талдап, ой түйіп, бүгінгі күнмен байланыстырады. Елбасының «Абайдың сөзі - қазақтың бойтұмары. Абайдың мұрасы - қазақтың ең қасиетті қазынасы. Заманалар ауысып,

дүние дидары өзгерсе де халықтың Абайға көңілі айнымайды, қайта уақыт өткен сайын оның ұлылығының тың қырларын ашып жаңа сырларына қаныға түседі. Абай өзінің туған халқымен мәңгі-бақи бірге жасайды, ғасырлар бойы қалың елін, қазағын жаңа биіктерге, асқар асуларға шақыра береді.

Абайдай данышпан перзентті дүниеге әкелген қазақ халқы ата-бабаларының арланы болып келген ел тәуелсіздігін көзінің қарашығындай сақтайтынына, қорғайтынына сенемін. Ылайым, халқымыз Абай армандаған өмірге жетсін деп тілеймін» (17) - деген сөздерінен Абайды дүниеге әкелген халқы мен халқына ұлы мұра қалдырған Абайды мақтан ететіндігін көреміз. Қай уақытта болмасын ең алдымен өз ұлтының рухын көтеруді ойлаған, сол үшін күрескен, қамыққан, уайым жеген Елбасы өз арманын Абай арманымен ұштастырады.

«Абайды мұқият оқыған адам оның көзқарастары күні бүгінгі нарық экономикасымен де тікелей үндес екенін айқын аңғарар еді. Абай әлемі бізді жеті түнде адастырмас темірқазық іспетті. Соған қарап тірлігіміздің дұрыс-бұрысын сараптай аламыз. Өйткені, жанды жегідей жеп жүрген көп сауалдың жауабын Абай әлдеқашан айтып кеткен. Абайды оқып отырып-ақ, көштің басын баяғыда-ақ жөнге салып алуға болатын еді. Сорлатқанда біреудің уақыты жетпейді, біреудің ұғымы жетпейді, біреудің атымен зауқы жоқ.

Әйтпесе, көп дүние әуелі сол әркімнің өзін-өзі түзей алмайтындығынан өрге баспай жатыр емес пе?

Біз де бүгін ұлтішілік татуластыққа да, ұлтаралық татуластыққа да, әлемдегі барлық ел, барлық халықтармен ынтымаққа да, мәдениеттер арасындағы сабақтастыққа да Абайша қарап, Абайша қастерлеуге ерекше мән береміз. Менің балаларым мен ертеңгі ұрпағыма Абайдан артық, Абайдан ұлы, Абайдан киелі ұғым болмауға тиіс»,(17)-деп Абайды барша жұртқа үлгі етеді. Нағыз шешен сөйлей білетін адамның пікірі.

Немесе «Жамбылдың тұғыры биік заңғар халық жыршысы екендігінде ешкімнің де күмәні болмауға тиіс. Ол - XVIII ғасырдың тарихи қаһарманы Өтеген батырды, XIX ғасырда елін Қоқан хандығының езгісіне қарсы көтеріп, қол бастаған Саурық, Сұраншы батырлардың есімін дәріптеп жырлаушы ғана емес, Кеңес кезеңінің ұлы оқиғаларының да жалынды жыршысы, алдына жан салмаған ақиық ақыны. Ол кімді жырламасын, папаниншілерді ме, әлде Хасан, Халхингол соғысында ерлік көрсеткен ел сарбаздарын ба, қоршауда қалған ленинградтықтарды ма, қай-қайсысын да селқос қабылдаған жан болған жоқ, әлеуметтік мәні, қоғамдық салмағы, бойындағы құдіреті арқылы уақыт талабымен, дәуір тынысымен тел қозыдай табысып, миллиондардың арман-тілегімен табиғи табысып жатқанын атап өту парыз»(16)- деп жыршының ақындығына, қабілетіне зор баға берген.

Қашан да тауып айта білетін шешен, не айтса да, не жазса да ел мүддесі мен ұлт тағдырын арқау ететін Н.Ә.Назарбаев Мұхтар Әуезовтың туғанына 100 жыл толуына арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзінде: « Қай жағынан алсақ та Мұхтар Әуезов - бақытты адам. Ол - көзінің тірісінде де, дүниеден өткеннен кейін де халқының қалтқысыз сый-құрметіне, сүйіспеншілігіне бөленген, осындай мерекелі күндерде ғана емес, әрдайым жұртының жадында жаңғырып тұратын, тарихтың да, тағдырдың да сынына төтеп берген Ұлы Тұлға» (13) ,- деп тереңнен толғап сөйлейді. Елбасы «Бейбітшілік эпицентрі» атты кітабының «Ядролық қарудан бас тарту» атты бөлімінде халықтың орны мен рөлі баса көрсетіледі. Кеңестер одағы ондаған жылдар бойы ядролық сынақтар жүргізіп келген жердің қасиетін Қаз дауысты Қазыбек, Тәттімбет, Абай, Шәкәрім, Мұхтар есімдерімен байланыстыра отырып, даналық пен адам рухының кіндігі болып келген қасиетті жердің сынақ алаңына айналуын ауыр қылмыс деп айыптайды. Әсіресе, ақын Олжас Сүлейменов еңбегін ерекше айтады. «Ханы ақынын іздеген ел бақытты ел»,- деп дана халқымыз тек айтпаған. Есімін елі емес, әлем таныған саяси тұлға Н.Ә.Назарбаев қашан да әдебиет өкілдеріне қамқорлығын аяған емес.

Талантты ұйымдастырушы, көсем қайраткер, көреген басшы, табанды саясаткер Н.Ә.Назарбаевтың бойынан ақындық қасиеттерді де көреміз. Біз, қазақтар - талант-дарынға бай елміз. Бабаның қаны мен ұлы дала топырағынан даритын ақындық қасиет Елбасымызға да тән.

Бабамның қаны, анамның жасы,
Сіңген бұл далам, қымбатсың маған.
Береке-бірлік - қамалдың басы,
Ұрпаққа мәңгі тіл қатшы далам.
Қазақстаным - жасыл орманым,
Қуанышымды жасыра алмадым.
Аңсаған бабам, аңсаған елім,
Бостандық еді-ау асыл арманың.

Жасай бер, жаса қазағым менің(19)- деп ағынан жарылып, асыл арманын жыр жолдарымен көрсеткен.

Отан –Ана!
От бердің жүрегіме,
Риза боп қараймын гүл-өңіне.
Бабаларым сомдаған бағзы бейнең
Тәуелсіз боп түрленді,
Түледі де!
Менде қандай арман бар,
Асыл Ана,

Жарай алсам халқымның тірегіне?!(19)- деп ағынан жарылады.

Жүрегін жарып шыққын «Үшқоңыр» өлеңінің туу тарихы туралы Елбасы: «Үшқоңыр»... Әлемнің барлық құрлығына өкшем тиді. Көптеген елдерді араладым. Табиғаты ғажайып талай өлкенің сұлулығына көз құмарымды суардым. Бірақ бәрі де өзім туып-өскен қазағымның жеріне, Алатаудың бір бөктеріне жамбастай жығылған үш қоңыр төбеге жетпейді. Балалығымның, сағынышымның алтын қазығы сонда екен.

Сол бір, жері - жәннат, бұлағы - бал, ауасы - нәр, ғажайып мекен көз алдымда көлбеңдеп тұрып алды. Тебірендім, толқыдым. Санада алтын шуақты сәуле ойнап, көкірекке лықсып өлең келді. Жаздым. Кей тармағын сызып, өзгерттім. Бар-жоғы сол. Екі ауыз сөзім елімнің кәдесіне жараса, арман не?» (10) ,- деп жазады. Осы секілді Елбасының туған жеріне, табиғат, қазақтың өнері туралы өлеңдерінің өзіндік өрнегі, өзіндік орны бар.

«Ердің бағасы елге еткен еңбегінің зор, яки көпшілігінде емес, елге деген жүрегінің таза болуында, тілегінің елмен ортақ болуында өз өмірінің өрі мен көрі де ел өмірінің өрі-көрімен бір болуында», -деп М.Жұмабаев айтқандай, Елбасы - қашан да елдің жоғын жоқтап, барын бағалайтын тарихпен тұтасқан тұлға.

Халықтың өткендегі ұмытылмас ерліктерге, шежіреге толы ғажап тарихын, сол тарих көрініс алатын қазақ әдебиетін барынша мұқият бағалап, ұзақ уақыт бойы қағажу көріп, орынсыз түртпекке түскен қазақы, ұлттық салт-дәстүрлеріміздің саф алтындай жарқырап қайта оралуына, күнделікті өмірімізге кеңінен енуіне көңіл бөлініп, асыл қазынамызға қамқорлық жасап келе жатқан Елбасының осындай ой-пайымдары зор маңызға ие.

Сөзді кие тұтқан, бір ауыз сөзге тоқтаған, «Айтылмаса сөздің атасы өледі»,- деп қарайтын дана халқымыз үшін Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың аузынан айтылып, қаламынан туындаған осынау қадау-қадау пікірлердің қадір-қасиеті қашан да өзгеше деп түсінеміз. Соларды оқысаң ойың байып, жан-дүниең кеңіп, тынысың ашылғандай күйге енесің.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Назарбаев. «Тарих, тағдыр, тұлға». Қазақ әдебиеті, 1997жыл, 16 қыркүйек.

2. Н.Назарбаев. «Қазақтың бүкіл тарихы - бірігу тарихы, тұтастық тарихы». Егемен Қазақстан, 1998ж.,18 наурыз.

3. «Өнер мен әдебиет - халықтың жаны». Қазақ әдебиеті, 2010ж.,12 ақпан.

4. Н.Назарбаев пен Нұрлан Оразалиннің сұхбаты. Егемен Қ.,1995ж., 14 сәуір.

5. Н.Назарбаев. «Ой бөлістім халқыммен». Алматы: Мектеп, 2006.

6. Н.Назарбаев. «Өзекжарды ойлар». 2003 жыл.

7. Н.Назарбаев. «Тарих тағылымы зердеде мәңгі жатталады». Егемен Қ., 1997, 3маусым

8. Н.Назарбаев. «Халқымыздың рухани қазынасына қамқорлық - реформаның басты бағыттарының бірі». Егемен Қ.,1997, 4 шілде.

9. Н.Назарбаев. «Бұл - ізгі дәстүрлерді түлету мен жаңа бастамалардың мейрамы». Егемен Қазақстан, 2003,19 ақпан.

10. Н.Назарбаев. «Әдебиет - руханият қайнары» Қазақ әдебиеті, 2006, 31 наурыз.

11. Н.Назарбаев. «Тарих толқыны». Алматы: Атамұра. 2003-288 б.

12. Н.Назарбаев. «Көркем шығарма оқымауға болмайды». Қазақ әдебиеті, 2007,13 сәуір.

13.Н.Назарбаев. «М.Әуезовтың шығармашылық мұрасы - бүкіл адамзаттың байлығы». Қазақ әдебиеті, 1997жыл, 30 қыркүйек, №30.

14.Н.Назарбаев. Ж.Жабаевтың 150-жылдығына арналған баяндамасы, 1996, 23 тамыз.

15.Н.Назарбаев. «Махамбет ұлт атынан тіл қатады». Егемен Қ.,2003 жыл,16 қыркүйек.

16.Н.Назарбаев. «Ұлы жырау рухына тағзым». Егемен Қ.,1996, 27 тамыз.

17.Н.Назарбаев. «Абай сөзі - қазақтың бойтұмары». Егемен Қ., 1995, 15 тамыз.

18. Н.Назарбаев. Әнұран туралы, «Елім менің», «Үшқоңыр» өлеңдерінің туу тарихы. Қазақ әдебиеті, 2006, 24 наурыз.

19. Н.Ә.Назарбаев. «Жан шуағы». Астана, Сарыарқа, 2010 -72 бет.

20.«Бәйтерек». Президент Н.Назарбаев туралы толғаныстар. Астана, Күлтегін, 2003.

21. А.Ахметбекұлы. «Көсем де, шешен де өзі көре алғанға». Астана, 2005.

***

В данной статье приводятся мысли главы государства Н.А.Назарбаева о казахской литературе в разные года.

***

In this article is said the head of start Nursultan Abishuly Nazarbaiev's ideas about Kazakh literature in different years.

УДК 821.111

Имангали Т.Б.
магистрант, ЗКИГУ

АМЕРИКАНСКИЙ ЮГ В РОМАНЕ М. МИТЧЕЛЛ «УНЕСЕННЫЕ ВЕТРОМ»

Ни один регион США не вызвал такого множества легенд, как Юг. Споры о нем не прекращаются свыше 150 лет. «Загадка Юга», «Мистика Юга», «Юг. Главная тема?» — таковы названия некоторых работ американских исследователей. Одни подчеркивают исключительность Юга, полагая, что до Гражданской войны он был другой цивилизацией по сравнению с Севером. Тогда в Америке существовали две страны — Север и Юг, считал У. Фолкнер. Крупнейший историк К.Ван Вудворд увидел разницу между Югом и Севером не только в географии, климате, хозяйстве, но и в истории — коллективном опыте народа Юга, пережившего нечто, неведомое Северу, — поражение в войне, разруху, бедность. Однако в современной американской историографии раздаются голоса в пользу близости двух регионов (общность языка, политической системы, законов и пр.). Некоторые историки утверждают, что драматизация несходства — скорее плод возбужденных перед Гражданской войной умов, чем реальности.

Еще в середине прошлого столетия сложился стереотип американского Юга как преимущественно плантаторского, аристократического, рабовладельческого с простой социальной структурой: плантаторы-рабовладельцы и рабы, остальное население — белые бедняки. В массовом сознании это дополнялось картинами бескрайних полей хлопчатника, залитого солнцем, звуками кнута по спинам рабов, вечерними мелодиями банджо и спиричуэлс. Распространению подобного образа содействовала художественная литература региона, со времен американского писателя-романтика Джона Пендлтона Кеннеди (1795—1870) создававшая идиллическую картину плантаторского старого Юга и заложившая основу южной версии легенды о нем. Северный вариант возник под влиянием впечатлений путешественников — противников рабства и аболиционистской литературы, прежде всего романа Г.Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома» (1852).

Немного книг в Америке может сравниться с этим популярным романом, осудившим рабство как самую унизительную форму отношения человека к человеку. Произведение, открыто аболиционистское и тенденциозное по духу, требовало немедленного уничтожения рабства. Г.Бичер-Стоу прожила всю жизнь на Севере, проведя лишь несколько лет на границе с Югом, в г. Цинциннати, штат Огайо, и не знала подробностей жизни региона, которые, впрочем, ее и не интересовали. «“Хижина дяди Тома”, — писал У.Фолкнер (он был родом как раз с Юга, хотя и более позднего времени), — была инспирирована активным и неверно направленным чувством сострадания, а также неосведомленностью автора относительно ситуации, которую она знала только понаслышке. Однако это не был продукт холодного размышления. Книга написана темпераментно, она согрета теплом писательского сердца».

Главное в книге Митчелл — не проблема рабства, хотя и она получает свое место в романе, но жизнь и судьба плантаторов, а шире — самого американского Юга. Роман интересен как изображение южанином событий, до тех пор известных преимущественно в интерпретации северян, — Гражданской войны и Реконструкции. Митчелл знала Юг изнутри и писала о своих родных местах — Атланте, штате Джорджия. Оба ее деда сражались в войсках Конфедерации Штатов Америки (так назывался союз отделившихся штатов Юга), и события давно минувшей войны горячо обсуждались в ее семье, как и во многих семьях южан. Другой южанин — писатель Томас Клейтон Вулф (1900—1938) подметил отсутствие на Юге чувства по-

ражения в войне. «Они нас не побили, — говорили дети. — Мы их били, пока не истощили всех своих сил. Нас не побили. Мы потерпели поражение».

В этой атмосфере прошлого, которое не исчезало и постоянно становилось настоящим, южане находились с детских лет. Возможно поэтому, история в романе Митчелл сохраняет живость современности, словно книга написана участником событий, и потому ее можно рассматривать чуть ли не как исторический источник. Даже тенденциозность автора «документальна»: в ней выражена позиция южанина, его взгляд на былое. Произведение Митчелл, помимо ее намерений, позволяет выяснить особенности исторического развития Юга, разобраться в проблемах, до сих пор вызывающих споры. Попробуем через Юг, воссозданный в художественной литературе, — так сказать Юг беллетристический — взглянуть на Юг исторический. Речь пойдет не о литературных достоинствах или слабостях романа, не о персонажах как таковых, но о литературных образах в качестве исторических типов. Еще до Гражданской войны южане выступали против сложившегося стереотипа Юга, пытаясь показать истинную картину своего края. С той поры они испытывали настоятельную потребность выговориться, показать Северу, всему миру реальный Юг, исправить искаженные представления о себе. Этим, а также трагической судьбой региона после поражения в Гражданской войне объясняется повышенный интерес к прошлому всей литературы Юга в сравнении с беллетристикой Севера.

1930-е годы, когда вышла книга Митчелл, — это время переосмысления южанами своей истории: на смену дифирамбам «новому» буржуазному Югу и ностальгии по Югу ушедшему пришло желание объективно взглянуть на прошлое, разобраться в нем и понять его. В те годы началось интенсивное изучение истории региона, в результате которого исследователи опровергли многие легенды о Юге. Они показали, что регион вовсе не был однородным и основную часть его населения, как и на Севере, составляли мелкие фермеры-землевладельцы; 3/4 белых не имели рабов, а большинство рабовладельцев (72% в 1860 г.) — вовсе не плантаторы, но те же фермеры, обрабатывающие землю вместе со своей семьей и несколькими рабами. Поэтому Юг точнее было бы называть *фермерско-плантаторским*. Плантаторов же, т.е. владельцев 20 рабов (минимум, необходимый для организации прибыльной плантации) и более, было 12% из всего числа рабовладельцев, а крупных плантаторов (50 и более рабов), о которых писали Г.Бичер-Стоу и М.Митчелл, насчитывалось всего 10,7 тыс. человек. Иными словами, обе писательницы познакомили нас лишь с жизнью элиты Юга, хотя именно плантаторы, несмотря на свою малочисленность, производили основную часть плантационных культур и оказали решающее влияние на регион. Были разрушены также легенды о бесконфликтности общества Юга, аристократическом происхождении плантаторов и пр.

Жизнь плантаторского общества накануне Гражданской войны Митчелл изобразила далеко не привлекательной: балы, пикники, светские условности. Интересы мужчин — вино, карты, лошади; женщин — семья, наряды, местные новости. Такова картина «света», знакомая по европейской литературе. Многие плантаторы — люди невежественные, вроде Джеральда О'Хара, близнецов Тарлтонов, четырежды изгонявшихся из разных университетов, наконец, главной героини Скарлетт, чье образование длилось всего два года. К ним подходит определение, брошенное главным героем романа Реттом Батлером, — «порода чисто орнаментальная». Они не годны ни к какой деятельности, ведут барскую, праздную жизнь — прямое следствие рабовладения. Рабство парализовало жизнестойкость господ, воспитывало их неприязнь к труду. Растлевающее влияние рабства на самих рабовладельцев осознавали и плантаторы, мыслящие южане видели в нем серьезную проблему для региона.

«Все отношения между хозяином и рабом, — утверждал Томас Джефферсон, — представляют собой постоянное проявление самых бурных страстей, самого упорного деспотизма, с одной стороны, и унизительного повиновения — с другой. Наши дети видят это и учатся подражать этому...» О том же через полстолетия пи-

сала в дневнике южанка Г. Томас: «Я придерживаюсь мнения, что институт рабства приводит больше к деградации белого человека, чем негра, и оказывает очень вредное влияние на наших детей».

В романе с художественной объективностью показана историческая неизбежность гибели рабовладельческого Юга.

Выживание — вот главная тема романа, как ее определила сама писательница. После Гражданской войны перед южанами возникла дилемма: приноровиться к новым условиям или превратиться в осколки былого, навсегда унесенного ветром. Разумеется, люди «орнаментальной породы» не могли перенести гибели прежнего уклада жизни. Однако американская основа помогла большинству южан пережить поражение в войне, что прекрасно показала Митчелл на примере своей героини. Стремясь выжить любой ценой, Скарлетт добилась своего благодаря стойкости, яростному упорству, свойственным европейским переселенцам в Новом Свете, и тем проявила себя истинной американкой. Хотя у героини Митчелл немало отрицательных черт — недалекость, использование любых средств, если они ведут к поставленной цели, — все же именно Скарлетт стала типичным образом не только южанки, но американки, выстоявшей в гибельных обстоятельствах, потому что сильнее южной кастовости в ней оказались собирательные черты представителя американской цивилизации. Она превратилась в символ индивидуальности, торжествующей над самыми неблагоприятными условиями.

На другом полюсе оказались те южане, кто не мог или не хотел принять изменения, кто сопротивлялся «ветру истории». Наиболее ярким выразителем этих некогда живых, но обреченных сил Юга под пером Митчелл стал Эшли Уилкс. Образованный, обладающий тонким аналитическим умом, он превосходно понимал историческую обреченность старого Юга. Эшли выжил, но душа его мертва, потому что отдана уходящему Югу, она — одна из унесенных ветром. Эшли не хотел побеждать, как Скарлетт, любой ценой, предпочитая умереть вместе с тем, что ему дорого. Он выжил, не желая этого, просто доживал отпущенный ему срок. Будучи противником рабства, он все же пошел на войну, но отстаивал не «правое дело» рабовладельцев, а дорогой ему с детства мир, уходивший навсегда. Эшли воюет на стороне тех сил, крах которых давно им угадан.

В Уилксе важна еще одна черта, свойственная южанину, — чувство чести, определявшее этические нормы южан. Когда после войны измученная невзгодами Скарлетт предложила ему, имевшему жену и ребенка, бросить все и уехать, «начать новую жизнь в другом месте … ведь нас же ничто здесь не держит», Эшли ответил: «Ничто, кроме чести». Честь у южанина в качестве основы кастовой этики порой стояла выше богатства, и отказ от принципа Севера «деньги — все», материального успеха любой ценой на Юге не имел абсолютной силы. Эшли Уилкс по вполне осознанному внутреннему решению не хотел вживаться в атмосферу предпринимательства и покинул родину: если нельзя отстоять Юг, сохранить его жизненный уклад, герой сберегает его в своей душе, лишь бы не видеть, как действительность разрушает его идеалы.

Наиболее противоречивый персонаж книги — Ретт Батлер, во многом антипод Эшли. Еще в юности он порвал с плантаторским обществом, и оно служит предметом его постоянных злых насмешек. Ретт — преуспевающий бизнесмен, хотя торговец — самая непрестижная профессия на Юге. По взглядам он близок южному реформаторскому движению 1840—1860-х гг., выступавшему за экономическое развитие региона, которое могло бы обеспечить полную независимость от Севера и Европы. Его представители ясно видели временный характер процветания Юга, связанный только с хлопковым бумом. Ретт хорошо понимал, что слабая индустриальная база не позволит Югу добиться перевеса в грядущей войне против Севера, а потому открыто смеялся над бахвальными речами своих соотечественников. Правда, у тех, кто надеялся на победу в войне, имелись некоторые основания: Юг был богатым краем, давая основную часть экспортной продукции США, а

плантаторы — самыми состоятельными людьми в Америке; к тому же южане традиционно поставляли стране ведущих политических деятелей и военачальников. Впрочем, все это мало значило в сравнении с серьезными преимуществами Севера, обладавшего перед войной вдвое большим по численности населением, 90% национальной промышленности и 2/3 железных дорог страны. Дальновидные люди, среди них и Ретт Батлер, трезво оценивали ситуацию.

И все же Ретт оказался большим южанином, чем Скарлетт. В последние месяцы существования Конфедерации он-таки вступил в ее армию, храбро сражался за дело, обреченность которого заранее предсказал. Читателю трудно понять мотивы такого поступка в человеке столь здравого ума и расчета, однако созданный автором противоречивый образ оставляет впечатление достоверности.

Роман посвящен жизни плантаторов, но в нем можно разглядеть представителей и других слоев южного общества. Есть в нем и фермеры — самый массовый слой населения Юга. Однако, встроенные в другую по сравнению с Севером социально-экономическую систему, они играли в хозяйстве и обществе региона иную роль, чем их братья-северяне. На Севере мелкие и средние аграрии занимали ведущее место в производстве, а потому были влиятельной социальной силой. Фермеры Юга, преимущественно мелкие, не лидировали в экономике, следовательно, и в обществе их положение не было слишком заметным. Социум Юга сложнее, поляризованнее, нежели Севера, в нем резче концентрация богатства, шире слой безземельных. Само фермерство Юга неоднородно: это и жители изолированных районов Аппалачей, ведущие натуральное хозяйство; и фермеры Верхнего Юга, так называемых пограничных штатов, близких по экономической структуре Северу и Западу; наконец, фермеры плантационного пояса, около половины которых — рабовладельцы. Такое разнообразие хозяйственной жизни породило не только социальные различия, но и отличия в системе ценностей, в сознании южан.

Митчелл изображает несколько типов фермеров. Слэттери, соседи семьи О'Хара, — владельцы нескольких акров земли. Они в постоянной нужде, вечных долгах, поскольку в хлопковом поясе шел неуклонный процесс вытеснения мелких фермеров. Плантаторы в романе не прочь избавиться от подобного соседства. Это семейство описано в самых мрачных красках, так в реальности и относились к ним плантаторы, называя «белой швалью» (white trash). Слэттери грязны, неблагодарны, источают заразу, от которой умирает Эллин О'Хара. После войны они быстро пошли в гору.

Другой тип фермера — Уилл Бентин, владелец двух рабов и маленькой фермы в южной Джорджии, после войны навсегда осевший в Таре. Семья О'Хара, смирив предрассудки касты, приняла его в свою среду. В Уилле нет неприязни к плантаторам, он сам готов сделаться одним из них, что было характерно для плантационного Юга.

Писательница отвергает широко распространенное мнение о жестоком обращении с неграми. Самый убедительный аргумент она вручила Большому Сэму: «Я же дорого стою». Действительно, цены на рабов накануне Гражданской войны были очень высокими (более 1 тыс. долларов, когда лошадь стоила 50 долларов, а костюм 3,5 доллара), как и спрос на них, поскольку быстро развивалось хлопководство, а ввоз рабов извне с 1808 г. был запрещен. Затраты на рабов являлись самыми крупными капиталовложениями в рабовладельческом плантационном хозяйстве. Рабство отразилось на всех сторонах жизни Юга, сделав иным его общество и характер его обитателей. Этот особый уклад жизни Юга, своеобразный симбиоз капитализма и рабства воссоздан в романе с такой достоверностью, какая доступна не всякому историко-экономическому исследованию. Писательница выявила его черты в сфере психологии и сознания южан.

Юг пострадал не только от боевых действий, но, возможно, еще больше от распада всей хозяйственной системы, базировавшейся на рабстве. Плантация без рабов перестала быть прибыльным бизнесом. Плантаторы разделили свои земли на

мелкие участки и стали сдавать в аренду бывшим рабам, ставшим арендаторами-кропперами. Теперь они предпочитали больше вкладывать деньги в промышленность, банки, железные дороги, превращаясь в обычных предпринимателей, подобно северянам. Эта эволюция плантатора показана в романе на примере Скарлетт, которая, не брезгуя бесчестными средствами, обзавелась скобяной лавкой, двумя лесопилками.

Черты нового в жизни послевоенного Юга видны в облике столицы Джорджии Атланты. Молодой город, ровесник Скарлетт, еще до войны превратился в торгово-промышленный центр благодаря выгодной географии: он стоял на перекрестке путей, соединявших Юг с Западом и Севером. Почти целиком разрушенная войной Атланта быстро оправилась, став крупнейшим городом не только Джорджии, но и всего Юго-Востока Америки.

Послевоенный Юг переживал сложный период трансформации, когда тесно переплелись черты старого и нового, что хорошо видно в романе М. Митчелл. Тема Юга, родины, тесно связана в романе с темой изобильно-плодородной земли Джорджии, краснозема, который так манит Скарлетт, влечет сильнее родственных уз, дает силу в тяжкие мгновения. Описания этой земли, самого прочного и неизменного, того, что осталось на месте, что не было унесено ветром, — наиболее поэтические в книге. Эта благодатная земля, рождающая дважды, а то и трижды в год, — предмет особой гордости южан, ибо она создала Юг таким, каков он есть; она и люди, живущие на ней, — единственный прочный залог дальнейшего существования региона.

Список использованной литературы:

1. Фолкнер У. Статьи, речи, интервью, письма. М., 1985. С. 389.

2. Вулф Т. Взгляни на дом свой, ангел. История погребенной жизни. М., 1971. С. 399.

3. Митчелл М. Унесенные ветром. В 2 т. М., 1984. Т. 2. С. 127

4. ИвановР.Ф. Некоторые соображения по поводу изучения истории США. // НИИ. — 1989. — № 6. — С. 142.

***

Бұл мақала Маргарет Митчеллдің "Желмен алып кетілгендер" аттас романында азаматтық соғыс уақытында оңтүстікті сипаттайтын тақырыпқа арналған.

***

This paper is devoted to the topic in the South during the Civil War on the novel by Margaret Mitchell "Gone With the Wind". The reader not only understands the South as a kind of historical givens, but gets more voluminous representation of the United States of America: it is south of the country, an important element of the whole, without incomplete and incomprehensible.

ҒЫЛЫМИ ӨМІР

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің ұйымдастыруымен өткізілген 2011 жылғы республикалық олимпиадаларға университет командалары қатысып қайтты: Шет тілі: екі шет тілі мамандығы бойынша Абылай хан ат. Қазақ халықаралық қатынастар және әлемдік тілдер университетіне (Алматы қ.), Өнер мамандықтары бойынша Т. Жүргенов атындағы Қазақ мемлекеттік өнер академиясына (Алматы қ.), Тарих мамандығы бойынша Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университетіне (Ақтау қ.), Құқықтану мамандығы бойынша Қазақ гуманитарлық Заң университетіне (Астана қ.), Музыкалық білім беру мамандығы бойынша Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетіне (Алматы қ.), Физика, Құқық негіздері және экономика мамандықтары бойынша І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетіне (Талдықорған қ.), Информатика және НВП мамандықтары бойынша Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетіне (Қарағанды қ.), Орыс тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті филиалына (Астана қ.), Менеджмент, ГМУ, Биология, Экология мамандықтары бойынша әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университетіне (Алматы қ.), Ақпараттық технологиялар мамандығы бойынша Қ.И.Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетіне (Алматы қ.) барып, олжалы оралды.

Шет тілі: екі шет тілі мамандығы бойынша Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетіне олимпиадаға барып келген студенттер Капулова Г., Рсалина Г., Килишева Н. жақсы нәтижеге қол жеткізіп, белсенді қатысқандары үшін **дипломмен** марапатталса, студенттерге жетекшілік жасаған кафедра оқытушысы А.Е.Габдешева алғыс хатпен марапатталды. Ал Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясында өткен студенттер олимпиадасында Өнер институтының студенттері: **Кескіндеме** мамандығы бойынша Жуматай Ерғазы **ІІІ дәрежелі дипломға**, Сейтақов Жанпейіл **2-ші орынға**, **Металды көркемдеп өңдеу** мамандығы бойынша Сарманбеков Самат **ІІІ дәрежелі дипломға**, **Мүсін** мамандығы бойынша Тайпов Анатолий **ІІІ дәрежелі дипломға**, **Графика** мамандығы бойынша Тасболатов Жеңіс **ІІ дәрежелі дипломға** ие болды. Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университетіне **5В011400-«Тарих»** мамандығынан олимпиадаға барған студенттеріміз жалпы топтықта **4 орынды** иеленсе, жеке сынақта Бейсенова Римма **3 орынға** ие болды, Жароева Динара белсенді қатысқаны үшін алғыс хатпен марапатталды. Астана қаласының Қазақ гуманитарлық Заң университетінде өткен «Құқықтану» мамандығы бойынша топтық 5 орын, жеке сынақта 08401 топ студенті Ергалиева Г. **1 орынды** иеленді. 25-26 наурызда Қарағанды қаласында Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде «Алғашқы әскери дайындық» мамандығынан өткен олимпиадада топтық есепте 4 орын, жеке сынақта нормативтен - **І орын,** Устав ВС РК - **2 орын** алды. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде «Бейнелеу өнері және сызу» мамандығынан Жумагазиев Рустам **2 орын**, Батыков Алмас **3 орын,** Құрманғазы атындағы Қазақ Ұлттық мемлекеттік консерваториясында 15-17 наурызда өткен олимпиадада «Вокалдық өнер» мамандығынан Нұрсұлтанова Рита (4 курс) дипломант атанды, «Дәстүрлі музыкалық өнер» мамандығы бойынша Ибраев Абуғали **ІІІ орын иеленсе, «**Домбыра-музыкалық өнер» бойынша Қалиев Азамат дипломант (5 орын) атанды, әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде (Алматы қ.) өткен олимпиадада

«Биология» және «Химия» мамандығы бойынша жаратылыстану-математикалық факультетінің студенттері командалық есепте биология пәнінен **II орын**, химия пәнінен **II орынды** иеленді, жеке сынақта: **I орын** – Ынтықбеков А. (биология, 2 курс), **II орын** – Сүйеуов Н. (биология, 2 курс), Жолгельдиев Ж. (химия, 2 курс), **III орын** – Тлепбергенова А. (химия, 2 курс), Еслямов Қ. (химия, 2 курс) иеленді, Шымкент қаласындағы М.Әуезов атындағы ОҚМУ-де «Мәдени-тынығу жұмысы» бойынша командалық есепте **II орын, «**Кітапханатану» мамандығы бойынша Султанова Айнара жеке сынақта **III орынға** қол жеткізді.

***

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінде **2011 жылдың 14-15 наурызы** аралығында математикадан 5В010900 - Математика (050109-Математика) мамандығы бойынша оқитын **Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары студенттерінің арасында олимпиада** өткізілді.

Олимпиаданың мақсаты мен міндеттері:

- болашақ мамандардың математика саласында кәсіби біліктіліктерін арттыру мен білімін тереңдету.
- студенттердің оқу-танымдық және оқу-зерттеу қасиеттерін қалыптастыру.
- талантты және дарынды студенттерді табу және оларға қолдау көрсету.
- студенттердің кәсіби-тұлғалық әлеуетінің ашылуы, олардың өзін-өзі тануы мен шығармашылық қабілеттерін жетілдіру.

Олимпиада есептері Ресей Ғылым Академиясының Сибир бөлімі С.Л.Соболев атындағы математика институтында (Новосибирск қ., аға ғылыми қызметкер, ф-м.ғ.д. А.Е.Мироновтың жетекшілігімен) қазақстандық жоғары оқу орнының оқыту бағдарламасына сәйкес дайындалды. Олимпиада екі тур бойынша жүргізілді.

Олимпиадаға республиканың әр түкпіріндегі болашақ математика мұғалімдерін даярлайтын 12 жоғары оқу орнының командалары қатысты. Атап айтқанда, Абай атындағы Қазақ ҰПУ, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты, Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Халел Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Семей мемлекеттік педагогикалық институты, Ш.Е.Есенов атындағы Технология және инжиниринг Каспий мемлекеттік университеті, Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институты, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің екі командасы (оның біреуі конкурстан тыс) қатысты.

Олимпиадаға республикада математикалық білім берумен айналысып жүрген Баймағанбетов У.Б. Қасымқанұлы Б., Оразов И.О., Дюзбенбетов Б.Д., Жантлеуов К.К., Бахтинова Э.Т., Қощанова Г.Р., Айдаров С.И., Сағымбеков А.Т., Асанова Б.У., Жұмағалиева А.Е., Кульжумиева А.А. сияқты ғалымдар қатысты. Республикалық олимпиаданың қазылар алқасын көпшілік дауыспен сайлап, қазылар алқасының құрамында Уланов Б.В., Баймағанбетов У.Б., Қасымқанұлы Б., Жантлеуов К.К., Оразов И.О. жұмыс жасады.

Олимпиаданың қорытындысы бойынша командалық есепте 1 орынды Абай атындағы Қазақ ҰПУ, 2 орынды М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті мен Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, 3 орынды Семей мемлекеттік педагогикалық институты, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Ш.Е.Есенов атындағы Технология және инжиниринг Каспий мемлекеттік университеті командалары жеңіп алды. Жеке есепте М.Өтемісов атындағы БҚМУ-дың 3 курс студенті Кабасов Бағдат ерекше көзге түсіп, 1 орынды иеленді.

Жеңімпаздар дипломдармен, бағалы сыйлықтармен марапатталды. Олимпиада қатысушылары бос уақыттарында біздің университеттің студенттерімен

ой бөлісіп, пікір алмасты, Ақжайықтың тарихы мол ару қаласына экскурсия жасады, университеттің мұражайларында болды, инновациялық жұмыстар жөніндегі фильмді тамашалады.

***

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті жанындағы Жас ғалымдар кеңесі Орал қалалық Ішкі саясат бөлімінің ұйымдастыруымен өткен әлеуметтік маңызды жобалар конкурсында **Тәуелсіздікке 20 жыл толуына және М.Маметованың 90-жылдығына орай «Ер жүрек Мәншүк» қалалық патриоттық әндер байқауын** өткізу жобасын ұтып алды.

НАШИ ЮБИЛЯРЫ

Д. К.МЕНДАЛИЕВА И ЕЕ ВКЛАД В РАЗВИТИЕ ХИМИЧЕСКОЙ НАУКИ КАЗАХСТАНА

21 января 2011 г. исполнилось 65 лет со дня рождения Дины Кенжебековны Мендалиевой – одного из ведущих химиков–аналитиков СНГ, крупного ученого в области электрохимических методов анализа, физической химии, доктора химических наук, профессора.

Дина Кенжебековна родилась в г.Уральске в семье партийного работника. Окончив среднюю школу с золотой медалью, она поступила на химический факультет Казахского государственного университета им. С.М.Кирова. После окончания университета она начала (1970 г.) трудовую деятельность в г. Уральске ассистентом кафедры химии Уральского педагогического института им. А.С.Пушкина, а затем поступила (1973 г.) в аспирантуру при кафедре аналитической химии Каз ГУ им. С.М.Кирова и в 1976 г. защитила диссертацию на соискание ученой степени кандидата наук на тему: «Влияние катионоактивных поверхностно–активных веществ на кинетику электродных процессов на ртутном электроде» по специальности 02.00.02. –электрохимия.

С 1977 по 1983 г.г. работала младшим научным сотрудником, с 1983 по 1992 гг. – старшим научным сотрудником проблемной лаборатории электрохимических методов анализа и радиохимии при кафедре аналитической химии Казахского Государственного университета.

В 1983 г. решением ВАК СССР ей присвоено ученое звание старшего научного сотрудника. С 1992 по 1997гг. доцент кафедры аналитической химии химического факультета КазНУ им. аль –Фараби.

Достижения Дины Кенжебековны в исследованиях адсорбции металлов и полифункциональных, полимерных соединений на ртутном, амальгамных, галлиевом, твердых поликристаллических электродах широко известна и являются неоценимым вкладом в развитие современной науки.

Эти исследования составили предмет докторской диссертации Д.К.Мендалиевой, которую она защитила в 1996 году.

С 1998 года по 2004 год она работала профессором кафедры аналитической химии и химии редких элементов КазНУ им. аль –Фараби. Ведя активную научную и педагогическую деятельность, Дина Кенжебековна организовывала олимпиады среди школьников г.Алматы, координировала работу по проведению международной олимпиады по химии в республике.

Ею опубликованы широко известные работы по совершенствованию химического образования в общеобразовательной школе. Она является автором типовой программы по аналитической химии для химических специальностей

университетов на казахском языке, соавтором типовых программ по химии для общеобразовательных школ, создан ряд учебно-методических пособий по курсам: «Аналитическая химия», «Теоретические основы аналитической химии», «Электрохимические методы анализа», «Теоретические обоснования и расчеты в аналитической химии». Опубликованы ею более 300 научных статей в международном и республиканских изданиях свидетельствуют о широком масштабе научных интересов, таланте и трудолюбии. Она является автором более 10 авторских свидетельств. Под руководством Дины Кенжебековны защищено более 10 кандидатских диссертаций.

Огромную роль в жизни Дины Кенжебековны сыграли ее учителя – великие химики-ученые, создатели казахстанской школы химиков-аналитиков: М.Т.Козловский, Д.В.Сокольский, М.И.Усанович, Б.А.Беремжанов, И.А.Сонгина, Т.Ф.Сперанская, А.И.Зебрева, В.А.Захаров.

С февраля 2004 года Дина Кенжебековна с высоким чувством ответственности продолжает готовить специалистов для химической отрасли Западного Казахстана. С ее приездом в г.Уральск началась подготовка бакалавров, магистров в области химии, химической технологии органических веществ и неорганических веществ.

Налажены тесные контакты с общеобразовательными школами города и области.

Талант педагога, ученого и организатора, неутомимая энергия, трудолюбие всегда вызывают у коллег, соратников и учеников Дины Кенжебековны искренее и глубокое уважение к ней.

Мы желаем юбиляру крепкого здоровья, долгих лет жизни и новых творческих успехов!

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ, ПРОФЕССОР ӘЛИЯ МҰХАНБЕТЖАНОВА – 60 ЖАСТА

2011 жылдың 25 наурызында бастауыш білім беру мазмұнын интеграциялаудың теориясы мен әдістемесінің негізін салушы, ізгіліктік педагогика идеяларын, тұлғалық-бағдарлы, құзыреттілік тұрғыларды жаңа 12-жылдық білім беру жүйесінде жалғастырып, қазақстандық педагогика ғылымының дамуына елеулі үлес қосқан ғалым, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Әлия Мұханбетжанова мерейлі 60 жасқа толды.

Әлия Меңдешқызы Мұханбетжанова 1951 жылдың 25 наурызында Батыс Қазақстан облысы, Чапаев ауданының Тельнов селосында дүниеге келген. Ол А.С.Пушкин атындағы Орал педагогикалық институтының физика-математика факультетін 1971 жылы бітірген. 1971-1986 жылдары Орал облыстық, Гурьев қалалық мектептерінде мұғалім, директордың орынбасары, 1987-2002 жылдары Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінде аға оқытушы, доцент, факультет деканы, университет проректоры (2000-2002 жж.) қызметтерін атқарды.

Әлия Меңдешқызы 1988-1991 жылдары бұрынғы Кеңестер Одағы педагогика ғылымдары Академиясының Тәрбие теориясы ғылыми-зерттеу институтына ізденушілікке бекітіліп, профессор Б.З.Вульфовтың жетекшілігімен «Система воспитания детей в комплексе «Школа – детский сад» тақырыбында кандидаттық диссертациясын, ал 2001 жылы профессор А.А.Бейсенбаеваның кеңесшілігімен «Бастауыш білімді интеграциялау арқылы оқушыларда дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері» тақырыбында докторлық диссертациясын Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті жанындағы Диссертациялық кеңесте сәтті қорғады.

2002-2009 жылдары М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің педагогика және психология кафедрасының меңгерушісі, бүгінде университет жанындағы Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының аймақтық ресурстық орталығының директоры.

Әлия Мұханбетжанова 2002-2010 жылдар аралығында Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті жанындағы БД 14.61.02 педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беру жөніндегі Диссертациялық кеңестің мүшесі, төраға орынбасары бола жүріп, жастардың ғылым саласында өз мүмкіндіктерін танытуына жол ашты. Осы жылдар аясында ол өзінің ғылыми мектебін қалыптастырды, тұлғалық-бағдарлы, құзыреттілік білім беру мен әлеуметтендіру саласында 10-нан астам ғылым докторы мен ғылым кандидаттары, 20-ға жуық магистрларды дайындады.

Ол 12-жылдық мектепке арналған «Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарты» авторлық ұжымының мүшесі, құзыреттілік білім беру моделінің талаптарына сай дайындалған Бастауыш білім берудің 1-4 сыныптарына арналған «Қоршаған әлем» оқу бағдарламасының, 12-жылдық мектептің 1 сыныбына арналған «Қоршаған әлем» оқулығының, жұмыс дәптері және оқу-әдістемелік кешендердің жетекші авторы.

Профессор Әлия Мұханбетжанованың ғылыми еңбектерінің ішінде жоғары оқу орны педагогика және психология мамандығының студенттері мен магистранттарына арналған «Педагогикалық мамандыққа кіріспе», «Педагогиканы оқыту әдістемесі», «Тұлғалық-бағдарлы педагогика» және т.б. оқу құралдары бар және республикалық оқу-әдістемелік кеңес шешімімен баспаға ұсынылған 10-ға жуық оқулықтың авторы. Ғалымның қазақ, орыс, түрік, чех, литва тілдерінде шыққан 150-ден астам ғылыми мақалалары бар.

Ғылым мен білім жолындағы атқарған істері мемлекет тарапынан жоғары бағаланып, Әлия Меңдешқызы екі мәрте (2006ж., 2010ж.) Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі белгілеген «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы» мемлекеттік грантын иеленсе, 2008 жылы ғылым мен техниканың дамуында көрнекті үлес қосқан ғалымдар үшін мемлекеттік ғылыми шәкіртақы иегері атанды. Әлия Меңдешқызы білім беру саласындағы ерекше еңбегі үшін «Қазақстан Республикасының Білім беру ісінің үздігі» төсбелгісімен, «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін» белгісімен марапатталды.

Әлия Мұханбетжанова – тәуелсіз Қазақстанның әлемдік білім кеңістігіне енуі үшін білім беру жүйесіндегі жаңа міндеттерді шешуде өзіндік үлес қосып жүрген қажырлы еңбек иесі.

Профессор Әлия Меңдешқызын мерейтойымен құттықтай отырып, мықты денсаулық, ұзақ ғұмыр, жаңа шығармашылық табыстар мен жанұялық бақыт тілейміз.

Педагогика және психология кафедрасы,
п.ғ.к. Ш.Т.Мұқанбетова

ПРИЗВАНИЕ КАК ОБРАЗ ЖИЗНИ

14 января 2011 года **Нургалиевой Агиле Мустахимовне** исполнилось 60 лет. Имя Нургалиевой Агилы Мустахимовны известно широкому кругу людей. Об этом прекрасном педагоге с особой теплотой вспомнят ее бывшие и нынешние студенты факультета истории и права ЗКГУ, факультета востоковедения Академии труда и социальных отношений, огромное количество людей, являвшихся в разное время ее коллегами по работе. Ее имя хорошо известно среди представителей научного сообщества историков не только нашей республики, но и за ее пределами.

Жизненный путь Нургалиевой Агилы Мустахимовны очень богат и насыщен самыми замечательными событиями. Ее трудовая биография может послужить образцом для тех, кто хочет добиться успехов на профессиональном поприще. После окончания историко-филологического факультета Ярославского государственного педагогического института им. К.Д. Ушинского, по специальности «учитель истории, обществоведения и английского языка» в 1973 году, Агила Мустахимовна поступила в аспирантуру при кафедре истории СССР КазПИ им. Абая. После окончания аспирантуры приступила к работе в Уральском педагогическом институте им. А.С. Пушкина в качестве преподавателя кафедры «Всеобщая история». Уже через пять лет, в июле 1982 года, защитила кандидатскую диссертацию на тему: «История возникновения и развития алюминиевой промышленности Каз. ССР (1955-1875 гг.)». В июне 1989 г. решением ВАКа ей было присвоено звание доцента кафедры «История СССР и всеобщая история». В 1998-2004 гг. Агила Мустахимовна работала заведующей кафедрой «Востоковедение и международные отношения» Академии труда и социальных отношений. В 2004 году она вернулась на кафедру «Всеобщей истории» ЗКГУ. В настоящее время работает на кафедре «Всемирная история и социально-политических дисциплин» ЗКГУ им М. Утемисова.

1 апреля 2010 года защитила докторскую диссертацию «Ислам в истории и культуре казахского общества (XVIII - начале XX вв.)».

Как видим, в своей трудовой биографии Агила Мустахимовна прошла путь от молодого преподавателя до доктора исторических наук. Такой прекрасный творческий путь стал возможным благодаря исключительному упорству, трудолюбию, глубокому интеллекту, высокому профессионализму, требовательности к себе и многим другим качествам, присущим этому человеку.

Секрет удивительной притягательности Агилы Мустахимовны как педагога состоит в том, что в каждом студенте она пытается пробудить творческую жилку, раскрыть его внутренние резервы. Для каждого студента Агила Мустахимовна находит индивидуальный подход, всегда помогает умным словом и советом. Многие из ее студентов вспомнят о том, какую неоценимую помощь им оказала богатейшая библиотека Агилы Мустахимовны. А еще ее бывшие и настоящие студенты без сомнения отметят тот факт, что занятия, которые проводит Агила Мустахимовна, наполнены атмосферой творческого подъема, неординарностью методов обучения, богатым содержанием материала. За время своей трудовой деятельности Агила Мустахимовна вела курсы по истории древнего мира, истории стран Азии и Африки (в средние века, новое и новейшее время) на очном и заочном отделениях, исто-

рии арабских стран, истории Китая. Без сомнения, многие из ее студентов вспомнят «Китайские чаепития», «Мифологические вечера», а также свои первые пробы пера для составления «Рифмованной истории» и многое другое.

Агила Мустахимовна – безусловно, многогранная личность. Будучи отличным педагогом, состоявшимся ученым, прекрасным организатором, она еще пишет стихи. В настоящее время она продолжает выполнять огромный объем учебно-методической и научно-исследовательской работы. Как человек, шагающий в ногу со временем, Агила Мустахимовна уделяет большое внимание интерактивным методам обучения студентов, игровой методике с использованием компьютерных технологий. Ею проводится целый ряд лекций в форме презентации для преподавателей университета, выпускников-историков и учителей города. Агила Мустахимовна принимает участие в работе экспертной комиссии ЗКГУ, чем вносит большой вклад в улучшение учебно-воспитательного процесса в родном университете, кроме того она на протяжении многих лет осуществляла руководство научно-методическим семинаром на кафедре.

Агила Мустахимовна активно занимается научно-исследовательской работой, участвует в работе научных конференций, как в рамках университета, так и на республиканском и международном уровнях. Имеет 66 научных и учебно-методических публикаций. В 2005 году вышла в свет ее монография «Очерки по истории ислама в Казахстане», ставшая ее весомым вкладом в развитие не только казахстанской исторической науки, но и религиоведения. За заслуги в научно-исследовательской работе по итогам работы 2010 года, которые традиционно ежегодно подводятся в нашем университете, Агиле Мусахимовне присуждена номинация «Наука».

Она является не только талантливым педагогом и ученым с большой буквы - она имеет прекрасную и дружную семью. У нее замечательный заботливый муж, две дочери, трое внуков. Она хорошая жена, образцовая мама и отличная бабушка.

Есеева Г.Н., *преподаватель кафедры*
«Всемирная история и социально-политические дисциплины»
ЗКГУ им. М.Утемисова

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

ТАРИХ ИСТОРИЯ

Рысбеков Т.З.
М-С. БАБАЖАНОВ – ТАЛАНТЛИВЫЙ УЧЕНЫЙ…….....…...3
Шинтимирова Б.Ғ.
ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ
МЕН ДАМУЫ…….....6
Мұқтар Ә.Қ.
МЫҢБАЙ БАТЫРДЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....11
Муханбеткалиев Х. С.
РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СТАНОВЛЕНИИ
КАЗАХСТАНСКОЙ АРМИИ……..……14
Рысбекова С.Т.
СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ СОВЕТСКОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ КАЗАХСКОГО ЭТНОСА……..……..19
Галеев Д.Ж.
РЕАЛЬНЫЕ И ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ СТАНОВЛЕНИЯ ВООРУЖЕННЫХ
СИЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН……..23
Айбекова Г.Ю.
ҚАЗАҚСТАН ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІН ҚҰРУДЫҢ ЗАҢДЫҚ
НЕГІЗДЕРІ…….30
Майманова Н.Н.
ӘБІЛМӘМБЕТ БОЛАТҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....34
Куанышбаева Г.С.
Б. ҚҰЛМАНОВ ЖӘНЕ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ.....40

ПЕДАГОГИКА

Мұханбетжанова Ә.М.
КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУДЫҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ.....*45*
Ахметов А. К., Калманова Д. М.
МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВА-
ТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ПРИМЕНЕНИЯ
ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКОВ……50
Капичникова О.Б., Капичников А.И.
ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИННОВАЦИОННОЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ……....54
Кузьмичева А.Е., Мымрина Н.В., Искалиева А.У.
СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ОРГАНИЗАЦИИ ЭЛЕКТИВНЫХ КУРСОВ
ПРИ ОБУЧЕНИИ БАКАЛАВРА……...58
Мымрина Н.В., Орлова Л.Г.
ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ
ПО МАТЕМАТИКЕ……...61
Уланов Б.В.
ВОПРОСЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕКТИВНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ
«ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ГЛАВЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ГЕОМЕТРИИ И
ТОПОЛОГИИ».....66

Даришева Т.М.
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА СТУДЕНТ-ЖАСТАРДЫ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗЫ.....70
Утегенова К.Т.
НООСФЕРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ…….....75
Иргалиев А.С.
КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАДРОВ……..79
Ергалиева Г.А., Каукеев А.Қ.
ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДІҢ ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН СПОРТТЫҚ БАҒЫТТА ЖҮРГІЗУ ЖОЛДАРЫ.....82
Кайнбаева Ж.С.
ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ИНИЦИАТИВЫ СТУДЕНТА В ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ…….....87
Темиргалиева М.Х.
ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННО – ДУХОВНЫХ КАЧЕСТВ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ……92
Бекбаев С. Ш., Джумагалиев А.Х.
ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ВНЕУРОЧНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ «КЛУБА ВЫХОДНОГО ДНЯ» В СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЕ……..96
Темиргалиева М.Х., Демченко Л.В.
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОВОСПИТАНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ……101
Ажиева А.С.
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД С СЕРЕДИНЫ XIX – НАЧАЛА XX вв……..104
Исмагулова Ж.С.
КУРАТОР ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЖЕКЕ ТҰЛҒАҒА БАҒДАРЛЫ ТҰРҒЫ.....109
Зейнетова Д.Б.
ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ……113
Қайырғалиев Т.Қ., Үмбетова Г.М.
ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....116
Жармағанбетова Н.С.
ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДАҒЫ ЖОБАЛАУ ӘДІСІНІҢ ОРНЫ 118
Ауелбаева Н.Ж.
КРЕДИТТІК ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....121
Ихласова Ж.М.
МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯДАН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДЫ ЖҮРГІЗУ.....125
Мухамбетова Ғ.Г.
АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНЫП АЛГЕБРАЛЫҚ ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУДІҢ ТИІМДІЛІГІ.....128
Наурзалиева С.М.
ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЛАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....133

Кенжегулова Ә.А.
СТУДЕНТТЕРДІ ГУМАНИТАРЛЫҚ БАҒЫТТА ДАЙЫНДАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ДІНТАНУ ПӘНДЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ.....135
Кусаинова М.Г., Махимова А.Қ.
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА ИНТЕРАКТИВТІК ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ.....138
Сафуллин Е.Н.
КОМПЬЮТЕРЛІК МОДЕЛЬДЕУ КӨМЕГІМЕН МАТЕМАТИКА ЕСЕПТЕРІН ШЕШУ……..141
Жищенко А.Н.
МЕТОДИКА РУЧНОГО И АППАРАТНОГО МАССАЖА ДЛЯ КОРРЕКЦИИ НАРУШЕНИЙ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ ВЕРХНИХ КОНЕЧНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ…….....…147
Власова Н. А.
ОСНОВЫ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА……..…..153
Молдагалиев А. М.
ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ПРИ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ……..……..156
Полянина О.Г.
ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ…….....159
Айманова Е. Е.
ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА АГРОПРИРОДНЫХ ФАКТОРОВ РАВНИННОЙ И ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ И РЕСПУБЛИКИ АЛТАЙ)……163
Жумагалиева Г.Е.
ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СПЕЦИАЛИЗАЦИЙ В ВУЗАХ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА.....168
Габдулова Ж.М.
К ХАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ПРОБЛЕМЫ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ……..171
Каукеев А.Қ.
ДЗЮДОШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКА-ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚТАРЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ…….....175
Акмуханов Е.У.
ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАҢА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ.....180
Баекесова Г.К.
КӘСІБИ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ТАРИХИ ДАМУ АСПЕКТІЛЕРІ.....184
Исатаев М.И.
ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫН ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ 190
Сүлейменов М.Қ.
ОТБАСЫЛЫҚ МӘДЕНИ-ТЫНЫҒУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ….....195

ФИЛОЛОГИЯ

Щербанов Н.М.
СКАЗКА ВТОРОЙ БОЛДИНСКОЙ ОСЕНИ ПОЭТА. ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТЕКСТА……..200

Евстратов А. Н.
ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО И ИРРАЦИОНАЛЬНОГО В ПОВЕСТИ А.С.ПУШКИНА «ПИКОВАЯ ДАМА»….....208
Донскова Г.А.
ИМЕНА ФАТИЧЕСКОГО НАЗНАЧЕНИЯ И ШИФТЕРЫ В СТРУКТУРО-ОБРАЗОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ А.С.ПУШКИНА «ГРОБОВЩИК»)……..……212
Выдрина И.С.
ПУШКИНСКИЕ МОТИВЫ И РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ РОССИЙСКИХ БАРДОВ XX ВЕКА……...217
Винник Р.Э.
ПУШКИНСКИЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ПОЭЗИИ Д.САМОЙЛОВА……..222
Ерғалиева Б.Ж.
ДҮКЕНБАЙ ДОСЖАН – БАЛАЛАР ЖАЗУШЫСЫ.....228
Кенжеғалиева А.С.
Н.Ә.НАЗАРБАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ.....232
Имангали Т.Б.
АМЕРИКАНСКИЙ ЮГ В РОМАНЕ М. МИТЧЕЛЛ «УНЕСЕННЫЕ ВЕТРОМ»……..……239

ҒЫЛЫМИ ӨМІР - НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....244

БІЗДІҢ МЕРЕЙТОЙ- НАШИ ЮБИЛЯРЫ.....247

АВТОРЛАР ҮШІН МӘЛІМЕТ
МАҚАЛАНЫҢ ДАЙЫНДАЛУ ТӘРТІБІ

«БҚМУ хабаршысы» жинағына жариялауға қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде мақалалар қабылдайды, ғылыми және ғылыми-әдістемелік жұмыстар гуманитарлық, жаратылыстану, экономикалық, өнертану, техникалық ғылымдар, білім мәселелері, сонымен бірге университеттің құрылымдық бөлімшелерінің қызметі, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының мәселелері мазмұнын құрайды.

Журналға бағытталған мақала (компьютерлік мәтін көлемі 8 бет) USB-жинағышы, CD-R дискімен (мәтіннің қолжазба түрінде, 1,0 интервалымен, 11 шрифтісімен, және бір данасы А4 формат қағазында) берілуі керек.

Суреттегі берілген барлық әріп және сандық белгілер ең басты және сурет астындағы мәтінде түсіндірілуі қажет. Қолжазбадағы суреттері бар беттері мен мәтін беттері нөмірленген болуы керек. Мәтін мұқият тексерілген және редакцияланған болуы қажет. Сканерленген мәтіндер, грамматикалық және техникалық қателері бар мақалалар жинаққа енгізілмейді.

«БҚМУ хабаршысы» ғылыми журналына дайындық кезінде материалдарды жариялауға автор туралы мәлімет көрсетілуі қажет (аты-жөні (толық), ғылыми атағы, дәрежесі, лауазымы, жұмыс орны, мекен-жайы, тел.), ӘОЖ нөмірі, ішкі және сыртқы рецензиясы (жариялауға ұсынылған ғылыми жұмыстың ғылым кандидаты және докторларының сын-пікірлері болуы керек), түйін (мемлекеттік тілде жарияланатын мақалаға - орыс немесе ағылшын тілінде, басқа тілде жарияланатын мақалаға - мемлекеттік, орыс немесе ағылшын тілінде), жариялауға төленген түбіртек міндетті түрде болуы қажет.

Мақаланы жариялауға эксперттік комиссия бекіткен ғылыми-техникалық Кеңестің эксперттік тұжырымдамасы болуы керек.

Материалдар белгіленген тәртіп бойынша сай келмесе, жариялауға қабылданбайды. Қолжазбалар редакция көзқарасын білдірмейді және авторларға кері қайтарылмайды.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ
ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Для публикации в «Вестнике ЗКГУ» принимаются статьи на казахском, русском, английском языках, содержащие результаты научных и научно-методических работ в области гуманитарных, естественных, экономических, искусствоведческих, технических наук, посвященных проблемам образования, а также материалы, отражающие деятельность различных структурных подразделений университета, вопросы социально-экономического развития региона.

Статья (объемом 8 страниц компьютерного текста), направляемая в журнал, представляется на дисках CD-R, USB-накопитель (с обязательной распечаткой текста, 11 шрифтом, 1,0 интервалом и графики на бумаге в одном экземпляре на формате А4).

Все буквенные и цифровые обозначения, приведенные на рисунках, необходимо пояснить в основном или подрисуночном тексте. Страницы рукописи должны быть пронумерованы, включая листы с рисунками. Текст должен быть тщательным образом выверен и отредактирован. Сканированные тексты с грамматическими и техническими ошибками не будут включены в сборник.

При подготовке материалов к опубликованию в научном сборнике «Вестник ЗКГУ» обязательным условием является представление сведений об авторе (ф.и.о. (полностью), ученая степень, звание, должность, место работы, адрес, тел.), номер УДК, внутренней и внешней рецензии (публикуемые в издании научные работы должны быть рецензируемы кандидатами наук и докторами), резюме (статьи, публикуемой на государственном языке, должно быть на русском и английском языках, статьи, публикуемой на других языках – на государственном, русском и английском языках), наличие квитанции оплаты за публикацию.

Решение о возможности опубликования статьи подтверждается экспертной комиссией научно-технического Совета актом экспертного заключения.

Материалы, не соответствующие данным требованиям, к публикации не принимаются. Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

АВТОРЛАРДЫҢ ТҮПНҰСҚАСЫНАН БАСЫП ШЫҒАРЫЛДЫ

ОТПЕЧАТАНО С ОРИГИНАЛОВ АВТОРОВ

Редакторы-Редактор:
Р.Р. Кужалиева
Корректоры-Корректор:
С.А. Беккужиева

Материалдарды компьютерде беттеген
Верстка и изготовление оригинал-макета
Е.Е. Панова, Д.М. Тулепова, А.Е. Павленко, Ж. А. Сарсенгалиева

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 2011.
090000, Орал, Сарайшық көшесі, 34
Тел.:50-76-52

Басуға 15.03.2011 ж. қол қойылды.
Офсет қағазы. Көлемі 32,1 б.т. Таралымы 550 дана.
Тапсырыс №34

Подписано в печать 15.03.2011 г.
Формат А4. Бумага офсетная.
Объем 32,1 п.л. Тираж 550 экз.
Заказ № 34

Западно-Казахстанский государственный университет им. М.Утемисова, 2011.
090000, Уральск, ул.Сарайшик, 34
Тел.:50-76-52